

Μπάσταρδη Μνήμη

Θεσσαλονίκη 1912-2012
εκατό χρόνια
ελλάδας, πατριαρχίας, καπιταλισμού
είναι αρκετά

Μπάσταρδες με Μνήμη

Η Θεσσαλονίκη φορά τα καλά της για να γιορτάσει τα 100 χρόνια από την ημέρα που ο ελληνικός στρατός εισήλθε στην πόλη λεηλατώντας, σφάζοντας, βιάζοντας τον πολυεθνικό πληθυσμό της και βάζοντας τις βάσεις για την ανερχόμενη καπιταλιστική ανάπτυξη. Θα ακολουθήσει ένας αιώνας κατά τον οποίο η Θεσσαλονίκη θα περάσει από το σίδηρο και τη φωτιά για να μετασχηματιστεί στην εθνικά ομογενοποιημένη ελληνική αρρενωπή καπιταλιστική μητρόπολη.

Όσες και όσοι έθεσαν τον εαυτό τους απέναντι στο κυρίαρχο πρότυπο αντιμετώπιστηκαν ως μπάσταρδες και μπάσταρδοι. Οι μουσουλμάνοι και οι σλαβόφωνοι, περίπου το ένα τέταρτο του πληθυσμού, ήταν οι πρώτοι που εκτοπίστηκαν βίαια τη δεκαετία του 1920 για να ακολουθήσει είκοσι χρόνια μετά, κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η παγερή σιωπή και συνενοχή του ελληνικού πληθυσμού στη ναζιστική σφαγή των εβραίων που αποτελούσαν έως τότε τον μισό πληθυσμό της πόλης. Ταυτόχρονα οι εργατικοί αγώνες διαρκώς θα νιώθουν το αίμα να μπουκώνει τα ρουθούνια τους καθώς δέχονται την σφοδρή επίθεση των αφεντικών, του παρακράτους και των σωμάτων ασφαλείας και διαχρονικά η έμφυλη καταπίεση αναπαράγεται και οργιάζει στις οικογενειακές σχέσεις, στους δημόσιους χώρους, στα γήπεδα, στους στρατώνες και τα μπουρδέλα της ιστορίας.

Μπάσταρδη Μνήμη

Θεσσαλονίκη

100 χρόνια

ελλάδας, πατριαρχίας, καπιταλισμού
είναι αρκετά

Η συλλογικότητα Μπάσταρδες με Μνήμη δημιουργήθηκε το φθινόπωρο του 2011 με αφορμή την επέτειο των εκατό χρόνων από την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον ελληνικό στρατό. Σκοπός μας είναι η ανάδειξη των κοινωνικών, ταξικών και έμφυλων αγώνων της πόλης, ενάντια στην κυρίαρχη ρητορεία, ως απαραίτητο εφόδιο για τους αγώνες που συμβαίνουν και αυτούς που έρχονται.

Το έντυπο Μπάσταρδη Μνήμη τυπώθηκε στην πόλη της Θεσσαλονίκης τον Νοέμβριο του 2012 σε 1000 αντίτυπα και διανέμεται χωρίς αντίτιμο.

φωτογραφία εξώφυλλου: Thessaloniki in 1700 *by Dapper*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή

9

Μέθοδος counter memory

17

Κεφ 1. Κοινοτικές και εθνοτικές συνθήκες στη Μακεδονία
(τέλη 19ου - αρχές 20ου αιώνα)

27

Κεφ 2. Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των βαλκανικών
εθνικισμών (τέλη 19ου - αρχές 20ου αιώνα)

51

Κεφ 3. Πολεοδομική εξέλιξη: Από την πόλη των μαχαλάδων
και των εξεγέρσεων στην υποδάμεια ρυμοτομία

107

Κεφ 4. Ταξική σύνθεση και εργατικοί αγώνες
(τέλη 19ου - αρχές 20ου αιώνα)
και η έμφυλη διάστασή τους
153

Κεφ 5. Πολιτικές οργανώσεις στη Θεσσαλονίκη
και τη Μακεδονία
243

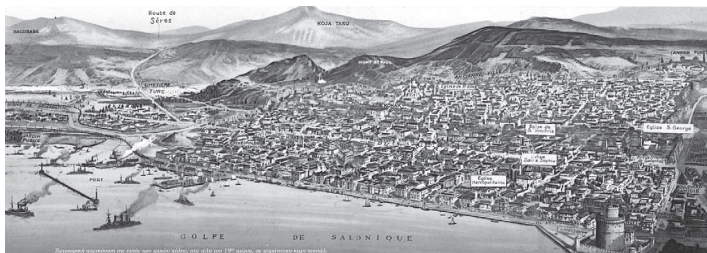
Κεφ 6. Η ιστορία του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης
και των εργατικών σωματείων
279

Κεφ 7. Το Παρακράτος
299

Κεφ 8. Η εξέγερση του 1936
317

Χρονικό
339

Βιβλιογραφία
357

*Θεσσαλονίκη τέλη 19ου αιώνα,
ζωγραφική απεικόνιση σε τετράπτυχη γαλλική καρτ-ποστάλ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μπάσταρδη Μνήμη

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μπάσταρδη Μνήμη

*Ο αγώνας του ανθρώπου ενάντια στην εξουσία
είναι ο αγώνας της μνήμης ενάντια στην λήθη*

Μίλαν Κούντερα

(το βιβλίο του γέλιου και της λήθης)

Φθινόπωρο 2012

Η Θεσσαλονίκη φορά τα καλά της για να γιορτάσει τα 100 χρόνια από την ημέρα που ο ελληνικός στρατός εισήλθε στην πόλη λεηλατώντας, σφάζοντας, βιάζοντας τον πολυεθνικό πληθυσμό της και βάζοντας τις βάσεις για την ανερχόμενη καπιταλιστική ανάπτυξη. Θα ακολουθήσει ένας αιώνας κατά τον οποίο η Θεσσαλονίκη θα περάσει από το σίδερο και τη φωτιά για να μετασχηματιστεί στην εθνικά ομογενοποιημέ-

νη ελληνική αρρενωπή καπιταλιστική μητρόπολη. Όσες και όσοι έθεσαν τον εαυτό τους απέναντι στο κυρίαρχο πρότυπο αντιμετώπιστηκαν ως μπάσταρδες και μπάσταρδοι. Οι μουσουλμάνοι και οι σλαβόφωνοι, περίπου το ένα τέταρτο του πληθυσμού, ήταν οι πρώτοι που εκτοπίστηκαν βίαια τη δεκαετία του 1920 για να ακολουθήσει είκοσι χρόνια μετά, κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η παγερή σιωπή και συνενοχή του ελληνικού πληθυσμού στη ναζιστική σφαγή των εβραίων που αποτελούσαν έως τότε τον μισό πληθυσμό της πόλης. Ταυτόχρονα οι εργατικοί αγώνες διαρκώς θα νιώθουν το αίμα να μπουκώνει τα ρουθούνια τους καθώς δέχονται την σφοδρή επίθεση των αφεντικών, του παρακράτους και των σωμάτων ασφαλείας και διαχρονικά η έμφυλη καταπίεση αναπαράγεται και οργιάζει στις οικογενειακές σχέσεις, στους δημόσιους χώρους, στα γήπεδα, στους στρατώνες και τα μπουρδέλα της ιστορίας.

Κομβικό συστατικό για την συγκρότηση της ελληνικής Θεσσαλονίκης είναι η καταστροφή της μπάσταρδης μνήμης της. Το έργο της λήθης ξεκίνησε από τις πρώτες μέρες του 1912 με την αντικατάσταση των οθωμανικών ονομάτων στις οδούς της πόλης από αρχαιοελληνικά, με το γκρέμισμα των μιναρέδων και των μουσουλμανικών τεμενών και ολοκληρώθηκε με την πυρκαγιά του 1917, η οποία ακόμα και εάν δεν έγινε επίτηδες, έπρεπε να εφευρεθεί ώστε να εξαφανίσει τις εβραϊκές γειτονιές, αγορές και συναγωγές προς όφελος του ανερχόμενου ελληνικού κεφαλαίου. Το έργο της καταστροφής της μνήμης θα συνεχιστεί με την καταστροφή των

Εισαγωγή

εβραϊκών νεκροταφείων και την οικοδόμηση στη θέση τους της πανεπιστημιούπολης. Η ολοκλήρωση της καταστροφής θα συντελεστεί μετά τον εμφύλιο με το σύστημα της αντιπαροχής δηλαδή της αυξημένης γαιοπροσόδου, που θα μετατρέψει τους Θεσσαλονικείς σε μικροϊδιοκτήτες και θα τους προσδέσει στο άρμα του καπιταλισμού. Η αντιπαροχή ήταν το πιο επιτυχημένο μέσο χειραγώγησης του πληθυσμού έναντι των κομμουνιστικών οραμάτων της εποχής, ωστόσο θα καταστρέψει ανεπιστρεπτί τις εναπομείνουσες προ του 1912 γειτονίες της πόλης. Απ' το εξήντα και μετά μας έχουν πνίξει τα μπετά και η λήθη έχει πακτωθεί στο συλλογικό υποσυνείδητο της πόλης. Ωστόσο, πάντα μικροί ή μεγαλύτεροι κοινωνικοί και ταξικοί τριγμοί αποδεικνύουν ότι το ιστορικό νήμα της αμφισβήτησης εξακολουθεί να είναι ζωντανό και να προκαλεί ρωγμές στο ελληνικό καπιταλιστικό αρρενωπό οικοδόμημα.

Μετά τον αιώνα τους μίσους και της λήθης το σημερινό νεοφιλελεύθερο μοντέλο των πόλεων τις θέλει δημιουργικές, έξυπνες, εξευγενισμένες, με καινοτομία, ζωντάνια, επιχειρηματικότητα και εξωστρέφεια. Σε αυτό το περιβάλλον εφόσον έχει συνθλιβεί η μνήμη μπορεί τώρα να ανασυσταθεί ως εμπορικό προϊόν και τουριστική ατραξιόν, ως ένα μακιγιαρισμένο είδωλο του εαυτού της. Μάλιστα στην εποχή της κρίσης η εξευγενισμένη μνήμη επιταχύνεται, γίνεται ρομαντικό πακέτο διακοπών, προορισμός για weekend city breaks, μουσειακό είδος, αντικείμενο συνεδρίων, μοντέρνα τέχνη. Η μνήμη αποκόπτεται από τους καθημερινούς κοινωνικούς

ανταγωνισμούς και χωρίς να απειλεί την κανονικότητα, πουλιέται και αγοράζεται στο γιουσουρούμ της κυκλοφορίας της αξίας και του φετιχισμού των εμπορευμάτων.

Στο πλαίσιο αυτό έχουν προγραμματιστεί για το φθινόπωρο του 2012 από θεσμικούς φορείς της πόλης μια σειρά από εκδηλώσεις εορτασμού και «μνήμης», στις οποίες κυριαρχεί η νεανική επιχειρηματικότητα, αναδεικνύονται οι ιστορικές επιχειρήσεις της πόλης, οι εργατικοί αγώνες γίνονται καρτ-ποστάλ, οργανώνονται δημιουργικές συναντήσεις καλλιτεχνών, συμπόσια ιστορίας και κοινωνικής ανθρωπολογίας, οικοπολιτιστικές περιηγήσεις και βέβαια εξυμνείται ο ελληνικός στρατός και υιοθετείται η φασιστικής έμπνευσης αφή της φλόγας στον Πύργο του Τριγωνίου, εκεί που κατά τις μεσαιωνικές εξεγέρσεις οι ανυπότακτοι κάτοικοι της πόλης πετούσαν τα κομμένα κεφάλια των βασιλιάδων και των ευγενών. Φυσικά δεν περιμέναμε κάτι καλύτερο από μια δημοτική αρχή που κυνηγάει μετανάστες στη παραλία, προωθεί την πρέζα στη Ροτόντα για να καταστείλει την μέχρι πρότινος ζωντανή πλατεία της πόλης, στέλνει τα ματ να καθαρίσουν την Ικτίνου από την ανήσυχη νεολαία και προτίθεται να φτιάξει στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών.

Οι μνήμες των ταξικών και κοινωνικών ανταγωνισμών, η καθημερινότητα και οι αγώνες των εργατών, γυναικών, φοιτητών, παραγκωνίζονται όχι μόνο γιατί απειλούν τη γραμμικότητα του εθνικού αρρενωπού πολιτισμού, αλλά και γιατί διατρέχουν το σήμερα και δημιουργούν κινηματικές αναγνώσεις στο παρόν, επικίνδυνες για κάθε μορφής εξουσία. Αυτές

Εισαγωγή

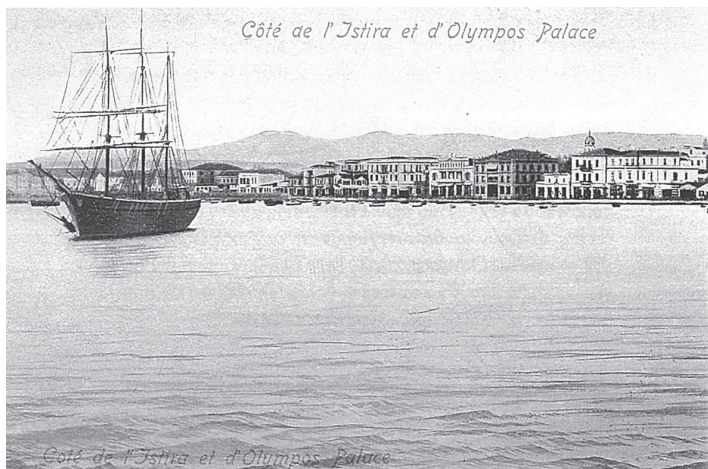
οι μνήμες ωστόσο, υπάρχουν και λειτουργούν συνθέτοντας
το κινηματικό νήμα.

100 χρόνια

Ελλάδας, πατριαρχίας, καπιταλισμού
είναι αρκετά

μπάσταρδες με μνήμη

<http://bastards.espivblogs.net/>

Θεσσαλονίκη τέλη 19ου αιώνα,
γαλλική καρτ-ποστάλ

ΜΕΘΟΔΟΣ

Counter Memory

ΜΕΘΟΔΟΣ

Counter Memory¹

*Χρειαζόμαστε μια ιστορία, με διαφορετικό, όμως, τρόπο απ’
ό,τι τη χρειάζεται ο κακομαθημένος κηφήνας στον κήπο της
γνώσης.*

Nietzsche,

(Για τη χρήση και κατάχρηση της ιστορίας στη ζωή)

1. Σύμφωνα με τον Φουκώ, η μνήμη που διαμορφώνεται από τα «κάτω» συχνά αμφισβητεί τα ηγεμονικά αφηγήματα της επίσημης μνήμης. Διαμορφώνεται έτσι ο χώρος της «αντί-μνήμης» (counter memory) ως απάντηση στην επίσημη απαίτηση για επιλεκτική λήθη και χρήση της ιστοριογραφίας.

Εν όψει των 100 χρόνων των εθνικών εορτασμών για την «απελευθέρωση» της Θεσσαλονίκης από το ελληνικό κράτος, ή από την προσάρτηση της, θα λέγαμε εμείς, σχηματίσαμε μια ομάδα αυτομόρφωσης πάνω στη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο (1912-2012). Σκοπός μας ήταν να βρούμε τα εργαλεία εκείνα που θα μας επέτρεπαν να εξετάσουμε και να ανασυνθέσουμε το παρελθόν της πόλης με τρόπο διαφορετικό από αυτόν που παρουσιάζεται σήμερα: με τη σιωπή, ακόμα και λήθη, απέναντι στα γεγονότα που απειλούν την πολυποθητή και στρατευμένη εθνική ομοιογένεια για το παρόν.

Αρχικά παρουσιάσαμε μερικά εισαγωγικά αντιμαθήματα μεταξύ μας: παγκόσμια ιστορία, βαλκανική ιστορία, εργατικοί αγώνες στον ελλαδικό χώρο, εισαγωγή στην πολεοδομία, εισαγωγή σε θέματα φύλου και εθνοτικά ζητήματα. Έπειτα χωρίσαμε την περίοδο που θέλαμε να εξετάσουμε σε τρεις υποπεριόδους πιο συνεκτικές μεταξύ τους σε ό,τι αφορά τα κοινωνικά και πολιτικά τους χαρακτηριστικά. Μετά από τα εισαγωγικά αντιμαθήματα και κάποιες συζητήσεις μεταξύ μας, αρχίσαμε να ασχολούμαστε με τα εξής ερωτήματα: Με ποιον τρόπο θα εξετάζαμε αυτά τα 100 χρόνια, τι μας ενδιέφερε να αναδείξουμε, ποιες συνδέσεις θέλαμε να ανιχνεύσουμε; Εν τέλει, η μέθοδος που αποφασίσαμε ότι θα ακολουθήσουμε για να μελετήσουμε και να εξετάσουμε τα γεγονότα της βιβλιογραφίας που έχουμε συγκεντρώσει, είναι αυτή της διερεύνησης της αντι-μνήμης, ή καλύτερα μπάσταρδης μνήμης, δεδομένο ότι δε μας ενδιαφέρουν οι ιστορικές κατασκευές των «από πάνω», αλλά οι εμπειρίες των «από κάτω», που

συχνά αντιμετωπίστηκαν ως μπάσταρδοι/ες και εκδιώχθηκαν ή εξοντώθηκαν. Διότι σε ένα υπό κατασκευή έθνος κράτος, όποιοι/α δε συμμορφώνεται με τις προσαγές της εθνικής ομοιογένειας και του κεφαλαίου (πατρίδα, θρησκεία, οικογένεια, πειθαρχία) είναι μπάσταρδος/η και άρα επικίνδυνος/η.

Ας εξηγηθούμε λίγο καλύτερα. Η ιστοριογραφία, είτε εθνική, είτε παγκόσμια είναι στην καλύτερη περίπτωση μια ομογενοποιημένη παράθεση γεγονότων (μάχες, συνθήκες, ήρωες) και στη χειρότερη, εθνική προπαγάνδα για το πώς δημιουργήθηκε το έθνος-κράτος, διανθισμένη με μύθους, ήρωες και σπουδαίους πολιτικούς. Μια πιο προσεκτική ματιά στην εθνογραφία μας φανερώνει την εσκεμμένη και επιτηδευμένη απόκρυψη/αποσιώπηση άλλων υποκειμένων και γεγονότων που δεν «βολεύουν» μια συνεκτική εθνική (πατριωτική) και αρρενωπή μνήμη. Για παράδειγμα, στην πόλη της Θεσσαλονίκης για αρκετούς αιώνες κατοικούσαν εβραίοι, μουσουλμάνοι, χριστιανοί και ασχέτως με το θρήσκευμα Έλληνες, Σλάβοι, Οθωμανοί, Αρμένιοι, Βούλγαροι, Αλβανοί κ.λπ. Ποιοι απελευθερώθηκαν, λοιπόν, και από ποιους; Αναφέρεται στην επίσημη ελληνική ιστοριογραφία η παράδοση εργατικών αγώνων σε όλο τον ελλαδικό χώρο με στοιχεία και ποιότητες ανεπανάληπτες κατά τη διάρκεια συγκρότησης του ελληνικού έθνους-κράτους;

Σε αυτό το βιβλίο, διερευνώντας την περίοδο 1870-1936 θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε και να απαντήσουμε. Πολλοί/ες θα αναρωτηθούν γιατί να ασχολούμαστε σήμερα σε αυτές τις κρίσιμες εποχές με το παρελθόν, τι να ψάχνουμε

τώρα και να διαβάζουμε, το θέμα είναι τώρα τι γίνεται. Για μας η ανάλυση της ιστορίας, η κριτική ματιά στο παρελθόν, η συλλογική μνήμη, είναι ένα σημαντικό κομμάτι για το πώς αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας μέσα σε ένα ιστορικό συνεχές.

Θεωρούμε πως η μνήμη δεν πρέπει να είναι ένα σκονισμένο βιβλίο σε ακαδημαϊκές βιβλιοθήκες, αλλά μια ζωντανή σχέση και εμπειρία που διαρκώς αναμετρείται με τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς. Για αυτό μιλάμε για «κοινωνική μνήμη», ένα ιδιαίτερο είδους λόγου, κοινωνικά φορτισμένου από το γεγονός ότι παράγεται στο πλαίσιο συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, που έχουν υποστεί τις συνέπειες του παρελθόντος και της ιστορίας με συγκεκριμένο τρόπο. Αυτό το είδος μνήμης, σε πολλές περιπτώσεις ενεργοποιείται ως αντίσταση στην επίσημη απαίτηση για λήθη, λειτουργεί δηλαδή ως *αντιμνήμη* (*counter memory*), για να τονίσει τις ασυνέχειες ανάμεσα στις ιστορικές εποχές, ανάμεσα στην κατασκευασμένη κυρίαρχη εκδοχή της «ιστορικής συνέχειας» και τον ιδιαίτερο τρόπο πρόσληψης του παρελθόντος από διαφορετικές ομάδες που ζουν μαζί, όπως π.χ. εθνοτικές, θρησκευτικές ομάδες, εργάτες, γυναίκες, φοιτητές, μετανάστες. Στο παρόν εγχείρημά μας, αποτελεί ένα επιπλέον εργαλείο με το οποίο εξετάζουμε το παρελθόν της πόλης, στην επιθυμία μας να αντισταθούμε και να αποδομήσουμε τις κυρίαρχες αναπαραστάσεις του δημόσιου λόγου, που επιλεκτικά σιωπούν απέναντι στους κοινωνικούς και ταξικούς αγώνες του παρελθόντος και υπερασπίζονται τη λήθη στο παρόν.

Η κοινωνική και πολιτική κατάσταση που βιώνουμε σή-

μερα, οι συλλογικές αντιστάσεις που σηκώνουμε, οι κινήσεις του κράτους και του κεφαλαίου δεν είναι παρθενογενέσεις. Θεωρούμε πολύ σημαντικό, λοιπόν, με τη χρήση των κατάλληλων εργαλείων να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τα αίτια που προκαλούν τα γεγονότα, τις επιδράσεις και τις δυναμικές που αλλάζουν αυτό το ιστορικό συνεχές και να οπλίσουμε την «κινηματική» φαρέτρα με νέες γνώσεις, εργαλεία και αντιστάσεις.

Δε χρειάζεται να επεκταθούμε άλλο εδώ για τη χρησιμότητα της μνήμης. Παρόλα αυτά, ο τρόπος που λειτουργεί ο μηχανισμός της μνήμης, ατομικός ή συλλογικός, είναι περίεργος και περίπλοκος. Ο τρόπος που σκεφτόμαστε το παρελθόν διαφέρει λόγω της απόστασης από μια εμπειρία, την αλλαγή των ανθρώπων γύρω μας, αλλά και λόγω του ότι ο ίδιος ο τρόπος σκέψης μας αλλάζει μέσα από τις εμπειρίες μας. Υπάρχουν, όμως, κάποιες σταθερές, όπως η θέση του/της καθένα/καθεμιάς μέσα σε μία ταξική κοινωνία, που μας κάνουν να συνειδητοποιούμε με ποιους/ες είμαστε και τι έχουμε απέναντί μας.

Σε καιρούς που τα αφεντικά φωνάζουνε για εθνική ενότητα, μιλάνε για εθνικό συμφέρον, μας ζητάνε να βάλουμε πλάτη στα κέρδη τους και ταφόπλακα στις επιθυμίες και τις ανάγκες μας. Σε εποχές που χτίζονται στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών και δεν κουνιέται φύλλο, εμείς επιλέγουμε άλλο δρόμο. Θα προσπαθήσουμε λοιπόν να αναδείξουμε τον πλούτο των από τα κάτω, τους αγώνες, τις σχέσεις, τους τρόπους και τόπους οργάνωσης αυτών που προσπάθησαν να δημιουργήσουν κάτι διαφορετικό ενάντια και έξω από την ιστορική κανονικότητα

της κυριαρχίας, των δομών εξουσίας και καταπίεσης.

Αναγνωρίζοντας επομένως αυτό το πλαίσιο, θα κινηθούμε προς τη διερεύνηση και ανάδειξη της μνήμης των ταξικών και κοινωνικών αγώνων της πόλης που έχουν σημαδέψει το παρελθόν. Ο σκοπός είναι διπλός:

Από τη μία επιδιώκουμε να φέρουμε στην επιφάνεια και να αναδείξουμε εσκεμμένα ξεχασμένα γεγονότα, ενοχλητικά για την εξουσία βιώματα και εμπειρίες, που συνδιαμόρφωσαν το παρελθόν της πόλης, προκειμένου να σπάσουμε τη μονοπωλιακή διαχείριση του δημόσιου λόγου από τους θεσμούς.

Από την άλλη επιδιώκουμε να καταλάβουμε και να ανασυνθέσουμε το παρελθόν της πόλης πολύπλευρα, όχι για να ανασκάψουμε ραφιναρισμένα πτώματα, αλλά για να δώσουμε τις απαντήσεις στους τωρινούς μας αγώνες και αγωνίες για μια επαναστατική-κομμουνιστική-ελευθεριακή διέξοδο από την καπιταλιστική βαρβαρότητα.

Επιδιώκουμε λοιπόν να επανοικειοποιηθούμε όψεις του παραγκωνισμένου παρελθόντος, με σκοπό να οπλίσουμε την ταξική μας μνήμη και να οργανώσουμε τους αγώνες μας ενάντια στο τρίπτυχο της εξουσίας: φύλο, φυλή, τάξη.

Περιγραφή Κεφαλαίων

Στο κεφάλαιο Κοινοτικές και εθνοτικές συνθήκες στη Μακεδονία, γίνεται μια σύντομη περιγραφή των πολιτικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αναφέρονται οι διάφορες εθνότητες που ζούσαν στη Μακεδονία και συγκεκριμένα στη Θεσσαλονίκη και παρουσιάζο-

νται όψεις της ζωής των γυναικών των διαφόρων εθνοτήτων.

Στο κεφάλαιο Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των Βαλκανικών εθνικισμών περιγράφεται η άνοδος και τα χαρακτηριστικά των διαφόρων εθνικισμών της περιοχής της Μακεδονίας σε συνάρτηση με σημαντικά γεγονότα της εποχής, όπως η συγκρότηση και η δράση της ΒΜΡΟ, η ανατίναξη στόχων στη Θεσσαλονίκη από τους Βαρκάρηδες, η επανάσταση των Νεότουρκων, η ίδρυση και δράση της Φεντερασίων, ο Μακεδονικός αγώνας.

Στο κεφάλαιο Πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης παρουσιάζονται οι πολεοδομικοί μετασχηματισμοί που έλαβαν χώρα στην πόλη στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα και η σύνδεσή τους με τις ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, με τις μετέπειτα εθνικιστικές επιδιώξεις του ελληνικού κράτους αλλά και με την άνοδο της καπιταλιστικής ανάπτυξης στην υπό διερεύνηση περιοχή.

Το κεφάλαιο Ταξική σύνθεση, εργατικοί αγώνες και η έμφυλη διάστασή τους επιδιώκει να κατατοπίσει πάνω στο ζήτημα της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου και του προλεταριάτου. Περιγράφεται η ανάπτυξη της συλλογικής δράσης και το περιεχόμενο των εργατικών αγώνων και αναλύεται το ζήτημα του φύλου όπως αυτό επιτελείται στην καθημερινή ζωή, στην εργασία και στους αγώνες.

Στο κεφάλαιο Οι πολιτικές οργανώσεις στη Θεσσαλονίκη και τη Μακεδονία περιγράφονται οι πολιτικές τάσεις και ζυμώσεις κυρίως στη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη, αλλά

Μπάσταρδη Μνήμη

και σε άλλες πόλεις του Ελλαδικού και Βαλκανικού χώρου, που αναπτύχθηκαν ή αναδύθηκαν μέσα από την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Το κεφάλαιο η Ιστορία του Εργατικού Κέντρου και των εργατικών σωματείων στη Θεσσαλονίκη αναφέρεται στο συνδικαλισμό της περιόδου που μελετάμε και στη σχέση του Εργατικού Κέντρου και των σωματείων με τους εργατικούς αγώνες των αρχών του 20ου αιώνα.

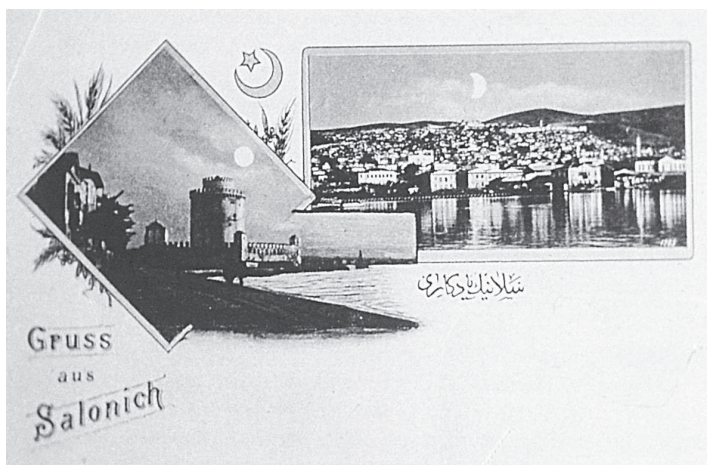
Στο κεφάλαιο Το παρακράτος περιγράφονται οι κατασταλτικοί και παρακρατικοί μηχανισμοί και μέθοδοι του ελληνικού κράτους στην περιοχή της Μακεδονίας και ιδιαίτερα της Θεσσαλονίκης.

Το βιβλίο κλείνει με το κεφάλαιο Η εξέγερση του 1936, όπου αναλύονται οι συνθήκες και τα γεγονότα που οδήγησαν στην εξέγερση των καπνεργατών το Μάιο του 1936 στη Θεσσαλονίκη, καθώς και η κατάληξη των εργατικών αγώνων εκείνης της περιόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Κοινοτικές και εθνοτικές συνθήκες στη Μακεδονία

τέλη 19ου - αρχές 20ου αιώνα

Θεσσαλονίκη τέλη 19ου αιώνα,
γερμανική καρτ-ποστάλ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Κοινοτικές και εθνοτικές συνθήκες στη Μακεδονία

τέλη 19ου - αρχές 20ου αιώνα

1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πριν ξεκινήσει η ενασχόληση με τα ζητήματα της Θεσσαλονίκης και της κεντρικής Μακεδονίας, οφείλουμε να κάνουμε μια μικρή ανασκόπηση των προηγούμενων αιώνων ώστε να δούμε ποια ήταν τα προβλήματα της περιοχής και πώς ανέκυψαν αυτά. Εκτός αυτού θα γίνει και μία νύξη σε ζητήματα και έννοιες, οι οποίες εκείνη την εποχή ήταν διαφορετικές ή

ρευσιτές σε σχέση με σήμερα, ώστε να μπορέσουμε να κάνουμε μια πιο αποκρυσταλλωμένη -από τις εθνικές και αστικές ιστοριογραφίες- ανάγνωση και ανάλυση των ζητημάτων που θα συναντήσουμε.

1.2 Η ΒΑΛΚΑΝΙΚΗ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΥΡΗΝΑΣ ΤΗΣ, Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Η βαλκανική χερσόνησος υπήρξε από την αρχαιότητα μια περιοχή στην οποία η συνύπαρξη διαφορετικών φυλών οδήγησε τόσο σε συγκρούσεις, όσο και στην δημιουργία ενός συνόλου που μοιραζόταν κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά. Πρώτοι κάτοικοι ήταν οι προϊνδοευρωπαϊκές φυλές. Στη συνέχεια έχουμε Έλληνες, Θράκες, Ιλλύριους και -κατά κάποιους- Μακεδόνες. Η περίοδος του 6ου αιώνα μ.Χ. είναι κομβική. Οι Θράκες απορροφούνται σταδιακά από το ελληνικό στοιχείο ενώ έχουμε και τη μαζική και σταθερή, από τότε, κάθοδο των πρωτοσλάβων. Το Βυζάντιο σε μια προσπάθεια να τους ελέγξει, θα τους εκχριστιανίσει, βοηθώντας όμως, έτσι, και στη σταδιακή δημιουργία χαρακτηριστικών κοινής ταυτότητας σε αυτούς τους πληθυσμούς τα οποία τους επόμενους αιώνες θα αποτελέσουν εθνοποιητικούς παράγοντες. Μετά την κατάρρευση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας έχουμε την διάδοχη κατάσταση, την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

1.3 Η ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ένα ετερόκλητο μόρφωμα. Αρχικά πρέπει να δηλωθεί ρητά ότι τόσο δομικά, όσο και ιδεολογικά η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είχε εθνικό χαρακτήρα. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν μια πολυεθνική αυτοκρατορία στην οποία τον πρωτεύοντα ρόλο είχε ο θρησκευτικός νόμος (Σούννα ή Σερύ ή Σαρία) και οι Κανούν (δικατάξεις σουλτάνου). Οι Τούρκοι είχαν αίσθημα κοινής ταυτότητας χωρίς να υπάρχει η έννοια του έθνους. Ενοποιητικός παράγοντας ήταν κατά βάση το θρήσκευμα, η εξουσία του σουλτάνου και δευτερευόντως η γλώσσα. Το ίδιο μπορεί να ειπωθεί -τηρουμένων των αναλογιών- και για τις άλλες ετερόγλωσσες ομάδες με εξαίρεση ίσως τους Έλληνες.

Το πολίτευμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μέχρι και τα Ταντζιμάτ (1856-μεταρρυθμίσεις) είναι η δεσποτική μοναρχία. Απόλυτος άρχων είναι ο σουλτάνος, ο οποίος αντλεί εξουσίες από το κοράνι και νομοθετεί σύμφωνα με την ερμηνεία του (Μοσχοβάκης, 1998). Αποτέλεσμα αυτού είναι η φύση και ο τρόπος άσκησης της εξουσίας να διαφέρει από μονάρχη σε μονάρχη - από μετριοπαθή σε αυταρχική. Ο θρησκευτικός νόμος ορίζει και τον τρόπο διοίκησης και οργάνωσης σε θρησκευτικές ομάδες. Μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο ξεκινούν (ύστερα από πιέσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας) τα Ταντζιμάτ, εξασφαλίζοντας μια στοιχειώδη ισονομία μεταξύ των θρησκευτικών και γλωσσικών ομάδων. Αυτή ήταν μία πρώτη προσπάθεια κατευνασμού των εθνικισμών που άρχιζαν εκείνη

την εποχή να διαφαίνονται στα Βαλκάνια (του σέρβικου, του βουλγαρικού και του πιο «έμπειρου» ελληνικού). Τότε, περί το 1850, οι αναδυόμενοι εθνικισμοί καθιστούν σαφές ότι αργά ή γρήγορα θα διεκδικήσουν την περιοχή της Μακεδονίας και της βαλκανικής. Ύστερα από αρκετές συγκρούσεις και προστριβές μεταξύ Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Ελλάδας και Ρωσίας η κατάσταση πλέον μοιάζει αναπόφευκτη. Τόσο τα νεόδμητα βαλκανικά βασίλεια με τους επεκτατικούς εθνικισμούς τους, όσο και η υποχώρηση της ισχύος της Πύλης δείχνουν ότι η Μακεδονία θα διαιρεθεί - είναι αυτό που, μαζί με κάποια ακόμα ζητήματα της Ν.Α. Ευρώπης, έμειναν γνωστά στην ιστοριογραφία ως «Ανατολικό ζήτημα». Υπήρχε, όμως, ένα «πρόβλημα» το οποίο έμελε να επιλυθεί: η Μακεδονία δεν ήταν εθνολογικά ομοιογενής και έπρεπε να ομογενοποιηθεί ώστε να διεκδικηθεί και να ενταχθεί στα διάφορα κράτη.

1.4 ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ

Το διοικητικό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αρχικά χωριζόταν σε βιλαέτια (στα Βαλκάνια έχουμε τρία βιλαέτια: Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Δούναβη). Τα βιλαέτια χωρίζονται σε επιμέρους σαντζάκια και τα σαντζάκια χωρίζονται σε καζάδες, οι οποίοι χωρίζονται σε ναχιέδες (αστικές περιοχές), χωριά και τσιφλίκια. Οι παραπάνω υποδιαίρεσεις απαντούν μόνο στα μέρη που είναι μέρος της αυτοκρατορίας.

Εδώ πρέπει να αποσαφηνιστεί κάτι: οι περιοχές που ήταν υποτελείς στη Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν ήταν όλες κομμάτι της. Μετά τα τανζιμάτ αρκετές από τις περιοχές της αυτοκρατορίας υπάγονταν σε καθεστώς αυτονομίας (όπως η Κρήτη και οι παραδουνάβιες ηγεμονίες). Αυτό σήμαινε ότι αυτές οι περιοχές πλήρωναν συνολικά φόρο υποτέλειας στην αυτοκρατορία χωρίς όμως ο σουλτάνος να διατηρεί στρατεύματα και χωρίς να ασκεί άμεση εξουσία. Επίσης, υπήρχαν και περιοχές που πλήρωναν φόρο ώστε να μην υπαχθούν στο καθεστώς κυριαρχίας (παράδειγμα τα βασίλεια του Καυκάσου). Αυτό αφορά το διοικητικό μηχανισμό καθώς υπήρχε και η ξεχωριστή διοίκηση του μιλιέτ (έθνους) που αφορούσε κυρίως τα θρησκευτικά ζητήματα. Έτσι μέχρι το 1870 το χριστιανικό μιλιέτ διοικείται από το οικουμενικό πατριαρχείο. Μετά το 1870 με την διάσπαση της εξαρχίας έχουμε την διάσπαση του χριστιανικού μιλιέτ σε εξαρχικούς και πατριαρχικούς. Στα 1900 η Θεσσαλονίκη είχε σύμφωνα με τις φορολογικές απογραφές πληθυσμό 125.000 όντας πρωτεύουσα του βιλαετιού με συνολικό πληθυσμό 1.100.000. Σε αυτό τον πληθυσμό περιλαμβάνεται τόσο ο μουσουλμανικός όσο και ο χριστιανικός πληθυσμός.

1.5 ΟΙ ΕΘΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Στις αρχές του περασμένου αιώνα μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής γλωσσικές και εθνοτικές ομάδες στην περιοχή της Μακεδονίας και φυσικά στη Θεσσαλονίκη.

1.5.1 Οι λατινόφωνοι Αρουμάνοι και Μεγλενορουμάνοι¹

Ήταν κυρίως νομάδες και κτηνοτρόφοι. Μιλούσαν την αρουμάνικη (βλάχικη) ή την μεγλενοβλάχικη γλώσσα, γλώσσες λατινογενείς, ιδιαίτερα κοντά με την ρουμάνικη γλώσσα. Οι Τούρκοι τους ονόμαζαν *kiutsuk vlah*, μικρούς Βλάχους δηλαδή, για να τους ξεχωρίζουν από τους μεγάλους Βλάχους (*buyiuk vlah*) όπως ονόμαζαν τους Ρουμάνους. Οι Βλάχοι γενικά ήταν οι κατεξοχήν δίγλωσσοι της αυτοκρατορίας και μιλούσαν εξίσου καλά και αρουμάνικα και ελληνικά. Αυτό τους έφερε αρχικά σε καλύτερη μοίρα από τους σλαβόφωνους σε οικονομικό επίπεδο, αλλά επίσης απέτρεψε και καθυστέρησε την συγκρότηση εθνικής ταυτότητας από αυτούς.

1.5.2 Οι Τούρκοι

Οι πληθυσμοί τους ήταν σχετικά μικροί σε σχέση με των άλλων εθνοτήτων. Οι Τούρκοι παραδοσιακά δεν ήταν δίγλωσσοι και εξαρτιόνταν από τους δίγλωσσους άλλων εθνοτήτων ή ομάδων. Η οικονομική τους κατάσταση ήταν τις περισσότερες φορές καλύτερη, καθώς πέρα από την άρχουσα τάξη η οποία ήταν τουρκική, οι περισσότεροι ήταν στρατιώτες, γαιο-

1. Οι Αρουμάνοι, όπως και οι Ρουμάνοι, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή των Βαλκανίων κατά τους αιώνες 18ο, 19ο και 20ο. Θεωρητικά, τουλάχιστον στη γλώσσα είναι απόγονοι του τεράστιου αριθμού Ρωμαίων στρατιωτών και εμπόρων που μεταφέρθηκαν εκεί επί αυτοκράτορα Τραϊανού για τις εκστρατείες του στην ανατολι-

τούρκικος καφενές στην Άνω Πόλη

κτήμονες ή μαγαζάτορες. Στα αστικά κέντρα, όμως, και κυρίως στη Θεσσαλονίκη υπήρχαν και πολυπληθή λαϊκά στρώματα Τούρκων τα οποίοι χαρακτηρίζονταν από έντονη φτώχεια. Γενικά έχριζαν καλύτερης μεταχείρισης από τις αρχές.

κή Ευρώπη κατά τις αρχές του 2ου αιώνα μ.Χ. Βλέπε Μ. Rostovtzeff, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, καθώς και τα δελτία της Βλάχικης Εταιρίας Πολιτισμού Ελλάδος και της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων.

1.5.3 Οι Εβραίοι²

Παρά το ετερόκλητο της γλωσσικής κατάστασής τους οι Εβραίοι της Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης, είχαν αναπτύξει αίσθημα κοινής ταυτότητας και αποτελούσαν μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού της περιοχής (το μεγαλύτερο στη Θεσσαλονίκη), ταξίδευαν πολύ, κατοικούσαν σε αστικά κέντρα και ασχολούνταν κυρίως με το εμπόριο. Κοινότητες Εβραίων υπάρχουν σε κάθε πόλη της βορείου Ελλάδας. Η οικονομική τους κατάσταση σε γενικές γραμμές πάντα, ήταν αρκετά καλύτερη από τις υπόλοιπες εθνότητες, ενώ δεν παρούσαν καμία μαζική επαναστατική δραστηριότητα. Παρόλα αυτά οι εξέχουσες επαναστατικές φιγούρες της περιοχής προέρχονταν πολλές φορές από τους κύκλους τους.

2. Οι Εβραίοι ήρθαν μαζικά στην περιοχή της Θεσσαλονίκης γύρω στο 1492 με το διάταγμα της Αλάμπρα. Οι περισσότεροι προέρχονταν από περιοχές της Ισπανίας και της Πορτογαλίας και ένα μικρότερο κομμάτι τους από την Ιταλία. Η γλώσσα που μιλούσαν ήταν η λαντίνο ή εβραιο-ισπανική, η οποία είναι αρκετά διαφορετική από τη σύγχρονη ισπανική γλώσσα. Πριν τους Εβραίους της Ισπανίας στη Μακεδονία έχουμε τους Ρωμανιώτες Εβραίους, οι οποίοι έχουν παρουσία ήδη από την εποχή του Αυγούστου της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Βλ. περιοδικό *Χρονικά*, Εκδόσεις του Κεντρικού Ισραηλίτικου Συμβουλίου Ελλάδος και *Η ιστορία των εβραίων της Θεσσαλονίκης*, Εκδόσεις Ισραηλίτικης Κοινότητας Θεσσαλονίκης.

Εβραίοι της Θεσσαλονίκης

1.5.4 Οι Σλαβόφωνοι³

Οι Σλάβοι της Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης αποτέλεσαν μαζί με τους Έλληνες τους πιο παλιούς κάτοικους της περιοχής και συγκροτούσαν το βασικό χριστιανικό πληθυσμό. Ήδη η παρουσία τους θεωρείται δεδομένη από την πρώτη

3. Οι Βούλγαροι κατεβαίνουν προς την περιοχή της Μακεδονίας προς αναζήτηση εργασίας σε όλη τη διάρκεια της τουρκικής κυριαρχίας τα Βαλκάνια. Στη Θεσσαλονίκη οργανωμένη κοινότητα με μό-

εποχή του Βυζαντίου. Οι Σλάβοι αποτελούσαν την πλειοψηφία στον αγροτικό πληθυσμό της Μακεδονίας. Αυτό έδινε την εντύπωση πολλές φορές στους διπλωματικούς κύκλους της Ευρώπης ότι η Μακεδονία *de facto* θα αποτελούσε κομμάτι της Βουλγαρίας καθώς οι βουλγαρόφωνοι της Μακεδονίας υπερτερούσαν αισθητά σε πολλές περιοχές. Στα αστικά κέντρα αποτελούσαν μια μειοψηφία της τάξης του 10-25%. Εξάιρεση αποτελούν το Κιλκίς που ήταν κατά βάση σλαβόφωνο και οι Σέρρες που ήταν περίπου 50%. Οι Σλάβοι της περιοχής δεν είχαν αναπτύξει εθνική συνείδηση στο μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού τους και αυτοπροσδιορίζονταν τοπικά ως Μακεδόνες. Όσοι είχαν εθνική συνείδηση αυτοπροσδιορίζονταν ως Βουλγαρομακεδόνες.

Η γλώσσα που μιλούσαν ήταν η βουλγαρική, με τις δύο βασικότερες διαλέκτους της στο νότο. Τη διάλεκτο του Πιρίν, που ομιλούνταν κυρίως στη περιοχή της σημερινής νότιας Βουλγαρίας, των Σερρών, της Θεσσαλονίκης και της Δράμας και τη νότια διάλεκτο του συμπλέγματος Πρέσπας-Δοϊράνης η οποία ομιλούνταν στην περιοχή της Κοζάνης, Καστοριάς και της Φλώρινας αλλά και βορειότερα από αυτές τις περιοχές μέχρι και την περιοχή της πόλης των Σκοπίων. Οι δύο

νιμους κατοίκους -και όχι νομάδες- έχουμε από το 1850 και μετά με επισημοποίηση της κοινότητας το 1871 στην περιοχή του Βαρδάρη. Βλ Ν. Τοντόροφ, *Η βαλκανική πόλη*, τόμος 1&2, Ι. Μέγας, *Οι αναρχικοί βαρκάρηδες της Θεσσαλονίκης*, επίμετρο δεύτερο, Α. Μεταλλίνου, *Η πρώτη βουλγαρική κοινότης εις την Θεσσαλονικην*.

διάλεκτοι είναι πλήρως αμοιβαία κατανοητές και διαφέρουν μόνο στην εκφορά του γράμματος “ъ” (α->ο) που στη δυτική διάλεκτο προφέρετε ως “ο” και γράφεται ως τέτοιο, και σε διαφορές στην ορθογραφία ακόμα περίπου 100 λέξεων λόγω σερβικών επιρροών. Είναι σημαντικό να πούμε ότι τόσο οι Βούλγαροι όσο και οι Σέρβοι και οι Έλληνες θεωρούσαν αυτή τη γλώσσα ως βουλγαρική (ημερολόγια και επιστολές Παύλου Μελά). Οι Σλάβοι της Μακεδονίας αποτελούσαν την πιο φτωχή κοινωνικά ομάδα και ασχολούνταν κυρίως με τη γεωργία, είτε σαν μικρογαιοκτήμονες είτε σαν αγρότες στα κτήματα των Τούρκων, Αλβανών και Ελλήνων αξιωματούχων ή κληρικών. Αυτό θα οδηγήσει τους Σλάβους στο να είναι οι πρώτοι που θα αναπτύξουν κίνημα στην περιοχή της Μακεδονίας εναντίων των Τούρκων και να συγκροτήσουν από νωρίς λόγο εθνικιστικό άλλα και κινηματικό.

1.5.5 Οι Έλληνες⁴

Οι Έλληνες είχαν μεγάλη γεωγραφική διασπορά άλλα υστερούσαν σε αριθμούς. Είχαν παρουσία και στους αγροτικούς πληθυσμούς άλλα και στα αστικά κέντρα όπου δούλευαν ως κληρικοί (ή εργάζονταν στην εκκλησία), βιομηχανικοί ερ-

4. Για τη διάδοση του ελληνικού και ελληνόφωνου στοιχείου στην βαλκανική πολλά έχουν γραφτεί. Αυτή η εξάπλωση συντελείται κυρίως κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας όπου μαζί με τους πληθυσμούς κυρίως μέσω της θρησκείας εξελληνίζονται με αποτέλε-

γάτες, βιοτέχνες και έμποροι. Η οικονομική τους κατάσταση ήταν μέτρια προς καλή σε σχέση με τις άλλες εθνότητες, ενώ είχαν ισχυρή εθνική συνείδηση και προσανατολίζονταν καθαρά προς την Ελλάδα. Επίσης αντιπαθούσαν τους σλαβόφωνους κυρίως λόγω της σύγκρουσης των δύο εκκλησιών αλλά και γιατί οι σλάβοι θεωρούνταν «ταραξίες» λόγω των συνεχών τοπικών εξεγέρσεων, οι οποίες προκαλούσαν την οργή των τουρκικών αρχών.

1.5.6 Οι Αλβανόφωνοι⁵

Οι Αλβανόφωνοι ή Αρβανίτες κατέβηκαν μαζικά στον ελλαδικό χώρο κατά τον 13ο αιώνα, ύστερα από προσκλήσεις τοπικών ηγεμόνων για να χρησιμοποιηθούν ως πολεμιστές. Οι Αρβανίτες που συναντούμε στον Μακεδονικό χώρο προέρχονται από τη βόρεια Αλβανία (γκέγκηδες). Εργάζονται κυρίως ως έμποροι, αστυνομικοί, αγρότες, κατέχουν διοικητικές θέ-

σμα να δημιουργηθούν ακμάζουσες ελληνόφωνες κοινότητες σε όλη την αυτοκρατορία από τις οποίες μετά θα προκύψουν οι ελληνοί πληθυσμοί της Μικράς Ασίας και του Πόντου όπως και του ελλαδικού χώρου. Βλέπε Μ. Κορομηλά, *Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσά*, και Ι. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία του βυζαντινού κράτους* και Γκ. Οστρογκόρσκι *Η ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*.

5. Οι Αρβανίτες ή Αλβανοί δεν αποτελούν ούτε ομοιογενή γλωσσική ομάδα εκείνη τη περίοδο ούτε, φυσικά, εθνική ή θρησκευτική. Θα έρθουν στην Ελλάδα μαζικά κατά τον 13ο αιώνα αν και η παρουσία τους σε μικρότερους αριθμούς είναι γνωστή από πιο παλιά. Βλ. Α. Σ. Τσίγκος, *Κείμενα για τους Αρβανίτες*.

σεις και κυρίως αυτή του Δραγουμάνου. Στο θρήσκευμα ήταν ή μουσουλμάνοι ή χριστιανοί.

1.5.7 Ντομνέδες

Οι Ντομνέδες ήταν Εβραίοι, οι οποίοι ακολούθησαν το κίνημα του Σαμπατάι Σεβή και εξισλαμίστηκαν. Κατοικούσαν στο ανατολικό κομμάτι της πόλης και είχαν μεγάλη οικονομική επιφάνεια αν και ήταν λίγοι σε αριθμό. Το 1903 θα οικοδομήσουν το Γενί Τζαμί.

Επίσης στον μακεδονικό χώρο συναντάμε και άλλες μικρότερες ομάδες όπως τους Αρμένιους, Γάλλους και άλλους δυτικούς (Φραγκολεβεντιανοί) και Τσιγγάνους.

1.6 ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

Οι μαρτυρίες για τη ζωή των γυναικών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία προέρχονται κυρίως από δυτικούς εύπορους ταξιδιώτες οι οποίοι ταξίδευαν στην αυτοκρατορία και κατέγραφαν τις εντυπώσεις τους. Αυτό έχει ως συνέπεια την αποτύπωση των εντυπώσεών τους με βάση τη σύγκριση και τη θέση τη γυναίκας στις δικές τους κοινωνίες. Γενικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι χριστιανές γυναίκες είχαν έναν πιο δυτικότροπο τρόπο ζωής ενώ οι μουσουλμάνες ήταν πιο κοντά στον ανατολικό τρόπο ζωής. Αυτό δημιουργούσε την ψευδαίσθηση στους δυτικούς παρατηρητές ότι οι γυναίκες χριστιανές βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση σε σχέση με τις μουσουλμάνες, κάτι το οποίο δεν είναι αληθές.

Βουλγάρα, Εβραία, Τουρκάλα της Θεσσαλονίκης

1.6.1 Οι μουσουλμάνες Οθωμανές

Η Οθωμανή γυναίκα βρισκόνταν υπό καθεστώς αποκλεισμού τόσο θρησκευτικά όσο και κοινωνικά. Ήταν πλήρως αποκλεισμένες από κάθε κρατικό αξίωμα και δημόσια μαζική εργασία, απαγορευόταν να ενταχθούν στο σώμα των *ulema* (μουσουλμάνων διδασκάλων) όπως επίσης και η ένταξη τους σε θρησκευτικές ομάδες (πχ μοναστήρια). Απαγορευόταν επίσης η είσοδος τους στο τζαμί (εκτός της περιόδου του ραμαζανιού ή μετά από μία συγκεκριμένη ηλικία) ενώ κατά αντιστοιχία και με τη χριστιανική θρησκεία, απαγορευόταν

πλήρως να προσεύχονται κατά την περίοδο της έμμηνης ρήσης ή της εγκυμοσύνης. Απαγορευόταν, επίσης, η μόρφωση εκτός από την διδασκαλία του κορανίου. Η μόρφωση, όμως, του κορανίου τους επέτρεπε να γίνουν δασκάλες των γραφών, κάτι που κατά καιρούς και ανά περιπτώσεις είχε προσδώσει αξιόλογη δύναμη σε γυναίκες της αυτοκρατορίας.⁶ Γενικά, αν και το θρησκευτικό και κοινωνικό στάτους των Οθωμανών γυναικών ήταν αρκετά χαμηλό, η θέση αυτή ήταν αυστηρά καθορισμένη από το θρήσκευμα και η αντρική εξουσία δεν ήταν ανεξέλεγκτη.

Η γυναικεία παρουσία ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με το θεσμό του χαρεμιού και συνεπώς με το παλάτι. Ο μουσουλμανικός νόμος γενικά επέτρεπε την πολυγαμία, παρ' όλα αυτά η πολυγαμία σύμφωνα με τα οθωμανικά αρχεία ήταν φαινόμενο σπάνιο, αν όχι απίθανο, στα κατώτερα στρώματα των μουσουλμάνων. Γενικά η πολυγαμία και ο θεσμός του χαρεμιού ήταν διαδεδομένος στις ανώτερες τάξεις της οθωμανικής κοινωνίας. Το χαρέμι ως θεσμός δεν είναι τουρκικός αλλά αραβικός και μάλιστα προϊσλαμικός. Το κοράνι κάνει μία προσπάθεια να περιορίσει το φαινόμενο απαγορεύοντας το γάμο με πάνω από τέσσερις γυναίκες. Γενικά η ύπαρξη χαρεμιού και η πολυγαμία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία έχει να κάνει περισσότερο με λαογραφικά και ταξικά κριτή-

6. Οι απαγορεύσεις που αφορούσαν τη μόρφωση των Οθωμανών γυναικών αμβλύνονται μετά την περίοδο των τανζιμάτων, Βλ. E. Dogramaci, *Education of Women in Ottoman and Republican Turkey*.

ρια παρά με θρησκευτικά. Τα χαρέμια συγκροτούνταν κυρίως από μη Οθωμανές κοπέλες οι οποίες στα 7-8 τους χρόνια εξισλαμίζονταν από γυναίκες διδασκάλους των γραφών, και τα δημιουργούσαν κυρίως ανώτεροι αξιωματικοί αλλά και εύποροι Τούρκοι σε ένδειξη οικονομικής ισχύος και επιφάνειας. Γι αυτό παρατηρείται η πλήρης απουσία του φαινομένου μεταξύνων μουσουλμανικών πληθυσμών της υπαίθρου.

Ως πράξεις αντίδρασης παρατηρούνται αποδράσεις γυναικών από τα χαρέμια και προσπάθειές τους να ζήσουν ως ελεύθερες μουσουλμάνες. Κανένα στοιχείο για τις αποδράσεις αυτές δεν έχει καταγραφεί λεπτομερώς εκτός από αυτή της Ναζίπ Χανούμ και μίας Αρμένισσας, η οποία τελικά με την απόδραση της το 1876 θα προκαλέσει διπλωματικό επεισόδιο μεταξύ Βρετανίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Οι μουσουλμάνες Οθωμανές της αστικής τάξης, όμως, βρίσκονταν σε διαφορετική κατάσταση από τις φτωχές μουσουλμάνες ή αυτές του χαρεμιού αν και όλες οι ανωτέρω απαγορεύσεις απαντούν και σε αυτές. Συγκεκριμένα, πολλές πλούσιες μουσουλμάνες είχαν άλλες φτωχές μουσουλμάνες ως δούλες και υπηρέτριες. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία της λαίδης Μαίρη Γουόρτλντγια για τις γυναίκες της υψηλής οθωμανικής κοινωνίας: «αυτή η μόνιμη μασκαράτα τους δίνει πλήρη ελευθερία να ακολουθήσουν τις τάσεις τους χωρίς κανένα κίνδυνο αποκάλυψης. [...] Ούτε έχουν πολλά να φοβηθούν από τη δυσφορία των συζύγων τους οι κυρίες που είναι πλούσιες, καθώς έχουν οι ίδιες στα χέρια τους τα χρήματά τους, τα οποία και παίρνουν πίσω σε περίπτωση διαζυγίου,

με κάποια πρόσθετα, τα οποία ο σύζυγος είναι υποχρεωμένος να τους δώσει. [...] Είναι αλήθεια, οι νόμοι τους επιτρέπουν στους άντρες να πάρουν τέσσερις συζύγους, κανένας όμως σημαίνων άντρας δεν κάνει χρήση αυτής της ελευθερίας και καμιά γυναίκα με σημαντική κοινωνική θέση δεν έχει ποτέ υποφέρει από αυτή. Όταν ένας σύζυγος τυχαίνει να είναι ασταθής, καθώς τέτοια πράγματα συμβαίνουν, διατηρεί την ερωμένη του σε ένα ιδιαίτερο σπίτι και την επισκέπτεται όσο πιο διακριτικά μπορεί, όπως συμβαίνει και στα μέρη μας. [...] Έτσι λοιπόν βλέπεις, αγαπημένη μου αδελφή, οι συνήθειες των ανθρώπων δεν διαφέρουν και τόσο, όσο οι ταξιδιωτικοί συγγραφείς μας θέλουν να μας κάνουν να πιστέψουμε».⁷

7. Το ζήτημα της πολυγαμίας στην οθωμανική κοινωνία είναι πολύπλοκο και η άποψή μας περί αυτού έχει επηρεαστεί από τις επιδράσεις του οριενταλισμού στην δυτική ματιά. Γενικά, όπως βεβαιώνουν τόσο ταξιδιωτικές σημειώσεις δυτικών περιηγητών, όσο και τα δημογραφικά στοιχεία των οθωμανικών αρχείων η πολυγαμία στον λαό ήταν σπάνιο φαινόμενο. Από την άλλη, το χαρέμι ως θεσμός και κυρίως το βασιλικό υπήρξε ένας θεσμός της οθωμανικής κοινωνίας, ο οποίος με έναν περίεργο τρόπο εμπλέκονταν τόσο στην κυριαρχία επί της γυναίκας -κυρίως της μη Οθωμανής- αλλά αποτελούσε και ένα θεσμό, ο οποίος παρείχε την δυνατότητα πρωτοφανούς κοινωνικής ανέλιξης στην οθωμανική κοινωνία, ανέλιξη την οποία οι χριστιανές γυναίκες δεν μπορούσαν να έχουν. Το χαρέμι συνδέεται ιστορικά τόσο με δολοπλοκίες και μηχανορραφίες κατά του θρόνου, όσο και με τη δημιουργία έντασης στην ύπαιθρο και με τον θεσμό της δουλείας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έτσι, με τον θεσμό του χαρεμιού και

Η ζωή των μη Οθωμανών μουσουλμάνων γυναικών μοιάζει αρκετά διαφορετική. Στην Αλβανία αλλά και μεταξύ των αλβανικών κοινοτήτων της Μακεδονίας η ζωή των μουσουλμάνων γυναικών είναι σκληρή. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μία μαρτυρία από τη ζωή των αλβανών γυναικών από γάλλο παρατηρητή.

του βίαιου εξισλαμισμού μικρών κοριτσιών σχετίζεται τόσο το συμβάν που πυροδότησε τη σφαγή των προξένων στη Θεσσαλονίκη, όσο και η πρώτη φεμινιστική κίνηση εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η δράση της περιβόητης τουρκάλας ιστοριογράφου Adalet η οποία πέρασε μεγάλο χρονικό διάστημα καταγράφοντας τη ζωή στα χαρέμια με μια ματιά διαφορετική από αυτή των δυτικών περιηγητών. Υπήρξε η πρώτη που εισηγήθηκε συνολικά και δημόσια την κατάργηση του θεσμού του σκλαβοπάζαρου και την ολική κατάργηση του θεσμού του χαρεμιού το 1892. Το βιβλίο της, *Turkish marriages viewed from the harem*, εκτός από μια εκτενής περιγραφή της ζωής στο χαρέμι και της νομοθεσίας περί γάμου είναι και μια κατάθεση ιδεών για της αντιλήψεις και τη θέση των γυναικών στη Τουρκία. Η Adalet ανήκει σε ένα μεγαλύτερο ρεύμα περιηγητριών οι οποίες προσπαθούσαν να ανατρέψουν την εικόνα της Δύσης μέχρι τότε για την Ανατολή και να μιλήσουν για την κατάσταση των γυναικών στην αυτοκρατορία όπως τη βίωναν οι ίδιες οι γυναίκες. Ξεχωριστό παράδειγμα αντίστασης και διαχείρισης του κοινωνικού της στάτους αποτελεί αυτό της Μέλεκ Χανούμ, μητέρας της Ναζίμ Χανούμ, η οποία είναι ένα από τα ελάχιστα παραδείγματα οικιοθελούς προσχώρησης στο χαρέμι. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και μπήκε στο χαρέμι σε μικρή ηλικία. Από εκεί θα ανεληχθεί στα ανώτερα κλιμάκια του βασιλικού χαρεμιού. Θα χρησιμοποιήσει τις γνωριμίες της για να κάνει τον άντρα της

1.6.2 Οι Αλβανές γυναίκες

«Δεν νιώθω μεγάλη διάθεση να μιλήσω για τα ήθη των Αλβανών. Βλέπουν τις γυναίκες τους, που είναι οι περισσότερες χωρίς καμιά εκπαίδευση και δεν μιλούν παρά τη μητρική τους γλώσσα, όπως τα ζώα τους, και έτσι τους φέρονται (σαν να είναι το ανώτερο είδος [ζώου] πάντως), τις υποχρεώνουν να δουλεύουν και συχνά τις τιμωρούν με χτυπήματα. Δείχνουν, είναι αλήθεια, μια περιφρόνηση, ακόμα και αποστροφή, προς τις γυναίκες τους και τίποτα, ούτε μία τυχαία συμπεριφορά, δεν κρύβει κάτι που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε τρυφε-

υποψήφιο του βασιλικού θρόνου, στην συνέχεια θα τον χωρίσει, και θα υποστεί συνεχείς εξορίες και διώξεις, θα αποδράσει πολλάκις από διάφορα χαρέμια και τέλος θα καταφύγει στην Ελλάδα και στη συνέχεια θα πάει στη Γαλλία και την Αγγλία. Στο μεταξύ θα αναπτύξει πλούσιο συγγραφικό έργο και θα ασκήσει δριμύτατη κριτική στο θεσμό του χαρεμιού και του σκλαβοπάζαρου μικρών κοριτσιών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Επίσης με τα γραπτά της θα δια φωτίσει πολλές πλευρές της ζωής των Οθωμανών γυναικών εντός και εκτός γάμου. Είναι η πρώτη, επίσης, που μας δίνει μία ιδέα για τους νόμους και τις ποινές που επιβάλλονταν στις γυναίκες του χαρεμιού για διάφορα «ατοπήματα» τους, δίνοντας μας έτσι μία πρώτη ρεαλιστική και όχι δυτικότερο και οριενταλιστική -έστω εμβρυακή- ιδέα για την ομοφυλοφιλία μέσα στα χαρέμια. Το 1875 θα εκδοθεί πρώτη φορά το βιβλίο της, *30 Χρόνια στο Χαρέμι*, σε δυο τόμους (το βιβλίο μπορεί να βρεθεί στο Ίντερνέτ σε ψηφιακή μορφή και δεν έχει μεταφραστεί ακόμα στην ελληνική). Βλέπε Melek Hanum, *30 Years in the Harem*, Walther Wiebke, *Women in Islam*, και Jarrod Hayes, *Queer Nations: Marginal Sexualities in the Maghreb*.

ρότητα ή πάθος. Όλοι τους ωστόσο, όσοι μπορούν, παντρεύονται, καθώς είναι σημάδι πλούτου και καθώς επιθυμούν να αποκτήσουν μία δούλα για το σπίτι τους. Επιπλέον, καθώς στις περισσότερες περιοχές της χώρας οι γυναίκες δεν είναι τόσο πολυάριθμες όσο οι άντρες, η νύφη συχνά δε φέρνει προίκα στον άντρα, αλλά ο άντρας στη γυναίκα και είναι υποχρεωμένος να δώσει και γύρω στα χίλια γρόσια [πιάστρα], προτού του επιτραπεί να παντρευτεί.» (Broughton, σ.136)

1.6.3 Οι χριστιανές γυναίκες

Οι μη μουσουλμάνες γυναίκες απολάμβαναν μεγαλύτερη κινητικότητα. Εργάζονταν δημόσια και ελεύθερα, αλλά όχι στις ίδιες εργασίες με τους άντρες του πληθυσμού. Είχαν το δικαίωμα να κινούνται ελεύθερα στο δρόμο μόνες ή με συνοδεία και η είσοδος στους ναούς ήταν ελεύθερη εκτός των περιόδων ασθένειας ή εμμήνου ρήσεως. Η διάκριση μεταξύ των επαγγελμάτων φαίνεται να ατονεί στους αγροτικούς πληθυσμούς όπου οι αγροτικές εργασίες -κατά κόρων βιοποριστικές- απαιτούσαν στην εργασία την παρουσία όλης της οικογένειας. Υπήρχαν, όμως, και επαγγέλματα ή ασχολίες οι οποίες θεωρούνταν κατά αποκλειστικότητα γυναικείες όπως το πλέξιμο, το πλύσιμο, η παραγωγή σαπουνιού ή χειροτεχνιών κ.λπ.

Πέρα από τις παραδοσιακές ανισότητες που είχαν και οι χριστιανικές κοινότητες εσωτερικά, οι χριστιανές γυναίκες ήταν επιφορτισμένες με εργασίες τόσο βιοποριστικές όσο και με τις «παραδοσιακά» γυναικείες, ενώ στην ευρύτερη κοινωνία δεν είχαν καμία προοπτική ανέλιξης. Αυτή η κατάσταση

Κοινοτικές και εθνοτικές συνθήκες στη Μακεδονία

Βουλγάρες γυναίκες της Θεσσαλονίκης

δεν διαφοροποιείται ούτε στην αστική τάξη της εποχής. Οι χριστιανές «κυρίες της καλής κοινωνίας», αν και κοινωνικά είχαν ένα στάτους, τις περισσότερες φορές ο ρόλος τους ήταν κυριολεκτικά η οικιακή ζωή και η συνοδεία του συζύγου στην κοινωνική ζωή της πόλης. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία ενός Άγγλου περιηγητή ο οποίος ξεκαθαρίζει ότι αν και πιο κινητικές οι χριστιανές δεν είχαν καλύτερη μοίρα. Αναφέρει: «επειδή σε όλη την Ανατολή επικρατούσε το μουσουλμανικό γιάσμάκι οι ελληνίδες βρίσκονταν κάτω από αυστηρούς περιορισμούς και οικογενειακή επιφυλακή».

Οι χριστιανές γυναίκες σε αντίθεση με τις μουσουλμάνες δεν είχαν πλήρη απουσία μόρφωσης. Υπάρχει μία σαφής ανισότητα στην εκπαίδευση μεταξύ αντρών και γυναικών -κυ-

ρίως στα αστικά κέντρα- όμως οι γυναίκες επιμορφώνονταν στα παρθεναγωγεία.

Στους χριστιανικούς πληθυσμούς παρατηρείται και ένα άλλο φαινόμενο εκ πρώτης όψεως παράδοξο. Στους επίσημους δημογραφικούς πίνακες υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των παντρεμένων αντρών και γυναικών. Αυτό φαντάζει αφύσικο κυρίως αν αναλογιστεί κανείς ότι η αναλογία αντρών και γυναικών είναι ένας προς μία στον πληθυσμό συνολικά. Αυτό οφείλεται κυρίως σε απόψεις της χριστιανικής κοινωνίας τότε περί παρθενίας και γάμου. Έτσι ενώ οι άντρες μετά τον θάνατο της γυναίκας τους παντρεύονταν ξανά, δεν συνέβαινε το ίδιο και με τις γυναίκες οι οποίες κατά κανόνα παρέμεναν άγαμες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των βαλκανικών εθνικισμών (τέλη 19ου - αρχές 20ου αιώνα)

Θεσσαλονίκη τέλη 19ου αιώνα,
γερμανική καρτ-ποστάλ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των βαλκανικών εθνικισμών

τέλη 19ου αρχές - 20ου αιώνα

2.1 ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΒΜΡΟ (ΕΜΕΟ)

ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1870-1903

2.1.1. Εισαγωγή. Η άνοδος του βουλγάρικου ζητήματος στη Μακεδονία.

Μετά τη λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου έχουμε και τη συμβατική ημερομηνία έναρξης του βουλγάρικου αναβρασμού στην περιοχή της Μακεδονίας και της σημερινής Βουλγαρίας.

ας. Τότε, με την άνοδο του βουλγάρικου ζητήματος στη Μακεδονία και τη Βουλγαρία, ξεκινά ο γενικότερος προβληματισμός για το μέλλον της Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης. Οι τότε θεωρούμενοι ως Βούλγαροι, ήταν το επικρατέστερο στοιχείο στη Μακεδονία, κυρίως στη βόρεια και μέση ζώνη της Μακεδονίας. Στη Θεσσαλονίκη αποτελούσαν από κοινού με τους Έλληνες το βασικό πυρήνα του χριστιανικού πληθυσμού της πόλης και διοικητικά αποτελούσαν το χριστιανικό μιλιέτ της πόλης. Το χριστιανικό μιλιέτ διοικούνταν από το Οικουμενικό Πατριαρχείο το οποίο κατά βάση ήταν ελληνοκρατούμενο, ενώ η λειτουργία στις εκκλησίες γίνονταν αποκλειστικά στην ελληνική.

Αυτά τα ζητήματα ήταν καθοριστικά για τους λαούς οι οποίοι θεωρούσαν ότι βρίσκονται κάτω από καθεστώς κατάκτησης υπό τους Οθωμανούς, τόσο για την ανάπτυξη της ρητορικής τους και τελικά της πολεμικής τους απέναντι στους Οθωμανούς, αλλά και για τους ανταγωνισμούς μεταξύ τους. Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι το ζήτημα της εθνικής ταυτότητας ήταν πολύπλοκο.

Οι περισσότεροι πληθυσμοί με εξαίρεση τους Τούρκους και τους Έλληνες δεν είχαν συγκροτημένη εθνική ταυτότητα. Τόσο οι βουλγαρόφωνοι όσο και οι λατινόφωνοι της Μακεδονίας (Αρουμάνοι, Μεγλενορουμάνοι) προσδιόριζαν τον εαυτό τους περισσότερο με την θρησκευτική τους πίστη και τον τόπο καταγωγής τους, παρά με την γλώσσα που είχαν ως μητρική. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία της απροσδιόριστης τότε ακόμα μακεδονικής ταυτότητας, όχι ως ταυτότητας

έθνους με την πάγια έννοια του έθνους, αλλά περισσότερο ως ετεροκαθορισμό από το «άλλο» χωριό και τους Τούρκους. Το 1870 οι Βούλγαροι δημιουργούν τη δική τους εκκλησία την «Εξαρχία», η οποία ήταν ξεχωριστή από το Πατριαρχείο και ξεκινάνε την αποστολή δημιουργίας «εθνικής συνείδησης» στους βουλγαρόφωνους πληθυσμούς της Μακεδονίας.

Μετά και την ανεξαρτητοποίηση της Βουλγαρίας το 1875 και την προσωρινή προσάρτηση των βουλγαρόφωνων πληθυσμών της Μακεδονίας με τη συμφωνία του Αγίου Στεφάνου το 1878, η προσπάθεια αυτή εντείνεται αρχικά με την ίδρυση σχολείων και εκκλησιών. Αυτή η προσπάθεια φυσικά θα προκαλέσει τις αντιδράσεις τόσο των γειτονικών κρατών όσο και των Τούρκων. Αμέσως μετά την εκκίνηση της βουλγάρικης προσπάθειας, οι γειτονικές χώρες ιδρύουν οργανισμούς-βιτρίνες για να κατευθύνουν τις προσπάθειες τους στη Μακεδονία. Οι οργανισμοί αυτοί είχαν σαν έδρα τους τη Θεσσαλονίκη, σε σχολεία και προξενεία. Οι χώρες οι οποίες εποφθαλμιούσαν τη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη ήταν η Σερβία, η Βουλγαρία και η Ελλάδα.

- Η Ελλάδα είχε σαν βασικό φορέα άσκησης πολιτικής το Πατριαρχείο. Μετά όμως ίδρυσε την Εθνική Εταιρία (Μακεδονικό Κομιτάτο), με έδρα δράσης το ελληνικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη (σημερινό Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα).
- Η Βουλγαρία ίδρυσε το Ανώτατο Επαναστατικό Κομιτάτο με έδρα τη Σόφια και κέντρα δράσης τα σχολεία, τα οποία ίδρυσε η Εξαρχία στη Μακεδονία.

- Η Σερβία ίδρυσε το «εκπαιδευτικό συμβούλιο» με έδρα το Βελιγράδι και το σερβικό προξενείο Θεσσαλονίκης, με βασικό στόχο την ίδρυση σερβικών σχολείων στη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη.

2.1.2 Η συγκρότηση πολιτικών οργανώσεων

Μέχρι και την επανάσταση των Νεότουρκων η συγκρότηση πολιτικών οργανώσεων ήταν ουσιαστικά απαγορευμένη. Έτσι οι διάφορες οργανώσεις ήταν ουσιαστικά παράνομες και μυστικές. Ο πιο ασφαλής τρόπος πολιτικής δραστηριότητας ήταν οι εφημερίδες. Και οι εφημερίδες όμως έβγαιναν κυρίως με εθνοτικά και όχι πολιτικά κριτήρια, ενώ η οργάνωση της οθωμανικής κοινωνίας σε μιλιέτ (θρησκευτικές και εθνοτικές ομάδες) εμπόδιζε ακόμα περισσότερο τη συγκρότηση πολιτικών οργανώσεων. Μέχρι το 1908 το βασικό ρόλο του πολιτικού κόμματος ή συνδικάτου έπαιζαν οι λεγόμενες «λέσχες» (που ήταν κυρίως κάτω από εβραϊκό έλεγχο) και οι εφημερίδες οι οποίες προσπαθούσαν να υπερασπιστούν τα δικαιώματα των διάφορων εθνοτήτων. Οι βασικότερες λέσχες ήταν η Club de Salonique, η Nouveau Club, και η Club de l' Alliance, αποκλειστικά ισραηλιτική. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης και φυσικά λόγω της αυταρχικής διακυβέρνησης, και της παρακμάζουσας γεωργίας και οικονομίας (λόγω αργής εκβιομηχάνισης), οι κοινωνικές αντιθέσεις βαθιάινουν και οι ανταγωνισμοί οξύνονται. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη γέννηση του νεοτουρκικού κινήματος, των εθνικισμών και την ίδρυση της BMPO.

τσέτα της ΒΜΡΟ

2.1.2α. Η ΒΜΡΟ, οι ιδεολογικές της τάσεις και τρία κομβικά σημεία της δράσης της

Το 1893 ιδρύεται στη Θεσσαλονίκη η ΒΜΡΟ (Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση) υπό το όνομα τότε Μυστική Βουλγάρικη Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση. Όλοι οι ιδρυτές της ήταν φοιτητές του ανώτατου βουλγαρικού κολλεγίου Θεσσαλονίκης, με εξαίρεση τον βούλγαρο Ιβάν Χατζνίκολοφ, ο οποίος εκείνο τον καιρό εργαζόταν ως βιβλιοπώλης στη Θεσσαλονίκη και προμήθευε με βιβλία το σχολείο. Αρχικός σκοπός της οργάνωσης ήταν η προστασία του βουλγαρικού στοιχείου στη Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη.

Το 1896 εντάσσεται στην οργάνωση ο Γκότσε Ντέλτζεφ. Ο Ντέλτζεφ ήταν Βούλγαρος από την περιοχή του Κιλκίς, αποφοίτησε από το βουλγαρικό γυμνάσιο του Κιλκίς, και στη συνέχεια φοίτησε στο ανώτατο βουλγάρικο κολλέγιο Θεσσαλονίκης την περίοδο 1889-1891. Εκεί ο Ντέλτζεφ θα ιδρύσει την πρώτη λέσχη στο σχολείο, η οποία ήταν μυστική. Σκοπός

Μπάσταρδη Μνήμη

Ντάμε Γκρούεφ και Γκότσε Ντέλτσεφ

της ήταν η διανομή αριστερής επαναστατικής λογοτεχνίας στα μέλη της λέσχης που την έβρισκε από αριστερούς φοιτητές της Σόφιας. Το 1891, όπως και πολλοί συμφοιτητές του από τη Θεσσαλονίκη, γίνεται φοιτητής της Στρατιωτικής Σχολής της Σόφιας. Εκεί θα συσχετιστεί με το ακμάζων σοσιαλιστικό-αναρχικό κίνημα της πόλης που τότε φλέρταρε έντονα με την ιδέα της βαλκανικής σοσιαλιστικής ομοσπονδίας. Το 1895 αποβλήθηκε δια παντός από τη σχολή λόγω της δράσης του στον αναρχικό χώρο της πόλης.

Το 1891 θα συναντηθεί πρώτη φορά στη Σόφια με τον Ιβαν Χαντζινίκολοφ και θα συζητήσει το ενδεχόμενο δημιουργίας

μια επαναστατικής οργάνωσης. Το 1896 γυρνά στη Θεσσαλονίκη και εντάσσεται στη ΒΜΡΟ, η οποία ακόμα ήταν μια περιθωριακή οργάνωση με βασικά υποστηρικτικό ρόλο στο σλαβικό στοιχείο της πόλης. Ο Ντέλτζεφ θα αναλάβει ουσιαστικά την ηγεσία της οργάνωσης και θα αλλάξει ριζικά το καταστατικό της. Σύμφωνα με το νέο καταστατικό, σύμβολο της οργάνωσης ήταν η μαυροκόκκινη σημαία, μέλος της μπορούσε να γίνει οποιοσδήποτε κάτοικος της Μακεδονίας άνω των 18 ετών, ανεξάρτητα από τη γλώσσα που μίλαγε ή το φύλο του/της¹.

Επιπλέον, η οργάνωση μετονομάστηκε σε Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (Вътрешна Македонска Революционна Организация-ΒΜΡΟ), με σκοπό η ονομασία να μην περιέχει εθνικό προσδιορισμό, αλλά και να δείξει ότι απορρίπτει τη συνεργασία με τα γειτονικά κράτη που διεκδικούσαν τη Μακεδονία. Το νέο καταστατικό όριζε σαφώς ότι σκοπός της οργάνωσης ήταν ο αντιτουρκικός αγώνας για την αυτονόμηση της Μακεδονίας, η πλήρης κοινωνική χειραφέτηση και απελευθέρωση όλων των εθνοτήτων και καλούσε

1. Σε αντίθεση με άλλα κινήματα της εποχής, όπως αυτό του Μακεδονικού Αγώνα, οι γυναίκες είχαν έντονη δράση μέσα στην οργάνωση. Ο Ντέλτζεφ ήθελε να εγκαταστήσει τοπικά δικαστήρια για τις διαφορές μεταξύ των χωρικών και να οργανώσει ομάδες γυναικών στα χωριά για τροφοδοσία, καταλύματα, επιδιόρθωση ρουχισμού και μεταφορά μηνυμάτων. Βλέπε *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος, ΙΔ σελ 225.

σε συμμετοχή όλες τις εθνότητες της Μακεδονίας. Επίσης όριζε ως μέσα πάλης την οργάνωση και την επιμόρφωση των χωρικών και τη σύσταση ένοπλων ομάδων, οι οποίες θα περιπολούν στα βουνά και θα προκαλούν δολιοφθορές σε κομβικούς άξονες της τουρκικής οικονομίας. Έτσι συστάθηκαν οι επαναστατικές περιφέρειες στη Μακεδονία. Κάθε περιφέρεια ήταν υπό την εποπτεία του τοπικού νοϊνoδiνα (αρχηγού) και της τσέτας του (τσέτα στα βουλγαρικά σημαίνει ομάδα), η οποία έπρεπε να αποτελείται από ντόπιους χωρικούς. Όλοι οι νοϊνoδiνα ήταν εκπρόσωποι στην κεντρική επιτροπή της οργάνωσης και στέλνονταν ως εκπρόσωποι ύστερα από εκλογές στην αντίστοιχη περιφέρεια.

Λόγω αυτής της τακτικής και της μεθοδικής προσήλωσης των μελών σε αυτήν από το 1895 μέχρι το 1902, η ΒΜΡΟ είχε γίνει η μεγαλύτερη επαναστατική οργάνωση στη Μακεδονία και είχε εκτοπίσει πλήρως ή αφομοιώσει τις διάφορες σοσιαλιστικές γκρούπες της Βουλγαρίας και της Σερβίας, που επίσης είχαν αρχίσει να έχουν παρουσία στη Θεσσαλονίκη και τη Μακεδονία. Σε πολλά σημεία της Μακεδονίας όπου η οργάνωση ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής (Σέρρες, Δράμα, Μπίτολα, Στρούμιτσα, Καστοριά) είχαν πετύχει μέσω των όπλων τη μη είσοδο των Οθωμανών φοροεισπρακτόρων στα χωριά.

Στο μεταξύ η ΒΜΡΟ, μέχρι το 1903, ως βασικό ένοπλο αντίπαλο είχε πέρα από την τουρκική αστυνομία, την εταιρεία-βιτρίνα της Βουλγαρίας στη Μακεδονία, την Ανώτατη Επαναστατική Κομιτία. Αυτό θα οδηγήσει σε ένοπλες συμπλοκές μεταξύ της ΒΜΡΟ και του Κομιτάτου στη Δράμα

και τη Θεσσαλονίκη, το 1900 και το 1901. Μετα το 1901 η Βουλγαρία συνειδητοποιεί ότι είναι αδύνατο να ελέγξει την ΒΜΡΟ στρατιωτικά και ξεκινά την προσπάθεια διείσδυσης σε αυτή μέσω της δεξιάς φράξιας της οργάνωσης. Η βουλγάρικη κυβέρνηση της εποχής ανέγνωσε σωστά ότι μέσα στην οργάνωση υπήρχαν δυο βασικές πτέρυγες, η πλειοψηφική αριστερή πτέρυγα που είχε υπό τον έλεγχο της την κεντρική Μακεδονία και την περιοχή του Κρούσεβο, και η δεξιά πτέρυγα με βασικές περιοχές την πόλη των Σκοπίων, τις περιοχές της Φλώρινας και της Κοζάνης. Η φράξια αυτή αποκαλούνταν συχνά και ως «Βουλγαρόφιλη» ή «Κεντρική» καθώς διαφωνούσε με την «Αριστερή» πτέρυγα στο ζήτημα των εθνοτήτων και στο ζήτημα της προσάρτησης της Μακεδονίας ή όχι στο βουλγαρικό κράτος.

2.1.2β. Βασικές εσωτερικές διαφοροποιήσεις και καταβολές

Βασικές θέσεις της αριστερής φράξιας ήταν η πλήρης αυτονομία της Μακεδονίας με όλες τις εθνότητες ίσες το εσωτερικό της και η ένταξη της Μακεδονίας σε μια βαλκανική ομοσπονδία. Από το 1890 και μετά, αυτή η ιδέα αποκτά όλο και πιο κομβικό ρόλο στη ρητορική της βουλγαρικής και σερβικής αριστεράς και του αναρχικού κινήματος της εποχής. Μάλιστα, μετά το 1910, η ιδέα επικρατεί καθολικά στον αριστερό και αναρχικό χώρο και επηρεάζει κομβικά όλες τις κινηματικές διαδικασίες στον βαλκανικό χώρο, ενώ με τις διάφορες μεταλλάξεις της τη βλέπουμε να σβήνει οριστικά μετά το 1949.

Η ιδέα ξεκίνησε από παλαιότερους Βούλγαρους διανοητές που μιλούσαν για μια Σοσιαλιστική Βαλκανική Ομοσπονδία. Σε συνδυασμό με εθνικιστικά ιδεολογήματα της εποχής, όπως αυτό του πανσλαβισμού, η ιδέα βρήκε μεγάλη απήχηση κυρίως μεταξύ των ομάδων της Μακεδονίας που δεν είχαν σαφώς συγκροτημένες εθνικές ταυτότητες, δηλαδή μεταξύ των Βλάχων της Μακεδονίας και των Σλάβων οι οποίοι και αποτέλεσαν και τις δύο ομάδες που συμμετείχαν μαζικά στην οργάνωση. Η ιδέα της Βαλκανικής Ομοσπονδίας αποτέλεσε τότε, τόσο από τη ΒΜΡΟ, όσο και από τα εργατικά και κομμουνιστικά κόμματα των γειτονικών χώρων, τη βασική κινηματική απάντηση στην ανάπτυξη της εθνικιστικής ρητορικής από τις γύρω χώρες. Παρόλα αυτά η συνύπαρξη των αριστερών ιδεών και των εθνικιστικών ιδεολογημάτων μέσα στην ίδια οργάνωση θα οδηγήσει τους ηγέτες της ΒΜΡΟ μετά το 1903 σε θολές ιδεολογικές αναζητήσεις και σε μια όλο και εμφανέστερη κλίση προς το βουλγάρικο εθνικισμό. Η Βουλγαρία, όμως, δεν θα θέσει ποτέ πλήρως τη ΒΜΡΟ υπό τον έλεγχο της παρά μόνο μετά το 1915, όταν η οργάνωση είχε παρακμάσει αρκετά λόγω των συνεχόμενων διασπάσεων και ένοπλων αντιπαραθέσεων μεταξύ της αριστερής και της δεξιάς φράξιας.

2.1.2γ. Η έναρξη της ένοπλης πάλης, τα 3 βασικά περιστατικά

Το 1897 ο Ντέλτζεφ συγκροτεί την πρώτη ένοπλη ομάδα στη Μακεδονία. Σκοπός της ομάδας ήταν οι ληστείες πλούσιων Τούρκων στα περίχωρα της Θεσσαλονίκης για την ενίσχυση

των τοπικών κοινωνιών και για να γεμίσουν τα ταμεία της οργάνωσης. Επίσης, η οργάνωση δημιουργούσε πρόβλημα στη διακίνηση γυναικών των Τούρκων πασάδων, καθώς παραδοσιακά οι πασάδες προμηθεύονταν γυναίκες από τις περιοχές γύρω από τη Θεσσαλονίκη, αλλά και στην είσπραξη φόρων (κρατικών και εκκλησιαστικών) κατά βάση από περιοχές με αγροτικούς πληθυσμούς, όπου η οργάνωση ήταν δημοφιλής. Το αποκορύφωμα αυτής της τακτικής ήταν η απαγωγή της Έλεν Στόουν το 1901 από τη Μπίτολα, αυτό που διεθνώς ονομάζεται και ως Ellen Stone Affair (Rossos, 2008, και Χατζίεφ, 1992).

Το 1901 ένας αρχηγός τοπικής τσέτας από τις Σέρρες και φιλόδοξος οπλαρχηγός, ο Γιάνε Σαντάνσκι, μέλος της αριστερής φράξιας, υπό τις οδηγίες του Ντέλτζεφ απαγάγει την Έλεν Στόουν, ιεραπόστολο στη Μπίτολα και γυναίκα του αμερικανού πρόξενου εκεί. Μαζί της απαγάγει και τη Βουλγάρα υπηρέτρια της από τα Σκόπια. Σκοπός του εγχειρήματος είναι να ζητήσουν λύτρα αλλά και να τραβήξουν την προσοχή της αμερικανικής κοινής γνώμης στο ζήτημα της αυτονομίας της Μακεδονίας. Η απαγωγή κράτησε επτά μήνες περίπου με τις κρατούμενες να μετακινούνται διαρκώς μεταξύ Θεσσαλονίκης και Σερρών. Η απαγωγή θα λήξει με την απελευθέρωση των δύο γυναικών στην περιοχή του Μπάνσκο και την είσπραξη μεγάλου χρηματικού ποσού. Δημοσιεύματα της εποχής μιλάνε για «Stockholm syndrome» μεταξύ της Στόουν και του Σαντάνσκι, ενώ σε δηλώσεις τους και οι δύο γυναίκες ανέφεραν ότι έτυχαν ιδιαίτερα καλής μεταχείρισης από

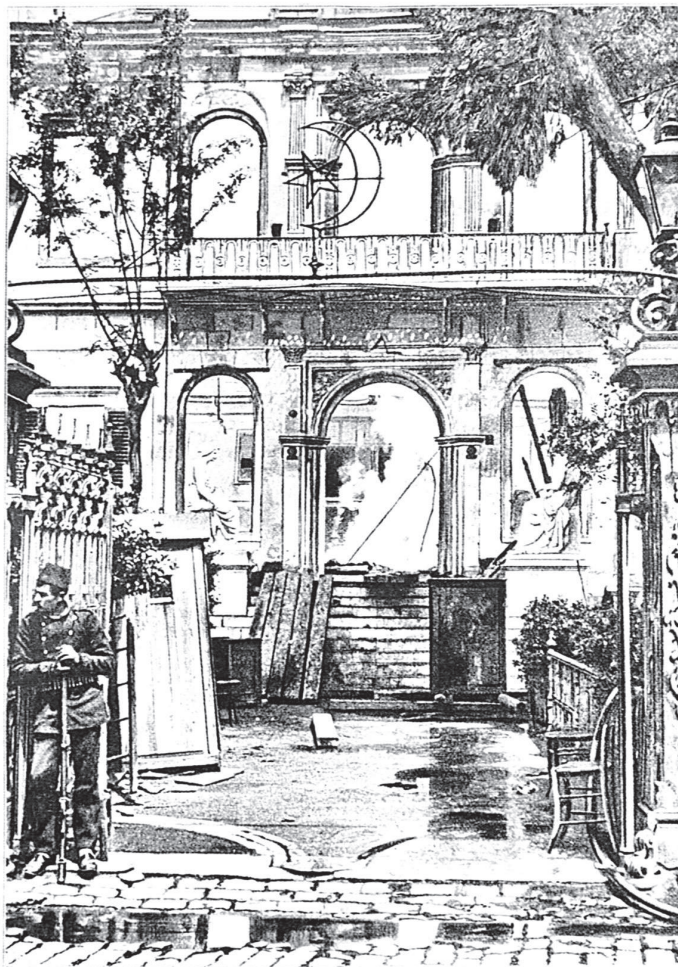
τους απαγωγείς. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της απαγωγής, η βουλγάρα υπηρέτρια της Στόουν γέννησε ένα υγιέστατο μωρό σε άγνωστη τοποθεσία. Ήταν η πρώτη υπόθεση «τρομοκρατίας» που απασχόλησε τον αμερικανικό τύπο και εισήγαγε τον όρο «terrorism» στο πολιτικό λεξιλόγιο των ΗΠΑ.

1903: Ανατίναξη της Οθωμανικής Τράπεζας στη Θεσσαλονίκη από του Βαρκάρηδες

Από το 1902 μέχρι το 1903 η ΒΜΡΟ συνεχίζει την δράση της στην ύπαιθρο, οι ένοπλες ομάδες της πληθαίνουν και συνεχίζουν να αυξάνουν σε μέγεθος, υποστηριζόμενες πλέον και από Βλάχους της υπαίθρου αλλά και από εποχιακούς εργάτες της Θεσσαλονίκης. Λόγω της αδυναμίας εύρεσης όπλων για τόσο μεγάλο αριθμό μαχητών, η ΒΜΡΟ αποφασίζει να στραφεί προς τους βομβαρδισμούς καθώς οι βόμβες μπορούσαν να παρασκευαστούν φτηνά, γρήγορα, μαζικά και κυρίως «εσωτερικά της Μακεδονίας», χωρίς δηλαδή να χρειάζεται να διαπραγματευτούν οπλισμό με τη Βουλγαρία (κάτι που δημιουργούσε σταδιακά ερείσματα της Βουλγαρίας μέσα στην οργάνωση). Έτσι το 1902 η ΒΜΡΟ δημιουργεί στο Κιουστέντιλ και στο Μπουργκάς της Βουλγαρίας εργαστήρια παραγωγής δυναμίτιδας με σκοπό να χρησιμοποιηθεί αποκλειστικά σε επιχειρήσεις της.

Αυτά τα εργαστήρια θα φτιάξουν τελικά τις βόμβες για την επόμενη μεγάλη επιχείρηση της, τους βομβαρδισμούς του Γκεμίτζιτε ή όπως αναφέρονται κυρίως στην Ελλάδα ως

Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των βαλκανικών εθνικισμών

LA FACADE DE LA BANQUE OTTOMANE APRES L'EXPLOSION ET L'INCENDIE

*Ανατίναξη της Οθωμανικής Τράπεζας στη Θεσσαλονίκη από
τους Βαρκάρηδες το 1903*

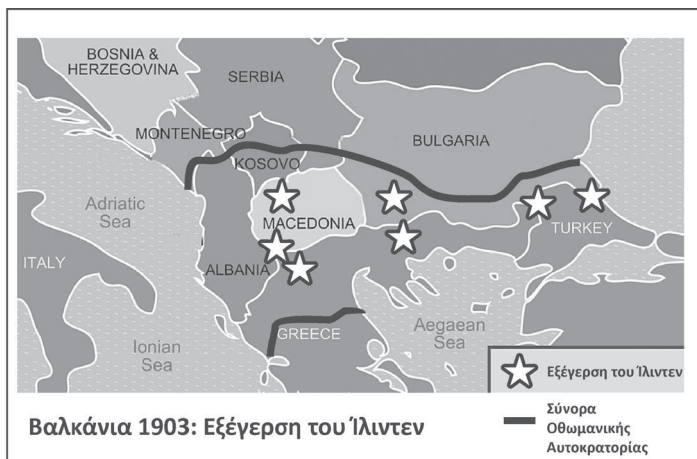
οι Βαρκάρηδες της Σαλονίκης (οι σχέσεις των Βαρκάρηδων με την οργάνωση παραμένουν ακόμα ασαφείς, το σίγουρο είναι ότι τελικά η ΒΜΡΟ είδε στο πρόσωπο τους κάποιους «έτοιμους» να κάνουν μια δουλειά για αυτήν).

Τον Απρίλιο του 1903, η οργάνωση με δύναμη κρούσης τους νεαρούς μαθητές των Μιχαήλ Γκερτζικόφ και Σλάβι Μερτζιάνοφ (βούλγαρων αναρχικών και προσωπικών φίλων του Ντέλτζεφ από τη Σόφια), τους λεγόμενους γκεμίτζιτε, επιτίθεται στην Θεσσαλονίκη και κυριολεκτικά την ισοπεδώνει. Καταστρέφουν την Οθωμανική Εθνική Τράπεζα και βυθίζουν μία γαλλική φρεγάτα στο λιμάνι. Επίσης καταστρέφουν την Ανωτάτη Γερμανική Σχολή Θεσσαλονίκης, εκτροχιάζουν ένα τρένο στα περίχωρα της πόλης, χωρίς να τραυματίσουν κανένα επιβάτη, και βομβαρδίζουν όλους τους σταθμούς φωταερίου της Θεσσαλονίκης καθώς και το υδραγωγείο της πόλης κόβοντας έτσι το φως και το νερό σε όλη την πόλη. Ανατίναξαν το καφέ Αλάμπρα (τραυματίζοντας ένα γκαρσόνι) και χτύπησαν τζαμιά της πόλης μέσα σε ένα βράδυ, ενώ έβαλαν πλήθος βομβών στις γειτονιές ανατολικά της πόλης που κατοικούσαν τούρκοι αξιωματούχοι. Η επίθεση θα οδηγήσει στο να κηρυχθεί στρατιωτικός νόμος στην πόλη και να συλληφθούν τα περισσότερα μέλη της ΒΜΡΟ στη Θεσσαλονίκη, αλλά και του Ανώτατου Επαναστατικού Κομιτάτου. Εδώ ξεκινάει ένα σημείο καμπής για την ιστορία της οργάνωσης και του επαναστατικού κινήματος στη Μακεδονία γενικά (Μέγας, 2010).

Ένα χρόνο πριν είχε εισχωρήσει στην οργάνωση ο Ιβαν Γκαρμπάνοφ, Βούλγαρος σκληρός εθνικιστής, ο οποίος στα

πρώτα χρόνια της δράσης του ήταν φανατικός πολέμιος της ΒΜΡΟ. Ο Γκαρμπάνοφ είχε ενταχθεί τους κόλπους της οργάνωσης ως μέλος της δεξιάς πτέρυγας και είχε δώσει αρκετή δύναμη στον εθνικιστικό λόγο μέσα στην οργάνωση (Rossos, 2008). Υποστήριζε ανοιχτά τη συνεργασία με τη Βουλγαρία και προσδοκούσε όχι τόσο σε μια επανάσταση αλλά σε μια εξέγερση, η οποία θα προκαλούσε την οργή των Τούρκων εναντίων των Σλάβων και στη συνέχεια την πρόκληση βούλγαρο-ρωσικής επίθεσης ενάντια στην Τουρκία. Η ρητορική αυτή βρήκε απέναντι της τους βασικούς ηγέτες της αριστερής πτέρυγας, τους Ντέλτζεφ, Σαντάνσκι, Πέτροφ και Τσακαλάρωφ. Ένα μήνα ακριβώς μετά τους βομβαρδισμούς στη Θεσσαλονίκη και ενώ πολλά μέλη της οργάνωσης είχαν συλληφθεί κυρίως στα αστικά κέντρα, ο Γκαρμπάνοφ κατέδωσε στις τουρκικές αρχές τους ηγέτες της αριστερής πτέρυγας, με αποτέλεσμα τον Μάιο του 1903 και ενώ ο Ντέλτζεφ κατευθύνονταν προς τη Βουλγαρία με την τσέτα του, να τον περιμένουν τούρκοι στρατιώτες στην Μπάνιτσα Σερρών, οι οποίοι ύστερα από συμπλοκή καταφέρνουν να τον σκοτώσουν. Έτσι η οργάνωση έχασε τον πιο χαρισματικό ηγέτη της, βασικό αρχιτέκτονα της ιδεολογίας και της πρακτικής της και το πιο αναγνωρίσιμο όνομα αντάρτη στους μακεδόνες χωρικούς.

Πριν ακόμα προλάβουν να επεξεργαστούν το ζήτημα της δολοφονίας του Ντέλτζεφ, ο Γκαρμπάνοφ εγκαινιάζει την πολιτική της γενικής εξέγερσης. Έτσι τον Αύγουστο του 1903, η ΒΜΡΟ θέτει σε εφαρμογή το πιο μεγάλο σχέδιο της, την Εξέγερση του Ίλιντεν, η οποία έγινε με βάση τις επαναστατικές

περιφέρειες που είχε δημιουργήσει η οργάνωση. Την ημέρα της γιορτής του προφήτη Ηλία, η οργάνωση παρά τις εσωτερικές της διαφωνίες, ξεκινά την εξέγερση με εστίες σε όλη τη Μακεδονία και τη Θράκη, ενώ ξεκινά νέα σειρά βομβαρδισμών στις πόλεις της Μακεδονίας και στη Θεσσαλονίκη, κυρίως εναντίων τρένων και στρατιωτικών στόχων. Η εξέγερση κράτησε σχεδόν ένα μήνα. Στις Σέρρες και στη Δράμα, οι τσέτες των επαναστατών του Σαντάνσκι κατάφεραν να υπερνικήσουν μεγάλες μονάδες του τουρκικού στρατού. Πρέπει να αναφερθεί ότι κατά τη διάρκεια της εξέγερσης δημιουργήθηκαν και δύο κομμούνες, η Δημοκρατία του Κρούσεβο, και η Δημοκρατία της Στράτζας. Η πρώτη έγινε από τον Νικόλα Κάρεβ, οπλαρχηγό της ΒΜΡΟ στο Κρούσεβο και μέλος του Εργατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος της Βουλγαρίας, μαζί με τον Πίτου Γκούλι, τον πιο γνωστό Αρουμάνο οπλαρχηγό

της ΒΜΡΟ, και η δεύτερη από τον Μιχαήλ Γκερτζικόφ, τον επικεφαλής της ομάδας των Βαρκάρηδων της Θεσσαλονίκης.

2.1.2δ. Η μετά-Ιλιντεν εποχή και η παρακμή της οργάνωσης με φόντο τη Θεσσαλονίκη

Μετά το Ίλιντεν η οργάνωση παρακμάζει γρήγορα, χάνοντας την υποστήριξη των χωρικών. Αυτό το φαινόμενο (μοναδική εξαίρεση η περιοχή των Σερρών), έχει ως βάση το γεγονός ότι μετά την ήττα του Ίλιντεν οι χωρικοί φοβούνταν την επανάσταση, καθώς τα αντίποινα των Τούρκων ήταν πολύ σκληρά. Επίσης η οργάνωση μπαίνει σε μια φάση εσωτερικής διαμάχης, με τα μέλη να κάνουν συνεχείς απόπειρες δολοφονίας μεταξύ της δεξιάς και της αριστερής πτέρυγας. Από το 1904-1905 και μετά, η ΒΜΡΟ βγάζει προς τα έξω ένα όλο και πιο φιλοβουλγαρικό πρόσωπο. Αυτό είχε να κάνει με το γεγονός ότι η δεξιά φράξια είχε αναλάβει την ηγεσία της οργάνωσης μετά το θάνατο του Ντέλτζεφ, ενώ πολλοί μετριοπαθείς οπλαρχηγοί και ηγέτες έβλεπαν τη στήριξη από τη Βουλγαρία ως μονόδρομο κυρίως λόγω της έναρξης του περιβόητου «Μακεδονικού Αγώνα» και την αποστολή ελλήνων αξιωματικών και ανταρτών στο μακεδονικό χώρο με σκοπό να πνίξουν το αυτονομιστικό κίνημα στη Μακεδονία. Επίσης, οι μακεδονομάχοι με την τακτική τους βοήθησαν τους σλαβικούς πληθυσμούς να χαράξουν μια πιο φιλοβουλγαρική πορεία.

Μετά το 1905 η οργάνωση ανακάμπτει σε αριθμούς και γίνεται πάλι πολυπληθής, χαράζοντας όμως διαφορετική πολι-

τική ανά περιοχή. Στις περισσότερες περιοχές οργανώνει και συσπειρώνει τους Σλάβους χωρικούς ενάντια στους μακεδονομάχους Έλληνες. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί η περιοχή των Σερρών που λόγω της έντονης παρουσίας του σλαβικού στοιχείου και της παρουσίας του Σαντάνσκι, οι συγκρούσεις μεταξύ κοινοτήτων ήταν σπανιότερες και η δράση των μακεδονομάχων περιορισμένη. Ο Σαντάνσκι με την τσέτα του θα δολοφονήσει τους Γκαρμπάνοφ και Σαράφοφ, τους πιο γνωστούς ηγέτες της δεξιάς φράξιας της ΒΜΡΟ και ηθικούς αυτουργούς της δολοφονίας του Ντέλτζεφ. Τότε η βουλγάρικη εκκλησία θα επικηρύξει το Σαντάνσκι. Το 1908 η ΒΜΡΟ πραγματοποιεί συνέδριο στη Θεσσαλονίκη όπου επισημοποιείται η διάσπαση. Η αριστερή φράξια τότε, θα συνεργαστεί με τους Νεότουρκους ενώ από μέσα της θα ξεπηδήσουν πληθώρα οργανώσεων επαναστατικών και εργατικών που θα παίξουν κομβικό ρόλο στο εργατικό κίνημα της πόλης.

2.1.2ε. Η ΒΜΡΟ, οι Νεότουρκοι, και η Φεντερασιόν

Το 1908 γίνεται η επανάσταση των Νεότουρκων με υποσχέσεις και εξαγγελίες για ευρύ πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων και παραχώρησης συνταγματικών δικαιωμάτων. Αμέσως, πέρα από τις πολλές απεργίες που ξεσπούν, έχουμε μια άνοιξη από πολιτικές οργανώσεις. Μέσα σε αυτές ιδρύονται στη Θεσσαλονίκη το Ομοσπονδιακό Εργατικό Αρμένικο Κόμμα, η Φεντερασιόν, οι Βουλγάρικες Συνταγματικές Λέσχες και το Εργατικό Ομοσπονδιακό Κόμμα Βουλγαρίας, καθώς και άλλα σοσιαλιστικά εργατικά κόμματα.

Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των βαλκανικών εθνικισμών

Το Ομοσπονδιακό Αρμένικο Κόμμα επηρεαζόταν άμεσα από τους σοσιαλιστικούς κύκλους της Ρωσίας και της Αρμενίας εκείνη την εποχή, ενώ το Εργατικό Ομοσπονδιακό Κόμμα Βουλγαρίας αποτελούσε την φυσική συνέχεια της αριστερής πτέρυγας της ΒΜΡΟ. Μέλη του ήταν οι αριστεροί ηγέτες της ΒΜΡΟ, όπως ο Σαντάνσκι και ο Βλάχοβ. Το κόμμα θα ιδρυθεί το 1909 και θα λειτουργήσει για ακριβώς ένα χρόνο. Βασικός του στόχος είναι η εκπροσώπηση από κοινού του σλαβικού στοιχείου στο τουρκικό κοινοβούλιο. Γενικά ο Σαντάνσκι και ο κύκλος του θεώρησε την πολιτική περί ισότητας των εθνοτήτων των Νεότουρκων ως την καλύτερη ευκαιρία για να δημιουργήσει αναίμακτα πλέον την βαλκανική ομοσπονδία που ονειρευόταν. Έτσι αποφάσισε να συνεργαστεί με τους Νεότουρκους. Αυτό έγινε αντικείμενο έντονης κριτικής από τα αριστερά κόμματα της Βουλγαρίας καθώς θεωρήθηκε προδοσία.

Παρόλα αυτά, το κόμμα θα παύσει τη λειτουργία του μετά τις πιέσεις που άρχισαν να ασκούν οι Νεότουρκοι στις πολιτικές οργανώσεις της Θεσσαλονίκης, λόγω των συχνών απεργιών που είχαν ξεσπάσει και λόγω της σχέσης πολλών μελών των οργανώσεων αυτών με απεργίες στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη. Τα περισσότερα μέλη της οργάνωσης αυτής, όπως ο Σαντάνσκι και ο Βλάχοβ θα ενταχθούν στους κύκλους της Φεντερασιόν και θα αποτελέσουν τη βασική ομάδα Βούλγαρων που πλαισίωσε τον Μπεναρόγια στην πόλη. Ο Βλάχοβ υπήρξε από τους πρώτους που υποστήριξε τη δημιουργία Εργατικού Κέντρου στη Θεσσαλονίκη και θα

γίνει βασικός εργάτης της Φεντερασιόν στο σλαβόφωνο κομμάτι της οργάνωσης.

Το 1909 οι Σαντάνσκι, Βλάχοβ και Μπεναρόγια, θα συμμετάσχουν από κοινού στο *Στρατό της Ελευθερίας* προς την Κωνσταντινούπολη, που είχε ως σκοπό να τερματίσει την απόπειρα του Σουλτάνου να θέσει τέρμα στη κυριαρχία των Νεότουρκων και να επαναφέρει στην εξουσία το νόμο της Σαρίας.

Μετά την αποτυχία του κινήματος του σουλτάνου, λόγω της αύξησης της επιρροής των σοσιαλιστικών ομάδων, οι Νεότουρκοι φυλακίζουν τον Μπεναρόγια και διαλύουν τις οργανώσεις του Σαντάνσκι και του Βλάχοβ. Ο Σαντάνσκι τότε θα επιστρέψει στη Θεσσαλονίκη και θα μπει σε μια σειρά βραχύβιων πολιτικών αριστερών οργανώσεων σε μια προσπάθεια του να επανενταχθεί ξανά στην οργάνωση και να την στρέψει προς τα αριστερά. Τελικά με την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων ο Σαντάνσκι όπως και πολλοί ακόμα οπλαρχηγοί της ΒΜΡΟ, αριστεροί και δεξιοί, θα συμμετάσχουν ως εθελοντές στον βουλγαρικό στρατό.

Η θέση του Σαντάνσκι θα επιδεινωθεί ακόμα περισσότερο όταν κατά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο θα αποσύρει τη στήριξη του στο βουλγάρικο στράτευμα, με αποτέλεσμα η Βουλγάρικη κυβέρνηση να τον επικηρύξει εκ νέου. Στις αρχές του 1909 ο Σαντάνσκι μαζί με δύο ακόμα πρώην μέλη της ΒΜΡΟ θα δεχτούν πυροβολισμούς στο κέντρο της Θεσσαλονίκης από Βούλγαρους εθνικιστές. Το αποτέλεσμα θα είναι αυτός να τραυματιστεί σοβαρά και οι άλλοι δύο να πεθάνουν. Ο

Σαντάνσκι τελικά θα πεθάνει πιο μετά, τον Απρίλιο του 1915 στο Νευροκόπι, όπου θα τον εκτελέσουν τοπικοί αντάρτες της ΒΜΡΟ.

2.1.2στ. Το τέλος της ΒΜΡΟ

Με το θάνατο του Σαντάνσκι, ουσιαστικά κλείνει το ιστορικό κεφάλαιο του κινήματος της μακεδονικής αυτονομίας. Την ηγεσία της οργάνωσης αναλαμβάνει ο Τοντόρ Αλεξάντροφ, οπλαρχηγός, ο οποίος κινούνταν ανάμεσα στο βουλγάρικο εθνικισμό, τον πανσλαβισμό και τις σοσιαλιστικές ιδέες. Σκοπός του ήταν να συνδυάσει όλες τις αντίπαλες ιδεολογίες που είχαν προκαλέσει το σχίσμα στην οργάνωση (κυρίως τώρα που είχαν πεθάνει όλοι ο παλιοί ηγέτες της οργάνωσης). Η οργάνωση όμως από το 1906 και μετά, είχε γίνει σαφώς εθνικιστική και ο ρόλος που καλούνταν να επιτελέσει ήταν βασικά η προστασία των Σλάβων της Μακεδονίας από τους Έλληνες και από τους Σέρβους, ενώ οι όποιες σοσιαλιστικές εξαγγελίες της οργάνωσης είχαν χάσει το διακοινοτικό τους χαρακτήρα και αναφέρονταν πλέον μόνο στο σλαβικό στοιχείο.

Μετά το 1921 η οργάνωση μπαίνει σε μια περίοδο σύντομου φλερτ με την Κομμουνιστική Διεθνή της Σοβιετικής Ένωσης. Η αποτυχία των διαπραγματεύσεων θα είναι και ο επιθανάτιος ρόγχος της όποιας αριστερής λογικής μέσα στην οργάνωση. Μετά από αυτό, το 1925, η οργάνωση θα διασπαστεί εκ νέου σε ΒΜΡΟ και ΒΜΡΟ-ενωτική. Η πρώτη θα πάρει σαφώς εθνικιστική γραμμή και θα συνεργαστεί με τους Κροάτες εθνικιστές την περίοδο του μεσοπολέμου, ενώ οι

Αμερικάνοι αξιωματούχοι θα αναφέρουν πως πρόκειται για τους καλύτερους πληρωμένους δολοφόνους της Ευρώπης. Η δεύτερη θα ενταχθεί στους κόλπους της Κομμουνιστικής Διεθνούς, θα έχει γραμμή καθαρά φιλοσοβιετική, θα συνεργαστεί στενά με το ΚΚΕ, ενώ θα αποτελέσει τη βασική μήτρα δημιουργίας του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

2.1.3 Συμπληρωματικές σημειώσεις πρώτου μέρους

1. Η ΒΜΡΟ δεν είχε συνολικά σοσιαλιστικό χαρακτήρα. Στις αρχές της όμως, παρά τους πολλούς εθνικιστές στους κόλπους της, είχε ένα σαφή χαρακτήρα αγροτικού ομοσπονδιακού σοσιαλισμού, κάτι το οποίο είναι αποδεκτό ακόμα και από τη δεξιά ελληνική βιβλιογραφία. Η ιστορική σύγχυση οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι οι Βερχοβιστές προσπαθούσαν να ανταγωνιστούν ή να διεισδύσουν στην οργάνωση, ενώ πολλές φορές παρουσιάζονταν ως μέλη της ΒΜΡΟ και προκαλούσαν καταστροφές στα χωριά της Μακεδονίας. Επίσης η σύγχρονη βουλγαρική ιστοριογραφία τείνει να υποτιμά ή και να αποκρύπτει τα αριστερά χαρακτηριστικά της οργάνωσης και να δίνει έμφαση στο εθνικιστικό κομμάτι. Για πληροφορίες βλέπε *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ, σελ 223-225 και σελ 257 για τις προτάσεις Σαντάνσκι στο τουρκικό κοινοβούλιο, Ross Andrew, *Macedonia and the Macedonians* pp. 94-95, Μαζάουερ Μαρκ, *Θεσσαλονίκη: η πόλη των φαντασμάτων*, σελ 307-325. Σε περίπτωση γνώσης βουλ-

γαρικών βλ. και το βιβλίο *Εθνική Απελευθέρωση και Αντιεξουσιαστικός Φεντεραλισμός*, Σόφια 1992.

2. Για την κομμούνα της Στράτζας και του Κρούσεβο λίγα έχουν γραφτεί στην ελληνική βιβλιογραφία. Στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΔ σελ 231, έχουμε μια μικρή αναφορά στις διακηρύξεις της: «...Παίρνουμε τα όπλα κατά της τυρρανίας στο όνομα της ελευθερίας και του ανθρωπισμού, χωρίς φυλετικές διακρίσεις...». Πρόκειται ουσιαστικά για απόσπασμα από τη διακήρυξη του Κρούσεβο. Βλέπε και *Εθνική Απελευθέρωση και Αντιεξουσιαστικός Φεντεραλισμός*, Σόφια 1992.

3. Ο αριθμός των μαχητών της οργάνωσης (BMPO) παραμένει ουσιαστικά άγνωστος. Τα τουρκικά αρχεία μιλούν για 20.000 μέλη σε όλη τη Μακεδονία, αλλά από αυτούς τα ένοπλα σώματα αριθμούσαν περί τα 5.000 άτομα. Δεδομένου των αριθμών και των συσχετισμών αρρένων και γυναικών στην πληθυσμιακή σύνθεση της Μακεδονίας προκύπτει με σχετική ασφάλεια ότι στους υπόλοιπους «επικουρικούς» 15.000 συμμετείχαν μαζικά γυναίκες. Τα τουρκικά αρχεία δεν κάνουν σαφή αναφορά όμως σε αυτό. Σύμφωνα με τα επίσημα απογραφικά αρχεία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, συνολικά στον πληθυσμό οι άντρες ήταν ελαφρώς περισσότεροι από τις γυναίκες, όμως στην ηλικιακή κατηγορία 15-49 (την ενεργή κατηγορία του πληθυσμού) παρατηρείται κατά μέσο όρο αναλογία 1 προς 1. Βλ. Τοντόροφ Νικολάι, *Η Βαλκανική πόλη, 15ος-19ος αιώνας*, τόμος Β, σελ 497.

4. Για πληροφορίες σχετικά με την σχέση της ΒΜΡΟ με την Κομμουνιστική Διεθνή υπάρχει πλήθος άρθρων και βιβλιογραφίας στο ίντερνετ.

5. Σχετικά με την αντιπαράθεση αριστερών και δεξιών μέσα στη ΒΜΡΟ στην πρώτη φάση της, πολλά έχουν γραφτεί και ειπωθεί. Πληροφορίες για αυτό το θέμα παρέχονται στα βιβλία Ross Andrew, *Macedonia and the Macedonians*, *Εθνική Απελευθέρωση και Αντιεξουσιαστικός Φεντεραλισμός*, Σόφια 1992, στη μελέτη του Ιωάννη Μέγα, *Οι αναρχικοί Βαρκάρηδες της Θεσσαλονίκης του 1903*, Μιχαηλίδη Γιώργου *Salvation Abroad: Macedonian Migration to North America and the Making of Modern Macedonia, 1870-1970*, Kaplan Robert, *Φαντάσματα των Βαλκανίων*. Στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ, σελ 223 διαβάζουμε

«...είχαν εμφανιστεί διάφορες επαναστατικές επιτροπές που ενεργούσαν με καχυποψία ακόμα και εχθρότητα προς την Εξαρχία[...]. Σκοπός τους ήταν η διάδοση επαναστατικών σοσιαλιστικών αλλά και εθνικιστικών ιδεών μεταξύ των χωρικών[...], επειδή οι περισσότεροι ήταν σοσιαλιστές (μερικοί μάλιστα και εξτρεμιστές ή και μηδενιστές)»

και παρακάτω διαβάζουμε

«...η συνεργασία μερικών με την Εξαρχία αύξησε τις διαφορές μεταξύ τους[...]. Από την αρχή το κίνημα ήταν χαλαρό και οι αρχηγοί διαιρεμένοι».

Βλέπε επίσης τη διαμάχη Τσακαλάρωφ και Γιακόφ στο

χωριό Κονοπλάτι, σελ 226 και σελ 257. Επίσης ο Μαζάουερ στο *Θεσσαλονίκη: η πόλη των φαντασμάτων*, επεξηγεί πλήρως το ζήτημα των εσωτερικών διαφωνιών και τη σύγκρουση με τους εθνικιστές της Σόφιας. Χαρακτηριστικά αναφέρει σε ένα σημείο: «Από ένα σημείο και μετά ο Σαντάνσκι και η ομάδα του, δεν ελέγχονταν ουσιαστικά από την οργάνωση (τη ΒΜΡΟ)».

6. Σύμφωνα με τους John Reed και Robert Kaplan, αλλά και τον μακεδονομάχο Γυπάρη η αντάρτες της ΒΜΡΟ ζούσαν ληστεύοντας τράπεζες και εκκλησίες και απειλώντας πλούσιους Τούρκους μεγαλοτσιφλικάδες.

2.2 ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ

2.2.1 Εισαγωγή

Με τον όρο Μακεδονικός Αγώνας εννοούμε -στην επίσημη ελληνική ιστοριογραφία- την ένοπλη προσπάθεια αντάρτικων ομάδων του ελληνικού κράτους την περίοδο 1904-1908 στην περιοχή της οθωμανικής τότε Μακεδονίας. Ο όρος είναι καθαρά ελληνικός και ανάλογα το ποια εθνική ιστοριογραφία διαβάζουμε, τα ίδια γεγονότα αναονοματοδοτούνται διαφορετικά. Χαρακτηριστικά στη βουλγάρικη και «μακεδονική» ιστοριογραφία αναφέρεται ως *воръжена гръцка пропаганда в македония* (ένοπλη ελληνική προπαγάνδα στη Μακεδονία). Από την ονομασία των γεγονότων και μόνο, είναι εμφανές ότι η επίσημη βουλγαρική ιστορία έχει μια στάση όχι απλά εχθρική ως προς τα γεγονότα (κάτι αναμενόμενο έτσι και αλλιώς), αλλά μια στάση συκοφαντική και ενοχοποιητική ως προς αυτά. Ο Μακεδονικός Αγώνας συμβατικά μπορούμε να πούμε ότι ξεκινά με τον τερματισμό της εξέγερσης του Ίλιντεν, και τελειώνει το 1908 με την εξέγερση των Νεότουρκων και την υποθετική παραχώρηση ισονομίας στις εθνότητες. Ποια ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά του όμως και κυρίως γιατί ξεκίνησε;

2.2.2 Μια σύντομη περιγραφή της μορφής του Μακεδονικού Αγώνα και των εθνικισμών

Αρχικά πρέπει να δούμε πως δομήθηκε ο Μακεδονικός Αγώ-

νας. Τα γεγονότα τα οποία οδήγησαν στην ένοπλη ελληνική προσπάθεια στην περιοχή είναι σαφώς συνδεδεμένα με την άνοδο του βουλγαρικού ζητήματος την περίοδο 1900-1903, την δημιουργία της ΒΜΡΟ (ΕΜΕΟ) και του Ανώτατου Επαναστατικού Κομιτάτου της Σόφιας, καθώς και με τη δράση των οργάνωσεων αυτών στην περιοχή τα προηγούμενα χρόνια. Πρέπει να τονιστεί εδώ, ότι τόσο η Βουλγαρία όσο και η Ελλάδα ήταν δυσαρεστημένες με τα σύνορά τους, εξού και η ανάπτυξη των αντιστοίχων εθνικισμών και μεγαλοϊδεατισμών (μεγάλη Ελλάδα, μεγάλη Βουλγαρία). Η μικρή έκταση των κρατών και η ύπαρξη ομόγλωσσων πληθυσμών έξω από την εδαφική επικράτεια τους, φούντωνε και συντηρούσε τον εθνικισμό στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας και της Βουλγαρίας, οι οποίες τον είχαν ανάγκη τόσο για να ομογενοποιήσουν το εσωτερικό τους και να συγκροτήσουν εθνική ταυτότητα, όσο -και κυρίως- για να τροφοδοτήσουν πολιτικά τις πολεμικές τους μηχανές, ώστε να συμμετάσχουν στο βίαιο και ραγδαίο ιμπεριαλιστικό παιχνίδι της εποχής στα Βαλκάνια. Ήταν πλέον προφανές ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία κατέρρεε και τίποτα δεν μπορούσε να σταματήσει αυτή τη πτώση.

Ο Μακεδονικός Αγώνας δεν ήταν ένα κίνημα σαν αυτό της Μακεδονικής Αυτονομίας. Δεν χωριζόταν σε προοδευτικές φράξιες και «φιλοκρατικές». Ήταν ένα κίνημα αντίδρασης αρχικά στον αναδυόμενο βουλγαρικό εθνικισμό και τις καταστροφές που προκαλούσε σε βάρος Ελλήνων χωρικών στη Μακεδονία (κυρίως μετά το Ίλιντεν), το οποίο βρήκε στήριξη (ή βρέθηκε σε σύμπνοια) με τα συμφέροντα του ελληνικού

κράτους. Ήταν ένα κίνημα που είχε γηγενείς και «ξένους» απεσταλμένους αξιωματικούς του ελληνικού στρατού στον βορρά. Το κίνημα του Μακεδονικού Αγώνα είχε σαφέστατο εθνικιστικό χαρακτήρα και δεν γεννήθηκε από τη σπάνη και την βαρβαρότητα της τουρκικής κυριαρχίας. Το γέννησε η ανάγκη αυτοπροστασίας των ελληνικών πληθυσμών και οι ιμπεριαλιστικές ανάγκες της Ελλάδας, η οποία είχε ανησυχήσει από την εξέλιξη του αυτονομιστικού κινήματος στην Μακεδονία. Για την Ελλάδα, τόσο το σενάριο μιας αυτόνομης Μακεδονίας ες αεί, όσο και το σενάριο μιας αυτονομής τύπου ανατολικής Ρωμυλίας (όπως προσδοκούσε στο σύνολο του ο βουλγαρικός εθνικισμός) με μελλοντική προσάρτηση στο Βουλγαρικό κράτος, ήταν εχθρικό και αντίθετο ως προς τα συμφέροντά της στην περιοχή, όπως επίσης αντίθετο και προς τη συγκροτημένη εθνική (εθνικιστική) ηθική που μιλούσε περί «ιστορικών ελληνικών χωρών και των αλύτρωτων αδελφών εν βορρά».

Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των βαλκανικών εθνικισμών

*Αψίδα 15 μέτρων στη σημερινή Εθνικής Αμύνης λίγο πριν
το συντριβάνι προς τιμή της επίσκεψης του σουλτάνου
Mehmet Resat ο οποίος ταξίδεψε στα Βαλκάνια ως μια
ύστατη προσπάθεια να σώσει την καταρρέουσα Οθωμανική
Αυτοκρατορία*

2.2.3 Τι γινόταν όμως εκείνη την περίοδο βόρεια των ελληνικών συνόρων;

2.2.3.1 Οι εθνικισμοί

Υπάρχει μια βασική αδυναμία στις βαλκανικές εθνικές ιστοριογραφίες. Συνολικά στα βαλκανικά κράτη η ιστορία διέπεται από ένα «αίσθημα δικαίου», το οποίο εδράζεται στην επίσημη εθνική ηθική κάθε χώρας, δηλαδή στο τι είναι καλό και ηθικό με βάση τις αρχές του έθνους μας, της κουλτούρας μας κλπ. Αυτή η προσέγγιση δεν είναι τυχαία. Εντάσσεται αφενός στην προσπάθεια συγκρότησης μιας εθνικής ταυτότητας, αφετέρου -και κυριότερα- απογυμνώνει την ιστορία από τον διαλεκτικό της χαρακτήρα με τα ιστορικά υποκείμενα και τους ταξικούς και κυριαρχικούς ανταγωνισμούς και τη ντύνει με ένα πέπλο αιώνιου, διαχρονικού ίσως και υπερβατικού δικαίου των λαών (το οποίο με τη σειρά του ανακυκλώνει και ενισχύει την αντίληψη περί εθνικής ταυτότητας, εθνικής ηθικής και ιστορικής συνέχειας). Αυτό το γεγονός οδηγεί πολλές φορές σε μια ατέρμονη συζήτηση μεταξύ των επίσημων ιστοριογράφων για το ποιος χτύπησε πρώτος, ποιος προκάλεσε πρώτος καταστροφές και βαρβαρότητες στην άλλη «αντίπαλη» εθνότητα, ώστε να αποδοθεί τελικά πάλι ο χαρακτηρισμός του «καλού» ή του «κακού» του «δίκαιου» ή του «άδικου» ηθικά και ιστορικά. Προφανώς αυτή η συζήτηση είναι γελοία, οι εθνικισμοί αναπτύσσονται παράλληλα ο ένας με τον άλλο, ανατροφοδοτούν ο ένας τον άλλο και αυτό που τους γεννά είναι οι ταξικές συνθήκες και αντιθέσεις, σε συνδυασμό με τα κυριαρχικά συμφέροντα. Το ερώτημα αν

χτύπησαν πρώτοι οι Βούλγαροι ή οι Έλληνες είναι άτοπο. Άσχετα με τον αν οι Βούλγαροι συγκροτούσαν ένοπλες ομάδες ενάντια στους Έλληνες και αντίστοιχα οι Έλληνες τους «Μακεδονομάχους» ενάντια στους Βούλγαρους, αργά ή γρήγορα τα δύο κράτη θα έμπαιναν σε διαδικασία εθνοκάθαρσης του μακεδονικού χώρου.

2.2.3.1α. Ο βουλγάρικος εθνικισμός

Όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω, ο βουλγαρικός εθνικισμός είχε παρουσία ήδη από το 1890. Μέσα στους κόλπους της ΒΜΡΟ (ΕΜΕΟ), αλλά και γενικά στο μακεδονικό χώρο, ο σλαβικός και βουλγαρικός εθνικισμός κατείχε ένα σημαντικό κομμάτι του κινήματος, ενώ πολλές φορές είχε βρεθεί σε σύμπνοια με τους τακτικούς στόχους του πιο προοδευτικού κομματιού του κινήματος (κυρίως μέχρι το Ίλιντεν). Η απόκλιση όμως στους μακροπρόθεσμους στόχους, η δολοφονία του Ντέλτζεφ, και η καχυποψία με την οποία έβλεπε το επίσημο βουλγαρικό κράτος το «δόγμα» της αυτονομίας της Μακεδονίας, προκάλεσαν οριστική ρήξη (1908).

Μετά την ήττα στο Ίλιντεν, η αριστερή πτέρυγα της ΒΜΡΟ βγαίνει βαθειά πληγωμένη πολιτικά αλλά και έχοντας χάσει μεγάλο κομμάτι των ανθρώπων της εσωτερικά της οργάνωσης. Από την άλλη πλευρά η δεξιά φράξια, η «φιλοβουλγαρική» βγαίνει πολιτικά ενισχυμένη. Η αποτυχία του «πανφυλετικού» καλέσματος της ΒΜΡΟ τα προηγούμενα χρόνια, η ήττα του Ίλιντεν (όπου οι χριστιανοί της Μακεδονί-

ας πλήρως βαρύ φόρο αίματος κατά την ήττα τους), καθώς και η ένταξη στην οργάνωση πολλών πρώην μελών του Ανωτάτου Επαναστατικού Κομιτάτου της Σόφιας (βερχοβιστές), το οποίο ήταν σαφέστατα όργανο του βουλγάρικου κρατικού εθνικισμού, άρχισαν να ενισχύουν τις φωνές που μιλούσαν για ένωση με την Βουλγαρία και για ομογενοποίηση του πληθυσμού της περιοχής.

Η προσπάθεια αυτή αρθρώθηκε σε 2 σκέλη: α) στην στροφή στη στρατηγική της προστασίας των Σλάβων της Μακεδονίας από όσους ήθελαν να τους «εθνοκαθαρίσουν» (ένοπλη προστασία των χωριών) και β) στη δραματική αύξηση των βουλγαρικών σχολείων στον μακεδονικό χώρο, σε μια προσπάθεια θρησκευτικού προσηλυτισμού στην Εξαρχία των ντόπιων και αφομοίωσης των αλλόγλωσσων. Φυσικά όπως είναι κατανοητό τόσο οι Βούλγαροι ιερείς και δάσκαλοι, όσο και οι «ένοπλες ομάδες προστασίας» δεν έμεναν μόνο στην παθητική «προστασία» του σλαβικού στοιχείου, καθώς ήξεραν (ή υπέθεταν) ότι τόσο η Ελλάδα όσο και η Σερβία βορειότερα, επιθυμούσαν να λύσουν το «πρόβλημα» της περιοχής με ανάλογους τρόπους. Επίσης ήξεραν ότι με την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας -η οποία ήταν ορατή πλέον-, η περιοχή θα έπρεπε να διεκδικηθεί και η εθνολογική της ομοιογένεια ήταν ένα δυνατό επιχείρημα, τόσο διπλωματικά σε διεθνές επίπεδο, όσο και σε εσωτερικό επίπεδο ως επιχείρημα στρατολόγησης (σε ενδεχόμενο πολέμου, όπως και έγινε, στους βαλκανικούς) για την απελευθέρωση των «ομόγλωσσων αδελφών».

Εσωτερικά του κράτους της Βουλγαρίας ο εθνικισμός -με πανσλαβικά χαρακτηριστικά- ήταν πανταχού παρών. Η Βουλγαρία δεν επιθυμούσε απλά την προσάρτηση των Σλάβων της Μακεδονίας. Ήθελε να παίξει το ρόλο της Ρωσίας των Βαλκανίων, ενός ισχυρού σλαβικού κράτους το οποίο θα ήταν ηθικός αλλά και κρατικός προστάτης των Σλάβων σε όλη την περιοχή της Νότιας Βαλκανικής. Εδώ ο βουλγαρικός εθνικισμός ανέπτυξε μια σειρά χαρακτηριστικών τα οποία έμελλε να τον συνοδέψουν τουλάχιστον μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα βασικά χαρακτηριστικά του βουλγαρικού εθνικισμού σε γενικές γραμμές ήταν τα εξής:

- Η προσάρτηση ολόκληρης της Μακεδονίας και της Θράκης καθώς εκεί κατοικούσαν ομόγλωσσοι.²
- Η σύνδεση του βουλγαρικού έθνους ιστορικά με την ρωσική ιστορία -ο φιλορωσισμός- και η υιοθέτηση των πανσλαβιστικών χαρακτηριστικών της τότε ρωσικής πολιτικής.

2. Γενικά η βουλγαρική εθνικιστική προπαγάνδα πάτησε αρκετά στο επιχείρημα της γλώσσας, καθώς εκεί υπερετερούσε αισθητά σε σχέση με τους Έλληνες. Επίσης, αυτό το επιχείρημα ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές στους διπλωματικούς κύκλους της Ευρώπης. Η ίδια η Ελλάδα έπαιξε διεθνώς αυτό το χαρτί μετά τις εκκαθαρίσεις των Βαλκανικών Πολέμων και του Α' Παγκοσμίου Πολέμου το 1918. Για πληροφορίες βλέπε *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τόμος ΙΔ σελ 221, Βακαλόπουλος, *Το Μακεδονικό Ζήτημα*, Ναταλία Μελά, Παύλος Μελάς.

- Ταύτιση σε μεγάλο βαθμό (όχι απόλυτα) της βουλγαρικής και ρωσικής πολιτικής. Χαρακτηριστική είναι η εμμονή της βουλγαρικής πολιτικής από τότε μέχρι και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο για έξοδο στο Αιγαίο ή το Βόσπορο.³
- Η ιεράρχηση των εχθρών σε μείζονος και ελάσσονος σημασίας και σπουδαιότητας. Πρώτος εχθρός φυσικά είναι οι Οθωμανοί, οι οποίοι είναι ισλαμιστές και κυρίαρχοι των ομοεθνών ομόγλωσσων. Δευτερεύουσας σημασίας είναι οι Έλληνες, οι οποίοι επιθυμούν να αλλοιώσουν τον «καθαρά σλαβικό» χαρακτήρα της περιοχής και να «κλέψουν» τη γη που ζουν οι ομοεθνείς σλαβόφωνοι.
- Ως συνέχεια του φιλορωσισμού έχουμε μια γενική ταύτιση της βουλγαρικής εθνικής ταυτότητας με την χριστιανοσύνη και έναν αυξανόμενο αντισλαμισμό.
- Ο αγώνας είναι εθνικοαπελευθερωτικός.⁴

3. Αυτή η πτυχή του βουλγαρικού εθνικισμού είναι η αντίστοιχη της ελληνικής τότε Μεγάλης Ιδέας.

4. Τα τρία τελευταία χαρακτηριστικά όπως είναι εμφανές, δεν είναι χαρακτηριστικά μόνο του βουλγαρικού εθνικισμού. Βρίσκουν άμεσες αντιστοιχίες και στον ελληνικό εθνικισμό. Σε αυτά τα χαρακτηριστικά μπορούμε να δούμε και την πηγή χαρακτηρισμών όπως αυτού της επίσημης βουλγαρικής ιστοριογραφίας περί ένοπλης ελληνικής προπαγάνδας στη Μακεδονία.

2.2.3.1β.Ο ελληνικός εθνικισμός - πρώτη φάση

Ο εθνικισμός στην Ελλάδα του 1860 και μετά είναι εθνική ιδεολογία και γνώμονας εθνικής πολιτικής τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά. Πλήθος μικρών συγκρούσεων και εσωτερικών πολιτικών κρίσεων είχαν προκληθεί αυτές τις δεκαετίες λόγω του ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού.

Μετά το 1880 ο ελληνικός εθνικισμός μεταποιείται-μεταμορφώνεται στο δόγμα του «εθνισμού», το οποίο συνοπτικά ήταν μίγμα μεγαλοϊδεατισμού, λαϊκισμού, και εκσυγχρονισμού του κράτους και του στρατού στα ευρωπαϊκά πρότυπα. Αυτά τα τρία χαρακτηριστικά θεωρούνταν προϋποθέσεις για την αποτελεσματική εδαφική επέκταση της Ελλάδας και προς τον νότο (Κρήτη) και προς το βορρά (Μακεδονία, Ήπειρος). Η εθνικιστική αυτή πολιτική θα οδηγήσει σε δύο μεγάλες κρίσεις: την πτώχευση του 1893 λόγω εκτενούς δανεισμού και τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, ο οποίος θα λήξει με την ήττα της Ελλάδας.

Βασικοί πρωταγωνιστές της συγκρότησης του εθνικισμού στην Ελλάδα δεν ήταν -όπως και στη Βουλγαρία- οι εκπρόσωποι της επίσημης πολιτικής σκηνής, αλλά προσωπικότητες του παρασκηνίου της ελληνικής πολιτικής καθώς και στρατιωτικοί και διανοούμενοι της εποχής.

Το 1894 θα δημιουργηθεί η Εθνική Εταιρεία με πρωτοβουλία χαμηλόβαθμων τότε αξιωματικών του ελληνικού στρατού. Η Εταιρεία δημιουργήθηκε αρχικά ως αντίδραση Ελλήνων αξιωματικών στις ολοένα και μειούμενες δαπάνες του ελληνικού κράτους προς τα σώματα ασφαλείας και τον στρατό λόγω της πτώχευσης του 1893. Πίεζαν την πολιτεία

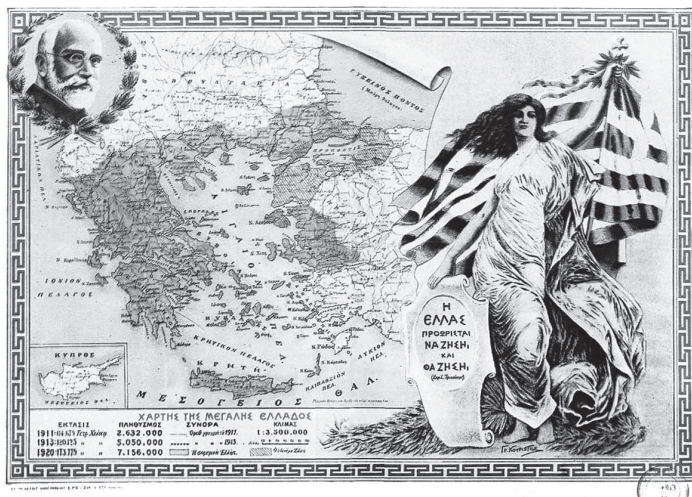
να δημιουργήσει αξιόμαχο ελληνικό στράτευμα ώστε να προφυλάξει την Ελλάδα από τους γειτονικούς εχθρούς, αλλά κυρίως να συνδράμει αποτελεσματικά στην ολοένα και αυξανόμενη εκείνη την εποχή ένταση στη Κρήτη (βλ κρητικό ζήτημα). Η Εταιρεία δεν ήταν μια περιθωριακή στρατιωτική ομάδα, αλλά μια δημόσια και μάλιστα αρκετά δημοφιλής οργάνωση, η οποία γρήγορα προσέλκυσε μεγάλο αριθμό από μων και μάλιστα μερικούς από τους πιο επιφανείς διανοούμενους της αθηναϊκής κοινωνίας. Μετά την επέκταση της, οι δραστηριότητες της πλήθυναν: διοργάνωνε δημόσιους εράνους για την αγορά οπλισμού ώστε να σταλεί στα τρία «μέτωπα του έθνους» την Ήπειρο, τη Μακεδονία και την Κρήτη. Όλα αυτά μέχρι το 1897.

Η δομή και οι αξιώσεις της Εθνικής Εταιρείας ήταν η ενσάρκωση του νέου εθνικισμού, του εθνισμού-λαϊκισμού, η «μεγάλη ιδέα», ο στρατός.

Στα ονόματα της ιδρυτικής ομάδας διαβάζουμε μεταξύ άλλων και τα ονόματα των Παύλου Μελά, Ιωάννη Μεταξά, Κ. Μαζαράκη. Το 1896 θα κάνουν μια πρώτη προσπάθεια για την οργάνωση ομάδων εκκαθαρίσεων στην Μακεδονία.⁵

5. Επακολούθησε σύσκεψη στο τέλος του μήνα των παλαιών και νεώτερων Μακεδόνων οπλαρχηγών, που βρίσκονταν στη Θεσσαλία, για οργάνωση κινήματος, το οποίο όμως δεν θα είχε χαρακτήρα κατά των Τούρκων αλλά θα είχε «μάλλον μορφήν διαμαρτυρήσεως κατά των βουλγαρικών αξιώσεων και εξεγέρσεως κατά των προσπαθόντων να καταπνίξωσι τον εν Μακεδονία Ελληνισμόν», *Ιστορία του*

Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των βαλκανικών εθνικισμών

Η Μεγάλη Ιδέα

Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι ο παρακρατικός μηχανισμός της οργάνωσης ήταν τόσο ισχυρός ώστε να φτάσει να απειλήσει με πραξικόπημα την τότε κυβέρνηση Δηλιγιάννη και να την πιέσει στην προπαρασκευή του πολέμου του 1897. Μετά την ήττα του 1897, η Εταιρεία θεωρήθηκε υπεύθυνη για τον πόλεμο, αλλά κανένα μέλος της δεν αντιμετώπισε προβλήματα.

Η Εταιρεία τυπικά διαλύεται το 1900 από την κυβέρνηση Θεοτόκη. Η Εταιρεία αρχικά δεν έχαιρε της εκτίμησης του

Ελληνικού Έθνους τόμος ΙΔ, σελ 99. Είναι εμφανές εδώ ότι κατά τις εκτιμήσεις της Εταιρίας απειλή για τους Έλληνες δεν αποτελεί το τουρκικό κράτος, αλλά το βουλγαρικό στοιχείο.

ελληνικού κράτους, καθώς θεωρούνταν ότι δημιουργούσε προβλήματα στη διπλωματία. Το ίδιο όμως το ελληνικό κράτος θα χρησιμοποιούσε τα ίδια αυτά πρόσωπα, ώστε να δημιουργήσει μερικά χρόνια αργότερα τις ομάδες κρούσης στο μακεδονικό χώρο.

Η δεύτερη φάση του ελληνικού εθνικισμού

Η δεύτερη φάση του ελληνικού εθνικισμού συνδέεται με την πλήρη και αρμονική σύμπλευση κράτους και παρακράτους. Ο ελληνικός εθνικισμός με αυτές τις δομές και τα χαρακτηριστικά θα παραμείνει έτσι μέχρι και τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Το 1903 συγκροτείται στην Αθήνα το Μακεδονικό Κομιτάτο, μετεξέλιξη της Εθνικής Εταιρείας, από τον δημοσιογράφο Δημήτριο Καλαποθάκη και παλαιά μέλη της Εθνικής Εταιρείας (Παύλος Μελάς, Μαζαράκης, Τσόντος, Κατεχάκης). Άμεσα σχετιζόμενοι με την οργάνωση αυτή ήταν και οι Ίων Δραγούμης και Στέφανος Δραγούμης. Το Μακεδονικό Κομιτάτο λειτούργησε αρχικά στα πρότυπα της Εθνικής Εταιρείας, αλλά γρήγορα βρέθηκε σε σύμπνοια με το ελληνικό κράτος και το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Την εποχή εκείνη διαμορφώνονται και τα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού εθνικισμού τα οποία μπορούν να συνοψιστούν στα εξής

- Στροφή της κυβέρνησης Θεοτόκη και καλλιέργεια του ενδιαφέροντος για την Μακεδονία, στήριξη των παραστρατιωτικών οργανώσεων που ενδιαφέρονταν για την περιοχή.

- Ταύτιση του ελληνισμού με τη βυζαντινή κληρονομιά του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Έλληνες θεωρούνταν ο πιστός στο Πατριαρχείο.
- Αρχίζει μια ρητορεία περί της φύσεως της εθνικής ταυτότητας στην Ελλάδα. Πλέον η εθνική ταυτότητα δεν κρίνονταν με βάση τη γλώσσα όπως παλαιότερα (βλ. ρητορείες περί ομόγλωσσων) αλλά με βάση την πίστη και το «κατά δήλωσιν αίσθημα», δηλαδή βάση του τι δηλώνουν οι χωρικοί.⁶
- Ιεράρχηση των εχθρών. Πλέον εκτός από τη ρητορική περί του προαιώνιου εχθρού, (Τούρκοι) εμφανίζεται στη δημόσια ζωή ο όρος του εχθρού από τον Βορρά (Βούλγαροι).

6. Αυτή η άποψη περί συναισθήματος, δεν είναι ένδειξη δημοκρατικότητας και προοδευτισμού από πλευράς της Ελλάδας στο ζήτημα της εθνικής ταυτότητας (ότι η Ελλάδα δεν πιστεύει σε αντικειμενικά κριτήρια περί έθνους). Η άποψη περί εθνικού αισθήματος ήταν βολική, κυρίως αφού δρούσαν και ένοπλες ομάδες που θα μπορούσαν να εξαναγκάσουν τους χωρικούς σε τέτοια «αισθήματα». Σε αυτό το σημείο ήταν που άρχισαν να δημιουργούνται και από τις αθηναϊκές εφημερίδες διάφοροι μύθοι για τον κόσμο της Μακεδονίας, όπως αυτός των περιβόητων σλαβόφωνων Ελλήνων, ώστε να δικαιολογηθούν οι εθνοκαθάρσεις και οι επεμβάσεις σε μέρη της Μακεδονίας που δεν υπήρχε ούτε ένας ελληνόφωνος. Βλέπε Kaplan Robert, *Φαντάσματα των Βαλκανίων*.

- Ο αγώνας θεωρείται και προβάλλεται ως εθνικοαπελευθερωτικός, κάτι σαν μικρό '21.

Γενικά από το 1890 πολλοί αξιωματικοί που διέπονταν από «υψηλόν εθνικόν φρόνιμα» είχαν προσπαθήσει να εισέλθουν στο μακεδονικό έδαφος και να οργανώσουν κίνημα. Αυτές οι προσπάθειες όμως ήταν αποτυχημένες καθώς βασιζόνταν στην προσωπική πρωτοβουλία των αξιωματικών, ήταν μεμονωμένες και δεν στηρίζονταν σε κάποια κρατική πολιτική. Από το 1903 και μετά, η κυβέρνηση Θεοτόκη κάνει στροφή και στρέφει την προσοχή της στη Μακεδονία, αποφασίζοντας να στηρίξει όλους αυτούς, τους μέχρι τότε σχετικά περιθωριακούς που μπαινόβγαιναν στο μακεδονικό χώρο και επιθυμούσαν ένοπλο αγώνα.⁷

2.2.3.2. Τα βασικά γεγονότα του Μακεδονικού Αγώνα και οι πρωταγωνιστές του

Ο Μακεδονικός Αγώνας αν και προβλήθηκε εκτενώς ως εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας, δεν ήταν κάτι τέτοιο. Αρχικά

7. Στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ σελ 234, διαβάζουμε: «Σε όλο το χρονικό διάστημα από το 1897 ως το 1904, που θα αρχίσει ο πραγματικός ένοπλος αγώνας των Ελλήνων, καμία ενέργεια δεν γίνεται από την Ελλάδα στη Μακεδονία[...] οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν επιθυμούσαν να αναμιχθούν». Επίσης στο ίδιο, σελίδα 99 για την Εθνική Εταιρεία θα διαβάσουμε: «Η δράση της Εταιρίας για τους υπόδουλους στον τουρκικό ζυγό Έλληνες ήταν κατανοημένη σε τρεις περιοχές ενδιαφέροντος: Μακεδονία, Ήπειρο και Κρήτη. Το ζή-

δεν στρεφόταν ενάντια στους Τούρκους αλλά ενάντια στις εθνότητες της Μακεδονίας. Παρά την προβολή από τα μέσα της εποχής ως δίκαιου αγώνα, ελάχιστα γίνονταν γνωστά στο ελληνικό κοινό για την δράση των Μακεδονομάχων τότε, η οποία ήταν της λογικής όλοι εναντίων όλων. Ένα παράδειγμα επ' αυτού είναι το κάψιμο το 1905, 110 οικιών στο βλάχικο κεφαλοχώρι Αβδέλα από Έλληνες Μακεδονομάχους. Η Αβδέλα μέχρι τότε ήταν βλαχόφωνο χωριό, το οποίο είχε και μια μειοψηφία ελληνόφωνων, από τους οποίους μάλιστα προέρχονταν και τοπικοί Μακεδονομάχοι. Οι Βλάχοι ως γνωστόν, εκτός από ένα κομμάτι τους που συμμετείχε στη ΒΜΡΟ, παρέμειναν πιστοί στο Πατριαρχείο και δεν σήκωσαν μαζικά όπλα ενάντια στους Έλληνες. Η πυρπόληση της Αβδέλας καθώς και άλλα παραδείγματα δείχνουν τον εκκαθαριστικό χαρακτήρα των ομάδων αυτών, οι οποίες κατά κύριο λόγο συγκρούονταν με αμάχους και όχι με τα ένοπλα σώματα του βουλγαρικού εθνικισμού.⁸

τημα της προτεραιότητας δεν ήταν ζήτημα επιλογής αλλά πρακτικής εκτίμησης των δεδομένων ανά περίπτωση[...] Στην Ήπειρο και τη Μακεδονία τα πράγματα ήταν διαφορετικά[...] Καμία ένοπλη δράση δεν καταξιώθηκε ποτέ...»

8. «Ο Τσόντος συγκέντρωσε και τα σώματα του Γουδή (300 άνδρες) και στις 25 Μαρτίου μπήκε στο χωριό, σκότωσε 81 άτομα και έβαλε φωτιά σε σπίτια» (Μακεδονομάχου Κ. Μαζαράκη - Αινιάννα, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*).

Οι βασικές προσωπικότητες του Μακεδονικού Αγώνα ήταν οι Παύλος Μελάς, Κ. Μαζαράκης, Γερμανός Καραβαγγέλης, Ίων Δραγούμης, Τέλλος Άγρας, Καπετάν Κώττας (Κωτέ Χριστόφ), Καπετάν Γύπαρης. Η δράση των Μακεδονομάχων γενικά δεν ήταν ενιαία. Ο αγώνας τους εντασσόταν σε ένα πλαίσιο εθνοκάθαρσης και αντεκδίκησης των βουλγαρικών εθνικιστικών επιθέσεων στα χωριά της Μακεδονίας από τη μια πλευρά, και από την άλλη στην προπαγάνδισή ενάντια στο σύνθημα για την αυτονομία της Μακεδονίας. Η δράση τους αναπτύχθηκε κυρίως στην δυτική Μακεδονία (περιοχές Φλώρινας, Καστοριάς, Κοζάνης.)

Γερμανός Καραβαγγέλης-μητροπολίτης Καστοριάς.

Ήταν ο βασικός οργανωτής και σύνδεσμος του Κομιτάτου στην περιοχή. Ο Καραβαγγέλης ανησυχούσε γενικά πολύ για την έκταση του βουλγαρικού στοιχείου στην περιοχή και είχε δημιουργήσει μια ένοπλη ομάδα που δρούσε στην περιοχή και τρομοκρατούσε τα βουλγαροχώρια, ήδη από το 1900. Η ομάδα αυτή στη συνέχεια θα μπει στους κόλπους του Κομιτάτου. Η σχέση του Καραβαγγέλη με τα γεγονότα και την οργάνωση όμως δεν ήταν μόνο επικουρική και οργανωτική αλλά και καθοδηγητική. Υπήρξε στενός φίλος του Στέφανου Δραγούμη (πατέρα του Ίωνα) και γνωστός εθνικιστής πολιτικός της εποχής, φανατικός υπέρμαχος της «Μεγάλης Ιδέας». Ο Καραβαγγέλης φυσικά δεν ήταν μόνος. Προέρχονταν από μια ευρύτερη τάξη ιερέων, οι οποίοι είχαν γαλουχηθεί από το Πατριαρχείο και τις ιερατικές σχολές της εποχής ώστε να

παίζουν έναν σταθερό συντηρητικό ρόλο πολιτικού αντίβαρου στη Μακεδονία και στις χριστιανικές κοινότητες και να επεμβαίνουν σε αυτές όποτε το έκριναν αναγκαίο.⁹

Ο ρόλος του Καραβαγγέλη ήταν δισυνυπόστατος. Από τη μία έμπαινε με συνοδεία έμπιστων του, στα εξαρχικά χωριά και λειτουργούσε τις εκκλησίες «με το έτσι θέλω», ώστε να γυρίσουν οι εξαρχικοί στην «ορθή πίστη». Η δεύτερη πλευρά της δράσης του ήταν πιο σκοτεινή. Παρείχε καταλύματα και όπλα σε ομάδες κάθαρσης, αλλά κυριότερα στρατολογούσε ντόπιους ληστές και εγκληματίες (πολλές φορές σλαβόφωνους), ώστε να τους στέλνει να τρομοκρατούν τα βουλγαροχώρια πιο εύκολα, αλλά και να μαθαίνει πληροφορίες για τους Βούλγαρους μαχητές. Αυτό φυσικά δεν το κατόρθωνε με κάποιο μαγικό τρόπο, αλλά με μισθοδοσία. Τα χρήματα αυτά από ένα σημείο και μετά προέρχονταν κατευθείαν από το ελληνικό κράτος, με αποστολές χρημάτων στο προξενείο στη Θεσσαλονίκη.

Πάυλος Μελάς

Αξιωματικός του ελληνικού στρατού συμμετείχε εξ αρχής στην Εθνική Εταιρεία, ενώ είχε αναπτύξει από πολύ νωρίς ενδιαφέρον για την περιοχή της Μακεδονίας. Με καταγωγή

9. Ο μητροπολίτης Σερρών το 1900 αντιδρά στην απόφαση της ελληνικής κοινότητας της πόλης να λύσει ένα πρόβλημα με εκλογές και αποστέλλει επιστολή στην ελληνική κυβέρνηση «να θέσει τέρμα εις τας νεοτερισμούς αυτούς».

από την Ήπειρο και μεγαλωμένος στην περιοχή των Αθηνών, ο Μελάς υπήρξε στενός συνεργάτης του Στέφανου Δραγούμη και βασικός πολιτικός υποστηρικτής του. Το 1904 μετά την ένταση της δράσης των βουλγάρικων οργανώσεων στη Μακεδονία, ο Μελάς θα φύγει από την Αθήνα για τη Μακεδονία. Αρχικά θα πάει στη Θεσσαλονίκη και εκεί ύστερα από 20ήμερη παραμονή και συνεννοήσεις με τον πρόξενο της Ελλάδας στην πόλη, θα επιστρέψει στην Αθήνα για να οργανώσει τις επιχειρήσεις.

Στις 14 Αυγούστου του 1904 μαζί με εθελοντές μαχητές από την Κρήτη και τη Μάνη (35 στον αριθμό), θα εισέλθει ξανά στη Μακεδονία για την οργάνωση των επιχειρήσεων. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι ο Μελάς στην περιοχή, δεν είχε επιχειρησιακό ρόλο αλλά κυρίως ρόλο συντονιστή. Ήταν υπεύθυνος για τον συντονισμό όλων των ομάδων της δυτικής

Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των βαλκανικών εθνικισμών

Μακεδονίας, μεταξύ των οποίων και των ομάδων των γκρεκομάνων σλαβόφωνων του Κώττα. Όλα αυτά γίνονταν με την άμεση υποστήριξη του Καραβαγγέλη.

Τον Οκτώβρη του 1904 όμως, και ενώ δρούσε στην περιοχή ενάντια στον Βούλγαρο οπλαρχηγό Μήτρο Βλάχο, θα πέσει σε τουρκικό απόσπασμα το οποίο ύστερα από συμπλοκή θα τον σκοτώσει.

Ο θάνατος του Μελά αποτελεί μεγάλη απώλεια για το Ελληνικό Μακεδονικό Κομιτάτο και δημιουργεί διπλωματική κρίση στην Ελλάδα. Ο Μελάς το καλοκαίρι του 1904 είχε μπει στην Μακεδονία με πλαστό όνομα ως Μίκης Ζέζας. Η ελληνική διπλωματία δεν ήθελε σε καμία περίπτωση να μαθευτεί η πραγματική ταυτότητα του Μελά, καθώς η διάδοση της πληροφορίας ότι αξιωματικός του ελληνικού στρατού με πλαστό όνομα είχε σκοτωθεί στη Μακεδονία ύστερα από συμπλοκή με Τούρκους, ίσως προκαλούσε ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Τελικά ο Καραβαγγέλης θα κινητοποιήσει τις ομάδες που είχε δημιουργήσει ο ίδιος κάποια χρόνια νωρίτερα, ώστε να παραλάβουν το σώμα του Μελά χωρίς να γίνει γνώστη η ταυτότητα του. Τελικά υπό απειλές περί ταραχών και διακοινοτικών συγκρούσεων, ο Καραβαγγέλης θα καταφέρει να παραλάβει το πτώμα ολόκληρο, το οποίο και έθαψε τελικά στο Μητροπολιτικό Μέγαρο Καστοριάς.

Κωσταντίνος Μαζαράκης

Γεννήθηκε στο Ναύπλιο το 1869. Υπήρξε από τους βασικούς συντελεστές της Εθνικής Εταιρείας και του Μακεδονικού

Κομιτάτου. Το 1905 μετά το θάνατο του Μελά, θα εισέλθει στη Μακεδονία με το ψευδώνυμο «Ακρίτας» και θα αναλάβει συντονιστής των σωμάτων της κεντρικής και της δυτικής Μακεδονίας. Σύντομα η ταυτότητά του θα γίνει γνωστή στις τουρκικές αρχές, με αποτέλεσμα το ελληνικό προξενείο να ανακαλέσει την δράση του στο μακεδονικό χώρο. Θα κάνει την εμφάνιση του στα στρατιωτικά δρώμενα της χώρας αργότερα, κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους και κατά τα γεγονότα του Εθνικού Διχασμού.

Των Δραγούμης

Υιός του πολιτικού (πρωθυπουργού) Στέφανου Δραγούμη και γαμπρός του Παύλου Μελά. Είχε καταγωγή από την Καστοριά και σπούδασε νομικά στο Παρίσι. Από το 1902 και μετά θα μπει στο διπλωματικό κλάδο στο προξενείο στη Μπίτολα. Από αυτή τη θέση θα δραστηριοποιηθεί τα επόμενα χρόνια, παρέχοντας πολύτιμη κάλυψη στους Έλληνες Μακεδονομάχους. Η πιο σημαντική του συνεισφορά όμως υπήρξε η πολιτική κάλυψη που παρείχε στην Ελλάδα απέναντι στα εγκλήματα των Μακεδονομάχων, καθώς και το δίκτυο που ανέπτυξε ώστε να στρατολογεί νέους απ όλη την Ελλάδα. Υπήρξε στενός συνεργάτης του Ιωάννη Μεταξά και ήταν αυτός που διαπραγματεύτηκε την παράδοση της Θεσσαλονίκης κατά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο. Μετά το Μακεδονικό Αγώνα θα εμπλακεί στα πάθη του «εθνικού διχασμού» με το φιλοβασικό στρατόπεδο και τελικά θα δολοφονηθεί στις 31 Ιουλίου 1920 από τον πρώην «συναγωνιστή» του στο Μακεδονικό Αγώνα Παύλο Γύπαρη.

Τέλος Άγρας

Γεννήθηκε στο Ναύπλιο το 1880 και φοίτησε στη σχολή Ευελπίδων. Το 1906 θα αναλάβει αρχηγός ομάδας ενόπλων, την οποία ετοίμασε ο Μαζαράκης στο Βόλο. Ο Άγρας τέθηκε επικεφαλής για τις επιχειρήσεις στην περιοχή των Γιαννιτσών, με σκοπό να εκδιώξει τους Βούλγαρους από την περιοχή. Θα πάει πολλές φορές στη Θεσσαλονίκη για θεραπεία από τραυματισμούς, ενώ βασικό σχέδιο δράσης του ήταν να καταφέρει να στρατολογήσει Βούλγαρους στο ελληνικό κοιμητάτο, κάτι που τελικά τον οδήγησε στο θάνατο καθώς έπεσε σε παγίδα από τον τοπικό κοιμητατζή.

Κώττας-Γύπαρης

Ο Κώττας ήταν σλαβόφωνος από το χωρίο Ρούλια της Φλώρινας, ληστής και κλέφτης χωρίς συγκροτημένες ιδέες ή ιδεολογία. Κινείται στο μακεδονικό χώρο ήδη από το 1900 μαζί με τον οπλαρχηγό Μήτρο Βλάχου, ο οποίος ήταν στενός φίλος και συνεργάτης των Βούλγαρων εθνικιστών Σαράφοφ και Γκαρμπάνοφ. Το 1902 θα εξαγοραστεί από τον μητροπολίτη Καστοριάς Καραβαγγέλη και θα περάσει στο στρατόπεδο των Μακεδονομάχων, όπου θα προβεί σε πλήθος βασανιστηρίων και καταστροφών στα χωριά, αποκεφαλισμούς και μακελέματα. Σύμφωνα με τα απομνημονεύματα του Γύπαρη, ο Καραβαγγέλης χρηματοδοτούσε με κανονικό μισθό τον Κώττα, με χρήματα του ελληνικού κράτους, ενώ σε αυτόν και την ομάδα του είχε τάξει ότι σε περίπτωση που κάτι πάει στραβά, οι οικογένειες τους θα φυγαδευτούν με δικά του έξοδα στο Βόλο. Οι Έλληνες ποτέ δεν εμπιστεύτηκαν πλήρως

τον Κώττα, καθώς ήξεραν ότι είναι μισθοφόρος και σλαβόφωνος ενώ διατηρούσε επαφές με τον Μήτηρο Βλάχου. Τελικά οι ίδιοι οι Έλληνες τον προδίδουν στις οθωμανικές αρχές, οι οποίες και τον εκτελούν.¹⁰ Ο Γύπαρης υπήρξε οπλαρχηγός δραστήριος στη δυτική και κεντρική Μακεδονία, ο οποίος ως βασικό ρόλο είχε την τρομοκρατία χωρικών.

Θα συμμετάσχει στα δύο βασικότερα γεγονότα του μακεδονικού αγώνα, τη σφαγή στο Ζελενίτσι της Φλώρινας και τη σφαγή της Ζαγορίστιας, την οποία περιγράφει ο ίδιος ο Γύπαρης μέσα στα απομνημονεύματά του. Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «έτρεχε το αίμα το βουλγάρικο σαν βρύση». Τόσο στο Ζελενίτσι όσο και στη Ζαγορίστια οι Έλληνες αξιωματικοί εισβάλλουν στα χωριά εν ώρα γάμου και πανηγυριού και κυριολεκτικά τα μακελεύουν, καθώς σκοτώνουν το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων τους.¹¹

10. Πληροφορίες για τα έργα και τις ημέρες του Κώττα έχουμε από το *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* τόμος ΙΔ, τα απομνημονεύματα του Μελά και του Καραβαγγέλη και το αρχείο του υπουργείου εξωτερικών και του ΓΕΣ, *Ο Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην γεγονότα*.

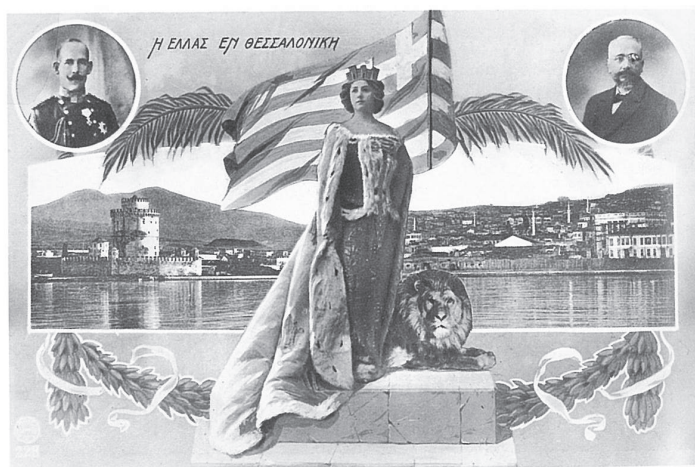
11. «Εις το Ζελενίτσι, όπως πληροφορήθηκα μετέπειτα, εφονεύθησαν 42 Βούλγαροι και όχι 37, όπως σας έγραψα εις την έκθεσίν μου, μάλιστα μεταξύ των φονευθέντων ήσαν δύο αξιωματικοί Βούλγαροι και 19 Κομιτατζήδες. Ομολογώ, ότι εφάνηκα σκληρός, αλλά έπρεπε να των δώσω ένα παραδειγματικόν μάθημα» (Επιστολή από το Πισοδέρι του αρχηγού Ρούβα προς το Μακεδονικό Κομιτάτο (Δημ. Καλαποθάκη). Δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του μακεδονομάχου Παύλου

2.2.3.3 Το τέλος των ανταγωνισμών στις αρχές του 20ου αιώνα

Οι εθνικιστικοί ανταγωνισμοί που εκδηλώθηκαν κατά το 1903 και μετά, κάνουν μια μικρή παύση κατά την επανάσταση των Νεότουρκων. Εκεί Βούλγαροι και Έλληνες μπαίνουν στον πολιτικό αγώνα στο νεοϊδρυθέν τουρκικό κοινοβούλιο και εκλέγουν αντιπροσώπους (το ίδιο κάνουν και οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι της Μακεδονίας). Τα βουλγάρικα κόμματα και κυρίως αυτό του Σαντάνσκι διατυπώνουν σοσιαλιστικό πρόγραμμα, ενώ οι Έλληνες βουλευτές ζητούν απελευθέρωση από τους δασμούς και τους φόρους και τόνωση της αγοράς. Το 1912, αν και θεωρητικά οι αντιπαράθεση έχει τερματιστεί μεταξύ Βούλγαρων και Ελλήνων, οι ανταγωνισμοί «επισημοποιούνται» και πλέον τη σκυτάλη παίρνουν οι εθνικοί στρατοί των Βαλκανίων. Οι Βούλγαροι, οι Έλληνες, οι Σέρβοι και οι Μαυροβούνιοι κηρύττουν τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, με σκοπό την εκδίωξη της από τα Βαλκάνια και τον διαμοιρασμό των εναπομενόντων εδαφών. Αυτός θα μείνει γνωστός ως Α' Βαλκανικός Πόλεμος. Τέλος του 1913 ξεσπούν αψιμαχίες μεταξύ των εθνικών στρατών των βαλ-

Γύπαρη, Οι Πρωτοπόροι του Μακεδονικού Αγώνα. «Όλη ή Ζαγορίτσανη με πτώματα εστρώθη και είναι θαύμα αληθινά Βούλγαρος πώς έσώθη» (απόσπασμα από το έμετρο του Γύπαρη).

Μπάσταρδη Μνήμη

κανικών χωρών, Βουλγαρίας, Ελλάδος, Ρουμανίας, Σερβίας και μετά από λίγο και Τουρκίας. Η Βουλγαρία αν και είχε συγκροτήσει τον πιο ισχυρό στρατό στα Βαλκάνια, δεν μπορεί να ανταπεξέλθει, καθώς ουσιαστικά μάχεται εναντίων όλων. Τέλος θα παραδοθεί, και μετά τη συνεδρίαση στο Βουκουρέστι θα χάσει όλα τα εδάφη που διεκδικούσε στη Μακεδονία με εξαίρεση την περιοχή του Πίριν. Αυτός ο πόλεμος θα μείνει γνωστός στην ιστοριογραφία ως Β' Βαλκανικός.

Κατά τον Β' Βαλκανικό, οι εθνικισμοί αναμετρώνται μεταξύ τους για το πώς θα γίνει ο διαμοιρασμός των εδαφών. Οι στρατοί θα προβούν σε εκατέρωθεν ακρότητες προς τον πληθυσμό της υπαίθρου, με αποκορύφωμα την καταστροφή του Κιλκίς και την εκδίωξη των κατοίκων του από τον ελληνικό

Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των βαλκανικών εθνικισμών

στρατό, ώστε να εκκαθαριστεί από το σλάβικο στοιχείο, την καταστροφική πυρπόληση των Σερρών, όπως και τον διωγμό των Ελλήνων της ανατολικής Θράκης από τον βουλγαρικό στρατό. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι αποτέλεσαν την πρόβα για τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στα Βαλκάνια, στη διάρκεια του οποίου οι εθνικισμοί συγκρούστηκαν εκ νέου και για τελευταία φορά με κατευθύνσεις στους παραδοσιακούς μεγαλοϊδεατισμούς τους.

2.3 ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΜΙΚΡΟ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ

Η ανάδυση των εθνικισμών στα Βαλκάνια στα τέλη του 19ου αιώνα δεν μπορεί παρά να συνδέεται με τους γενικότερους μετασχηματισμούς που λαμβάνουν χώρα για την σχηματοποίηση του καπιταλισμού στην Ευρώπη. Η διαδικασία μετάβασης από τις φεουδαρχικές κοινωνίες στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής σε ολόκληρη την Ευρώπη και σταδιακά σε ολόκληρο τον πλανήτη συνέβη μέσω των διαδικασιών της μονιμότητας της λεγόμενης πρωταρχικής συσσώρευσης, δηλαδή της διαδικασίας κατά την οποία οι πληθυσμοί αποκόπτονται από τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής και εξαναγκάζονται να μεταναστεύσουν στα αναδυόμενα αστικά κέντρα. Εκεί οι εκτοπισμένοι πληθυσμοί μη έχοντας τίποτε άλλο παρά μόνο την εργατική τους δύναμη, μέσα από εξαιρετικά βίαιες μεθόδους, μετασχηματίζονται σε προλετάριους

και διαμορφώνεται η σχέση κεφάλαιο¹². Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι ο Marx στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου (κεφ. 24) περιγράφει την πρωταρχική συσσώρευση ότι «είναι γραμμένη στα χρονικά της ανθρωπότητας με γράμματα από αίμα και φωτιά» (Marx, 1867: 740). Ο Marx ισχυρίζεται ότι

«η λεηλασία των εκκλησιαστικών κτημάτων, η καταχρηστική εκποίηση των κρατικών γαιών, η κλοπή της κοινοτικής ιδιοκτησίας, η σφετεριστική μετατροπή της φεουδαρχικής ιδιοκτησίας και της ιδιοκτησίας των κλαν σε σύγχρονη ατομική ιδιοκτησία, μετατροπή που έγινε με την πιο ανελέητη τρομοκρατία, όλα αυτά ήταν ισάριθμες ειδυλλιακές μέθοδοι της πρωταρχικής συσσώρευσης» (Marx, 1867: 757).

Ο Marx σε όλη την ανάλυσή του δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στις βίαιες μεθόδους ανάδυσης του κεφαλαίου :

12. Στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου, στο 24ο κεφάλαιο, στο «μυστικό της πρωταρχικής συσσώρευσης», ο Marx διαπιστώνει ότι: «όπως τα μέσα παραγωγής και τα μέσα συντήρησης, έτσι και το χρήμα και το εμπόρευμα δεν είναι καθόλου από μιας εξαρχής κεφάλαιο. Χρειάζεται να μετατραπούν σε κεφάλαιο. Η μετατροπή όμως αυτή μπορεί να συντελεστεί μονάχα κάτω από ορισμένους όρους, που συννοούνται στα παρακάτω: πρέπει ν' αντικριστούν και να 'ρθουν σ' επαφή δυο λογίων, πολύ διαφορετικοί ο ένας από τον άλλο, κάτοχοι εμπορευμάτων: από τη μια μεριά, κάτοχοι χρήματος, μέσων παραγωγής και μέσων συντήρησης, που σκοπός τους είναι να αξιοποιήσουν το ποσό αξίας που κατέχουν, αγοράζοντας ξένη εργατική δύναμη. Από την άλλη, ελεύθεροι εργάτες, πωλητές της δικής τους εργατικής

«αν (...) το χρήμα “γεννιέται με φυσικές κηλίδες αίματος στο ένα μάγουλο”, το κεφάλαιο γεννιέται βουτηγμένο από την κορυφή ως τα νύχια στο αίμα και στη βρωμιά και στάζοντας αίμα από όλους του πόρους [...] η απαλλοτρίωση των άμεσων παραγωγών πραγματοποιείται με τον πιο αμείλικτο βανδαλισμό και με κίνητρο τα πιο άνομα, τα πιο βρωμερά και τα πιο μικρόπρεπα απεχθή πάθη» (Marx, 1867: 785, 786).

Με βάση το παραπάνω πλαίσιο είναι δυνατό να απομυστικοποιηθούν οι εθνικισμοί στα Βαλκάνια και να ιδωθούν ως μια πολύ πετυχημένη μέθοδος πρωταρχικής συσσώρευσης ώστε η μη ανταγωνιστική φεουδαρχικού τύπου οθωμανική βαλκανική χερσόνησος να μετασχηματιστεί σε μια σύνθεση από σύγχρονα καπιταλιστικά κράτη στα οποία θα μπορεί να παράγεται αξία (και υπεραξία) και να κυκλοφορεί το κεφάλαιο.

δύναμης κι επομένως πουλητές εργασίας» (Marx, 1867:739). Σύμφωνα με τους Caffentzis και Federici για την ύπαρξη και επιβίωση του καπιταλισμού πρέπει να υπάρξει μια εργατική τάξη υπό εκμετάλλευση, και βασική προϋπόθεση για να υπάρχει μια τέτοια εργατική τάξη είναι να διαχωριστούν οι εργάτες από τα μέσα παραγωγής και διαβίωσης (Federici, 2004, Caffentzis, 1995, 2010). Όσο οι εργάτες έχουν την ικανότητα να ζουν με τη δική τους εργασία και να έχουν το έλεγχο των μέσων διαβίωσης και κοινωνικής αναπαραγωγής, δε θα υπάρχει κίνητρο για να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη στους καπιταλιστές ώστε να δημιουργηθεί υπεραξία από αυτόν που κατέχει το κεφάλαιο (Caffentzis, 2004).

Οι εθνικιστικές σφαγές, οι εκτοπίσεις και οι «ανταλλαγές» των πληθυσμών που συνέβησαν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία από τα τέλη του 19ου έως τις αρχές του 20ου αιώνα (έως και την ανταλλαγή των πληθυσμών μετά την ελληνική εκστρατεία στην Μικρά Ασία) μπορούν επομένως να ερμηνευτούν ως μια εξαιρετικά βίαιη διαδικασία διαχωρισμού των ανθρώπων από τα μέσα (ανα)παραγωγής για να διαμορφωθεί ο ανθρωπολογικός τύπος του μισθωτού εργάτη. Όπως οι περιφράξεις των κοινών γαιών και τα κυνήγια μαγισσών στην Δυτική Ευρώπη τον 16ο και 17ο αιώνα, το δουλεμπόριο στην Αφρική και οι αποικίες σε Αμερική και Ασία, έτσι και οι βαλκανικοί εθνικισμοί του 19ου αιώνα μπορούν να ιδωθούν ως συμπληρωματικές μέθοδοι πρωταρχικής συσσώρευσης οι οποίες επιτέλεσαν τον υλικό και ιδεολογικό μοχλό-καταλύτη για τον έλεγχο της αναπαραγωγής των πληθυσμών και της σχηματοποίησης της σχέσης κεφάλαιο. Πρόκειται προφανώς για μια διαδικασία η οποία δεν σταμάτησε στις αρχές του 20ου αιώνα αλλά διαρκώς επαναλαμβάνεται ως απάντηση στους αγώνες για χειραφέτηση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Πολοδομική Εξέλιξη της Θεσσαλονίκης

από την πόλη των μαχαλάδων και των εξεγέρσεων
στην ιπποδάμεια ρυμοτομία

Θεσσαλονίκη 1913

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Πολεοδομική Εξέλιξη της Θεσσαλονίκης

από την πόλη των μαχαλάδων και των εξεγέρσεων
στην ιπποδάμεια ρυμοτομία

«Η πόλη είναι η προβολή της κοινωνίας στο έδαφος»
Lefebvre (1968:75)

*«η πόλη αποτελεί το πεδίο συγκρούσεων και ανταγωνιστικών
σχέσεων (...), η πόλη αποτελεί τον “τόπο της επιθυμίας” (...)
και τόπο των επαναστάσεων»*
Lefebvre (1968:76)

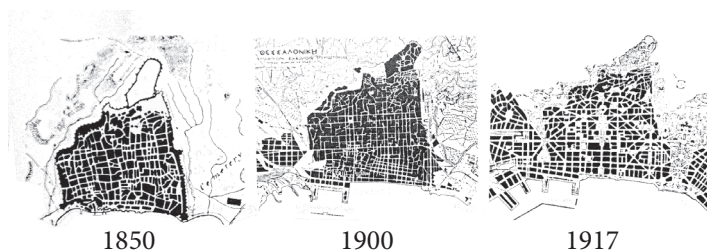
3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρουσίαση της πολεοδομικής εξέλιξης της Θεσσαλονίκης έχει διπλό στόχο: Πρώτον, να ανασυνθέσει το πολεοδομικό ιστορικό νήμα ώστε η σημερινή βιωμένη εμπειρία της πόλης να εμπλουτιστεί από τη γνώση του παρελθόντος. Δεύτερον να αποφετιχοποιήσει τη μορφή του χώρου της πόλης και να αναδείξει τις κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες την κάθε συγκεκριμένη ιστορική στιγμή τον διαμορφώνουν.

Η Θεσσαλονίκη στο πέρασμα από το 19ο στον 20ο αιώνα θα αλλάξει ριζικά την πολεοδομική της μορφή και το χωροταξικό της προσανατολισμό. Από την πολυεθνική και πολύγλωσση οθωμανική μητρόπολη στην οποία οι πολυποίκιλες κοινωνικές σχέσεις διαμόρφωναν μαχαλάδες και καμπυλωτά πολυδαίδαλα στενosedάκακα, θα επιδιωχθεί να μεταμορφωθεί τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα σε εθνικά ομογενοποιημένη και ορθολογική καπιταλιστική πόλη ή οποία εδαφικοποιείται στην ευκλείδεια γεωμετρία του πολεοδομικού κανάβου. Ταυτόχρονα σε χωροταξικό επίπεδο η Θεσσαλονίκη χάνει το βαλκανικό προσανατολισμό της και τη σύνδεσή της με τη βόρεια ενδοχώρα της Μακεδονίας και εξαρτάται πλέον από την νότια Ελλάδα.

Πρόκειται για μια διαδικασία μετασχηματισμού της πόλης η οποία κράτησε σχεδόν πέντε δεκαετίες, από το συμβολικό έτος 1869 όταν κατεδαφίστηκε το παραλιακό τείχος της πόλης και ξεκίνησε η διαδικασία εκμοντερνισμού-δυτικοποίησης, έως το 1922 με την εγκατάσταση των προσφύγων και

Πολεοδομική εξέλιξη

Πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης

τις πρώτες αυθαίρετες παραγκυπόλεις-προσφυγικές γειτονιές στην περίμετρο της πόλης. Βασικοί σταθμοί σε αυτήν την περίοδο είναι η διάνοιξη των κύριων οδικών αρτηριών τις δεκαετίες 1870-1889, η διαμόρφωση του διπόλου της εύπορης ανατολικής πλευράς (περιοχή των Εξοχών) και της δυτικής «υποβαθμισμένης-πίσω αυλής» (Μπάρα, Βαρδάρης), η πυρκαγιά του 1890 και η πρώτη (αποτυχημένη) απόπειρα υποδάμειας ρυμοτομίας, η τροχοδρόμηση των πρώτων τραμ το 1891 και η συγκοινωνιακή σύνδεση της πόλης με τα Βαλκάνια, η χωροθέτηση των πρώτων εργοστασίων περιφερικά του αστικού ιστού και η πυρκαγιά του 1917 που είχε ως αποτέλεσμα την ριζική μεταμόρφωση του κεντρικού τμήματος της πόλης.

Οι μετασχηματισμοί που έλαβαν χώρα στη Θεσσαλονίκη συνδέονται με τις ευρύτερες κοινωνικοοικονομικές εξελίξεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία καθώς και με τις μετέπειτα εθνικιστικές επιδιώξεις του ελληνικού κράτους. Η ανάδυση του καπιταλισμού στα Βαλκάνια συνδέθηκε με τη διαμόρφωση ενός νέου αστικού περιβάλλοντος. Οι παραδοσιακές πό-

λεις-λιμάνια/διαμετακομιστικοί σταθμοί θα είναι οι πρώτες που θα αναμορφωθούν: Κωνσταντινούπολη, Θεσσαλονίκη, Σμύρνη, Σόφια, Φιλιππούπολη, Αδριανούπολη. Την περίοδο που εξετάζουμε σε όλες τις παραπάνω πόλεις καθώς και σε αρκετές μικρότερες θα λάβουν χώρα πολεοδομικές επεμβάσεις που είχαν ως στόχο τόσο την καταστολή των εξεγέρσεων και των ποικίλων κινημάτων όσο και το μετασχηματισμό των συντεχνιακών «ανθυγιεινών» μεσαιωνικών πόλεων σε ορθολογικές λειτουργικές καπιταλιστικές μεγαμηχανές, ώστε να εξυπηρετείται καλύτερα ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής, το εμπόριο, η κυκλοφορία και να διαμορφωθεί ο ανθρωπολογικός τύπος του καταναλωτή-μισθωτού εργάτη.

Ταυτόχρονα την εποχή που εξετάζουμε σε διεθνές επίπεδο κυριαρχεί το ρεύμα των λεγόμενων «Όμορφων Πόλεων» (City Beautiful Movement). Πρόκειται για το πολεοδομικό μοντέλο κοινωνικού έλεγχου που βασίζεται από τη μία στη μνημειακότητα και από την άλλη στις ευθύγραμμες με μεγάλη ορατότητα χαράξεις που στόχο είχαν την «πολιτική και ηθική αρετή» μεταξύ των αστικών πληθυσμών. Αρκετές πόλεις το ακολούθησαν για να ελέγξουν την πολιτική και κοινωνική τους σύνθεση που γεννούσε μικρές ή μεγάλες εξεγέρσεις (Παρίσι, Μόσχα, Σικάγο, Ντιτρόιτ, Ουάσινγκτον, Μελβούρνη) καθώς και πολλές πρωτεύουσες στη Λατινική Αμερική. Πνευματικό παιδί του κινήματος των Όμορφων Πόλεων ήταν και ο πολεοδόμος Έρνεστ Εμπράρ ο οποίος σχεδίασε το νέο πολεοδομικό σχέδιο της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917. Το πρότυπο για το πολεοδομικό μοντέλο των Όμορφων

*Με μαύρες χαρακιές οι επεμβάσεις του βαρόνου Οσμάν
στο Παρίσι από το 1852 έως το 1870,
με τις οποίες διέλυσε την παλιά πυκνοδομημένη πόλη*

Πόλεων ήταν οι επεμβάσεις του βαρόνου Οσμάν στο Παρίσι από το 1852 έως το 1870, με τις οποίες διέλυσε την παλιά πυκνοδομημένη πόλη και σχεδίασε φαρδιές μνημειακές λεωφόρους (boulevard) οι οποίες συγκλίνουν σε μεγάλες πλατείες με εμβληματικά κτίρια και συνδέουν τους σιδηροδρομικούς σταθμούς, τόπους αποβάσεις των στρατευμάτων, με τις «επικίνδυ-

νες» εργατικές συνοικίες της πόλης. Ο στόχος ήταν τριπλός: να αναζωογονηθεί η οικονομία της πόλης, να διωχθεί το προλεταριάτο από το κέντρο και οι πιθανές μελλοντικές συγκρούσεις να γίνονται σε ανοικτό χώρο. Πρόκειται για την τακτική που αργότερα έγινε γνωστή ως το λεγόμενο «μίγμα πολιτικού και στρατιωτικού κεϋνσιανισμού» (Harvey, 2011): «...οι νέες πλατείες και οι ευθείς δρόμοι πρέπει να αντικαταστήσουν τις ανθυγιεινές συνοικίες και τα στενά δρομάκια που χρησιμοποιούνται στα επαναστατικά κινήματα, διευκολύνοντας την υγιεινή και τις κινήσεις των στρατευμάτων...». Πρόκειται για την πρώτη σύγχρονη οργανωμένη «πολεοδομική βόμβα» εναντίον των εξεγέρσεων και των ταραχών που συμβαίνουν σε πόλεις (urban riots). Αστοί λογογράφοι, ποιητές και βουλευτές της εποχής εξυμνούν τα πλεονεκτήματα των νέων ευθύγραμμων χαράξεων, για να διατηρείται η δημόσια τάξη καθώς «οι σφαίρες δεν ξέρουν να στρίβουν με την πρώτη δεξιά». Ωστόσο ένα χρόνο μετά την ολοκλήρωση των έργων έρχεται η Κομμουνά του 1871, η απάντηση στους στρατηγούς πολεοδόμους. Οι εξεγερμένοι επιστρέφουν στο κέντρο της πόλης και το ανακαταλαμβάνουν για δυο μήνες σε μια ατμόσφαιρα οργισμένης γιορτής. Τα στρατεύματα της αντεπανάστασης κινήθηκαν στις νέες λεωφόρους και θεωρείται πως εάν δεν υπήρχε το σχέδιο Οσμάν, η πόλη δύσκολα θα έπεφτε¹.

1. Εδώ αξίζει να επισημανθεί ότι η αρχαιολογική ορθοκανονική ιπποδάμεια ρυμοτομία έχει την καταγωγή της στο διάσημο πολεοδόμο της αρχαιότητας Ιππόδαμο, ο οποίος για πρώτη φορά το 479 π.Χ. σχεδίασε το πολεοδομικό σχέδιο της Μιλήτου (στη Μικρά Ασία) ως απά-

Πολεοδομική εξέλιξη

Η παρουσίαση της πολεοδομικής εξέλιξης της Θεσσαλονίκης δομείται σε τέσσερα τμήματα. Στο πρώτο παρουσιάζουμε συνοπτικά την πολεοδομική μορφή της πόλης έως τα μέσα του 19ου αιώνα. Στη συνέχεια παρουσιάζουμε την περιόδο του εκσυγχρονισμού-δυτικοποίησης της πόλης χωρίζοντας την σε δυο υποπεριόδους από το 1839 έως το 1868 και από το 1869 έως το 1904. Έπειτα παρουσιάζουμε την μορφή της πόλης τις πρώτες δυο δεκαετίες του 20ου αιώνα και τέλος η παρουσίαση κλείνει με ορισμένα συμπεράσματα.

3.2 ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ

Από την εποχή της ίδρυσής της το 315 π.Χ. έως τα μέσα του 19ου αιώνα η Θεσσαλονίκη γνώρισε πλήθος κοινωνικών και ταξικών κινημάτων, εξεγέρσεων², πολέμων, σφαγών λεηλασιών, οι οποίες διαμόρφωσαν και τη πολεοδομική μορφή του χώρου. Σε χωροταξικό επίπεδο, η γεωγραφική της θέση ως το

ντηση στις μακροχρόνιες εξεγέρσεις με σαφή ταξικά χαρακτηριστικά που έλαβαν χώρα στη πόλη κατά τον 5ο και 6ο αιώνα π.Χ.

2. Σημαντικές εξεγέρσεις που συνέβησαν στη Θεσσαλονίκη ήταν το 391 μ.Χ. ενάντια στον αυτοκράτορα Θεοδόσιο, ο οποίος στη συνέχεια έσφαξε 15.000 κατοίκους της πόλης στον ιππόδρομο, το 479 μ.Χ. ενάντια στον αυτοκράτορα Ζήνων, το 1205 ενάντια στον Βονιφάτιο του μαρκησίου του Μομφεράτο καθώς και το 1342 η κομμούνια των Ζηλωτών για 7 χρόνια.

βασικό λιμάνι των Βαλκανίων στο Αιγαίο καθώς και η γεωπολιτική της θέση στο κέντρο της διαδρομής από τα δυτικά βαλκανικά παράλια της Αδριατικής έως τα ανατολικά βαλκανικά παράλια του Εύξεινου Πόντου και την Κωνσταντινούπολη, καθιστούν τη Θεσσαλονίκη σε όλη την περίοδο της ζωής της «περιπόθητη πόλη» (ΡΙζάλ 1917).

Η Θεσσαλονίκη έως τα μέσα του 19ου αιώνα είναι μια πόλη σφιχτά κλεισμένη για είκοσι δυο αιώνες στον ίδιο χώρο που ορίζουν τα τείχη της, πυκνώνει και αραιώνει ανάλογα τις εποχές, όμως πάντα φυλάει στο πλέγμα των δρόμων της αποτυπωμένες τις μνήμες του παρελθόντος.

3.2.1 Πυρκαγιές: 1545-1610-1620

Σύμφωνα με αρκετούς περιηγητές και μελετητές, η Θεσσαλονίκη όταν ιδρύθηκε κατά την αρχαιότητα, είχε όπως και οι περισσότερες πόλεις και αποικίες της εποχής της πολεοδομικό κάρναβο με ιπποδάμεια ρυμοτομία. Ωστόσο η μορφή αυτή άρχισε σταδιακά κατά την περίοδο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας να αλλοιώνεται και τους πρώτους αιώνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε πλέον παραχαραχθεί σε σημαντικό βαθμό.

Κομβικό ρόλο στην αλλοίωση της αρχικής ορθοκανονικής ρυμοτομίας έπαιξαν και οι άλλοτε τυχαίες και άλλοτε με κίνητρο πυρκαγιές. Ωστόσο ενώ τους πρώτους αιώνες οι πυρκαγιές είχαν ως στόχο την παραχάραξη του αρχαίου ορθοκανονικού καννάβου και τη δημιουργία πολυδαίδαλων στενών δρόμων, στη πορεία του χρόνου αντιστρέφεται το σχήμα και

από το 16ο αιώνα οι πυρκαγιές χρησιμοποιούνται για την καταστροφή των στενολόγων και τη διάνοιξη των ευθύγραμμων δρόμων. Σύμφωνα με αρκετούς μελετητές (Ριζάλ, 1917, Γερόλυμπου, 1995, Δημητριάδης, 1983, Βακαλόπουλος, 1978) οι πυρκαγιές έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην δι-αμόρφωση και ανάπτυξη του χώρου της πόλης, αφανίζοντας αργά τα πολλαπλά και ποικιλόχρωμα στοιχεία που αναδείκνυαν τον ανατολίτικο χαρακτήρα της πόλης. Οι σημαντικότερες πυρκαγιές συνέβησαν τα έτη 1545, 1610 και 1620. Σύμφωνα με την Γερόλυμπου (1995:17), με την πυρκαγιά του 1620 ανοικοδομείται η πόλη φέρνοντας νέες ανακατατάξεις. Οι συνοικίες συγκροτούνται ολοένα πιο αμιγείς ως προς την εθνοκοινοτική προέλευση των κατοίκων.

Οι μουσουλμάνοι κατοικούν στο υψηλότερο σημείο της πόλης. Οι Εβραίοι κατοικούν κάτω από την Εγνατία προς την θάλασσα και οι ορθόδοξοι είναι διασκορπισμένοι σε διάφορες περιοχές κατά μήκος της Εγνατίας, παράλληλα με τα ανατολικά τείχη, γύρω από την Μητρόπολη, στην Μονή Βλατάδων και στον Βαρδάρη. Τέλος τότε είναι που αρχίζει η περιοχή γύρω από την εκκλησία του Αγίου Μήνα να χάνει τον ελληνικό πληθυσμό και αποκτά την ονομασία «Φραγκομαχαλάς» λόγω της εγκατάστασης δυτικών εμπορών και προξένων. Η κατανομή αυτή του πληθυσμού διατηρείται μέχρι και το 1850.

3.2.2 Χαρακτηριστικά των συνοικιών

Καθ'όλη τη διάρκεια των τεσσάρων αιώνων της οθωμανι-

κής εποχής έως και τα μέσα του 19ου αιώνα οι συνοικίες της πόλης είναι άλλοτε πυκνοκατοικημένες με διώροφα, σπάνια τριώροφα σπίτια, ενώ υπάρχουν και συνοικίες σχεδόν έρημες π.χ. η μουσουλμανική συνοικία στην Άνω Πόλη³ είναι αραιά δομημένη με μεγάλους κήπους σε αντίθεση με την Κάτω Πόλη, η οποία είναι εξαιρετικά πυκνοκατοικημένη με άτακτη μάζα σπιτιών που σχηματίζουν ένα τυπικό μεσογειακοανατολίτικο λαβύρινθο με φανερή περιφρόνηση κάθε σχεδίου και κάθε οικοδομικής ευθυγράμμισης (Ριζάλ, 1917, Γερόλυμπου, 1995, Βακαλόπουλος, 1978).

Ο αρχαίος ορθογώνιος κήναβος παραχαράσσεται και αυτό οφείλεται κυρίως στον τρόπο αντίληψης της καθημερινότητας από τους κατοίκους και του τρόπου ζωής τους. Συγκεκριμένα, ο χώρος του δρόμου και των κατοικιών τους δεν

3. Η Άνω Πόλη απλώνεται στην πλαγιά της περικλειστής Θεσσαλονίκης, από την οδό Ολυμπιάδος ως τα βόρεια βυζαντινά τείχη και θεωρούνταν από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης της πόλης ιδανικός τόπος κατοικίας. Στην Άνω Πόλη, κάτω από τα κάστρα, έμειναν στη βυζαντινή εποχή οι άρχοντες της συμβασιλεύουσας και στην οθωμανική περίοδο οι πλούσιοι Τούρκοι που αναζητούσαν πέρα από το υγιεινό κλίμα και την ασφάλειά τους στην κοντινή ακρόπολη.

Όπως δείχνουν σχέδια του 17ου και 18ου αιώνα η Άνω Πόλη, γνωστή ως Μπαϊρι, ήταν αραιοκατοικημένη και είχε μεγάλες αυλές. Μόνο γύρω από τις εκκλησίες, τα τζαμιά και τους τεκέδες διακρινόταν πυκνότερη δόμηση. Στην περίοδο που εξετάζουμε (τέλη 19ου αρχές 20ου αιώνα) η Άνω Πόλη είναι τόπος κατοικίας Τούρκων και Ντονμέδων. Τα περισσότερα σπίτια έχουν τα χαρακτηριστικά της βαλκανικής αρχιτεκτονικής αλλά με επιρροές από διάφορα αρχιτε-

διαφοροποιείται στην αντίληψή τους από πλευράς χρήσης και νομικού καθεστώτος. Η κουλτούρα που υπερισχύει είναι ότι ο κάθε δρόμος ανήκει στους κατοίκους του και το εθνικό δίκαιο που οι ίδιοι καθορίζουν είναι το μοίρασμα των δρόμων στον άξονα μεταξύ των απέναντι κατοικιών.

3.2.3 Περίοδος 1800-1830

Λίγο πριν μπούμε στην περίοδο του εκσυγχρονισμού θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι πρώτες δεκαετίες των αρχών του 19ου αιώνα ήταν η περίοδος της μεγαλύτερης πολιτικής και οργανωτικής αποδυνάμωσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Σε αντίθεση με την αλματώδη καπιταλιστική και βιομηχανική ανάπτυξη της Δυτικής Ευρώπης, η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρίσκεται στο περιθώριο των εξελίξεων απομονωμένη

κτονικά ρεύματα. Κύρια γνωρίσματά τους είναι τα σαχνισιά (οι προεξοχές στους ορόφους), το χαγιάτι (στεγασμένο μπαλκόνι) και τα φουρούσια (ξύλινα ή σιδερένια στηρίγματα των προεξοχών). Η περιοχή έμεινε ανέπαφη από την πυρκαγιά του 1917. Με την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923, τα σπίτια που εγκατέλειψαν οι μουσουλμάνοι κατοικήθηκαν ως ανταλλάξιμα από προσφυγικές αστικές οικογένειες της Μ. Ασίας.

Τότε αρχίζει να διαμορφώνεται και η πυκνή δόμηση της περιοχής. Για την άμεση κάλυψη των στεγαστικών αναγκών, η περιοχή οικοπεδοποιήθηκε νόμιμα η αυθαίρετα, χτίστηκε χωρίς σχέδιο και πυκνοκατοικήθηκε από τους πρόσφυγες. Τα αυθαίρετα χαμόσπιτα καταεδοφίστηκαν για την ανάδειξη των βυζαντινών τειχών, όπως συμβαίνει ακόμα.

γεωπολιτικά, καθώς έχουν βρεθεί νέοι δρόμοι για τις αποικίες και το κέντρο βάρους της παγκόσμιας οικονομικής δραστηριότητας έχει μετατοπιστεί προς τη Δύση. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι ένας «πήλινος γίγαντας» με απαρχαιωμένες δομές φεουδαρχικού τύπου. Πρόκειται για μια περίοδο γενικότερης παρακμής που συμπίπτει και με τα αναπτυσσόμενα εθνικά κινήματα στα Βαλκάνια και επηρεάζει ιδιαίτερα τις πόλεις. Η προσπάθεια κατάπνιξης των διαθέσεων για συμμετοχή στον αγώνα ενάντια στην οθωμανική κυριαρχία, οι πολεμικές επιχειρήσεις, η χαλάρωση του αισθήματος πειθαρχίας στις στρατιωτικές δυνάμεις (π.χ. σώμα γενιτσάρων) δημιουργούν μια ατμόσφαιρα καταπίεσης, έντονης ανασφάλειας και οικονομικού μαρασμού. Η αγροτική παραγωγή μειώνεται και το εμπόριο σχεδόν μηδενίζεται.

Η ανέχεια εξωθεί στην παρανομία. Οι μεγάλοι δρόμοι μεταξύ των πόλεων γίνονται αδιάβατοι και επικίνδυνοι και μόνο ισχυρά οπλισμένες ομάδες μπορούν να τους διασχίσουν. Ελάχιστες οργανωμένες εμπορικές εκθέσεις και πανηγύρια παρουσιάζουν κάποια κίνηση, τα λιμάνια είναι σχεδόν έρημα, η αγορά φυτοζωεί, η φτώχεια, η θνησιμότητα και η ανασφάλεια κυριαρχούν (Γερόλυμπου, 1995:19).

Η κατάσταση αυτή επιδρά και στην πολεοδομική οργάνωση της Θεσσαλονίκης. Η πόλη διασπάται σε μικρές ενότητες, ακόμα πιο έντονα από πριν, καθώς ο τρόμος, η ανασφάλεια και η έλλειψη κεντρικής αρχής αναγκάζουν τους κατοίκους να βασίζονται μόνο στον εαυτό τους και στις μεταξύ τους σχέσεις. Οι κάτοικοι δημιουργούν δίκτυα επικοινωνίας στις

γειτονιές τους, κρυψώνες και αμύνονται ένοπλα στις νυχτερινές επιθέσεις. Οι συνθήκες υγιεινής επιδεινώνονται εξαιτίας της άτακτης διάρθρωσης της πόλης στην προσπάθειά της να ενισχύσει την εσωτερική της άμυνα.

Η αδυναμία της πολιτείας να ελέγξει την πολεοδόμηση και την συντήρηση της πόλης είναι πλήρης. Το 1850 η πόλη έχει μόλις 40.000 κατοίκους και διανύει μια από τις πιο σοβαρές στην ιστορία της στιγμές παρακμής.

3.3 ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΕΚΣΥΧΡΟΝΙΣΜΟΥ

3.3.1 Πρώιμη περίοδος εκσυγχρονισμού (1839-1869)

Η Θεσσαλονίκη θα αρχίσει να αναζωογονείται μετά τέλος της τέταρτης δεκαετίας του 19ου αιώνα μέσα στο γενικό κλίμα των Μεταρρυθμίσεων (Tanzimat), που βαθμιαία από το 1839 τροποποιούν και αναδιαρθρώνουν την οθωμανική κοινωνία, με στόχο την προσέγγισή της με την Δύση και την ευρύτερη πίεση για καπιταλιστική ανάπτυξη.

Η «δυτικοποίηση» της Θεσσαλονίκης είχε διπλό στόχο. Από την μία, να εξισωθούν οι εθνικοθηρησκευτικές μειονότητες με τους μουσουλμάνους και από την άλλη να απαγκιστρωθεί η κρατική εξουσία από το κοράνι ώστε ο νέος κρατικός μηχανισμός να συμβαδίζει με τις κοινωνικοοικονομικές απαιτήσεις της Δύσης.

Οι μεταρρυθμίσεις εφαρμόστηκαν πιο αποφασιστικά από το 1856 και συνέβαλαν στην απελευθέρωση των οικονομι-

κών δυνάμεων των εθνικών μειονοτήτων με την εξασφάλιση της ζωής, της τιμής και της περιουσίας των χριστιανικών και μη πληθυσμών, ενώ έφεραν και ένα νέο πρότυπο οργάνωσης με πιο προσδιορισμένες θέσεις, κατά τα γαλλικά δεδομένα (Γερόλυμπου, 1995:21).

Βασικό μοχλό στην καπιταλιστική ανάπτυξη αποτελούν οι πόλεις, στις οποίες συγκεντρώνονται οι υπηρεσίες, το εμπόριο, η κατανάλωση και διαμορφώνονται νέες επιθυμίες, ήθη, συμπεριφορές. Στις πόλεις επίσης συγκεντρώνεται και το εργατικό δυναμικό. Για το λόγο αυτό έπρεπε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να ενισχυθεί η αστικοποίηση. Έως τα μέσα του 19ου αιώνα, εκτός από την Κωνσταντινούπολη, δεν υπάρχουν σημαντικές πληθυσμιακές συγκεντρώσεις στα Βαλκάνια, καθώς όλες οι πόλεις έχουν πληθυσμούς κάτω των 40.000 κατοίκων τη στιγμή που οι σημαντικές ευρωπαϊκές πόλεις αριθμούν πληθυσμούς άνω των 100.000 κατοίκων⁴. Για το λόγο αυτό φαίνεται ότι ανατέθηκε πρώτα στη Θεσσαλονίκη να επιτελέσει το ρόλο της καπιταλιστικής ατμομηχανής για την ευρύτερη εξάπλωση του καπιταλισμού στα Βαλκάνια. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σύνδεση της πολεοδομική

4. Ενδεικτικοί πληθυσμοί ευρωπαϊκών πόλεων για το 1850: Λονδίνο 2.320.000, Παρίσι 1.300.000, Αγία Πετρούπολη 600.000, Βιέννη 500.000, Βερολίνο 419.000, Λίβερπουλ 400.000, Νάπολη 400.000, Μάντσεστερ 300.000, Μπέρμινγχαμ 280.000, Μαδρίτη 250.000, Άμστερνταμ 220.000, Λιντς 200.000, Βενετία 170.000, Κοπεγχάγη 150.000.

μορφής των πόλεων με την εμπορική λειτουργία εκφράζεται με τον οθωμανικό κώδικα του 1864, ο οποίος ορίζει για πρώτη φορά τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να επεκτείνεται η πόλη. Σύμφωνα με αυτόν, οι ιδιώτες ή οι εταιρίες έπρεπε να δίνουν το πολεοδομικό σχέδιο της περιοχής στο Υπουργείο Εμπορίου και ανάλογα με το αν γινόταν δεκτό, προχωρούσαν στην κατασκευή του. Με το πλαίσιο του εκσυγχρονισμού αναπτύσσεται η Θεσσαλονίκη, κάτι που φαίνεται:

- Από την αύξηση του πληθυσμού. Η Θεσσαλονίκη μέσα σε τριάντα χρόνια από το 1850 έως το 1880, υπερδιπλασιάζει τον πληθυσμό της από 40.000 σε 90.000 κατοίκους και στη συνέχεια τα επόμενα δεκαπέντε χρόνια από το 1880 έως το 1895, προστίθενται ακόμα 30.000 κάτοικοι, φτάνοντας πια το 1895 να κατοικείται από 120.000 άτομα. Η Θεσσαλονίκη πλέον έχει ανελιχθεί στην βαλκανική ιεραρχία των πόλεων και μόνο η Κωνσταντινούπολη την ξεπερνάει σε πληθυσμό. Όλες οι σημαντικές πόλεις των Βαλκανίων (Αθήνα, Σόφια, Αδριανούπολη, Φιλιππούπολη, Σκόπια, Τίρανα) έχουν αρκετά μικρότερους πληθυσμούς (δες πίνακες στις σελ. 146-147).
- Από τη δημιουργία ενός εκτενούς σιδηροδρομικού δικτύου τριών βασικών γραμμών, μέσω του οποίου συνδέθηκε η Θεσσαλονίκη με τη Δυτική Μακεδονία και το Μοναστήρι, με τα Σκόπια, το Βελιγράδι και τη Βόρεια Ευρώπη και με την Ανατολική Μακεδονία, τη Θράκη και την Κωνσταντινούπολη (από το 1869 έως το 1896).
- Από την αύξηση της συγκέντρωση των εμπορικών δρα-

στηριοτήτων της Μακεδονίας στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, σβήνοντας έτσι την κινητικότητα των ενδιαμέσων σταθμών (οι Σέρρες π.χ. θα παρακμάσουν μετά το 1875). Στα 1880 η νέα οικονομική πραγματικότητα της Θεσσαλονίκης θα οδηγήσει και στην αποκέντρωση του εμπορικού μονοπωλίου της Κωνσταντινούπολης.

Η εκσυγχρονιστική περίοδος δημιουργεί ευνοϊκή συγκυρία για την ανάπτυξη της κρατικής παρέμβασης στην οργάνωση των αστικών χωρών.

Η πολεοδομία που επιχειρείται, εμπνευσμένη από αντίστοιχες ευρωπαϊκές εμπειρίες, επιλέγει ορισμένα στοιχεία που χαρακτηρίζονται από περιορισμένες *ad hoc* επεμβάσεις και αποσκοπούν στο να αντιμετωπίσουν με μερικό τρόπο τα νέα δεδομένα: την αύξηση του πληθυσμού, την επιδείνωση των συνθηκών υγιεινής, το αίτημα να βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων, τις ανάγκες νέων χώρων και υποδομών για μεταφορές, αποθήκευση και εμπορικές συναλλαγές, την ανάγκη βελτίωσης και αξιοποίησης της αστικής γης και ιδιοκτησίας, η οποία με την αναγόρευση της σε περιουσιακό στοιχείο απαιτεί ένα θεσμικό πλαίσιο που θα περιφρουρεί τις αξίες και θα ελαχιστοποιεί τους κινδύνους από καταστροφές και επιδημίες (Γερόλυμπου 1995:22).

Επίσης το 1869 για πρώτη φορά εγκαθίστανται δημοτικές αρχές με αρμοδιότητες πολεοδομικής φύσεως, ενώ παράλληλα θεσπίζεται νομικό πλαίσιο σχετικά με τις υποχρεώσεις και τα δικαιώματα της ιδιοκτησίας του αστικού εδάφους. Παράλληλα πολλοί Τούρκοι που κατέχουν διοικητικές θέσεις απο-

κτούν ευρωπαϊκή μόρφωση.

Ο συνδυασμός των παραπάνω καλλιιεργεί το έδαφος στο οποίο θα αναπτυχθεί η πολεοδομία της εποχής. Πρόκειται για ένα τυπικό πλαίσιο της πολεοδομίας, που προκύπτει εκ των άνω χωρίς καμία διαμορφωμένη πίεση ή αιτήματα από κοινωνικούς φορείς και με πλήρη έλλειψη της κοινωνικής διάστασης που αφήνεται, και σε αυτή την περίοδο, στη φροντίδα των κοινοτήτων (στέγαση και κοινωνική περίθαλψη χαμηλών εισοδημάτων και προσφύγων) (Γερόλυμπου, 1995:22).

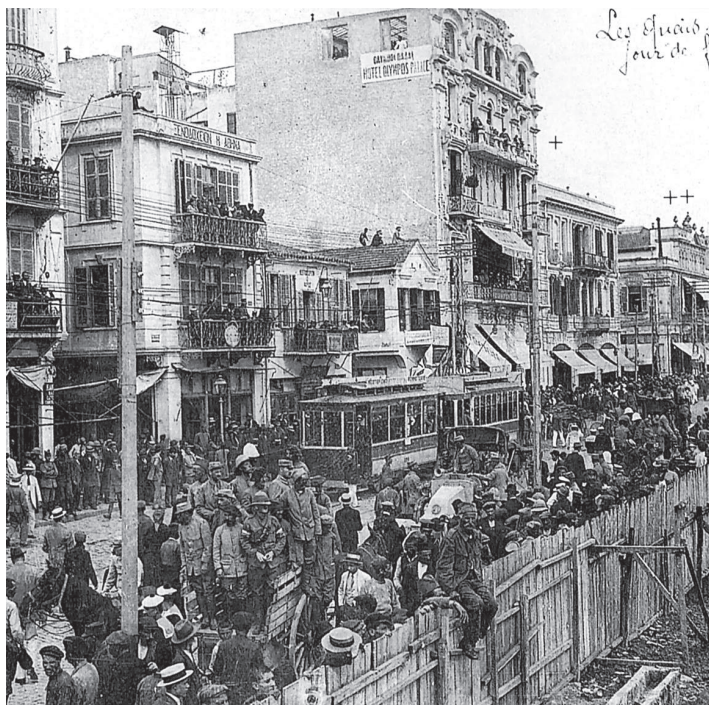
3.3.2 Πολεοδομικές επεμβάσεις (1866-1903)

Αφορμή για τον εξωραϊσμό της πόλης θεωρείται η επίσκεψη του σουλτάνου Αβδούλ Μετζίτ στα 1858, ωστόσο σημαντικότερος παράγοντας που την προωθεί αποδεικνύεται η εγκατάσταση των δημοτικών αρχών στα 1869. Η αφετηρία των επεμβάσεων γίνεται με την κατεδάφιση του παραθαλάσσιου τείχους στα 1869. Κύριο πεδίο άσκησης της πολεοδομίας είναι ο πυκνοδομημένος πυρήνας του ιστορικού κέντρου, τόπος εγκατάστασης των οικονομικών δραστηριοτήτων της πόλης.

Οι επεμβάσεις διαρθρώνονται στα παρακάτω σημεία:

1) Διανοίγονται, ευθυγραμμίζονται και δημιουργούνται πέντε βασικές αρτηρίες οι οποίες διατρέχουν τον ιστορικό πυρήνα:

- ευθυγράμμιση της οδού Βαρδαρίου (σημερινή Εγνατία) το 1868
- χάραξη της παραλιακής οδού (Λεωφόρος Νίκης) το 1870
- διάνοιξη της οδού Σαμπρή Πασά (σημερινή Βενιζέλου)

αρχές 20ου αιώνα, επέκταση κρειπιδώματος στην παραλία

από το Κονάκι (Διοικητήριο) ως τη θάλασσα, μήκους 1,5 χλμ. το 1870

- διάνοιξη της οδού Μιδάτ Πασά (σημερινή Αγίου Δημητρίου) από το Κονάκι ως το Δημοτικό νοσοκομείο (νοσοκομείο Αγίου Δημήτριος) το 1875
 - χάραξη της λεωφόρου Εθνικής Αμύνης μετά την κατεδάφιση του νοτιανατολικού τείχους, τα έτη 1879 έως 1889
- 2) Αναμορφώνονται και ενοποιούνται οι περιοχές του λι-

αρχές 20ου αιώνα, πλατεία Ελευθερίας

μανιού και των σιδηροδρομικών σταθμών. Γκρεμίζεται το δυτικό τείχος το 1870.

Διαμορφώνεται η περιοχή των Λαδάδικων και μετατοπίζεται το κέντρο βάρους της εμπορικής περιοχής της αγοράς από τη διασταύρωση Βενιζέλου με Εγνατία νοτιότερα και πιο δυτικά.

Με αυτόν τον τρόπο σχηματοποιείται ο βασικός εμπορικός και επιχειρηματικός πόλος της Θεσσαλονίκης, ο οποίος περιλαμβάνει το Λιμάνι, την πλατεία Ελευθερίας⁵ με τα καφέ

5. Πλατεία Ελευθερίας: Διανοίχτηκε το 1867 μαζί με την οδική προέκτασή της, την οδό Σαμπρή Πασά, τη σημερινή οδό Βενιζέλου. Ήταν ένα πλατύ παραθαλάσσιο τμήμα του δρόμου που ονομαζόταν Όλυμπος από το παρακείμενο ξενοδοχείο, ως το 1908, όταν με την

και τα καινούρια καταστήματα πολυτελείας, τα Λαδάδικα με τις εμπορικές αποθήκες, τον Φραγκομαχαλά με τις τράπεζες, τον Βαρδάρη με τα ξενοδοχεία και τον παλαιό Σιδηροδρομικό Σταθμό. Μάλιστα υπήρξε η σκέψη να μεταφερθεί το Κονάκι (σημερινό Διοικητήριο) στο χώρο ανατολικά της πλατείας Ελευθερίας, στοιχείο που υποδουλώνει την σημασία που αρχίζει να αποκτά η παραλία μετά την απαλλαγή της από το θαλάσσιο τείχος.

3) Διευκολύνεται η επέκταση της πόλης έξω από τον παραδοσιακό της πυρήνα «εντός των τειχών πόλη» με:

επανάσταση των Νεότουρκων μετονομάστηκε σε πλατεία Ελευθερίας. Σε ενθουσιώδη συγκέντρωση τον Ιούλιο του 1908, όλος ο λαός της Θεσσαλονίκης φωνάζοντας «Yasasin hurriyet» (Ζήτω η Ελευθερία), άκουσε τη διακήρυξη των Νεότουρκων. Η πλατεία Ελευθερίας αποτέλεσε το κέντρο της θεσσαλονικιώτικης ζωής ως το 1917 οπότε καταστράφηκε από την πυρκαγιά. Με τα πολυτελή ξενοδοχεία, ζαχαροπλαστεία και εμπορικά καταστήματα ήταν ένα ευρωπαϊκό ξάφνιασμα για τους ταξιδιώτες της βαλκανικής. Μια Γαλλίδα περιηγήτρια περιγράφει: «Τα τραπεζάκια των καφέ καταλαμβάνουν το πεζοδρόμιο, άνθρωποι από τα γύρω παράθυρα κοιτούν όσους κάθονται κάτω και αυτοί με τη σειρά τους κοιτούν τους περαστικούς. Και γιατί να στερηθούν μια τέτοια καθημερινή απόλαυση, γιατί να μη μαζευτούν σ' αυτό το είδος αρχαίας αγοράς για να σχολιάσουν τα νέα, να παρατηρήσουν τους νεοφερμένους, να δοκιμάσουν την παγωμένη λεμονάδα ή την αρωματική μαστίχα;». Μετά την πυρκαγιά του 1917 ο Εμπράρ προσπάθησε να της δώσει τις παλιές της διαστάσεις αλλά δεν ξαναβρήκε ποτέ την παλιά της αίγλη. Αποτέλεσε το θέατρο για τα

Πολεοδομική εξέλιξη

- την αποξήρανση του έλους (Μπάρας⁶) στα δυτικά της πόλης και την εξυγίανση της περιοχής του Βαρδαρίου⁷ με την διαμόρφωση κοίτης για τα νερά (1893)
- την κατεδάφιση του βορειοδυτικού (1870) και νοτιοανατολικού (1889) τείχους
- τη συγκοινωνιακή σύνδεση της «περιοχής των εξοχών» με τραμ (1893)

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να κάνουμε στην ανατολική περιοχή της πόλης, την καλή μεριά (Καλαμαριά). Πρόκειται για την πρώτη οργανωμένη συνοικία που ανοικοδομείται και

συλλαλητήρια του Μάη του 1936 και το χώρο συγκέντρωσης 9000 εβραίων ανδρών για καταναγκαστικά έργα τον Ιούλιο του 1942.

6. Μπάρα: ο έρωτας εκτός των τειχών. Η συνοικία βρισκονταν ανάμεσα στις οδούς Λαγκαδά και Μοναστηρίου ως το σιδηροδρομικό σταθμό και την Ξηροκρήνη. Η ερωτική περιοχή εκτεινόταν από το Μπέχτσιναρ ως τη Ραμόνα, κοντά στο δήμο Αμπελοκήπων, και του Καφαντάρη, στην αφετηρία της Αγίου Δημητρίου. Τη μεγάλη της φήμη απέκτησε η Μπάρα την περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου καθώς την επισκέπτονταν οι στρατιώτες που είχαν στρατοπεδεύσει γύρω από τη Θεσσαλονίκη και ανέρχονταν στους 300.000.

7. Βαρδάρης: ο έρωτας εντός των τειχών. Η περιοχή του Βαρδάρη υπήρξε ανέκαθεν η πύλη της πόλης και στο κέντρο της βρίσκεται θαμμένο το κατώφλι της χρυσής πύλης (θύρας της Εγνατίας και δυτικής εξόδου των τειχών της πόλης). Στο τέλος του 19ου αιώνα, ο «Τζάντε γιοιό» (φαρδύς δρόμος), όπως ονομαζόταν η Εγνατία στο ύψος του Βαρδάρη, συγκέντρωνε όλες τις λειτουργίες για τους ταξιδιώτες. 15 ξενοδοχεία περιελάμβανε ο οδηγός της πόλης το 1920.

που αναγκάζει κατά σειρά την Οθωμανική διοίκηση να προχωρήσει σε τοπογράφιση της περιοχής.

Η περιοχή αναπτύσσεται μετά το 1866 και κυρίως μετά την πυρκαγιά του 1890 με την έλευση ενός αριθμού Ρωσοεβραίων προσφύγων στη Θεσσαλονίκη. Σε αυτήν την περιοχή η οποία εκτείνεται κατά μήκος των πέντε χιλιομέτρων της λεωφόρου Χαμιδιέ (σημερινή Βασ. Όλγας) θα εγκατασταθούν οι εύπορες οικογένειες της πόλης, οι οποίες αναζητούν καλύτερο βιοτικό επίπεδο στην «εξοχή», έξω από την ανθυγιεινή παλιά πόλη. Εδώ λοιπόν θα κτιστούν τα εντυπωσιακά μέγαρα των πλούσιων Εβραίων, Ελλήνων, Αρμένιων της οθωμανικής άρχουσας τάξης, των προξένων και των βιομηχάνων (π.χ. βίλα Αλλατίνη-σημερινή Νομαρχία, βίλα Φερνάντες-

Από τις αρχές του 20ου αιώνα ως τον μεσοπόλεμο υπήρχαν γύρω από την πλατεία χάνια και πολλά καφέ αμάν, δηλαδή καφενεία όπου στο ξύλινο πάλκο γυναίκες (Μικρασιάτισσες, Εβραίες και Αρμένισσες) τραγουδούσαν τσιφτετέλια, αμανέδες και γιαρέδες.

Πελάτες: ντόπιοι, ναυτικοί, ταξιδιώτες, έμποροι, πρόσφυγες και στρατιώτες. Μετά το 1923 πολλά καφέ αμάν μετεξελίχτηκαν σε κέντρα διασκέδασης όπου τραγουδούσαν ρεμπέτες, μικρασιάτες και θρακιώτες πρόσφυγες. Στα καφέ σαντάν της περιοχής Ελληνίδες, Εβραίες, Σέρβες, Γαλλίδες διασκέδαζαν τους στρατιώτες και τους ντόπιους μεσοαστούς. Οι αξιωματικοί και οι μεγαλοαστοί προτιμούσαν τους οίκους ανοχής και τα maisons privées της πλατείας Ελευθερίας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930, από τους 47 οίκους που υπήρχαν στην πόλη (σύμφωνα με τους επίσημους οδηγούς) 6 τρίτης και 30 τέταρτης κατηγορίας βρίσκονταν στον Βαρδάρη.

έπαυλη Αχμέτ Καπαντζή (πρωην Ε' Γυμνασιο),
έπαυλη Μορντόχ, έπαυλη Καπαντζή

σημερινή Κάζα Μπιάνκα, βίλα Μορντόχ-σημερινή δημοτική πινακοθήκη, βίλα Μοδιάνο-σημερινό λαογραφικό μουσείο κ.α.). Ουσιαστικά πρόκειται για την πρώτη κίνηση προαστιοποίησης της Θεσσαλονίκης η οποία ακολουθεί το μοντέλο της Κωνσταντινούπολης (βίλες προξένων και δυτικών τραπεζιτών-εμπόρων στην περιοχή του Πέραν-Ταξίμ έναντι της παλιάς ιστορικής χερσονήσου). Η περιοχή των Εξοχών ή Πύργων έχει επομένως σαφή ταξικό χαρακτήρα, ο οποίος ξεπερνάει τις έως τότε εθνικές ή θρησκευτικές ομογενείς συνεικίες της παλιάς πόλης. Στη περιοχή των Εξοχών συνυπάρχουν Τούρκοι, Έλληνες, Αρμένιοι, Εβραίοι, Ντονμέδες και δυτικοί (κυρίως Γάλλοι και Αυστριακοί) τους οποίους τους ενώνει η οικονομική και ταξική τους θέση απέναντι στα φτωχά κοινωνικά στρώματά του κέντρου της πόλης. Η ταξική σύνθεση της περιοχής των Εξοχών θα διατηρηθεί τουλάχιστον για μισό αιώνα και μόνο μετά την έλευση των προσφύγων το 1922 θα αλλοιωθεί ο χαρακτήρας της. Τέλος, η περιοχή των Εξοχών είναι η περιοχή η οποία θα συνδεθεί με τη πρώτη γραμμή του τραμ με το εμπορικό κέντρο της πόλης (λιμάνι, παραλία και Φραγκομαχαλάς) το 1891.

4) Κτίζονται δημόσια κτίρια (π.χ. στρατώνες, Διοικητήριο, Σουλτανικά σπίτια) και οικοδομούνται κτίρια με νέες χρήσεις (π.χ. σιδηροδρομικός σταθμός, τράπεζες, βιομηχανικά κτίρια). Επίσης οι θρησκευτικές κοινότητες ανταγωνίζονται για το ποια θα χτίσει τα καλύτερα νοσοκομεία, ναούς και σχολεία με αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση της εικόνας της πόλης καθώς και την εισαγωγή νέων αρχιτεκτονικών μορφών.

5) Η πόλη αποκτά δίκτυα υποδομής: Δημόσια συγκοινωνία με ιππήλατα τραμ στα 1891 και ηλεκτροκίνητα στα 1907, δίκτυο ύδρευσης (1893), φωταέριο (1890), δίκτυο αποχέτευσης (1890), πυροσβεστική (1901), δημόσιο φωτισμό (1893), καθαριότητα των δρόμων (1869), διαμόρφωση του κήπου Μπεχτσίναρ⁸ (1870), δημιουργία των Κήπων του Πασά (1904).

8. Μπεχτσίναρ: Σημαίνει σκιερός χώρος με πλατάνια. Ήταν πάρκο αναψυχής με εξωτικά φυτά και λουλούδια, σιντριβάνια, κιόσκια και σπιτάκια, όπου κατέφθαναν οι Θεσσαλονικείς για να διασκεδάσουν με ορχήστρες. Οικογένειες και ζευγάρια έκαναν πικ νικ ή μπάνιο στην ακρογιαλιά. Ως ελεγχόμενος χώρος αναψυχής, το Μπέχτσιναρ οργανώθηκε το 1867 από τον Οθωμανό περιφερειάρχη Σαμπρή Πασά, με το όνομα Μιλét Μπαχτεσί, δηλαδή Εθνικός Κήπος.

Ήταν η εποχή της οθωμανικής προσπάθειας για εκσυγχρονισμό της πόλης, μαζί με το γκρέμισμα του θαλάσσιου τείχους. Στις αρχές του 20ου αιώνα το Μπέχτσιναρ διέθετε καφενείο, μπιραρία, εστιατόριο, καμπαρέ, πίστα πατινάζ, λούνα πάρκ και θεατρική σκηνή. Όταν έπεφτε το σούρουπο, οι παρέες νοίκιαζαν βάρκες στολισμένες με φαναράκια. Οι χριστιανοί συνόδευαν τη βόλτα τους με κιθάρες και ματωλίνα, οι Τούρκοι με ούτια, σαντούρια και βιολιά. Στον Μπεχτσίναρ

6) Θεσπίζονται οι πρώτοι πολεοδομικοί κανονισμοί το 1864 και το 1883 με τους οποίους επιχειρείται ο εξορθολογισμός της πόλης με το σχεδιασμό κανονικών οικοδομικών τετράγωνων στη θέση των έως τότε ακανόνιστων οικοδομικών νησίδων και την ευθυγράμμιση των οδών.

3.3.3 Η πυρκαγιά του 1890

Ένα σημαντικό γεγονός το οποίο επιτάχυνε την πολεοδομική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης ήταν η καταστροφική πυρκαγιά του 1890, η οποία κατέστρεψε μεγάλο τμήμα του κέντρου της πόλης (20 εκτάρια) εκατέρωθεν της σημερινής Αγίας Σοφίας. Η πυρκαγιά του 1890 διευκολύνει τη σημειακή και μερική αναδιάρθρωση του πολεοδομικού σχεδίου. Είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι η πολεοδομική επέμβαση έχει σαν απο-

γύρισε για πρώτη φορά το 1910 την εργατική πρωτομαγιά με κόκκινες σημαίες και τραγούδια η Φεντερασιόν. Άλλωστε το Μπέχτσιναρ παρά τον αριστοκρατικό χαρακτήρα του χώρου, συγκέντρωνε και τους εργάτες της πόλης και εδώ είναι που ήχησε για πρώτη φορά το *Avanti Popolo*. Έχει ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι στο Μπεχτσινάρ λειτούργησε το 1926 το πρώτο κάμπους γυμνιστών από ιταλό γιατρό που εφαρμόζε τη νέα σωματική αγωγή και την ελεύθερη φυσιολατρία, αλλά τα συντηρητικά ήθη ενεργοποίησαν τις εκκλησιαστικές και αστυνομικές αρχές και διέλυσαν το σύλλογο. Λίγο πριν απ' το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η κοσμική κίνηση μετατοπίζεται στην ανατολική Θεσσαλονίκη και το Μπέχτσιναρ γίνεται τόπος εγκατάστασης βιομηχανικών μονάδων ενώ στην παραλιακή του ζώνη εγκαθίστανται μεγάλες πετρελαιοδεξαμενές.

ρυμοτομία μετά την πυρκαγιά του 1890

τέλεσμα να μετατοπισθεί η σημασία από το συγκρότημα της γειτονιάς-συνοικίας που επί αιώνες αποτέλεσε τη βασική οργανωτική μονάδα του παραδοσιακού ιστού της πόλης -μονάδα αρχιτεκτονική, κοινωνική, ιστορική- στο οικοδομικό τετράγωνο και στο δίκτυο των δρόμων, που συνιστούν από εδώ και πέρα το ουσιαστικό διαρθρωτικό πλέγμα του νέου αστικού ιστού. Η βασική αυτή διαφοροποίηση στη μονάδα οργάνωσης του χώρου υποδεικνύει και τις διαφοροποιήσεις στο επίπεδο της κοινωνικής οργάνωσης και κυρίως σηματοδοτεί την απαρχή του χαλαρώματος των σφικτών κοινο-

τικών δεσμών και της απαγκίστρωσης των ατόμων από τον παραδοσιακό χώρο της κοινότητας στην επιλογή του τόπου κατοικίας κατά οικονομική δυνατότητα. Χαρακτηριστικά η οδός Αγίας Σοφίας περιγράφεται μετά το 1890 ως ο δρόμος των πλουσίων σπιτιών, ενώ λίγα χρόνια πριν η ίδια περιοχή περιγράφονταν ως «πυκνός οικισμός εκ πενιχρών οικιών» (Γερόλυμπου, 1995).

3.4 Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΚΟΨΗ ΤΩΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΙΣΜΩΝ, ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1903-1922

3.4.1 Διαλεκτική ιστορική περίοδος

Τις πρώτες δυο δεκαετίες του 20ου αιώνα η Θεσσαλονίκη θα αποτελέσει το πολιτικό, κοινωνικό και κινηματικό εργαστήριο των Βαλκανίων.

Έθνοκαθάρσεις, Μακεδονικός Αγώνας, Βαλκανικοί Πόλεμοι, κίνημα Νεότουρκων, Α' Παγκόσμιος Πόλεμος, βιομηχανική άνθηση, πυρκαγιά του 1917, ανταλλαγή πληθυσμών, ανάδυση εργατικού κινήματος και σοσιαλιστικών ιδεών, πρώτες γυναικείες οργανώσεις, αποτελούν μερικά μόνο από τα σημαντικότερα γεγονότα που διαμόρφωσαν νέες κοινωνικές σχέσεις, οι οποίες άλλαξαν οριστικά και την μορφή της πόλης.

Η περίοδος των αρχών του 20ου αιώνα αποτελεί μια από τις πιο διαλεκτικές ιστορικές περιόδους της Θεσσαλονίκης.

Ενώ εντείνονται οι εθνικισμοί, διαλύονται οι πρότερες ξεχωριστές εθνοτικοθηρσκευτικές γειτονίες, ενώ χειραφετείται ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού μέσα από εργατικούς αγώνες, η λαίλαπα των εθνικισμών συντηρικοποιεί και πολώνει τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς, ενώ μετά την πυρκαγιά του 1917 σχεδιάζεται και οργανώνεται ορθολογικά η πόλη, η έλευση προσφύγων ανατρέπει τα σχέδια και γεννάει παραγκυπόλεις.

Έως τα τέλη του 19ου αιώνα παρ'όλες τις εκσυγχρονιστικές προσπάθειες η Θεσσαλονίκη εξακολουθούσε να είναι δομημένη κατά έναν τρόπο που αντανakλούσε το σύστημα των millet. Ξεχωριστές συνοικίες, συντεχνίες, τράπεζες, δικαστήρια, σχολεία και νοσοκομεία υπό την άνοδο των εθνικισμών, διαιώνιζαν την καχυποψία και τις αμοιβαίες αντιπάθειες. Ωστόσο, χωρίς να παραβλέπονται τα τεράστια εμπόδια που ορθώνονταν μεταξύ των διαφορετικών κοινοτήτων της πόλης, δεν είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς και σημαντικούς διαύλους οριζόντιας επικοινωνίας.

Χαρακτηριστικά παράδειγμα αποτελούν τα ευρωπαϊκών προδιαγραφών ιδιωτικά σχολεία, τα οποία δέχονταν μαθητές όλων των θρησκευμάτων και εθνοτήτων και η συνακόλουθη διείσδυση και η κυριαρχία της ευρωπαϊκής κουλτούρας σε θέματα μόδας, λογοτεχνίας, ιδεολογίας και διασκέδασης. Οι εξελίξεις αυτές έτειναν να δημιουργήσουν μια κοσμοπολίτικη τάξη με κοινά οικονομικά συμφέροντα (εύποροι χριστιανοί και Εβραίοι, προστατευόμενοι των Δυτικών, μαζί με τους Ντομνέδες κυριαρχούσαν στο εμπορικό επιμελητήριο). Πα-

ρόμοια σημάδια προσέγγισης ήταν εμφανή και στις σχέσεις της εργατικής τάξης π.χ. η πολυεθνική Φεντερασιόν. Επομένως είναι εμφανές, ότι στις αρχές του 20ού αιώνα η Θεσσαλονίκη, λόγω της άνθησης του εμπορίου, της βιομηχανίας, των νέων στυλ ζωής, της ταξικής χειραφέτησης, αποκτούσε ταχύτατα ευρωπαϊκό χαρακτήρα ορατό από όλους τους παρατηρητές. Ίσως ορισμένοι αισιόδοξοι θα μπορούσαν να ισχυριστούν μάλιστα ότι ο εκσυγχρονισμός και η ευημερία οδηγούσαν στην παγίωση μιας πολυεθνικής πόλης.

Η πραγματικότητα όμως ήταν ότι κάτω από το λεπτό μανδύα του κοσμοπολιτισμού και του σοσιαλισμού οι κοινότητες της Θεσσαλονίκης παρέμεναν ακόμα βαθύτατα διχασμένες. Μέσα στο κλίμα του αυξανόμενου εθνικισμού που συντηρούνταν από την προσδοκώμενη κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι δεσμοί της παράδοσης και της θρησκείας αποδεικνύονται εξίσου ισχυροί με τα οποιαδήποτε οικονομικά ή ταξικά συμφέροντα (Γούναρης, 1997).

3.4.2 Σημαντικά γεγονότα

Πυρκαγιά 1917 και ανοικοδόμηση της πόλης

18 Αυγούστου 1917: «Ολίγοι σπινθήρες εκ της πυράς ενός μαγειρείου πεσόντες επί σωρού χόρτου» ήταν η αρχή της μεγαλύτερης καταστροφής που γνώρισε η πόλη στα νεότερα χρόνια. Ξεκίνησε στη συνοικία Μεβλανέ μεταξύ του κέντρου και της Άνω πόλης (σημερινή Ολυμπιάδος) και αιτία της ταχύτατης εξάπλωσής της ήταν ο Βαρδάρης, η έλλειψη νερού-ειδικά

Μπάσταρδη Μνήμη

πυρίκαυστος ζώνη 1917

στην περιοχή του δυτικού υδραγωγείου όπου η κατανάλωση είχε αυξηθεί λόγω της παρουσίας των συμμαχικών στρατευμάτων στις περιοχές του Λεμπέτ, του Χαρμάνκιοϊ και του Ζέϊτενλικ, η ασφυκτική ρυμοτομία και η απουσία ανοιχτών χώρων και βέβαια η ξύλινη κατασκευή των σπιτιών. Εντός 32 ωρών καταστράφηκαν τα 2/3 της πόλης: δημόσια κτίρια, πολυτελή ξενοδοχεία, γραφεία και τυπογραφεία εφημερίδων,

Πολεοδομική εξέλιξη

πολεοδομικό σχέδιο Έρνεστ Εμπράτ δεκαετία '20

οι εταιρίες ύδρευσης και φωταερίου, σχολεία, εκκλησίες, τζαμιά και συναγωγές, τράπεζες, αποθήκες, καταστήματα. 9.500 σπίτια. Το κεντρικό τμήμα της Θεσσαλονίκης, «ωραίο σαν την Κόρδοβα, το Τολέδο, τη Σεβίλλη» έπαψε να ζει. 72.000 άστεγοι (τα $\frac{3}{4}$ αυτών ήταν Εβραίοι) προστίθενται στους πρόσφυγες που είχαν φθάσει στην πόλη από εμπόλεμες ζώνες της Μακεδονίας και από τη Θράκη. Αξίζει να επισημανθεί ότι η πυρκαγιά κατέστρεψε κυρίως τις μουσουλμανικές και εβραϊκές γειτονιές.

Η κυβέρνηση των φιλελευθέρων με υπουργό Συγκοινωνιών τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου σχεδιάζει νόμο που προέβλεπε την πλήρη κατεδάφιση της πυρκαϊσμένης ζώνης, απαγόρευε την ανοικοδόμηση χωρίς κυβερνητική άδεια και πρότεινε τη σύσταση διεθνούς επιτροπής για την εκπόνηση

νέου πολεοδομικού σχεδίου. Συμμετείχαν οι αρχιτέκτονες Τόμας Μάσον, Έρνεστ Εμπράρ, Α. Ζάχος, Κωνστ. Κιτσίκης, οι μηχανικοί Α. Γκίνης και I. Pleyer και ο δήμαρχος Θεσσαλονίκης Κ. Αγγελάκης. «Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης από τον Έρνεστ Εμπράρ είναι το πρώτο μεγάλο έργο της ευρωπαϊκής πολεοδομίας του 20ου αιώνα» αναφέρει ο Πιέρ Λεβεντάν το 1933. Η πυρίκαυστη ζώνη ανασχεδιάζεται αγνοώντας το προϋπάρχον καθεστώς ιδιοκτησίας και τις παραδοσιακές χρήσεις γης και υιοθετώντας οργανωτικά και μορφολογικά μοντέλα ευρωπαϊκής σύλληψης. Η κεντρική περιοχή αποκτά οργανωμένο δίκτυο δρόμων και δημοσίων χώρων, γεωμετρικές χαράξεις που εστιάζονται στα βυζαντινά μνημεία (και κρύβει τα οθωμανικά), εκλεκτική αρχιτεκτονική και πολυώροφα κτίρια από μπετόν. Πολλοί λένε ότι αν η πυρκαγιά δεν είχε συμβεί, θα έπρεπε να εφευρεθεί, και αυτό γιατί η φωτιά αποτίναξε ακαριαία και βίαια τα όποια εμπόδια έθετε η παγιωμένη αιωνόβια αρχιτεκτονική διάρθρωση του κτισμένου χώρου, επιταχύνοντας τη διαδικασία ενσωμάτωσης της πόλης στο ελληνικό κράτος (Mazower, 2006, Γερόλυμπου, 1995).

Έλευση Προσφύγων 1922-1925

Η Θεσσαλονίκη δεν είχε προλάβει να αποκαταστήσει τους πληγέντες από την πυρκαγιά του 1917 όταν το 1922 καταφθάνουν πάνω 100.000 πρόσφυγες της Μικράς Ασίας, ενώ με τη Συμφωνία της Λοζάννης εκτοπίζονται από την πόλη 30.000 μουσουλμάνοι. Οι πρόσφυγες στεγάζονται στο κέντρο, σε κοινόχρηστους χώρους και στα σπίτια που εγκατα-

λείπουν οι μουσουλμάνοι καθώς και σε παράγκες περιμετρικά της πόλης. Το 1923, σύμφωνα με έκθεση της Αμερικανικής Επιτροπής Περίθαλψης, 110.000 πρόσφυγες «στεγάζονταν σ' επιταγμένα δωμάτια (...) στο λοιμοκαθαρτήριο του Μικρού Καρα-Μπουρνού, στο αγγλικό στρατόπεδο της Καλαμαριάς, στην παλιά Τουρκική Γεωργική Σχολή, στο γαλλικό νοσοκομείο του Χαριλάου, στον καταυλισμό του Λεμπέτ και στο αγγλικό νοσοκομείο του Χαρμάνκιοϊ και σε 116 άλλα σημεία μέσα στην πόλη». Επίσης, κυρώνονται συμβάσεις που καταρτίστηκαν μεταξύ του ελληνικού δημοσίου και της εθνικής τράπεζας για χορήγηση δανείων σε οργανωμένες ομάδες προσφύγων και δρομολογούνται απαλλοτριώσεις αγροτικών και αστικών κτημάτων.

Μεταξύ 1922 και 1932, 15.000 οικοδομές χτίστηκαν στη Θεσσαλονίκη εκ των οποίων 2.200 στο κέντρο, πάνω από 3.000 στην ανατολική περιοχή και 9.000 προσφυγικές. Παραπήγματα και παραγκουπόλεις στήθηκαν στις περιοχές της νέας Βάρνας, της Οσίας Ξένης, των Συκεών (Εσκή Ντελίκ), Πολίχνης (Καράισιν), του Βενιζελοχωρίου (Δήμος Τριανδρίας), της νέας Κρήνης, της Ξηροκρήνης (Τενεκέ Μαχαλά). Το μουσουλμανικό νεκροταφείο, που εκτεινόταν έξω από τα τείχη του Βαρδάρη ως το στρατόπεδο του Ζέϊτενλικ, καταστράφηκε και ο χώρος έγινε προσφυγικός συνοικισμός. Αξίζει να σημειωθεί ότι πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν και στην Άνω Πόλη, στα σπίτια που εγκατέλειψαν με την ανταλλαγή Τούρκοι και Ντομνέδες. Τότε αρχίζει και διαμορφώνεται η πυκνή δόμηση της περιοχής.

3.5 ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ,
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΟΜΟΓΕΝΟΠΟΙΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΤΑΞΙΚΟΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΟΙ

Το νέο εργατικό δυναμικό της πόλης, σε απελπιστική ανάγκη για δουλειά (το 1930, 25.000 άτομα τρέφονται χάρη στα δημοτικά συσσίτια ενώ καταγράφονται 70.000 άποροι), θα αποτελέσει μία νέα εργατική τάξη που θα έρθει αντιμέτωπη με το γραφειοκρατικό, αποδιοργανωμένο ελληνικό κράτος σε μια σειρά έντονων συγκρούσεων.

Πρωτεργάτες σε αυτές τις κινητοποιήσεις οι καπνεργάτες, αφού η επεξεργασία καπνού παρέμεινε η σπουδαιότερη «βιομηχανία» της περιοχής, όπως συνέβαινε άλλωστε και επί οθωμανικής κυριαρχίας. Εβραίοι, πρόσφυγες και γηγενείς δημιουργούν ένα εκρηκτικό μείγμα. Οι συγκρούσεις και οι ζυμώσεις μεταξύ τους εγγράφονται στον χώρο. Και όπως έχει ειπωθεί, αν ο Εμπράρ δεν είχε φροντίσει στο σχέδιο του 1918 να αντικαταστήσει τους λαβυρινθώδεις συνοικισμούς με οικοδομικά τετράγωνα, δε θα καταστέλλονταν εύκολα η εξέγερση του 1936.

Η πόλη, που κυριαρχείται από το ελληνικό και χριστιανικό στοιχείο, θα εκτοπίσει στην περιφέρεια -κυριολεκτικά και μεταφορικά- τους λίγους μουσουλμάνους και τη φθίνουσα ισραηλιτική κοινότητα. Ότι απόμεινε από τα ηχοχρώματα της οθωμανικής πόλης σύντομα θα κατεδαφιστεί για να οικοδομηθεί μια νέα πόλη εθνικά ομογενοποιημένη. Χαρακτηριστικά, οι δημοτικές αρχές αποφάσισαν, άμεσα σχεδόν,

να κατεδαφίσουν τους μιναρέδες της πόλης που είχαν υπάρξει χαρακτηριστικό γνώρισμα του ουρανού της. Από τους 47 μιναρέδες το 1910 σήμερα έχει απομείνει μόνον αυτός της Ροτόντας. Μέσα από τις λάσπες του μαχαλά και τις στάχτες της πυρκαγιάς θα ξεπηδήσουν νέες ευθύγραμμες χαράξεις αναδεικνύοντας και μνημειοποιώντας τα θρησκευτικά, στρατιωτικά και διοικητικά κτίρια.

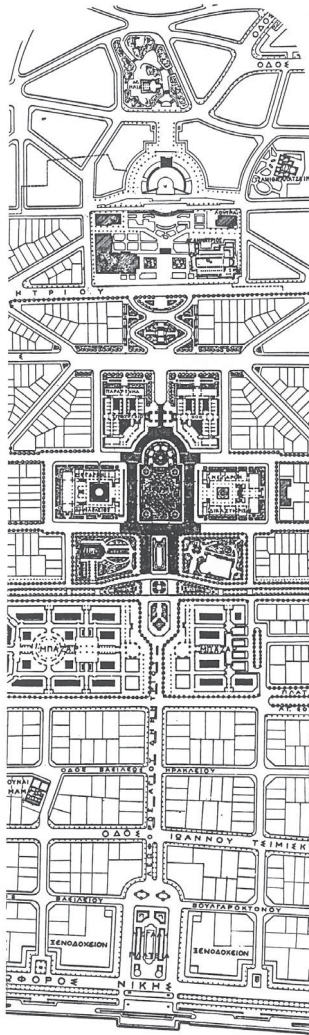
Βέβαια η νέα ρυμοτόμηση έχει επιλεκτική προτίμηση μόνο στα χριστιανικά μνημεία, καθώς η ομάδα του Εμπράρ έχει σαφείς εντολές να υποβαθμίσει τα αλλόθρησκα μνημεία και τεμένη. Έτσι λοιπόν το κατά τα άλλα πολυβραβευμένο πολεοδομικό σχέδιο κέντημα με τις φαρδιές λεωφόρους και τις διαγώνιες οδούς, αναδεικνύει μόνο τα μνημεία της ρωμαϊκής και βυζαντινής εποχής (Καμάρα, Ροτόντα, Αγία Σοφία, Άγιος Δημήτριος, κ.τλ) ενώ υποβαθμίζει και περικυκλώνει με πολυώροφες οικοδομές τα μουσουλμανικά τεμένη, τζαμιά και χαμάμ (π.χ., Αλατζά Ιμαρέτ, Γενί Χαμάμ-Αίγλη, Γιαχοντί Χαμάμ-λουλουδάδικα, Γενί τζαμί των Ντονμέδων). Το δε οθωμανικό φρούριο μετατρέπεται στις γνωστές φυλακές Γεντί Κουλέ. Αντίστοιχη τύχη θα έχουν και οι εκκλησίες άλλων εθνοτήτων π.χ. η αρμένικη εκκλησία κρυμμένη πίσω από τις πολυκατοικίες της Διαλλέτη και Τσιμισκή, όπως αντίστοιχα και η ρωμαιοκαθολική εκκλησία χαντακωμένη πίσω από τις πολυκατοικίες της Φράγκων και βέβαια οι εβραϊκές συναγωγές εξαφανίζονται σχεδόν ολοκληρωτικά από το χάρτη (στο γεωμετρικό άξονα της σημερινής Αριστοτέλους υπήρχαν πάνω από 10 εβραϊκές συναγωγές). Η σημαντικότερη,

φυσικά, μέθοδος για να σβηστούν τα ίχνη του πολυεθνικού παρελθόντος δεν ήταν άλλη από την καταστροφή των νεκροταφείων των διαφορετικών θρησκευτικών κοινοτήτων. Η αποικιοκρατική λογική του σχεδίου του Εμπράρ δεν μπορεί να συμπεριλάβει τα εβραϊκά και τούρκικα νεκροταφεία τα οποία μετατρέπει στην πανεπιστημιούπολη και τη ΔΕΘ (Διεθνής Έκθεση Θεσσαλονίκης).

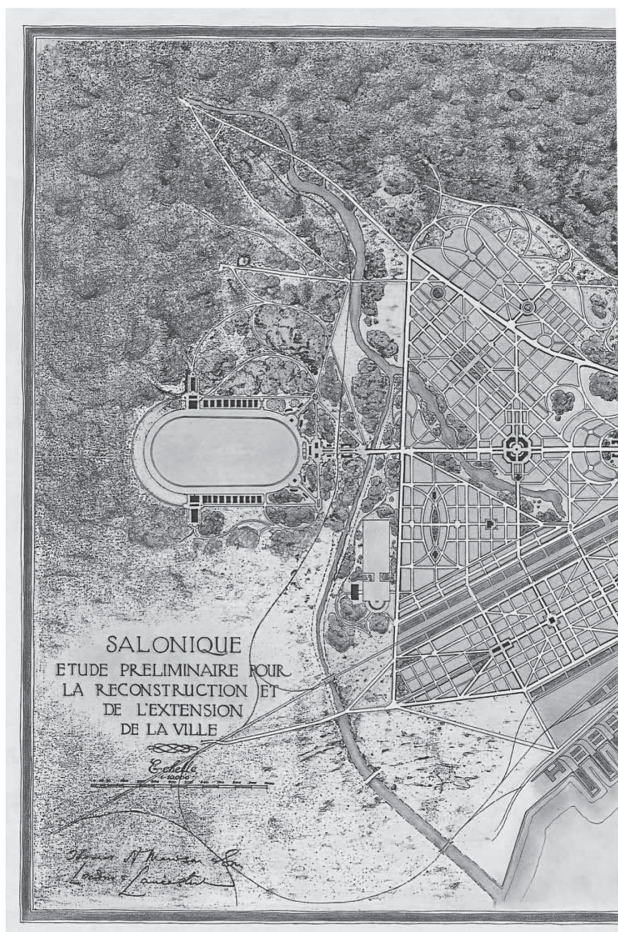
3.6 ΕΠΙΛΟΓΟΣ

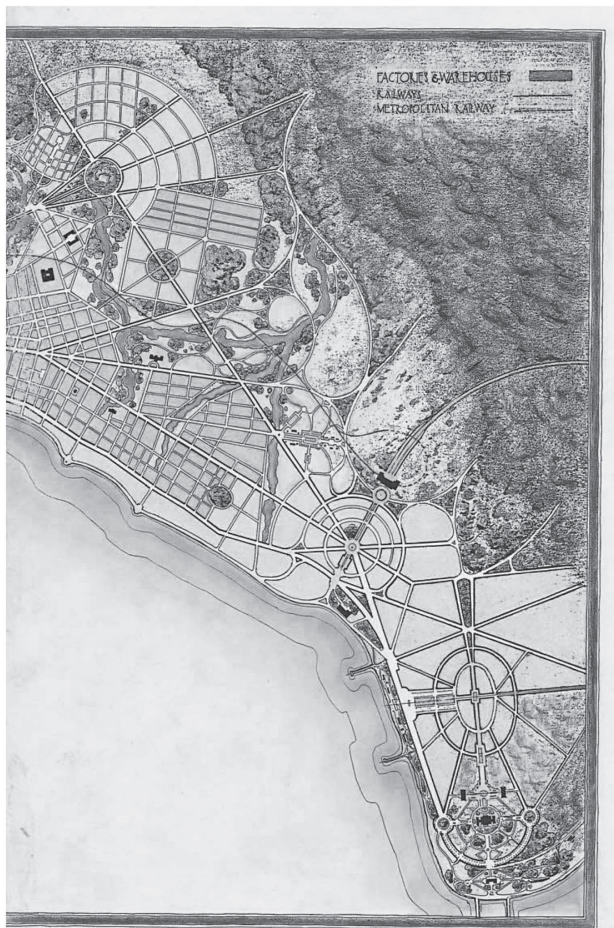
Μέσα από την ιστορική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης θελήσαμε να φωτίσουμε εκείνες τις πτυχές των κοινωνικών σχέσεων που διαμόρφωσαν τον χώρο της πόλης. Σίγουρα σε αυτήν την σύντομη παρουσίαση αρκετά σημεία μας διαφεύγουν.

Ωστόσο περισσότερο θελήσαμε να θέσουμε ένα θεωρητικό πλαίσιο-πρίσμα μέσα από το οποίο διαβάζουμε το χώρο, παρά να μιλήσουμε με μια φετιχοποιημένη νοσταλγία για το παρελθόν που χάθηκε. Προτείνουμε λοιπόν ως μέθοδο ανάγνωσης την διαλεκτική προσέγγιση που αναδεικνύει τους κατά περίοδο αναδυόμενους ιστορικούς και κοινωνικούς ανταγωνισμούς. Επομένως τα γνωστά πολεοδομικά δίπολα, υποδάμεια ρυμοτομία ή δαιδαλώδη σοκάκια, κεντρικός σχεδιασμός ή αυθαίρετη δόμηση, ανοιχτοί μεγάλοι χώροι ή πυκνή δόμηση, προτείνουμε να εξετάζονται μέσα από το πρίσμα των συστημάτων εξουσίας: φύλο, φυλή και τάξη.

*ο μνημειακός άξονας της Αριστοτέλους
όπως σχεδιάστηκε από τον Έρνεστ Εμπράρ
αλλά τελικά υλοποιήθηκε έως την Εγνατία*

*πρόταση για το νέο σχέδιο της Θεσσαλονίκης από τον άγγλο
πολεοδόμο Τόμας Μόασον (1918). Ενδιαφέρει παρουσιάζει
η πρόβλεψη για δημιουργία μητροπολιτικού σιδηροδρόμου
(μετρό) ο οποίος θα διέρχονταν από εκεί που διέρχεται και η
σημερινή χάραξη του μετρό.*

Εξέλιξη του πληθυσμού της Θεσσαλονίκης 1850 - 1940

Έτος	Πληθυσμός						Έκταση (εκτάρια)
	Σύνολο	Έλληνες	Εβραίοι	Μουσουλμάνοι	Βούλγαροι	Λοιποί	
1850	40.000	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	330
1870	80.000	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	330
1880	90.000	μ.δ.	45.000	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	330
1890	118.000	16.000	55.000	26.000	10.000	11.000	330
1904	129.796	52.761	45.000	18.620	2.115	1.300	330
1913	157.899	39.956	61.439	45.867	6.263	4.364	700
1920	174.390	μ.δ.	72.000	25.000	μ.δ.	μ.δ.	900
1928	244.680	μ.δ.	48.000	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	1.500
1940	273.635	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	μ.δ.	2.000

Πηγή: Ιωάννης Τριανταφυλλίδης (1996), 'Χωροταξική Μελέτη Θεσσαλονίκης, Α' Στάδιο', τχ 25, σ.34, Θεσσαλονίκη.

Πολεοδομική εξέλιξη

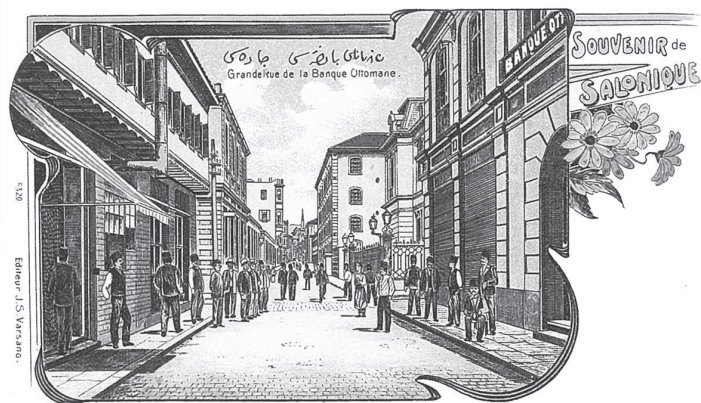
Πληθυσμιακές συγκρίσεις

Πληθυσμοί το 1890			
πόλη	πληθυσμός	πόλη	πληθυσμός
Θεσσαλονίκη	118.000	Θεσσαλονίκη	118.000
Βαλκανικές πόλεις		Ελληνικές πόλεις	
Βουκουρέστι	220.000	Αθήνα	114.000
Αδριανούπολη	57.000	Πειραιάς	45.000
Βελιγράδι	54.000	Πάτρα	45.000
Σόφια	45.000	Κέρκυρα	29.000
Σκόπια	35.000	Πύργος	25.000
Φιλιππούπολη	24.000	Ερμούπολη	20.000
Τίρανα	10.000	Βόλος	16.000
Ανατολική Μεσόγειος Οθωμανική Αυτοκρατορία		Παγκόσμιες πόλεις	
Κωνσταντινούπολη	900.000	Λονδίνο	6.000.000
Κάιρο	800.000	Νέα Υόρκη	4.200.000
Σμύρνη	200.000	Παρίσι	3.700.000
Χαλέπι	100.000	Βερολίνο	2.000.000
Αλεξάνδρεια	70.000	Μόσχα	1.000.000

*Θεσσαλονίκη αεροφωτογραφία του 1938
σε μεγάλο τμήμα του κέντρου κυρίως στο ανατολικό κομμάτι
δεν έχει ακόμα υλοποιηθεί η ρυμοτομία του σχεδίου Εμπράρ*

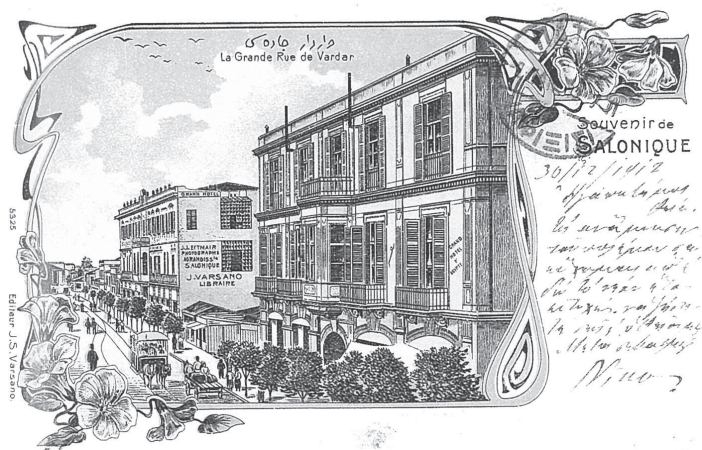

Θεσσαλονίκη αρχές 20ου αιώνα,
γαλλική καρτ-ποστάλ
με το δρόμο της Οθωμανικής Τράπεζας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ταξική σύνθεση, εργατικοί αγώνες και η έμφυλη διάστασή τους

(τέλη 19ου - αρχές 20ου αιώνα)

Θεσσαλονίκη αρχές 20ου αιώνα,
γαλλική καρτ-ποστάλ
με την οδό Εγγατία (Βαρδαρίου)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ταξική σύνθεση, εργατικοί αγώνες και η έμφυλη διάστασή τους

(τέλη 19ου - αρχές 20ου αιώνα)

4.1 ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΤΑΞΙΚΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ

Το κεφάλαιο που ακολουθεί αποτελείται από τρία μέρη. Το πρώτο θα το χαρακτηρίζαμε περισσότερο περιγραφικό. Προσπαθεί να κατατοπίσει πάνω στο ζήτημα της τεχνικής σύνθεσης του κεφαλαίου και του προλεταριάτου. Τη χρονική πε-

ρίοδο που πραγματευόμαστε, τέλη 19ου-αρχές 20ου αιώνα, συναντάμε ουσιαστικά τα πρώτα βήματα του βιομηχανικού καπιταλισμού στην ευρωπαϊκή Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το δεύτερο σκέλος της αφορά στη συλλογική δράση και το περιεχόμενο των εργατικών αγώνων. Τέλος, το τρίτο μέρος εστιάζει στο ζήτημα του φύλου όπως αυτό επιτελείται στην καθημερινή ζωή, στην εργασία και στους αγώνες. Στα πλαίσια αυτής της συναρμογής θα γίνει αναφορά, πέρα από το τεχνικό σκέλος της οργάνωσης της εργασίας, στο υποκειμενικό σκέλος των εργατικών συνηθειών και αντιλήψεων τόσο για την ίδια την φύση της βιομηχανικής εργασίας όσο και για τους κοινωνικούς ρόλους και τα μοντέλα ζωής πάνω στα οποία θεμελιώθηκε, ανέτρεψε ή και αναπαρήγαγε. Ο ρόλος της οικογένειας, ο κοινωνικός καταμερισμός των φύλων, οι κοινωνικές αντιλήψεις για τους «άλλους» τέμνονταν διαρκώς με τους κύκλους των αγώνων. Και δεν μπορούσε να είναι διαφορετικά.

Ο βασικός μετασχηματισμός αυτής της περιόδου είναι η απόπειρα εκσυγχρονισμού της προκαπιταλιστικής αγροτικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σε έδαφος πρόσφορο για καπιταλιστικές επενδύσεις και γεωπολιτικά προσοδοφόρο για το διεθνές εμπόριο. Η Θεσσαλονίκη, όντας σε στρατηγική θέση λόγω του λιμανιού και της σχέσης του με την βαλκανική ενδοχώρα θα αποτελέσει πόλο έλξης για το ευρωπαϊκό εμπορικό κεφάλαιο.

Ήδη από τις αρχές του 19ου αιώνα το γαλλικό κεφάλαιο σε συνεργασία με Εβραίους έμπορους σχηματίζει χρηματοπι-

στρωτικά ιδρύματα με σκοπό να επωφεληθεί απ την εμπορική δραστηριότητα της Θεσσαλονίκης, ενώ το γαλλικό προξενείο πιέζει για να σπάσει το μονοπώλιο της αγοράς μαλλιού, το οποίο κατείχαν τα εβραϊκά υφαντουργεία που προμήθευαν αποκλειστικά τον οθωμανικό στρατό με στολές. Μεταξύ 1881 και 1909 το 45% των επενδύσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είναι γαλλικής προέλευσης, ενώ το 25% γερμανικής και το 16% βρετανικής. Οι ευρωπαϊκές επενδύσεις προσανατολίζονται στη γρήγορη επιδίωξη του μέγιστου κέρδους (έργα συγκοινωνίας με την κατασκευή σιδηροδρόμου Θεσσαλονίκη-Σερβία το 1881 και Θεσσαλονίκη-Μοναστήρι το 1894, τίτλοι χρέους). Σύμβολο της ευρωπαϊκής επέκτασης αποτελεί η Δημόσια Επιχείρηση Οθωμανικού Χρέους (1881) που απέβλεπε στις πληρωμές των πιστωτών του οθωμανικού δημοσίου.

Παρόλη την οικονομική κινητικότητα δεν παρατηρείται κάποια κεντρική επιλογή να προωθηθεί η βιομηχανική ανάπτυξη όπως συνέβη στη Δύση. Ας μη ξεχνάμε πως η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ένα πολιτικό σύστημα και μία διοίκηση υπό κατάρρευση. Δεν υπήρχαν δικλίδες ασφαλείας για επενδύσεις σε σταθερό κεφάλαιο. Επίσης, η εκβιομηχάνιση στη Δύση υπήρξε επακόλουθο μιας βίαιης διαδικασίας πρωταρχικής συσσώρευσης κάτι το οποίο δεν είχε συντελεστεί ακόμα στη Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν μια αγροτική χώρα. Σταδιακά, η ενοποίηση της εσωτερικής της αγοράς αποδιοργάνωσε την οικιακή αγροτική παραγωγή και επέβαλε

στους αγρότες να τη λαμβάνουν υπόψη τους. Από τα μέσα του 19ου αιώνα τα εργαστήρια της οικιακής βιοτεχνίας του ορεινού χώρου εργάζονται για τις ανάγκες της αγοράς, οργανωμένα από εμπόρους που έπαιρναν τις παραγγελίες. Ο εκχρηματισμός της οικονομίας και άλλοι ευνοϊκοί παράγοντες οδήγησαν στη γέννηση των μακεδονικών νηματοουργιών σε Νάουσα και Έδεσσα, ήδη από το 1870. Στη Θεσσαλονίκη τα πρώτα νηματοουργία ιδρύονται το 1890 από Εβραίους και προμήθευαν με πρώτη ύλη (νήματα) την οικόσιτη βιοτεχνία (2000 αργαλειοί στα γύρω από τη Θεσ/νίκη χωριά). Σε κάθε εβραϊκό σπίτι υπήρχε αργαλειός. Η Θεσσαλονίκη ήταν ένα μεγάλο υφαντήριο —«αργαλειός του Λεβάντε».

4.1.2 Η πρώτη περίοδος 1880-1912

Στο διάστημα αυτό ιδρύθηκαν 35 εργοστάσια κατά βάση κλωστοϋφαντουργίες και νηματοουργίες (6), εργαστήρια επεξεργασίας καπνού (11) και του κλάδου των τροφίμων (7) που απασχολούσαν συνολικά 5.000 εργάτες. Το 1912, οι 7 στις 35 επιχειρήσεις είναι ευρωπαϊκής εθνικότητας (5 επεξεργασίας καπνού).

Από τις αρχές του 20ου αιώνα εμφανίζονται μεγάλες διεθνείς καπνεμπορικές εταιρίες (Αλλατίνι, American Company, Hertzog κ.α.) Ένα μεγάλο μέρος της παραγωγής χρησιμοποιούνταν από την Εταιρία Μονοπωλίου Οθωμανικών Καπνών (Regie) η οποία επέβαλε τις τιμές αγοράς και πώλησης των προϊόντων καπνού (1873-1914). Σε αυτή εργάζονταν 330 εργάτες. Από το 1800 έως το 1866, παρατηρήθηκε αύξηση

Ταξική σύνθεση

καπνεργάτες αρχές 20ου αιώνα

των εξαγωγών της Θεσσαλονίκης σε βαμβάκι κατά 51%. Ακολουθεί πτώση και απορρόφηση από τη νηματουργία της Θεσ/νίκης, Βέροιας, Νάουσας. Επειδή η νηματουργία ήταν χαμηλής ποιότητας, η υφαντουργία τροφοδοτούνταν από το εξωτερικό.

Η εργατική δύναμη στρατολογούνταν από τα αγροτικά νοικοκυριά. Η μισθωτή σχέση αποτέλεσε μια εναλλακτική στα χαμηλά αγροτικά εισοδήματα και την τοκογλυφία. Το έλλειμμα καλύπτονταν από την οικοτεχνία. Μεταξύ 1860-1880, η περιοδική μετανάστευση αποτελούσε θεσμοποιημένη πρακτική ανάμεσα στους χριστιανούς των ορεινών περιοχών και των αλβανικών περιοχών (προσφορά εποχιακής εργασίας). Δούλευαν μισθωτά σε τσιφλίκια και λιγότερο σε βιοτεχνίες στις πόλεις. Το 1870 προσφέρθηκαν υψηλά ημερομίσθια για εργασία στο σιδηρόδρομο. Από το 1890 η κατάσταση των αγροτών χειροτερεύει (πτώση εξαγωγών σιτηρών). Η έξαρση των εθνικιστικών ανταγωνισμών μεταξύ ένοπλων σωμάτων στην ύπαιθρο περιορίζει τη μετακίνηση εποχιακών εργατών. Αρχίζει η μετανάστευση προς εξωτερικό ή προς τη Θεσσαλονίκη (αύξηση κατά 32% στη δεκαετία 1890-1900). Το νοικοκυριό παραμένει στο χωριό. Οι βιομηχανίες που δρούσαν στην πόλη προσάρμοσαν τον κύκλο των εργασιών τους στην εποχικότητα της εργατικής μετακίνησης. Οι εθνικιστικοί πόλεμοι κατέστρεψαν την αγροτική παραγωγή και επιδείνωσαν το βιοτικό επίπεδο.

Το 1903 έγινε η εξέγερση στο Ίλιντεν, η οποία κατεστάλη από τον οθωμανικό στρατό (2000 νεκροί και 40.000 άστεγοι). Στην περίοδο 1904-1908 εμφανίζονται και ελληνικές παραστρατιωτικές οργανώσεις. Οι βαλκανικοί πόλεμοι ολοκλήρωσαν τη διαδικασία εθνικών εκκαθαρίσεων. Η ύπαιθρος ερημώνεται και οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις μειώνονται. Καταστρέφεται και η οικιακή βιοτεχνία λόγω της αποδιοργά-

νωσης των εμπορικών δικτύων. Από το 1903 έως το 1912, 70.000 άτομα εγκατέλειψαν την ευρωπαϊκή Τουρκία για τις ΗΠΑ. Την ίδια περίοδο η εθνική, κοινωνική και οικονομική αναταραχή προκαλεί στη Θεσσαλονίκη τις πρώτες ιδεολογικές ζυμώσεις. Ο κοινωνικός προβληματισμός είναι έντονος και αρχίζουν να εμφανίζονται σοσιαλιστικές ιδέες, οι οποίες συμπλέκονται ενίοτε και με εθνικές επιδιώξεις ή υποβοηθούνται. Η επανάσταση του 1908 αποτέλεσε το πλαίσιο στο οποίο εμφανίζονται τα πρώτα δείγματα αυτονόμησης των εργατών: συνδικάτα, απεργίες και η πρώτη πολιτική εργατική οργάνωση, η Φεντερασιόν.

4.1.3 Η βιομηχανία την περίοδο 1912-1922

Οι πολεμικές επιχειρήσεις μεταξύ 1903-1913 προκαλούν ένα μεγάλο ρεύμα μετακίνησης και εγκατάστασης αγροτικού πληθυσμού στην πόλη, ο οποίος συγκροτεί ένα βασικό εργατικό πυρήνα, ήδη από το 1908, ο οποίος περιλαμβάνει και γυναίκες. Μετά τον Β' Βαλκανικό Πόλεμο και τη συστηματική εθνοκάθαρση, η πόλη δέχεται ένα μεγάλο κύμα χριστιανών προσφύγων από Μικρά Ασία, Βουλγαρία και Θράκη (32.000 άτομα, τα 25.000 μέσα στην πόλη). Μαζί με το εβραϊκό προλεταριάτο συγκροτήθηκε μια εργατική δύναμη 6.000 ατόμων. Το 1916, 3.000 φαίνονται γραμμένοι σε συνδικάτα. Οι πληθυσμοί αυτοί δεν είναι σταθεροί και μόνιμοι (φυγή στο μικρό κλήρο, στο μέτωπο κ.τ.λ.). Η κατάληψη της πόλης από τον ελληνικό στρατό θα φέρει ταυτόχρονα και διοικητικές αλλαγές που θα επηρεάσουν τη βιομηχανική ανάπτυξη. Ο πόλε-

*αλευρόμυλος Αλλατίνη, ο μεγαλύτερος της ανατολής
αρχές 20ου αιώνα*

μος και η εθνοκάθαρση συντέλεσαν ώστε να καταστραφούν ή να διαρραγούν οι κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις μιας αγροτικής κοινωνίας, στρώνοντας έτσι το δρόμο της βίαιης προλεταριοποίησης για χιλιάδες ανθρώπους. Η Θεσσαλονίκη θα αποτελέσει το χωνευτήρι αυτού του μετασχηματισμού.

Μέσα σε μία γενιά, ένα μοντέλο ζωής εκατοντάδων ετών, της φτωχής αγροτικής οικογένειας, της υποτέλειας σε ήθη και θεσμούς θρησκευτικούς, του φόβου και των προλήψεων, ή ακόμα και των συντεχνιών, της οικογενειακής παραγωγής της οικοτεχνίας, των μαστόρων, θα συναντηθεί με το μοντέλο της πρώιμης βιομηχανίας, τις μηχανές, τη συγκέντρωση πληθυσμών σε αστικά κέντρα, την εργασιακή πειθαρχία, την

παραγωγικότητα, τη διεύρυνση της μισθωτής σχέσης στις γυναίκες. Όπως θα δούμε αυτός ο μετασχηματισμός ακριβώς επειδή γίνεται με βίαιο τρόπο, θα χρειαστεί να περάσουν χρόνια για να επιτευχθεί η επιβολή του. Ουσιαστικά η συνάντηση του παλιού με το νέο μοντέλο παραγωγής θα αποτελέσει και την πηγή των βασικότερων εργατικών διεκδικήσεων εκείνης της περιόδου.

Στην απογραφή του 1920 απαριθμούνται 2.566 επιχειρήσεις που απασχολούσαν 14.320 άτομα. Οι μισές ήταν μικρά εργαστήρια χωρίς μηχανές. Τα τρόφιμα, ο καπνός, η υφαντουργία αποτελούσαν το 1/3 και συγκέντρωναν το μισό εργατικό πληθυσμό. Οι 9 στις 10 επιχειρήσεις απασχολούσαν 2-3 άτομα ενώ 2 στις 100 απασχολούσαν μέσο όρο 116 εργάτες. Από τους αριθμούς αυτούς συμπεραίνουμε ότι η εκβιομηχάνιση είναι μικρής τεχνολογικής κλίμακας και σε καμία περίπτωση δεν παρατηρείται το φαινόμενο του μαζικού εργάτη όπως στην Αγγλία ή την Αμερική, όπου απασχολούνταν στην ίδια επιχείρηση χιλιάδες άνθρωποι.

Σημαντικό στοιχείο είναι πως 4 στους 10 εργάτες ήταν γυναίκες και απασχολούνταν κυρίως στην υφαντουργία και την επεξεργασία καπνού και χάρτου. Τέλος, 6 στις 10 επιχειρήσεις λειτουργούσαν όλο το χρόνο. Η εποχικότητα του κύκλου εργασιών των βιομηχανιών εξαρτώνταν ακόμα από τον κύκλο εργασιών της υπαίθρου καθώς και από την έντονη κινητικότητα των ανθρώπων.

Ο κλάδος του καπνού ήταν από τους κλάδους που απασχολούσαν μαζικά εργάτες και έχει συνδεθεί με την ιστορία

των εργατικών αγώνων της Θεσσαλονίκης. Ο καπνός αντιπροσώπευε το 50% το ελληνικών εξαγωγών το 1920. Αποτελούσε το 1/5 της αγροτικής παραγωγής (Μακεδονία, Θράκη). Απασχολούσε μεγάλη μάζα εργατών, οι οποίοι ριζοσπαστικοποιούνταν ταχύτατα. Το κράτος ενδιαφέρθηκε και για την προώθηση των καπνών, αλλά και για τον έλεγχο της απειθαρχίας εργασίας. Μέχρι το 1922, όπου υπήρχε κρατικό μονοπώλιο, ο τρόπος συγκράτησης του εργατικού πληθυσμού από την κινητικότητά του ήταν η αποδοχή της γενικευμένης απειθαρχίας την ώρα της εργασίας. Ο χρόνος εργασίας δεν διαχωρίζονταν από το σύνολο της ζωής του εργάτη, τις συνήθειες, τις κοινωνικές και αξιακές ιεραρχήσεις κ.τ.λ. Το ημερομίσθιο αποτελούσε το μόνο μέσο πειθάρχησης. Κυμαινόταν ανάλογα με το παραγόμενο προϊόν, τα ποιοτικά στάνταρ αλλά και από τις τιμές αγοράς του καπνού σε λίρες. Από τη στιγμή που τα αφεντικά δεν μπορούσαν να επιβάλλουν άλλους ρυθμούς εργασίας, πόνταραν στη μείωση του κόστους, μέσω της υποτίμησης της ποιότητας (ανεπεξέργαστα καπνά) και την εισαγωγή γυναικείας εργασίας. Από το άνοιγμα των αγορών στα μέσα της δεκαετία του 20 και μετά, βασικό διακύβευμα για τα αφεντικά θα είναι η εφαρμογή κανονισμών εργασίας και ελέγχου του τρόπου παραγωγής. Ουσιαστικά τα αφεντικά προσπαθούσαν να πάρουν τη διεύθυνση της εργασίας από τους εργάτες. Σταδιακά αναζητήθηκε τρόπος έτσι ώστε οι εργάτες να αμείβονται για την ένταση της εργασίας τους και όχι για το βάρος του επεξεργασμένου προϊόντος.

4.1.4 Η βιομηχανία στην περίοδο 1922-1936

Η παρουσία των προσφύγων από την ανταλλαγή πληθυσμών του 1923, υπήρξε καθοριστική για το χαρακτήρα της εργασίας (αύξηση πληθυσμού, ανάπτυξη βιομηχανίας, μετασχηματισμός κοινωνικής ζωής, χωροταξική εξάπλωση της πόλης, σταθεροποίηση εργατικού δυναμικού).

Το 1928 ο πληθυσμός στο δήμο Θεσσαλονίκης φτάνει τους 245.000 κάτοικους (41% αύξηση από το 1920). Το 40% είναι πρόσφυγες (44.000 άνδρες και 53.000 γυναίκες).

Ο κόσμος της εργασίας συγκροτείται σε: 15.000 βιομηχανικούς εργάτες 30.000 ανειδίκευτους, αυτοαπασχολούμενους, εποχιακούς και την αόρατη γυναικεία εργασία που δεν καταμετράται πουθενά.

Παρατηρείται επίσης σταθεροποίηση εργατικού δυναμικού, κάτι που έχει ως συνέπεια την αλλαγή στον τρόπο οργάνωσης της εργασίας. Εννιά στις δέκα επιχειρήσεις λειτουργούν πλέον όλο το χρόνο. Αυτό δε σημαίνει απαραίτητα σταθερή εργασία για όλο τον πληθυσμό- η υπερπροσφορά εργασίας έδωσε την δυνατότητα στα αφεντικά να εναλλάσσουν γρήγορα το προσωπικό, ώστε να αποδυναμώνουν τη συνδικαλιστική του δράση και να μειώνουν το κόστος παραγωγής. Συνεπώς η μείωση της εποχικότητας έφερε αύξηση της ανεργίας: 8.000 άνεργοι το 1928, 13.000 το 1933. Η ανεργία ωστόσο, δεν είναι διαρκής: 9 στους 10 άνεργους ήταν περιστασιακά άνεργοι.

Την ίδια περίοδο, παρατηρείται επίσης το φαινόμενο της εκ περιτροπής εργασίας. Ο έλεγχος της εκ περιτροπής εργασίας (ποιος θα δουλέψει και ποιος όχι) υπήρξε βασικό αίτημα

μετά το 1922 από το εργατικό κίνημα Με αυτό τον τρόπο οι εργάτες ικανοποιούσαν συλλογικά τις ανάγκες τους και διατηρούσαν την ισορροπία ανάμεσα στην προσφορά και την ζήτηση και τα επίπεδα των μισθών. Οι εργοδότες από την άλλη, θεωρούσαν αυτό το αίτημα ως επίθεση στο «δικαίωμα της επιχείρησης να αυτοδιοικείται».

Στη απογραφή του 1930 (για την δεκαετία του 1920) παρατηρείται:

- Αύξηση των επιχειρήσεων κατά 63% (κυρίως μηχανουργία, δέρματα, υποδήματα, μικρές επιχειρήσεις)
- Μείωση εργατικής συγκέντρωσης στους ιστορικούς κλάδους καπνών και τροφίμων στο 28%
- Κλείσιμο επιχειρήσεων (οι καπνεργάτες μειώθηκαν κατά 78%)

Η υφαντουργία γνώρισε ανάπτυξη τη δεκαετία του 1920 (με νέες μεγάλες επιχειρήσεις), ενώ ανάπτυξη γνώρισε και η ταπητουργία στους προσφυγικούς καταυλισμούς λόγω του ότι δόθηκαν κίνητρα. Το 1930, 8 στους 10 εργάτες είναι γυναίκες. Από το 1930 και μετά η οικονομία θα μπει σε τροχιά ύφεσης, επηρεασμένη από το διεθνή κρίση.

Πολλές επιχειρήσεις θα συγχωνευθούν ή θα κλείσουν. Η ανεργία θα αυξηθεί και μαζί της και η καταστολή. Η εξέγερση του Μάη του 1936 υποδηλώνει τη μετάβαση του κοινωνικού και ταξικού ανταγωνισμού από την εξισορρόπηση δυνάμεων στην ανοιχτή σύγκρουση, αλλά όπως θα δούμε και παρακάτω και σε κινήσεις ενσωμάτωσης από τη μεριά του κράτους.

4.1.5 Μοντέλα εργασίας εκτός της βιομηχανίας

Όπως αναφέραμε, η βιομηχανική εργασία με τη μορφή της μαζικής στρατολόγησης προλεταριάτου δεν γνωρίζει τέτοια ένταση στη Θεσσαλονίκη αλλά και γενικά στον ελλαδικό και πρώην οθωμανικό χώρο. Μορφές επαγγελματών και οργάνωσης της δευτερογενούς παραγωγής με προβιομηχανικά χαρακτηριστικά διατηρούνται, αλλά μετασχηματίζονται και αυτές παράλληλα με τις απαιτήσεις των αφεντικών. Τέτοια παραδείγματα είναι:

α. Η οικοτεχνία

Διαδεδομένη ήδη επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καταρρέει με τους πολέμους, αλλά αναζωογονείται με την άφιξη των προσφύγων. Η εργασία γίνεται οικογενειακή υπόθεση. Η πώληση του προϊόντος ισοδυναμεί με την επιβίωση μιας οικογένειας. Το κόστος αναπαραγωγής το επωμίζονται οι οικοτεχνίες. Οι εργοδότες λειτουργούν ως έμποροι, ενώ η επίβλεψη και ο έλεγχος της εργασίας γίνεται από τους ίδιους τους εργάτες (αίσθηση ανεξαρτησίας). Ένα μεγάλο μέρος του κοινωνικού ζητήματος του μεσοπολέμου προκλήθηκε και από την αντίδραση των εργατών στην προσπάθεια διαχωρισμού της εργασίας τους σε παραγωγική και μη παραγωγική, από την προσπάθεια δηλαδή επιβολής της εργασιακής πειθαρχίας και ελέγχου από τα αφεντικά.

β. Η εργολαβική εργασία

Ξυλουργοί, οικοδόμοι, ελαιοχρωματιστές, σφαγείς, μάγει-

ο μπαρμπα-Γιάννης Ταμτάκος στο τσαγκαράδικο

Εργατικοί αγώνες

ροι, σερβιτόροι. Η εργολαβική εργασία εντάσσεται στην εργατική ιδιότητα και στο σωματείο. Πολλοί εργάτες γίνονταν και εργολάβοι.

Η εργολαβική εργασία είχε προκαπιταλιστικά χαρακτηριστικά:

- Συσχέτιζε την εργασία με τα συγγενικά δίκτυα και τους συντοπίτικους δεσμούς (π.χ. συνάδελφοι στο ίδιο σωματείο)
- Δεν έρχονταν σε επαφή η εργατική δύναμη με τον εργοδότη, παρά μόνο ο εργολάβος, ο οποίος αναλάμβανε το κόστος της ευθύνης και της οργάνωσης της εργασίας
- Οι εργάτες παρέδιδαν έτοιμο προϊόν και πληρώνονταν για αυτό
- Ο εργοδότης ασκούσε πίεση πάνω στις τιμές των προϊόντων και όχι άμεσα στην εργασία (όπως στην οικοτεχνία)
- Ο εργολάβος διακρίνονταν είτε λόγω της θέσης του στην οικογένεια, της ηλικίας και της εμπειρίας, είτε λόγω της αναγνωρίσιμης τεχνικής δεξιότητας και την παλαιότητά του στο επάγγελμα
- Στο τέλος της ημέρας διένειμε τα κέρδη
- Το σωματείο είχε έλεγχο πάνω στις εργολαβίες, όπως επίσης και στην τήρηση των εργατικών κανονισμών

γ. Τα μικρά εργαστήρια – ο κορμός της παραγωγικής ζωής της Θεσσαλονίκης

Αποτελούσαν το 80% των επιχειρήσεων (1930). Ήταν εγκατεστημένα σε όλες τις γειτονιές αλλά κυρίως επί της Εγνατίας και εντός της πυρίκαυστου ζώνης, πολλές φορές σε

υπόγεια ή σε δωμάτια μέσα σε κατοικίες. Στο σύνολό τους, παρείχαν πολύ κακές και ανθυγιεινές συνθήκες εργασίας.

Γενικά παρατηρήθηκε απροθυμία εκμηχάνισης λόγω της ασταθούς αγοράς (1 στις 10 επιχειρήσεις είχε κάποιο μηχάνημα το 1920). Τα εργαλεία τις περισσότερες φορές ανήκαν στους ίδιους τους εργάτες, οι οποίοι επιμερίζονταν το καθήκον της επίβλεψης. Επίσης, δεν υπήρχαν ωράρια καταστημάτων, μπορεί να δούλευαν και όλη μέρα κόντρα στη νομοθεσία και η αργία της Κυριακής παραβιάζονταν συνεχώς. Τέλος τα μεροκάματα ήταν εξαιρετικά χαμηλά, η αμοιβή γίνονταν με το κομμάτι, ενώ η εκμετάλλευση της παιδικής εργασίας (35% το 1920) αιτιολογούνταν ως μορφή μαθητείας.

Σύνοψη:

- Στη μεσοπολεμική Θεσσαλονίκη δεν υπήρξε βαριά βιομηχανία
- Κυριότεροι κλάδοι: τρόφιμα, κάπνα, υφαντουργία
- Πολλές μικρές επιχειρήσεις
- Ασταθής εσωτερική αγορά
- Η ανυπαρξία βιομηχανικού καπιταλισμού στη Θεσσαλονίκη δεν σημαίνει και απουσία κοινωνικού ανταγωνισμού
- Βασικό ζητούμενο των αγώνων, ο έλεγχος της εργασιακής διαδικασίας και η ρύθμιση της αγοράς εργασίας
- Η υπεράσπιση της εξειδικευμένης εργασίας (ποιότητα-τεχνογνωσία) από τους άντρες εργάτες απέναντι στη γυναικεία υποτιμημένη και ανειδίκευτη εργασία, που προωθούσαν ως φτηνότερη τα αφεντικά, αναπαρήγαγε τους έμφυλους διαχωρισμούς και αργότερα με την κατάργηση

Εργατικοί αγώνες

της ειδικευμένης εργασίας σε κάποιους τομείς, η υποτίμηση γενικεύτηκε για όλους.

- Οι εργοδότες εξαρτιόνταν από το ευρύτερο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης, τις κοινωνικές αντιλήψεις για τα φύλα, τη γνώση, το χρόνο, την ποιότητα (ηθική οικονομία)

- Υπήρχε ενότητα καθημερινής ζωής και εργασίας (η έννοια ωράριο δεν υπάρχει).

4.2 ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΡΓΑΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

4.2.1 Η Θεσσαλονίκη των απεργιών 1908-1928

Η Θεσσαλονίκη δεν ήταν μια συνηθισμένη πόλη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Λόγω της θέσης της, στα γεωγραφικά και πολιτισμικά σύνορα της Ευρώπης και της Ασίας, χαρακτηρίζεται από ιδιόρρυθμες εθνικές και κοινωνικές συνθήκες.

Υπήρξε έδρα ριζοσπαστικών τάσεων, είτε εθνικού τύπου (ΒΜΡΟ) είτε σοσιαλιστικού τύπου (οι σοσιαλιστικές ιδέες άρχισαν να διεισδύουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα). Βασικό χαρακτηριστικό στη Θεσσαλονίκη των αρχών του 20ου αιώνα, ήταν η ζύμωση κοινωνικών και εθνικών ιδεών. Από αυτή θα προκύψουν δύο σημαντικές στιγμές για την αφύπνιση της συνδικαλιστικής οργάνωσης και την εξέλιξη του εργατικού κινήματος της πόλης: η επανάσταση των Νεότουρκων 1908 και η ίδρυση

της Φεντερασιόν το 1909. Η διαδικασία της κοινωνικής συνειδητοποίησης, συμβάδιζε με την έξαρση των εθνικών ανταγωνισμών, οι οποίοι μπορούν να θεωρηθούν και παράγωγο της κοινωνικής δυσарέσκειας (αυταρχική διακυβέρνηση, χαμηλό βιοτικό επίπεδο, αγροτική κρίση).

4.2.2 Απεργιακό Κόμα 1908

Η επανάσταση των Νεότουρκων που ξέσπασε τον Ιούλιο του 1908, σχετίζονταν αρχικά με την παραχώρηση συνταγματικών δικαιωμάτων και είχε μεγάλη απήχηση σε όλες τις εθνοτικές θρησκευτικές κοινότητες. Σύντομα, μέσα στην αναταραχή ξεσπούν απεργίες και δημιουργούνται τα πρώτα εργατικά συνδικάτα κατ' επάγγελμα και εθνικότητα. Η πιο σημαντική απεργία ήταν των σιδηροδρομικών, η οποία εξαπλώθηκε σε μεγάλη έκταση της περιοχής της Μακεδονίας και η οποία πέτυχε τελικά την αύξηση των μισθών και την ιατρική κάλυψη σε περίπτωση ασθενειών, ατυχημάτων κ.τ.λ. Την ίδια χρονιά απέργησαν οι αρτεργάτες, οι καπνεργάτες, οι τροχιοδρομικοί, οι ζυθοποιοί, οι μυλεργάτες και οι κεραμοποιοί του Αλλατίνι, οι ράφτες, οι κουρείς, οι σαπωνοποιοί και οι σερβιτόροι.

Το σημαντικό στοιχείο αυτών των απεργιών ήταν ότι αποτέλεσαν την αφορμή για την συνδικαλιστική οργάνωση των εργατών. Ένα χρόνο μετά, υπάρχουν στην πόλη 19 συνδικάτα (1909). Οι εθνικοί διχασμοί, δυστυχώς, κινούνται κάθετα στους αγώνες με αποτέλεσμα τα πρώτα βήματα της συνδικαλιστικής οργάνωσης να δυσκολεύονται να μείνουν

ανεπηρέαστα από τις εθνικές επιδιώξεις. Σε αυτό συνέβαλε και το γεγονός ότι υπήρχαν ήδη από το παρελθόν τα Ταμεία Αλληλοβοήθειας τα οποία συγκροτούνται από εθνικούς πολιτικούς συλλόγους. Τα μεικτά σωματεία ήταν ελάχιστα. Τέτοια ήταν το συνδικάτο καπνεργατών της Regie και ο Σύνδεσμος Σιδηροδρομικών, ο οποίος δεν περιλάμβανε μόνο τις γνωστές εθνότητες της πόλης, αλλά και Σέρβους, Γερμανούς, Γάλλους κ.α. Στις απεργίες αυτής της περιόδου δεν συναντάμε συγκρούσεις και βία. Λόγω του γενικού ενθουσιασμού η αστυνομία και ο στρατός γίνονται δεκτοί με χειροκροτήματα και συνθήματα όπως «Ζήτω η Ελευθερία» κ.τ.λ. Είναι γενικά η πρώτη και ίσως η τελευταία φορά που οι πολιτικές οργανώσεις και οι εθνικές κοινότητες δέχονται την κινητοποίηση των μαζών και προωθούν τα λαϊκά αιτήματα. Συνεπώς η Φεντερασιόν φαίνεται να ιδρύεται σε ένα περιβάλλον θετικό για τους εργατικούς αγώνες αλλά με το εθνικό ζήτημα να αναχαιτίζει διαρκώς την πρωτοκαθεδρία του κοινωνικού.

Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία (Φεντερασιόν), η οποία ιδρύθηκε το 1909 με ηγέτη τον Αβραάμ Μπεναρόγια, ήταν το πιο προωθημένο κομμάτι του εργατικού κινήματος. Αρχικά ήταν μεικτή αλλά έπειτα από την αποχώρηση της ομάδας των Βουλγάρων, κυριάρχησε το εβραϊκό στοιχείο. Η σοσιαλιστική της κατεύθυνση εμπνέονταν από τις αρχές της Β' Διεθνούς, ενώ οι οργανωτικές αρχές της από την κεντροευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία: ομοσπονδιακή οργάνωση κατά εθνότητες, δημοκρατική ανάδειξη ηγεσίας, έλεγχος από τη βάση, αυτοτελής οργάνωση του προλεταριάτου και ανεξαρτη-

σία της εργατικής τάξης. Η Φεντερασιόν επηρεάζει 14 σωματεία και εκπροσωπεί 5.000 εργάτες. Κατάργησε τον αλληλοβοηθητικό χαρακτήρα των σωματείων και τα αναδιοργάνωσε σε επαγγελματικά με δικά τους ταμεία. Επιδίωξή της ήταν η εσωτερική οργάνωση των σωματείων να δομείται ομοσπονδικά, ώστε να ξεπεραστεί το πρόβλημα των εθνικών διαχωρισμών των εργατών. Παράλληλα ιδρύεται το 1910 η Σοσιαλιστική Νεολαία η οποία προωθεί πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Από την απεργιακή δράση του 1908 μπορούν να εξαχθούν τα εξής συμπεράσματα: Πρώτον οι κοινωνικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ακόμα θολές. Η διάχυτη κοινωνική δυσαρέσκεια που υπήρχε οδήγησε σε ένα έντονο απεργιακό κύμα με αφορμή την επανάσταση των Νεότουρκων, έχοντας όμως χαρακτηριστικά αυτοσχεδιασμού, αβεβαιότητας και πειραματισμού. Δεύτερον οι πολιτικές παρατάξεις (Νεότουρκοι, εθνικά κομιτάτα, εθνικές κοινότητες) υποχρεώθηκαν κατά κάποιο τρόπο να δεχτούν την κινητοποίηση του πληθυσμού και να υποστηρίξουν ακόμα τολμηρότερα αιτήματα προκειμένου να επιτύχουν τη νομιμοποίησή τους. Τρίτον το κοινωνικό ζήτημα διαπλέκονταν με το εθνικό, χάνοντας έτσι ένα σημαντικό μέρος της δυναμικής του. Το σοβαρότερο πρόβλημα που αντιμετώπιζε η πολυεθνική και πολιτισμική Θεσσαλονίκη ήταν η ανάπτυξη των εθνικισμών. Η ανάμειξη του εθνικού με το κοινωνικό ζήτημα ευνοούσε τη διατήρηση των θολών κοινών σχέσεων και έκανε ακόμα δυσκολότερη την προσπάθεια των σοσιαλιστικών οργανώσεων όπως η Φεντερασιόν, για την οργάνωση των εργατών.

4.2.3 Απεργιακή δράση στην μετα-Οθωμανική Αυτοκρατορία 1912-1922

Κατά την μετά οθωμανική περίοδο το πρόβλημα των εθνικών ανταγωνισμών προσδιόρισε και τους όρους ενσωμάτωσης και υποδοχής του εργατικού κινήματος της πόλης στο ελληνικό κράτος. Κύριο μέλημα του ελληνικού κράτους που κατέλαβε τη Θεσσαλονίκη υπήρξε η παγίωση της ελληνικής κυριαρχίας. Η πολυεθνική σύνθεση του εργατικού δυναμικού της πόλης γεννούσε διαρκώς υποψίες στη νέα ελληνική διοίκηση, ενώ το κοινωνικό πρόβλημα ερμηνεύονταν αυτομάτως ως εθνικό. Σε αυτό το κλίμα τα πλαίσια δράσης της Φεντερασιόν άρχιζαν να στενεύουν ενώ η εβραϊκή της σύνθεση προκαλούσε αντισημιτικές εκδηλώσεις από τον ελληνικό εθνικιστικό τύπο, κυρίως τη *Νέα Αλήθεια*. Η εφημερίδα της Φεντερασιόν, *Αβάντι*, λογοκρίνονταν συνέχεια. Η συγκέντρωση της πρωτομαγιάς του 1913 απαγορεύτηκε, ενώ η αστυνομία εισέβαλε στα γραφεία της το 1914 ψάχνοντας για βούλγαρους πράκτορες.

Μια ακόμα αρνητική επίπτωση του εθνικού ανταγωνισμού στους κοινωνικούς αγώνες της πόλης ήταν επίσης η προσπάθεια της νέας ελληνικής διοίκησης να επιβάλει ελληνική ηγεσία στο εργατικό κίνημα με την δημιουργία του Συνδέσμου Συντεχνιών και Σωματείων, στο οποίο συμμετείχαν μόνο ελληνικά σωματεία της Θεσσαλονίκης. Το 1914 ο Σύνδεσμος εμφανίζεται ως «Λαϊκό Κόμμα», με σκοπό να επηρεάσει το ελληνικό στοιχείο στις εκλογές του 1915 και να ισορροπήσει την επιρροή της Φεντερασιόν. Τα περισσότερα

σωματεία ήταν ελληνικά και σε αυτό συντέλεσε η ανταλλαγή πληθυσμών που έγινε προοδευτικά με τις βαλκανικές χώρες και την Τουρκία. Ωστόσο, υπήρχαν ως το 1922 τέσσερα μεικτά σωματεία από Εβραίους και Τούρκους, ένα αμιγώς τούρκικο και ένα μεικτό Τούρκων, Βουλγάρων και Αρμενίων. Ακόμα, αυτή την περίοδο εμφανίζονται τα πρώτα σωματεία της βιοτεχνικής παραγωγής όπως επίσης τα πρώτα που αφορούν εργαζόμενους στη βιομηχανία π.χ. Αλλατίνι, Όλυμπος-Νάουσα, τσιγαρόχαρτων κ.τ.λ., ύστερα από πρωτοβουλία του Εργατικού Κέντρου.

Την περίοδο αυτή ιδρύεται και το Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης (1917)¹. Η απεργία δεν αποτέλεσε ποτέ έτοιμο μοντέλο δράσης, αλλά μια έντονη πολιτική διαδικασία. Οι εργάτες διαμορφώθηκαν συλλογικά μέσα από τον κοινό τους αγώνα.

4.2.4 Η σημασία του κλάδου των καπνεργατών στους εργατικούς αγώνες

Η κοινωνική ιστορία της πόλης το 1912-1936 είναι η ιστορία των καπνεργατικών αγώνων. Ορισμένα χαρακτηριστικά της εργασίας στα καπνά όπως για παράδειγμα η ανδρική εργασία με χαρακτηριστικά δεξιότητες, η σαφή κατανομή εργασι-

1. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, βλ. Μπάσταρδες με Μνήμη, *Η Ιστορία του Εργατικού Κέντρου και των Εργατικών Σωματείων στη Θεσσαλονίκη*.

ών μεταξύ ανδρών και γυναικών και η ισχυρή επαγγελματική ιεραρχία αποτέλεσαν υπόστρωμα για την ανάπτυξη συλλογικής δράσης. Η εργοδοτική διάθεση ανατροπής αυτών των χαρακτηριστικών, είχε ως αποτέλεσμα τη δυναμική αντίδραση των καπνεργατών, οι οποίοι βρέθηκαν στην πρωτοπορία του εργατικού κινήματος σε όλη τη διάρκεια του μεσοπολέμου. Την εποχή της προσάρτησης της πόλης, δύο ήταν τα καπνεργατικά σωματεία το Διεθνές, που ήταν εβραϊκό και η Πρόοδος που ήταν ελληνοτουρκικό. Τα δύο συνδικάτα άρχισαν να συνεργάζονται στενά από το 1913, όταν ξέσπασαν οι απεργίες στην Καβάλα και υπήρξε ανάγκη συντονισμού και αλληλοϋποστήριξης. Σε συνέδριο της ίδιας χρονιά ιδρύεται η Κεντρική Επιτροπή Δράσης με έδρα την Καβάλα και σηκώνεται ο αγώνας ενάντια στο εμπόριο ανεπεξέργαστων καπνών και στην αναδιάρθρωση των παραγωγικών ιεραρχιών. Η απεργία που ακολούθησε το 1914 οδήγησε στη στενή συνεργασία των δύο σωματείων τα οποία, παρά τις εθνικές διαφορές τους, ακολούθησαν κοινή στάση στα εργασιακά προβλήματα των καπνεργατών.

4.2.5 Η καπνεργατική απεργία του 1914

Το Μάρτιο του 1914 ξέσπασε η μεγαλύτερη καπνεργατική απεργία που συγκλόνισε όλη την Μακεδονία. Ήταν ο πρώτος σημαντικός αγώνας που τρέχει η Φεντερασιόν μετά την προσάρτηση της Μακεδονίας και ο πρώτος που έρχεται να αντιμετωπίσει η ελληνική διοίκηση. Τα σωματεία Καβάλας, Δράμας και Θεσσαλονίκης σε συντονισμό υποβάλουν από

Μπάσταρδη Μνήμη

κοινού τα αιτήματά τους στους εμπόρους, τα οποία δεν ήταν μόνο οικονομικού χαρακτήρα αλλά αφορούσαν και την ίδια την οργάνωση της εργασίας.

Τα αιτήματα του αγώνα είναι τα εξής:

- Αύξηση του ημερομισθίου των ντέξηδων² και στοιβαδόρων
- Να μη γίνεται δεκτός για εργασία καπνεργάτης που δεν είναι μέλος των σωματείων.
- Να μη γίνονται δεκτοί στα καταστήματα καπνεργάτες που μετακινούνται χωρίς τη σχετική απόδειξη των σωματείων.
- Σε κάθε αίθουσα επεξεργασίας, οι ντέξηδες να αποτελούν το 35% του προσωπικού.
- Τα κορίτσια και οι γυναίκες να μην εργάζονται ως ντέξηδες.

Στις 28 Μαρτίου τα δύο σωματεία Διεθνές και Πρόοδος, με μεικτή επιτροπή, κατευθύνθηκαν προς το Διοικητήριο για να καταθέσουν τα αιτήματά τους. Η μετάβασή τους πήρε χαρακτήρα διαδήλωσης 1.500 ατόμων ενώ σημειώθηκαν επεισόδια και συλλήψεις.

Οι εργοδότες αποδέχτηκαν το αίτημα των αμοιβών, αλλά θεώρησαν απαράδεκτο οποιοδήποτε αίτημα σχετίζονταν με τον έλεγχο της εργασίας, την αποπομπή των μη συνδικαλι-

2. Ειδικευμένος άνδρας καπνεργάτης που άνηκε στην ανώτερη ιεραρχία των εργατών.

ζόμενων εργατών, την απαίτηση να μην εργάζονται γυναίκες σε υψηλά πόστα κ.α. Η άρνηση στα αιτήματα των εργατών όρισε την πρώτη μέρα της απεργίας (30 Μαρτίου) όπου έλαβαν χώρα και οι πρώτες συγκρούσεις. Η εργοδοσία έφερε μουσουλμάνες εργάτριες να δουλέψουν με την προστασία της αστυνομίας ενώ οι Εβραίες εργάτριες τις αποδοκίμαζαν και προσπαθούσαν να τις εμποδίσουν. Οι μουσουλμάνες οπλίζονται με ξύλα και κατεβαίνουν σε αντιαπεργιακή διαδήλωση έξω από τα γραφεία της Φεντερασιόν, όπου συγκρούστηκαν με τις Εβραίες που περιφρουρούσαν τα γραφεία. Οι χωροφύλακες προσπάθησαν με δυσκολία να επιβάλουν την τάξη, έβγαλαν ξίφη και βούρδουλες και τραυμάτισαν πολλές γυναίκες.

Στις 15 Απριλίου υπογράφεται δεύτερο πρωτόκολλο με την εργοδοσία, στο οποίο αναιρείται και ο ελάχιστος έλεγχος από την μεριά της εργοδοσίας πάνω στα ποσοστά των ντέξηδων. Οι θέσεις των ντέξηδων πια, θα τροφοδοτούνταν αποκλειστικά από το σωματείο με τέτοιους ειδικευμένους εργάτες.

Υπάρχουν ορισμένα σημεία της απεργίας του 1914 όπου εμφανίζεται αδρά η διαπλοκή των ταυτοτήτων του φύλου και του έθνους. Πρώτον, το αίτημα να μην καταλαμβάνουν οι γυναίκες τη θέση του ντεξή, δείχνει πως οι άνδρες φοβήθηκαν ότι κινδυνεύει η συγκρότησή της ταυτότητας τους ως άνδρες. Δεύτερον, η σύγκρουση των γυναικών δεν οφείλεται στην ύπαρξη συγγενικών σχέσεων κάποιων από αυτές με καπνεργάτες που πρωτοστάτησαν στην απεργία, αλλά

σε λόγους εθνοτικούς (Εβραίους εναντίον Μουσουλμάνων), που ίσως ενισχύονται και από τη συμμετοχή τους στα τοπικά δίκτυα επικοινωνίας της γειτονιάς. Τρίτον, η εξέλιξη της απεργίας δείχνει ότι η πολυπολιτισμική Θεσσαλονίκη έδινε δυνατότητες ευκαιριών στις γυναίκες. Η μετάβαση όμως στο ελληνικό κράτος ισοπέδωσε, για λόγους πολιτικούς, εθνικής ολοκλήρωσης κ.λ.π, τη διαφοροποίηση της προηγούμενης περιόδου και επέβαλε την ελληνική και ανδρική ταυτότητα στο καπνεργατικό επάγγελμα.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι η απεργία του 1914 ήταν η τελευταία μαζική κινητοποίηση της πόλης με πολυεθνικό χαρακτήρα, χάρη στην τακτική της Φεντερασιόν. Η έναρξη των πολέμων και η μαζική εκδίωξη των μουσουλμάνων θα αλλάξουν ριζικά τον χαρακτήρα της πόλης και το εργατικό κίνημα θα αποκτήσει ελληνική εθνική ταυτότητα. Η εθνικιστική ρητορεία υποχωρεί μαζί με την διεθνιστική και το εργατικό κίνημα έρχεται να αντιμετωπίσει ένα νέο πόλο συγκρότησης του αστικού λόγου, τον αντικομμουνισμό.

Το κράτος και οι πολιτικοί φορείς φαίνεται ότι αλλάζουν στάση απέναντι στις εργατικές διεκδικήσεις. Ο ακηδεμόνευτος χαρακτήρας της Φεντερασιόν ενοχλούσε τους Φιλελεύθερους και έτσι μετά την απεργία εκδιώχτηκαν ο Μπεναρόγια και ο Γιονάς, ενώ από το 1915 άρχισαν οι προσπάθειες δημιουργίας ενός κρατικού Εργατικού Κέντρου, προσπάθεια που καρποφόρησε το 1917.

Εκείνο το στοιχείο όμως που εμφανίστηκε σε αυτή την απεργία προσδιορίζοντας την αυγή μιας νέας εποχής, ήταν

πως ο κοινωνικός ανταγωνισμός αναπτύχθηκε στη βάση των εργασιακών σχέσεων. Δεν προέκυψε στα πλαίσια κάποιας διάχυτης κοινωνικής δυσaráσκειας ή του ενθουσιασμού ενός «απεργιακού πυρετού» όπως συνέβη στα 1908. Η δομή της εργασίας, ο έλεγχος της εργασιακής διαδικασίας, οι σχέσεις των δύο φύλων στο χώρο εργασίας βρέθηκαν αυτή τη φορά στο κέντρο του κοινωνικού προβληματισμού. Με άλλα λόγια η απεργία του 1914 έθεσε για πρώτη φορά ένα ευρύ φάσμα θεμάτων που αφορούσαν τη λειτουργία των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής.

4.2.6 Η απεργία των υποδημάτων, 1919

Η απεργία των υποδηματεργών ξεκίνησε στις 7 Μαρτίου. Κάποια από τα αιτήματα που υπέβαλαν στους εργοδότες ήταν: επίσημη αναγνώριση του εργατικού σωματείου, γενική αύξηση των ημερομισθίων κατά 50%, να προσλαμβάνονται ως εργάτες μόνον μέλη του σωματείου, αποζημίωση των εργατών επί 5 μέρες σε περίπτωση ασθενείας του κ.α.

Στα 1919 υπήρχαν στη Θεσσαλονίκη δύο σωματεία υποδηματεργών. Το ένα ήταν το Διεθνές Συνδικάτο υποδηματεργών Θεσσαλονίκης, το οποίο ήταν αμιγώς εβραϊκό και επηρεάζονταν από την πολιτική της Φεντερασίον καθώς και από τις αρχές της Β' Σοσιαλιστικής Διεθνούς. Το άλλο ήταν ο Σύνδεσμος εργατών υποδηματοραπτών Θεσσαλονίκης το οποίο ήταν μεικτό σωματείο από Έλληνες και Εβραίους και ακολουθούσε πιθανώς την γραμμή του Εργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης έχοντας αντισοσιαλιστική πολιτική. Είναι χαρακτηριστι-

κό ότι το ΕΚΘ δεν αναμείχθηκε στην εξέλιξη της απεργίας, παρά μόνο τις δύο τελευταίες μέρες. Από την άλλη πλευρά τα εργοδοτικά σωματεία ήταν επίσης δύο: το Σωματείο των εν Θεσσαλονίκη υποδηματοποιών και ο Σύνδεσμος Ισραηλιτών Υποδηματοποιών Καταστηματαρχών Θεσσαλονίκης.

Η απεργία δεν είχε συγκεκριμένη ημέρα λήξης, διότι ήταν διαφορετική για κάθε κατάσταση. Αυτό οφείλονταν κυρίως στο γεγονός ότι οι εργοδότες δεν κράτησαν ενιαία στάση απέναντι στους απεργούς. 24 εργοδότες Έλληνες και Εβραίοι αποδέχτηκαν τις περισσότερες απαιτήσεις των εργατών πέντε μόλις ημέρες μετά την έναρξη της απεργίας.

4.2.7 Η πρώτη γενική απεργία, Ιούλιος 1919

Μετά την διάσπαση της ΓΣΕΕ σε βενιζελικούς και σοσιαλιστές, πολλοί σοσιαλιστές συνελήφθησαν και στάλθηκαν στη Φολέγανδρο. Κεντρικό σύνθημα της απεργίας του 1919 ήταν η επιστροφή των εξορισμένων. Στην απεργία συμμετείχαν σχεδόν όλα τα σωματεία και η κατάσταση έμοιαζε εκρηκτική. Θύμιζε το 1908, αλλά αυτή τη φορά στην κινητοποίηση δεν συμμετείχε ο στρατός και η αστυνομία, όπως επίσης δεν στήριζε όλος ο πληθυσμός της πόλης. Η αστυνομία έκανε μαζικές συλλήψεις εργατικών στελεχών. Σύσσωμος ο ημερήσιος τύπος έβαλε κατά των απεργών, κατηγορώντας τους ως ανατροπείς του καθεστώτος σε μια κρίσιμη πολεμική ώρα για τη χώρα. Σχετικές φιλεργατικές φυλλάδες καλούσαν το κράτος να διαλύσει τα σωματεία στο όνομα της κοινωνικής γαλήνης. Η αποτυχία της απεργίας έγκειται στο ότι δεν ξεκίνησε

στη βάση εργατικών «από τα κάτω» επιδιώξεων αλλά από συνθήματα και πολιτικές επιλογές των ηγεσιών, καθώς και το γεγονός ότι είχε πολιτικό χαρακτήρα, για αυτό και καταπολεμήθηκε με πολιτικό τρόπο, σε αντίθεση με το 1936 που ξεκίνησε στη βάση εργατικών αιτημάτων.

4.2.8 Οι απεργίες των σιδηροδρομικών 1920-1921

Η πρώτη απεργία ξεκίνησε στις 17 Ιανουαρίου 1920. Ήταν αρκετά μαζική, συμμετείχαν 4.000 άτομα, και οργανώθηκε από το Σύνδεσμο Σιδηροδρομικών Μακεδονίας. Το Φεβρουάριο η απεργία κέρδισε τις διεκδικήσεις της και πολλές δεσμεύσεις. Ακολούθησε η ενοποίηση των σιδηρόδρομων πανελλαδικά καθώς και η αναδιάρθρωση στις εργασιακές σχέσεις, ενώ παράλληλα ιδρύονται σωματεία κατά κλάδο.

Το 1921 ξεσπά η πρώτη πανελλαδική απεργία σιδηροδρομικών που οργάνωσε η νεοϊδρυθείσα ΠΟΣ (Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών). Κάποια από τα κυριότερα αιτήματα ήταν: αυξήσεις μισθών και ημερομισθίων, εφαρμογή οκτάωρου εργασίας, ενιαίο μισθολόγιο, πληρωμή των ημερών ασθένειας. Αυτή τη φορά η απεργία δεν ήταν ευπρόσδεκτη. Με την αλλαγή της κυβέρνησης θεωρήθηκε πως η απεργία είχε πολιτικούς φιλοβενιζελικούς σκοπούς και ότι στρέφονταν κατά του νεοαφιχθέντα βασιλιά Κωσταντίνου Α'. Επομένως από την πρώτη κιόλας στιγμή αντιμετωπίστηκε με επιστράτευση των απεργών. Όσοι δεν πειθαρχούσαν παύονταν για ένα μήνα, τους κόβονταν ο μισθός και στέλνονταν στο μικρασιατικό μέτωπο. Κατά την διάρκεια της απεργίας

1.500 εργάτες συνελήφθησαν και 500 στάλθηκαν στο μέτωπο. Έτσι η απεργία έληξε με ήττα το Μάρτιο του 1921. Λίγους μήνες μετά, πολλά από τα αιτήματα των απεργών έγιναν δεκτά από την κυβέρνηση Γούναρη.

Η Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών ήταν η πρώτη που έτρεξε πανελλαδική κινητοποίηση και κατάφερε να κινητοποιήσει τόσο μαζικά τους εργάτες. Επίσης η βάση των επιδιώξεων δεν ήταν η διατήρηση του ελέγχου της εργασίας ή η κατανομή της εργασίας σε συγκεκριμένα πόστα, αλλά το οκτάωρο και η κοινωνική ασφάλιση. Απηχούσε δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα και αυτό ίσως σχετίζεται με το ότι βρέθηκε από νωρίς στην σφαίρα του άμεσου κρατικού ενδιαφέροντος. Η κρατική ανάμιξη προσδιόρισε τα συνδικαλιστικά χαρακτηριστικά των σιδηροδρομικών. Η οργανωτική διάρθρωση του κλάδου συνοδεύτηκε από την ανάπτυξη του ρεφορμιστικού συνδικαλισμού αλλά και από πολλές μικρές νίκες που έγιναν φάρος των εργατικών επιδιώξεων στο σύνολό τους (ταμεία ασφάλισης, συντάξεις, πληρωμένες διακοπές, δώρα εορτών κ.τ.λ.)

4.2.9 Η απεργία στο εργοστάσιο τσιγάρων Σαλόνικα 1922

Στις 26 Απριλίου, οι γυναίκες εργάτριες του εργοστασίου ξεκίνησαν μια απεργία, όχι ιδιαίτερα γνωστή, καθότι ο τύπος αναφέρθηκε στην κινητοποίηση αυτή έπειτα από τέσσερις μέρες και κυρίως ως κάτι αξιοπερίεργο αφού οργανώνονταν από γυναίκες. Η απεργία πραγματοποιήθηκε ως απάντηση στην πρόσληψη «25 ξένων εργατριών», δηλαδή εργατριών που δεν εκπροσωπούνται από σωματείο και δεν είχαν ορ-

γανωμένη υποστήριξη, στη θέση απολυμένων και όχι μόνο. Το αίτημα να προσλαμβάνονται ως καπνεργάτες/τριες μόνο μέλη του συνδικάτου, είχε σαν στόχο αφενός να ελέγξει τη «μαύρη εργασία» και την εκμετάλλευση και αφετέρου να συσπειρωθεί όλο και μεγαλύτερος αριθμός εργαζομένων στο σωματείο. Η κινητοποίηση ξεκίνησε από τους ειδικευμένους εργάτες και εργάτριες του εργοστασίου αλλά ξέφυγε από τα χέρια τους. Από το 1914 υπήρχε το Συνδικάτο εργατών και εργατριών καπνεργοστασίων Θεσσαλονίκης που εκπροσωπούσαν τα συμφέροντα των τσιγαράδων. Η σταδιακή εκμηχάνιση και η απομάκρυνση των ειδικευμένων εργατών από το επάγγελμα αποψίλωσε το σωματείο από τα οργανωμένα μέλη του. Το 1920 σε σύνολο 1.200 εργατών/τριων στα εργοστάσια τσιγάρων, είχε μόνο 147 μέλη. Το 1922 δεν έβγαλε ούτε μία ανακοίνωση για την απεργία που εκδηλώθηκε στο εργοστάσιο Σαλόνικα. Μόνο η Διεθνής Καπνεργατική Ένωση δραστηριοποιήθηκε για να υποστηρίξει τα συμφέροντα των εργατριών. Το σωματείο αυτό όμως δεν περιλάμβανε τσιγαράδες. Την τριετία 1920-1923 δεν υπήρχε σωματείο που να προωθεί τα συμφέροντα των εργατών και εργατριών στα εργοστάσια μηχανοποιήτων τσιγάρων. Αυτό προφανώς οφείλεται στη συνδικαλιστική διάκριση μεταξύ καπνεργατών και τσιγαράδων.

Το κενό αυτό προσπάθησε να εκμεταλλευτεί το εργοδοτικό Σωματείο Αλληλοβοήθειας Καπνεργατών, με σκοπό να απορροφήσει τις νέες εργατικές ειδικότητες και να τις προστατεύσει από την επιρροή των κομμουνιστών. Η εγγραφή

στο σωματείο επιβάλλονταν από την εργοδοσία. Πολύ γρήγορα το σωματείο άρχισε να χάνει μέλη και να έχει διαρροές προς το «κόκκινο Ε.Κ.Θ.».

Επίσης η εργοδοσία φάνηκε πως δεν μπορούσε να επαφίεται στη μη αγωνιστικότητα των γυναικών. Οι τελευταίες είχαν αρχίσει να έχουν το δικό τους ρόλο μέσα στην τεχνική σύνθεση του εργοστασίου, έχοντας αντικαταστήσει τους ειδικευμένους εργάτες και έχοντας φτιάξει τις δικές τους συγγενικές ομάδες εργασίας. Η προσπάθεια των εργοδοτών να διαβρώσουν αυτές τις ομάδες με «ξένες» προκάλεσε την αντίδραση των εργατριών. Ήδη από τη δεύτερη μέρα της απεργίας σημειώθηκαν συγκρούσεις, καθώς οι απεργοσπάστριες με τη συνοδεία του προέδρου του εργοδοτικού σωματείου, δέχθηκαν επίθεση με αποτέλεσμα να ακολουθήσει συμπλοκή, στην οποία χρησιμοποιήθηκε μέχρι και πυροσβεστική αντλία για να τις διαλύσει. Οι συλλήψεις που πραγματοποιήθηκαν ήταν πολλές.

Με την πίεση του Εργατικού Κέντρου και της Διεθνούς Καπνεργατικής Ένωσης, η εργοδοσία απομάκρυνε τελικά τις «ξένες», ενώ οι απολυμένες εργάτριες λόγω απεργίας επανήλθαν στη δουλειά. Ένα χρόνο μετά δημιουργήθηκε ο Σύνδεσμος Εργατών και Εργατριών Μηχανοποιητών Σιγαρέτων Καπνοκοπηρίων Θεσσαλονίκης, με την οργανωτική συνδρομή του Ε.Κ.Θ και συγκροτούμενο από μέλη που άνηκαν ως τότε στο εργοδοτικό Σωματείο Αλληλοβοήθειας Καπνεργατών.

4.2.10 Απεργιακοί αγώνες στην περίοδο 1922-1928

Το βασικό χαρακτηριστικό στοιχείο των κοινωνικών αγώνων στη Θεσσαλονίκη αυτής της περιόδου είναι η παρουσία των προσφύγων. Η άφιξή τους συνοδεύτηκε από έντονη δημοσιονομική αστάθεια, υψηλό πληθωρισμό και ανεργία. Τα δεδομένα αυτά ευνόησαν τους εργοδότες στο να επιτεθούν στις εργατικές κατακτήσεις. Ωστόσο οι διεκδικήσεις δεν άλλαξαν, ούτε έπεσε η μαχητικότητα των εργατών και εργατριών. Ο έλεγχος της εργασιακής διαδικασίας επιδιώχθηκε με ακόμα μεγαλύτερο πείσμα, προκειμένου να αναχαιτιστεί η ανεργία. Η άφιξη των προσφύγων προκάλεσε την ανησυχία της κρατικής εξουσίας, η οποία φοβήθηκε τη ριζοσπαστικοποίηση αυτού του πληθυσμού εξαιτίας των κακών συνθηκών διαβίωσής του. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την ένταση της καταστολής και περιστολής των δικαιωμάτων. Το 1928 με 1929 παρατηρείται ραγδαία αύξηση των σωματείων, ως το 1931 που υπάρχει κάθετη πτώση (Ιδιώνυμο, διώξεις, φυλακίσεις, απελάσεις).

4.2.11 Τα γεγονότα του 1923

Το βασικό χαρακτηριστικό αυτού του έτους ήταν η ακρίβεια, ο πληθωρισμός, η σκληρή φορολογία, η συναλλαγματική αστάθεια, η διαρροή κεφαλαίων στο εξωτερικό και η ανάπτυξη κερδοσκοπικών τάσεων στο συνάλλαγμα. Η τιμή της λίρας 15πλασιασθηκε προκαλώντας άνοδο στις τιμές των τροφίμων και των ειδών πρώτης ανάγκης. Η δυσαρέσκεια του κόσμου άρχισε να εντείνεται ταχύτατα. Στη Θεσσαλονίκη διαδηλω-

τές συγκεντρώθηκαν έξω από την Τράπεζα Θεσσαλονίκης οπλισμένοι με ξύλα και άρχισαν να προκαλούν υλικές φθορές στο κτήριο, ενώ κατηγορούν τους χρηματιστές για την υποτίμηση της δραχμής. Ταυτόχρονα το κράτος έπρεπε να λύσει το πρόβλημα σίτισης του προσφυγικού πληθυσμού. Η πίεση αυτή οδήγησε σε πλημμελή οργάνωση και έλεγχο της διανομής του ψωμιού προκαλώντας αναστάτωση στην αγορά τροφίμων και πτώση της ποιότητάς του. Πολλές φορές παρατηρούνται επιθέσεις σε αρτοποιεία και επεισόδια πανικού. Η πολιτική και οικονομική αναταραχή από τις αρχές του 1923 και οι υποψίες των εργατών και εργατριών για αισχροκερδείς πρακτικές στη διανομή ψωμιού προκάλεσαν το μεγάλο απεργιακό κύμα του Αυγούστου. Ένας ακόμη λόγος ήταν η εντατικοποίηση της εργασίας των αρτεργατών χωρίς την αντίστοιχη άνοδο των αποδοχών, καθώς και η απειλή απόλυσης αφού η ανεργία καλπάζει. Τα γεγονότα ξεκίνησαν στην Αθήνα αλλά επεκτάθηκαν και σε άλλες πόλεις. Στη Θεσσαλονίκη απέργησαν η Διεθνής Αρτεργατική Ένωση, η Διεθνής Καπνεργατική Ένωση, οι μυλεργάτες, οι τροχιοδρομικοί, οι σιδηροδρομικοί, οι κεραμοποιοί, οι λιμενεργάτες, οι υποδηματεργάτες κ.α. Η πόλη στρατοκρατούνταν, πολλοί απεργοί συνελήφθησαν και δικάστηκαν ενώ το ΕΚΘ φρουρούνταν.

4.2.12 Η καπνεργατική αναταραχή του 1924

Το 1924 καταργείται ο νόμος περί προστασίας των εξαγωγών των καπνών με σκοπό να γίνουν πιο ανταγωνιστικά τα

ελληνικά καπνά στις διεθνείς αγορές. Το εξαγωγικός τέλος κρατούνταν από τα ημερομίσθια των εργατών. Με την κατάργηση του οι εργάτες ζήτησαν αύξηση και επιστροφή των παρακρατημένων χρημάτων.

Οι έμποροι δεν φάνηκαν διατεθειμένοι να αποδεχτούν το αίτημα αυτό. Ως απάντηση των εργατών, ξεκίνησε μια κινητοποίηση «χαλάρωσης» των ρυθμών εργασίας. Οι εργάτες άρχισαν να παράγουν επιδεικτικά λιγότερο από όσο μπορούσαν. Οι έμποροι απαντώντας κήρυξαν λοκ άουτ με την αιτιολογία πως δεν μπορούν να υπάρχουν αυξήσεις. Στις 23 Μαΐου η Καπνεργατική Ομοσπονδία Ελλάδος υπέβαλε στους εμπόρους τα αιτήματά της: να κλειδώσουν τα ημερομίσθια στον τιμάρθμο, να μην υποβιβάσουν άλλο και να πληρωθούν στους εργάτες/τριες οι μέρες του λοκ άουτ ενώ παράλληλα απειλούσε πως θα πραγματοποιούνταν γενική απεργία στην πόλη αν δεν γίνονταν δεκτά. Οι έμποροι όμως δεν φαίνονταν διαλλακτικοί με αποτέλεσμα να παρέμβει η κυβέρνηση ώστε να βρεθεί μια συμβιβαστική λύση. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι καπνέμποροι θα έδιναν στους εργάτες το χρηματικό ποσό που προέκυπτε από τη διαφορά του παρακρατήματος για το εξαγωγικό τέλος, τα ημερομίσθια όμως θα εξακολουθούσαν να υπολογίζονται στη βάση του συναλλάγματος. Βασική προϋπόθεση που έθεσαν όμως οι έμποροι ήταν ότι θα εφάρμοζαν τους δικούς τους εργασιακούς κανονισμούς. Οι εργάτες δέχθηκαν τη ρύθμιση για τα ημερομίσθια και τα εργοστάσια ξανάνοιξαν.

4.2.13 Η απεργία των σιδηροδρομικών, 1925

Η Επιτροπή επί των Οικονομικών της κυβέρνησης Παπαναστασίου συγκροτεί μια πρόταση για περικοπές των δαπανών του κρατικού προϋπολογισμού, στην οποία συμπεριλαμβάνονται περικοπές στη μισθοδοσία, μείωση προσωπικού δημοσίων υπαλλήλων των σιδηροδρομικών και τροχιοδρομικών. Ειδικά στους σιδηροδρομικούς προτείνεται: μείωση μισθών, να μην πληρώνονται οι μέρες ασθενείας, να καταργηθεί το δώρο και 1,500 απολύσεις. Οι αποφάσεις τέθηκαν σε ισχύ την άνοιξη του 1925 και ακολούθησε η καλύτερα οργανωμένη και πιο μαχητική σιδηροδρομική απεργία στο μεσοπόλεμο.

Η απεργία ξεκίνησε στις 8 Μαρτίου. Η διοίκηση απάντησε με απολύσεις και απεργοσπάστες συνήθως πρόσφυγες και στρατιώτες. Έτσι οι αμαξοστοιχίες δεν ακινητοποιήθηκαν εντελώς. Οκτώ μέρες μετά, η απεργία εκφυλίζεται και οι εργάτες γυρνούν σταδιακά στη δουλειά. Εκείνο όμως που στοίχισε περισσότερο στους σιδηροδρομικούς ήταν το γεγονός ότι οι άλλες εργατικές οργανώσεις δεν στήριζαν τον αγώνα τους. Σε μια προσπάθεια να ανακόψει τον εκφυλισμό της απεργίας η Πανελλήνια Ομοσπονδία Σιδηροδρομικών προσπάθησε να υποκινήσει μαζί με την ΓΣΕΕ γενική πανελλαδική απεργία, τελικά όμως το εγχείρημα απέτυχε.

Στη Θεσσαλονίκη, σε μια ύστατη προσπάθεια να διευρυνθεί ο αγώνας, μπαίνει ως κεντρικό αίτημα η εφαρμογή του οκτάωρου απέναντι στην ανεργία. Οι προσπάθειες όμως ήταν άκαρπες. Το οκτάωρο δε βρήκε απήχηση σε άλλες επαγγελματικές ομάδες, καθώς δεν υπήρχε η έννοια της εργατοώρας, αλλά του ρυθμού εργασίας. Δεν υπήρχε διαχωρισμός

εργάσιμου-ελεύθερου χρόνου. Η καταπολέμηση της ανεργίας δεν γινόταν αντιληπτή ως μοίρασμα-σπάσιμο του εργασιακού χρόνου, αλλά ως άμεσα συνυφασμένη με τον τρόπο οργάνωσης και ελέγχου της εργασίας από τους εργάτες. Οι σιδηροδρομικοί εργάζονταν εντελώς διαφορετικά. Η απεργία έληξε με δεινή ήττα. Οι απολυμένοι δεν επαναπροσλήφθηκαν άμεσα. Μετά από κάποιους μήνες έγιναν κάποια βήματα, και ύστερα από πιέσεις της ΠΟΣ, η κυβέρνηση ενέκρινε την επαναπροσλήψη όλων των απολυμένων καθώς και μερική αποζημίωσή τους για τις μέρες της απεργίας. Αν και εργατική αριστοκρατία, δεν κατάφεραν να αποτελέσουν πρωτοπορία του εργατικού κινήματος λόγω αυτής τους της ιδιαιτερότητας.

4.2.14 Καπνεργατικοί αγώνες 1927-1928

Ανάμεσα στα 1924 με 1926 επικρατεί ένας κλεφτοπόλεμος ανάμεσα σε καπνεργάτες και καπνέμπορους. Τα βασικά διακυβεύματα ήταν: έλεγχος της εργασίας, επιβολή ανεπεξέργαστου καπνού, έλεγχος απολύσεων, βιβλιάρια εργασίας. Σημαντική στιγμή είναι το 1925 όπου καταργείται ο νόμος που επέβαλε τις εργατικές απόψεις στο καπνεμπόριο καθιστώντας υποχρεωτική την πολυτελή επεξεργασία των καπνών. Ο νέος νόμος επέτρεψε την εξαγωγή ανεπεξέργαστων καπνών και έδωσε το δικαίωμα στους εμπόρους να απλοποιήσουν την επεξεργασία. Παράλληλα όμως δημιούργησε ένα νέο δεδομένο, το Ταμείο Ασφαλίσεως Καπνεργατών (ΤΑΚ).

Ο αναβρασμός εκδηλώνεται ανοιχτά στις 15/2/1927 στην καπναποθήκη Herman Srierer όπου εργάζονταν 40 εργάτες και

100 εργάτριες. Τα συνεχή λοκ άουτ των εργοδοτών ήταν μία από τις οι αιτίες ενός νέου απεργιακού κύματος που ξεκίνησε στις 24 Μαΐου σε πολλά κέντρα επεξεργασίας στη Μακεδονία και συνοδεύτηκε από πολλές συλλήψεις και απελάσεις εργατών και εργατριών. Η προσπάθεια συνεργασίας των δύο καπνεργατικών σωματείων Ένωσις και Πρόοδος φαίνεται πως απέτυχε.

Στη Θεσσαλονίκη η απεργία ξεκινά στις 13 Ιουνίου του 1928 με πρωτοβουλία της Ενωτικής Ομοσπονδίας Καπνεργατών και Στιβαδόρων Ελλάδος (ΕΟΚΣΕ) και του σωματείου Ένωση, που ήταν τμήμα της. Αργότερα όμως την υποστήριξε και η Πρόοδος. Οι εργάτες και οι εργάτριες εγκατέλειψαν τις θέσεις εργασίας τους και άρχισαν να κατευθύνονται στις συγκεντρώσεις. Η αστυνομία απαντά με βία και γίνονται συλλήψεις, ενώ τα αφεντικά κινητοποιούν τους απεργοσπάστες. Στα τέλη του Ιούνη κανονίζεται συνάντηση του ρεφορμιστικού συνδικάτου με τα αφεντικά η οποία όμως δεν ευδοκμεί. Η απεργία είχε ήδη περιέλθει σε αδιέξοδο. Η ΕΟΚΣΕ ψάχνοντας μια εύσχημη δικαιολογία απεμπλοκής από το αδιέξοδο κάλεσε λύση της απεργίας ως ένδειξη καλής θέλησης προς την νέα κυβέρνηση Βενιζέλου. Η Καπνεργατική Ομοσπονδία Ελλάδος (ΚΟΕ), όμως, διαφώνησε, με αποτέλεσμα να επέλθει η ρήξη του ενιαίου μετώπου των δύο Ομοσπονδιών και κατ' επέκταση να σημάνει και η επίσημη λήξη της απεργίας.

Συμπερασματικά μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι από το 1914 ως το 1928 ο στόχος του καπνεργατικού κινήματος ήταν η ρύθμιση των εργασιακών σχέσεων με τον τρόπο που τις αντιλαμβάνονταν οι εργάτες/τριες. Το σημαντικό στοιχείο

εδώ είναι ότι οι επιδιώξεις των καπνεργατών αποτέλεσαν και επιδιώξεις σχεδόν όλων των άλλων εργατών της πόλης. Παράλληλα μέσα από τους αγώνες αναδεικνύονταν και κάποια άλλα χαρακτηριστικά όπως η έμφαση στην ποιότητα της εργασίας, το ιδεώδες της οικογενειακής εργασίας, η σαφής κατά φύλο κατανομή της εργασίας. Η είσοδος στη δεκαετία του '30 βρίσκει το προλεταριάτο σε θέση άμυνας.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΕΜΦΥΛΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΚΑΙ Η ΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ

4.3.1 Η θέση της γυναίκας στην αγροτική οικονομία της οθωμανικής αυτοκρατορίας στα τέλη του 19ου αιώνα.

Για να σκιαγραφήσουμε μια αντιπροσωπευτική εικόνα της ζωής της γυναίκας στην αγροτική οικονομία της οθωμανικής αυτοκρατορίας στα τέλη του 19ου αιώνα, παραθέτουμε ένα παράθεμα από το βιβλίο της Αναστασίας Καρακασίδου, *Μακεδονικές ιστορίες και Πάθη*.

4.3.2 Το παράδειγμα της Ασσήρου

Κατά το 1870 φθάνουν στην Γιουβέζνα (σημερινή Άσσυρος³)

3. Η Άσσηρος είναι κομόπολη του νομού Θεσσαλονίκης και έδρα του ομώνυμου δήμου. Έχει πραγματικό πληθυσμό 2.264 κατοίκους (2001). Βρίσκεται βορειοανατολικά της Θεσσαλονίκης, 22 χιλιόμετρα από το κέντρο της.

έλληνες έποικοι από τη Θεσσαλία και τα Τρίκαλα. Αυτοί οι πρώτοι έποικοι παντρεύτηκαν σλαβόφωνες γυναίκες από τα γύρω χωριά. Αφού αρχικά τακτοποιήθηκαν χάρη στις επιχειρηματικές δραστηριότητες και τις υπηρεσίες που πρόσφεραν στα περαστικά караβάνια ως έμποροι, μπακάληδες, βιοτέχνες, αυτοί οι ελληνόφωνοι επέκτειναν τις δραστηριότητες τους για να καλύψουν τις ανάγκες των γύρω οικισμών, που θεωρούσαν τη Γιουβέζνα ως εμπορικό κέντρο τους.

Το γεγονός ότι ως ορθόδοξοι χριστιανοί άνηκαν στην ίδια τελετουργική κοινότητα, το ρουμ μιλέτι, υπό το οικουμενικό πατριαρχείο και τους τοπικούς παπάδες του, διευκόλυνε αυτή τη διαδικασία. Κάνοντας τέτοιους γάμους ακολούθησαν προϋπάρχοντα πρότυπα γαμήλιων ανταλλαγών-πρακτικών, που εφαρμόζαν οι χριστιανοί κολίγοι, τους οποίους βρήκαν *in situ* στην εποχή άφιξης τους.

Η εργασία των γυναικών αποτελούσε σημαντική πλευρά της τοπικής οικογενειακής οικονομίας, καθώς οι ελληνόφωνοι έμποροι έποικοι στη Γιουβέζνα διαφοροποίησαν βαθμιαία την οικογενειακή οικονομία, επεκτείνοντας την στην κτηνοτροφία και αργότερα στην γεωργία στις νεοαποκτηθέντες γαίες τους με αποτέλεσμα εντός των οικογενειών τους να αναπτυχθούν σαφέστεροι καταμερισμοί εργασίας. Οι χριστιανοί που κυριάρχησαν στο εμπόριο, επέβλεπαν τα μαγαζιά τους και τις δραστηριότητες μεταφορών, ενώ οι γυναίκες και οι κόρες τους δούλευαν στα χωράφια. Επιπλέον, η ιδιοκτησία που μετακινούνταν μαζί με τις γυναίκες ανάμεσα στις οικογένειες, είτε με τη μορφή ιδιοκτησίας της νύφης, είτε με

τη μορφή προίκας, ήταν κρίσιμο ζήτημα στις ρυθμίσεις για τους αρραβώνες. Μέσα από τους συγγενικούς δεσμούς που δημιουργούνταν με τους γάμους, οι οικογένειες μπορούσαν να εκμεταλλεύονται νέους διαύλους πλουτοπαραγωγικών πόρων ή να δημιουργούν νέα πελατεία για τις επιχειρήσεις τους. Πολλές από τις οικογένειες που ασχολούνταν εντατικότερα με τη γεωργοκτηνοτροφική παραγωγή ήταν μεγάλες, εκτεταμένες οικογενειακές μονάδες, στις οποίες η εργασία των γυναικών ήταν βασικό συστατικό, τόσο στο σπίτι, όσο και στα χωράφια. Αυτές οι εκτεταμένες οικογένειες χαρακτηρίζονταν από αυτό που οι ανθρωπολόγοι αποκαλούν κοινή οργανωτική μορφή⁴. Αυτές οι οικογενειακές ρυθμίσεις συνεπαγόταν άφθονο εργατικό δυναμικό, στο οποίο οι γυναίκες έπαιζαν σημαντικό ρόλο.

Η παρουσία κοινών οικογενειών δείχνει μάλλον ότι οι συνθήκες παραγωγής στην περιοχή ευνοούσαν συγκεκριμένα πρότυπα στους κύκλους ανάπτυξης των οικογενειών. Η εκτεταμένη οικογενειακή οικονομία ενθαρρυνόταν ιδιαίτερα στις μεγάλες γεωργοκτηνοτροφικές οικογένειες, των οποίων τα μέσα συντήρησης και η ευημερία συνδεόταν με το μέγεθος του εργατικού δυναμικού τους, και όπου ιδίως οι φορολογι-

4. Δύο οι περισσότεροι παντρεμένοι αδελφοί, με ή χωρίς γονείς και/ή παιδιά μοιράζονται κοινό οικογενειακό προϋπολογισμό και οικονομία, συνήθως υπό τη διαχείριση ενός ή και των δύο γονέων ή μιας κοινοπραξίας παντρεμένων αδελφών.

κές πολιτικές οδηγούσαν στην ανάπτυξη μεγαλύτερων οικογενειακών μονάδων.

Σε αυτά τα πλαίσια, η σημασία της εργασίας των γυναικών εκφραζόταν συμβολικά με διάφορους τρόπους. Ήταν συνηθισμένη πρακτική να κάνει η οικογένεια του γαμπρού προσφορές στην οικογένεια της νύφης για την αγορά της.⁵ Στην Άσσυρο, την πρωτοβουλία του παζαρέματος για την αγορά της νύφης την είχε η οικογένεια του γαμπρού που προσέγγιζε την οικογένεια της νύφης και δήλωνε: «ακούσαμε ότι έχετε μια δαμάλα για πούλημα»⁶. Εντούτοις, ακόμα και μετά τον αρραβώνα, μερικοί γάμοι δεν γίνονταν, αν οι δυο οικογένειες δεν κατάφερναν να συμφωνήσουν στην ημερομηνία. Οι οικογένειες των γαμπρών επιδίωκαν οι γάμοι να γίνονται νωρί-

5. Αυτές οι ανταλλαγές γινόνταν συνήθως σε τρεις διακριτές δόσεις: μία, τη στιγμή των αρραβώνων, μία κατά το μεσοδιάστημα μεταξύ των αρραβώνων και του γάμου και μία με την ευκαιρία του ίδιου του γάμου. Ο Goody(1973) χαρακτηρίζει αυτές τις ανταλλαγές ως «έμμεση προίκα», αφού οι αρχικές πληρωμές της οικογένειας του γαμπρού χρησιμοποιούνταν από την οικογένεια της νύφης για τα έξοδα προετοιμασίας της προίκας της.

6. Η Σκουτέρη-Διδασκάλου(1991) σημειώνει ότι η πρακτική της αγοράς της νύφης ήταν διαδεδομένη μεταξύ των αγροτών και των ποιμένων σε όλη την «παραδοσιακή» Ήπειρο, Μακεδονία και Θράκη και αποκαλούνταν εναλλακτικά «δικαίωμα του πατέρα», «γάλα της μητέρας», «αγορά», «παζάρεμα».

τερα την άνοιξη, έτσι ώστε να επωφελούνται από ένα ακόμη ζευγάρι χέρια κατά την αγροτική εποχή αιχμής το καλοκαίρι. Για τους ίδιους λόγους, η οικογένεια της νύφης προτιμούσε γάμο το φθινόπωρο, ή ακόμη και το χειμώνα.

Οι κόρες των περισσότερων σλαβόφωνων οικογενειών έπαιρναν ρούχα όταν παντρεύονταν, αλλά δεν έπαιρναν προίκα. Εντούτοις, όταν ο Ι. Πάσχος, γιος σλαβόφωνου από την Παλαιόχωρα, παντρεύτηκε την κόρη του Κοντού, ελληνόφωνου εποίκου από τα Τρίκαλα, πήρε ως προίκα ιδιοκτησία στην αγορά της Γιουβέζνας και την επιχείρηση καπνού του πεθερού του. Ο εμπορικός τρόπος ζωής, με τις αποχρώσεις αστικού πολιτισμού, εισήγαγε νέες μορφές μεταβίβασης ιδιοκτησίας στην τοπική κοινωνία, πολλές από τις οποίες εκφραζόταν στο ελληνικό ιδίωμα, που ήταν η *lingua franca* του εμπορικού κόσμου των Βαλκανίων.

Οι χριστιανοί της Γιουβέζνας ήταν ένας ποικίλος πληθυσμός, που χαρακτηριζόταν από διάφορες στη γλώσσα, από τον τρόπο εξασφάλισης των μέσων συντήρησης, από τα περιουσιακά στοιχεία και τον τρόπο καταγωγής. Η αγορά ήταν κοινωνικός χώρος ανοιχτός σε όλους, αλλά μερικοί έλεγχαν το μεγαλύτερο μερίδιο ανταλλαγών εκεί. Αυτοί οι «άνθρωποι της αγοράς» κυριαρχούσαν σε όλο το κεντρικό φόρουμ ανταλλαγών στην τοπική ζωή. Παρά τις φαντασίες περί Αλεξάνδρου, και βυζαντινών, οι έλληνες της Γιουβέζνας ανήλθαν με τη δημιουργία της νέας εμπορική αγοράς στα τέλη του 19ου αιώνα. Συνειδητά ή υποσυνείδητα, αυτές οι τοπικές ελίτ εξέφραζαν ένα αίσθημα κοινής ταυτότητας, μέσα από

τα κοινά πρότυπα τελετουργικής ανταλλαγής. Ενώ οι πάντες έκαναν ανταλλαγές στο κοσμικό πεδίο της εμπορικής αγοράς, τα πρότυπα της τελετουργικής ανταλλαγής, που αφορούσαν πιο προσωπικές πλευρές της ζωής (όπως ο γάμος), είχαν πολύ μεγαλύτερη επιλεκτικότητα. Οι τσορμπατζήδες παντρεύονταν με έναν ιδιαίτερο τρόπο και μεταβίβαζαν την ιδιοκτησία μεταξύ τους επί γενεές μέσα από πρακτικές κληρονομιάς και προίκας αρραβώνων και γάμου. Με την πάροδο του χρόνου, τα πρότυπα γαμήλιων ανταλλαγών και συμμαχιών οδήγησαν στη γενικευμένη κυκλοφορία της ιδιοκτησίας εντός τη κοινότητας μεταξύ ορισμένων χριστιανικών οικογενειών, περιλαμβάνοντας μερικές οικογένειες και αποκλείοντας άλλες.

Μόνο με την εισαγωγή της εθνικής προπαγάνδας στην τοπική σκηνή, οι γλωσσικές διαφορές ανάμεσα στους ελληνόφωνους και τους σλαβόφωνους χάραξαν νέα και εξαιρετικά σημαντική κοινωνικά και πολιτικά σύνορα. Πριν από αυτό, ο πολύγλωσσός χαρακτήρας της αγοράς της Γιουβέζνας την είχε μεταβάλει σε σημαντικό κέντρο ανταλλαγής στην πεδιάδα. Οι γάμοι και οι συμμαχίες συγγένειας με τις τοπικές σλαβόφωνες οικογένειες δεν είχαν εξασφαλίσει στου ελληνόφωνους μετανάστες εποίκους (από τη Θεσσαλία) μόνο πρόσβαση στην τοπική ιδιοκτησία, αλλά ένα ευρύ δίκτυο πατρωνίας, που στήριζε τις εμπορικές επιχειρήσεις τους. Οι συγγενικοί δεσμοί με τα γύρω χωριά της περιοχής βοήθησαν αυτούς τους νέους εποίκους να εγκαθιδρύσουν, να επεκτείνουν και να διαφοροποιήσουν τα δίκτυα ανταλλαγών. Αργότερα, με την άνοδο του εθνικού ανταγωνισμού για την περιοχή, η

προσανατολισμένη στους έλληνες αγορά της Γιουβέζνας και η εμπορική ελίτ της έπαιξαν δραστήριο ρόλο στον αυξανόμενο πολιτικό αγώνα, είτε ως εκπρόσωποι και υποστηρικτές της ελληνικής υπόθεσης, είτε ως πάτρωνες και προστάτες των σλαβόφωνων συγγενών εξ αγχιστείας.

Στη διάρκεια των εθνικών αγώνων στις αρχές του αιώνα, μερικές σλαβόφωνες από το Αμπάρ-Κιόι και αλλού, οι οποίες είχαν παντρευτεί άνδρες ελληνόφωνων οικογενειών της Γιουβέζνας, βρέθηκαν σε μια κατάσταση στην οποία οι σύζυγοι τους ή τα πεθερικά τους απαγόρευαν να μιλούν τη μητρική γλώσσα τους στο ίδιο τους το σπίτι. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι πριν από τις αρχές του αιώνα οι γλωσσικές διαφορές δεν αντιπροσώπευαν κάποιο σημαντικό κοινωνικό ή πολιτικό σύνορο ανάμεσα στους πληθυσμούς της Μακεδονίας.

Μόνο αργότερα, στη διάρκεια του Μακεδονικού αγώνα, όταν αυτοί οι άνδρες απαγόρευαν στις γυναίκες τους να μιλούν «βουλγάρικα», η γλώσσα έγινε πηγή έντασης και συγκρούσεων, και εν τέλει πραγματικός εθνικός φραγμός, ο οποίος διαιρούσε και πόλωνε την ύπαιθρο.

4.3.3 Προς τη συγκρότηση της γυναικείας εργατικής δύναμης

Η είσοδος των γυναικών ως δρώντων υποκειμένων στον οικονομικό χώρο όπου κυριαρχεί η μισθωτή εργασία, ταυτίζεται με την εντατικοποίηση της μετανάστευσης προς την πόλη. Για να μελετήσουμε τη διαμόρφωση του επαγγέλματος της εργάτριας επιβάλλεται να ανατρέξουμε στους μηχανισμούς

που συγκροτούν τη γυναικεία εργατική δύναμη στην ελληνική πόλη.

Στο τοπίο της νεοελληνικής πόλης η παρουσία της εργάτριας έχει γίνει αισθητή από το 1870, όταν τα πρώτα ατμοκίνητα εργοστάσια τίθενται σε λειτουργία. Η φυσιогνωμία της αποτελεί ένα από τα σύμβολα του κοινωνικού και οικονομικού μετασχηματισμού. Σε μια νεαρή χώρα της ευρωπαϊκής περιφέρειας, όπως η Ελλάδα, με ασήμαντο προβιομηχανικό τομέα (χειροτεχνικό και εργαστηριακό), που προσπαθεί να διαρρήξει τις κυρίαρχες δομές του οθωμανικού παρελθόντος, ο τομέας της μεταποίησης συνιστά μια από τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την είσοδο της σε μια αναπτυξιακή διαδικασία που αντιστοιχεί στα δυτικά πρότυπα. (Σαλιμπά, 2002)

4.3.4 Η επιλεκτική μετανάστευση

Η οικογενειακής μορφής αγροτική ιδιοκτησία και η εκμετάλλευση αγροτικών προϊόντων προς εξαγωγή που απαιτούν εντατικοποίηση της εργασίας, όπως η καλλιέργεια της σταφίδας, συγκρατούν τον αγροτικό πληθυσμό στην ύπαιθρο. Όπως παρατηρεί ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος (1985): «Ο μηχανισμός της αγροτικής εξόδου, στην κλασική και αναγνωρίσιμη μορφή του, της διάλυσης δηλαδή των αγροτικών ισορροπιών και της μετατροπής των κατεστραμμένων αγροτών σε βιομηχανικούς εργάτες στην πόλη, δε λειτούργησε στην περίπτωση της ελληνικής οικονομίας». Πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι στον ελληνικό χώρο δεν έχουμε φαινόμενα βίαιης αποστέρισης των αγροτών από τις ιδιοκτησίες τους, έτσι ώστε αυτοί

στη συνέχεια να τροφοδοτήσουν την πόλη με φθηνά εργατικά χέρια. Όμως, παρουσιάζονται μικρότερης έκτασης μετακινήσεις προς την πόλη εξαιτίας της οικονομικής δυσπραγίας που αντιμετωπίζει ο πληθυσμός της υπαίθρου, οι οποίες αξίζει τον κόπο να σχολιαστούν. Είναι πιθανό ότι τα κίνητρα των μεταναστών αγροτικής προέλευσης δεν δημιουργούνται μόνο από την ανάγκη επαγγελματικής απασχόλησης. Η έκρηξη του φαινομένου της αστικής ανάπτυξης τροφοδοτεί κάθε είδους όνειρα, ουτοπίες, ενθουσιασμούς, προκαταλήψεις για την πόλη. Η πόλη παρουσιάζεται, κυρίως για τους αγρότες, ως ο ιδανικός τόπος εξεύρεσης εργασίας και επιλογής ενός συγκεκριμένου επαγγέλματος. Επιπλέον, η προσδοκώμενη βελτίωση του επιπέδου ζωής στην πόλη, η εξασφάλιση κοινωνικής θέσης και η επιθυμία για διαφυγή από το στενό πλαίσιο της κοινωνίας του χωριού ασκούν μια ελκτική δύναμη προς αυτήν. Ας κρατήσουμε, λοιπόν, αυτή την ελκτική δύναμη της πόλης ως μια συνιστώσα της μετακίνησης των αγροτικών στρωμάτων. (Σαλιμπά, 2002)

Πριν προχωρήσουμε θα πρέπει να κάνουμε μια διευκρίνιση ως προς τις δυνατότητες απασχόλησης που έχουν οι νέες της υπαίθρου στην πόλη. Με αυτόν τον τρόπο θα κατανοήσουμε και το μηχανισμό μετανάστευσης. Δύο δυνατότητες επαγγελματικής επιλογής έχουν οι γυναίκες όταν έρχονται στην πόλη: να γίνουν υπηρέτριες ή εργάτριες. Η φύση του επαγγέλματος της υπηρέτριας επιτρέπει ή και επιβάλλει την ατομική μετανάστευση. Μικρή εξαίρεση αποτελεί ένας περιορισμένος αριθμός περιπτώσεων, στις οποίες προσλαμβάνεται για να ασκήσει υπηρετικά καθήκοντα όλη η οικογένεια.

Όταν οι οικονομικοί πόροι δεν επαρκούν για την επιβίωση, τότε η οικογένεια είναι υποχρεωμένη να αναπροσαρμόσει το μέγεθος της αποστέλλοντας ένα από τα γυναικεία μέλη της στην πόλη ως υπηρέτρια. Στις αγροτικές οικογένειες τα καθήκοντα των μελών τους διαφοροποιούνται αναλόγως του φύλου και της ηλικίας. Οι άνδρες φροντίζουν για τις γεωργικές εργασίες αυτοί που πλεονάζουν πηγαίνουν στην πόλη ή αλλού, σύμφωνα με την παράδοση, γίνονται ναυτικοί. Οι γυναίκες ασχολούνται με την οικοτεχνία και με αγροτικές εργασίες που δεν απαιτούν μεγάλη δύναμη, με την καλλιέργεια του λαχανόκηπου, τα κατοικίδια ζώα και τη φροντίδα των παιδιών.

Όταν υπάρχει πλεόνασμα γυναικείων χεριών, μία προσδοφόρα λύση είναι να σταλεί το κορίτσι στην πόλη υπηρέτρια. Το επάγγελμα της υπηρέτριας δεν χρειάζεται καμία εξειδίκευση. Επιπλέον, βάσει της ιδιότητάς της η υπηρέτρια εξασφαλίζει στέγη στην κατοικία των αφεντικών της, φαγητό, μισθό και πολλές φορές ρούχα και υποδήματα. Η ατομική μετανάστευση φαίνεται να είναι δυσκολότερη για τις εργάτριες.

Υπάρχουν προβλήματα νοοτροπίας τα οποία δεν πρέπει να θεωρηθούν δευτερεύοντα. Καμία οικογένεια δεν αφήνει εύκολα μια κοπέλα μόνη της να πάει στην πόλη για να δουλέψει. Ο άγνωστος κόσμος της πόλης φαντάζει απειλητικός στο νου των χωρικών. Για αυτό η διαδικασία μετοικεσίας των χωρικών στην πόλη στηρίζεται πάντα στην αλληλεγγύη που εξασφαλίζουν οι οικογενειακές, οι συγγενικές και οι συντοπιτικές σχέσεις. Μέσω των σχέσεων αυτών εξασφαλίζεται η επιβίωσή τους στην πόλη. Εδώ τίθενται και θέματα «τιμής»

δεν θεωρείται ευυπόληπτη η οικογένεια που στέλνει μόνο του ένα κορίτσι στην πόλη για να γίνει εργάτρια. Ας λάβουμε υπόψη μας ότι η επαγγελματική ιδιότητα της εργάτριας απαιτεί ανεξαρτησία. Το ημερομίσθιο που λαμβάνει της εξασφαλίζει μια αυτονομία, η οποία μπορεί να γίνεται ανεπιθύμητη έως και επικίνδυνη για την οικογένειά της και για τους υπονήφιους γαμπρούς του χωριού.

Υπάρχουν όμως και μια σειρά από οικονομικά προβλήματα που καθιστούν δύσκολη έως αδύνατη την ατομική μετανάστευση για τις γυναίκες που προορίζονται να εργασθούν ως εργάτριες. Το κόστος ζωής στην πόλη είναι δυσβάσταχτο. Γιατί η εργάτρια που ζει μόνη της στην πόλη πρέπει να καλύπτει με το μισθό της βασικά έξοδα, όπως είναι η στέγη, το φαγητό και η ένδυση. Στο επίπεδο της μεταναστεύουσας οικογένειας επιτυγχάνεται ένα είδος οικονομικών κλίμακας. Πραγματικά, η αγρότισσα που πρόκειται να μεταβληθεί σε εργάτρια συνοδεύεται συνήθως από την οικογένειά της και σπανιότερα από κάποιο άρρεν μέλος της. (Σαλιμπά, 2002)

4.3.4 Τα πολεμικά γεγονότα και ο ρόλος τους στην εισροή γυναικείου εργατικού δυναμικού

Κατά τη δεκαετία των πολεμικών συγκρούσεων, από τον Οκτώβριο του 1912, που άρχισαν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, μέχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή το 1922, σημειώνονται μετακινήσεις πληθυσμού στον ελληνικό χώρο, κυρίως στη Μακεδονία. Οι μετακινήσεις αυτές είναι αποτέλεσμα άλλοτε διώξεων και άλλοτε θεληματικής μετανάστευσης.

Συγκεκριμένα φεύγουν 125.000-130.000 μουσουλμάνοι και «βουλγαρόφωνοι» αγρότες από τη Μακεδονία, ενώ έρχονται και εγκαθίστανται στη Μακεδονία 124.000 περίπου Έλληνες από τη Σερβία, τον Καύκασο, τη Θράκη, τη Μ. Ασία και την Κωνσταντινούπολη. Τα στοιχεία που έχουμε για το συγκρότημα της Αθήνας και του Πειραιά είναι τα εξής: 14.071 έρχονται από τη Μ. Ασία, 408 από τη Βουλγαρία, 1.019 από τη Ρωσία και 1.402 από τα Δωδεκάνησα. Οι περισσότεροι από αυτούς απασχολούνται ως εργάτες και εργάτριες στα εργαστήρια (ξυλουργεία, ζαχαροπλαστεία, ραφεία) και στα εργοστάσια. Οι εφημερίδες δίνουν έμφαση στο μαζικό χαρακτήρα που λαμβάνουν αυτές οι αφίξεις χρησιμοποιώντας τον τίτλο «καραβάνια προσφύγων».

Διανύουμε την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων. Από το 1912 μέχρι το 1923, ο ελληνικός στρατός διατελεί σε κατάσταση επιστράτευσης. Οι καταναλωτικές ανάγκες τόσο του ελληνικού στρατού, όσο και των συμμάχων στη Μακεδονία, καθώς και ο αποκλεισμός από τις δυνάμεις της Αντάντ (1916-1917), δημιουργούν ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη ορισμένων βιομηχανικών κλάδων, όπως αυτός της κλωστοϋφαντουργίας και της βιομηχανίας τροφίμων. Το γεγονός έχει επακόλουθα στη γυναικεία απασχόληση. Τα εργοστάσια αναπληρώνουν την έλλειψη εργατικών χεριών με γυναίκες και κορίτσια. Προφανώς, κάποιες από τις κενές θέσεις εργασίας καλύπτονται από τις γυναίκες-πρόσφυγες που καταφεύγουν στην Ελλάδα. Η μείωση του εισοδήματος των οικογενειών που έχουν στρατευμένους στρέφει τα γυναικεία μέλη προς αναζή-

τηση εργασίας. Πολλές γυναίκες, κυρίως αυτές που έχουν οικογενειακές υποχρεώσεις, στρέφονται προς το φασόν.

4.3.5 Από τον αγροτικό-εορτολογικό χρόνο στον ωρολογιακό χρόνο.

Η μετατροπή της άρτι αφιχθείσας στην πόλη αγρότισσας σε εργάτρια, συνοδεύεται από καταλυτικές αλλαγές στο εργασιακό και κοινωνικό της περιβάλλον. Από τον αγροτικό χρόνο στον εργοστασιακό χρόνο, από την ύπαιθρο στον ασφυκτικά περιορισμένο χώρο του εργοστασίου και του βιοτεχνικού εργοστηρίου, η εργάτρια οφείλει κατ' αρχάς να πειθαρχήσει το σώμα της, να ρυθμίσει την καθημερινότητά της, έτσι ώστε να ενσωματώσει τις πειθαρχίες που επιβάλλει ο κόσμος της μισθωτής εργασίας.

Παρακολουθώντας την ένταξη της εργάτριας στην πόλη, διαπιστώνουμε ότι η έννοια του χρόνου μεταβάλλεται, επιβάλλοντας ένα νέο ρυθμό στην καθημερινότητά της, διαφορετικό από εκείνον της αγροτικής ζωής. Ο χρόνος κυριαρχεί και εντείνει τη διχοτόμηση του χώρου ανάμεσα στο ιδιωτικό, στην κατοικία, και στο δημόσιο, στο εργασιακό και κοινωνικό περιβάλλον.

Στον αγροτικό κόσμο, σύμφωνα με το αγροτικό-εορτολογικό ημερολόγιο που πρότεινε ο François Lebrun(1987) «ο χρόνος είναι κυκλικός, σαν μια ρόδα που γυρίζει συνεχώς. Οι εποχές, που εναλλάσσονται με αμετάβλητο τρόπο καθορίζοντας τις αγροτικές ασχολίες, και οι θρησκευτικές εορτές χρησιμεύουν και ως σημεία αναφοράς για τους αγρότες».

Η απασχόληση των γυναικών στην ύπαιθρο ήταν συνεχής, ο καθημερινός ελεύθερος χρόνος τους ήταν μηδαμινός. Εκτός από τις δουλειές στα χωράφια και τη φροντίδα του λαχανόκηπου και των κατοικίδιων ζώων, οι γυναίκες ήταν επιφορτισμένες με το νοικοκυριό και την φροντίδα των παιδιών, εργασίες που επαναλάμβαναν καθημερινά και σε ορισμένες στιγμές της ημέρας. Ο χρόνος εργασίας στα χωράφια άρχιζε με την ανατολή και τελείωνε με τη δύση του ήλιου. Ο ιστορικός E. P. Thompson, που αφιερώνει ένα μεγάλο μέρος του βιβλίου του *Customs in Common* στο μετασχηματισμό της αντίληψης του χρόνου και στον τρόπο με τον οποίο επηρέασε ο χρόνος την πειθαρχία μέσα στην εργασία, επισημαίνει ότι στις αγροτικές κοινωνίες η μέτρηση του χρόνου καθορίζεται από τη δουλειά που πρέπει να γίνει. Οι ίδιοι οι αγρότες κυριαρχούσαν στον χρόνο τους και ασχολούνταν με κάτι που εξυπηρετούσε μια αναγκαιότητα. Έτσι ο διαχωρισμός ανάμεσα στην «εργασία» και στη «ζωή» δεν ήταν έντονος. Οι κοινωνικές σχέσεις και η εργασία εμπλέκονταν, ενώ ο εργάσιμος χρόνος δεν ήταν καθορισμένος βάσει ωραρίου, μπορούσε να επιμηκυνθεί ή να επιταχυνθεί.

Κατά τη δεκαετία του 1870 οι περισσότερες κοπέλες στην πόλη για να εργασθούν κατευθύνονταν προς τα εργοστάσια, κυρίως στα κλωστοϋφαντήρια, γιατί εκεί μπορούσαν χωρίς να διαθέτουν τεχνογνωσία να αμειφθούν αμέσως.

Η εργασία στο ατμοκίνητο εργοστάσιο δεν απαιτεί ιδιαίτερες τεχνικές γνώσεις, απαιτεί όμως συγχρονισμό με την κίνηση των μηχανημάτων και, ταυτόχρονα, πειθαρχία του

σώματος για την όσο το δυνατό μεγαλύτερη αποδοτικότητα. Πράγματα, δηλαδή, που προϋποθέτουν τον υπολογισμό του χρόνου. Ο χρόνος εργασίας που επιβάλλει το εργοστάσιο, ήταν το πρώτο και κυριότερο πράγμα στο οποίο έπρεπε να μάθουν να πειθαρχούν οι εργαζόμενοι. Το ρολόι, σύμβολο της πολυτέλειας και της κοινωνικής ανόδου, ήταν άγνωστο εξάρτημα. Οι μηχανισμοί μέτρησης του χρόνου ανήκαν πάντα στους άλλους. Ήταν η καμπάνα της εκκλησίας της ενορίας τους, ο χαρακτηριστικός θόρυβος της μηχανής του τρένου, το σφύριγμα στο εργοστάσιο που τις καλούσε στη δουλειά, το κουδούνι που σήμαινε την έναρξη και την παύση της ή οι δείχτες του ρολογιού που ήταν, σπανίως, κρεμασμένο στον τοίχο του εργοστασίου. Όσον αφορά την ανάγνωση της ώρας από το ρολόι, ελάχιστες από τις εργάτριες τη γνώριζαν. Τόσο για τον εργοδότη, όσο και για τις εργάτριες ο χρόνος ήταν έννοια ταυτόσημη με τη χρηματική αμοιβή.

Τι μένει, όμως, από το αγροτικό παρελθόν στο εργατικό παρόν της εκπαιδευόμενης στην έννοια του «εργοστασιακού χρόνου» εργάτριας; Οι εργάτριες παρέμεναν προσκολλημένες στο θρησκευτικό-αγροτικό χρόνο. Επέμεναν στον εορτασμό των Χριστουγέννων, του Πάσχα, επέμεναν να εκτελούν τα θρησκευτικά τους καθήκοντα τις ημέρες των νηστειών και να παρακολουθούν τις ακολουθίες των Χαιρετισμών. Από τις εφημερίδες γινόταν θόρυβος για να πεισθούν οι εργοστασιάρχες να αλλάξουν το ωράριο εργασίας τις Παρασκευές των Χαιρετισμών, προκειμένου το προσωπικό να πηγαίνει στην εκκλησία χωρίς να υπόκειται σε χρηματικό πρόστιμο λόγω

εγκατάλειψης της εργασίας του. Φαίνεται ότι το αίτημα των εργαζομένων, που υποστηρίχθηκε και από τις εφημερίδες, έγινε αποδεκτό από τους εργοστασιάρχες.

Ας επανέλθουμε όμως στο θέμα του χρόνου εργασίας, για να δούμε πώς καθορίζεται και τα αιτήματα που διαμορφώνονται για την ελάττωσή του. Στα πρώτα κείμενα που μιλούν για τις εργάτριες στην πόλη ο χρόνος προσδιορίζεται συχνότερα με βάση την ανατολή και τη δύση του ήλιου παρά με την ώρα, τα τέταρτα και τα λεπτά. Η μεγάλη διάρκεια του εργάσιμου χρόνου δικαιολογεί πλήρως για τις γυναίκες το ρητό «αργία μήτηρ πάσης κακίας», γιατί «η εργατική ώρα, από της ανατολής του ηλίου μέχρι δύσεως δεν αφίνει αυταίς ευρύ στάδιον εξαχρειώσεως...». Κάθε άλλη ενασχόληση εκτός από το εργοστάσιο, το νοικοκυριό, τον εκκλησιασμό και τη φροντίδα των παιδιών θεωρείται όχι μόνο ως σπατάλη χρόνου, αλλά και ως ηθικά ύποπτη.

Στην Ελλάδα οι πρώτες φωνές διαμαρτυρίας προκειμένου να θεσπισθούν προστατευτικοί νόμοι για την εργάτρια, προέρχονται από γυναίκες διανοούμενες που ανήκουν στην αστική τάξη. Η διευθύντρια του περιοδικού Εφημερίς των Κυριών Καλλιρρόη Παρρέν ζητά το 1890 να καθορισθούν με νόμο οι ώρες εργασίας των γυναικών.

Οι πρώτοι που κάνουν μνεία για τα θέματα εργασίας των γυναικών, ειδικότερα για το ωράριο, είναι οι σοσιαλιστές που ασπάζονταν τις ιδέες του Σταύρου Καλλέργη. Εμπνευσμένος από τους ευρωπαίους σοσιαλιστές με τους οποίους έχει επαφές, ο Καλλέργης προσπαθεί να εφαρμόσει σχετικά με τη γυ-

ναικεία εργασία την απόφαση της Εργατικής Συνδιάσκεψης του Βερολίνου που έγινε από τις 15 έως τις 28/3/1890.

Έτσι, την Πρωτομαγιά του 1893 ο Κεντρικός Σοσιαλιστικός Όμιλος, που ίδρυσε ο Σταύρος Καλλέργης, προβάλλει το αίτημα να περιορισθούν οι εργάσιμες ώρες «εις οκτώ καθ' εκάστην κατ' ανώτατον όριον και ολιγώτερον διά τας κοπιώδεις και ανθυγιεινάς εργασίας και διά τους παίδας και τας γυναίκας». Στο τελικό όμως ψήφισμα της συγκέντρωσης του Ομίλου στις 2 Μαΐου δεν περιλαμβάνεται το συγκεκριμένο αίτημα.

4.3.6 Οι θέσεις εργασίας για τις γυναίκες στο εργοστάσιο

Η συγκέντρωση της παραγωγικής διαδικασίας και η εισαγωγή μηχανών στον καθορισμένο χώρο του εργοστασίου επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στην οργάνωση της εργασίας. Στις περισσότερες μεταποιητικές μονάδες, ιδίως στον τομέα της βαμβαουργίας, ισχύει το σύστημα της καθετοποίησης της παραγωγής, το οποίο επιτρέπει έναν ακόμα μεγαλύτερο καταμερισμό της εργασίας κατά στάδια επεξεργασίας του προϊόντος. Πραγματικά, το γυναικείο εργατικό δυναμικό συγκεντρώνεται στις μεγάλες μονάδες, όπου ισχύει η μηχανοποίηση και ο καταμερισμός των εργασιών.

Για τη σχέση των γυναικών με τις μηχανές είναι ενδιαφέρον να αναφερθούμε στη Michelle Perrot (1998), η οποία εντοπίζει ότι στα εργοστάσια του 19ου αιώνα ξαναβρίσκουμε το σχήμα που ισχύει στις πρωτόγονες κοινωνίες: μόλις εισάγεται μια μηχανή κάπως πιο δύσκολη στη χρήση της, την

οικειοποιούνται οι άντρες, ενώ οι γυναίκες απομακρύνονται από τη συγκεκριμένη αυτή δουλειά. Συγκεκριμένα στα εργοστάσια η τεχνομάθεια είναι αποκλειστικό πεδίο των ανδρών. Οι νέες θέσεις εργασίας που δημιουργούνται με την εκμηχάνιση και απαιτούν τεχνική εξειδίκευση προορίζονται αποκλειστικά για τους άνδρες. Πρέπει επίσης να λάβουμε υπόψη μας ότι είναι πολύ δύσκολο οι γυναίκες να χειρισθούν τον βαρύ μηχανικό εξοπλισμό, όπως για παράδειγμα τα μηχανήματα του τυπογραφείου ή τις σιγαροποιητικές μηχανές, γιατί απαιτείται μεγάλη σωματική δύναμη. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να τονίσω ότι αρκετές από τις παλαιές «παραδοσιακές» θέσεις εργασίας διατηρούνται και συνυπάρχουν στο εργοστάσιο με τις νέες. Εδώ εμπίπτει η ειδικότητα της υφάντριας. Η θέση αυτή ανήκει στην κορυφή της πυραμίδας της γυναικείας απασχόλησης στο εργοστάσιο. Οι έμπειρες και δεξιοτέχνισσες εργάτριες μπορούν να εξελιχθούν σε υφάντριες.

Από τους στατιστικούς πίνακες της εποχής μαθαίνουμε τις διαφορετικές κατηγορίες εργατριών. Ξεκινώντας από την εργάτρια του κλωστοϋφαντουργείου -κυρίαρχη μορφή στο εργασιακό σκηνικό -, τις καπνεργάτριες, τις εργάτριες πιλοποίησης, χαρτοποιίας και καταλήγοντας στην εργάτρια της βελόνας των ατελιέ μοδιστρικής.

Οι γυναίκες συγκεντρώνονται τόσο στις μεγάλου μεγέθους επιχειρήσεις (άνω των 25 ατόμων) όπου επικρατεί εκμηχάνιση της παραγωγής και καταμερισμός έργου, όσο και στα μικρά βιοτεχνικά εργαστήρια. Στα κλωστοϋφαντουργεία, στην καπνοβιομηχανία και στη βιομηχανία χάρτου οι

Έμφυλη διάσταση στην εργασία

εργάτριες στο εργοστάσιο της Υφανέτ

γυναίκες απασχολούνται κατά ένα μεγάλο ποσοστό σε θέσεις ανειδίκευτης εργασίας. Οι μικρές επιχειρήσεις του τομέα του ενδύματος, όπως τα εργαστήρια μοδιστρικής, ασπρορούχων και κατασκευής καπέλων, προσελκύουν τις γυναίκες που ενδιαφέρονται για την εκμάθηση τέχνης προκειμένου να εξασφαλίσουν τον βιοπορισμό ως εργαζόμενες στα επαγγέλματα της βελόνας. Ο βαθμός της τεχνογνωσίας που κατέχουν, η ηλικία, η θέση και τα καθήκοντα που αναλαμβάνουν εντός του κόλπου της οικογένειας, η οικονομική κατάσταση, που συναρτάται συνήθως με την ίδια την οικογένεια, και το μορφωτικό επίπεδο των εργατριών διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο ως προς την επιλογή του επαγγέλματος.

Εκτός από τις συνηθισμένες εργασίες, κέντημα, ράψιμο ρούχων και κατασκευή τμήματος των υποδημάτων, εντοπίσα-

με ένα μεγάλο δίκτυο φασόν στον κλάδο ραφής των στρατιωτικών ρούχων, όπου απασχολούνται οι συγγενείς των στρατιωτών και αξιωματικών, καλύπτοντας με αυτό τον τρόπο το οικονομικό έλλειμμα που δημιουργείται με την απουσία των ανδρών εξαιτίας των αλλεπάλληλων επιστρατεύσεων. Από την ανειδίκευτη εργάτρια του κλωστοϋφαντουργείου που επέλεξε το μηχανικό αργαλειό για να εξασφαλίσει αμέσως, χωρίς καμιά χρονοτριβή, τα προς το ζην, στην κομψευόμενη κοπέλα που μαθαίνει να ράβει και να κεντά, επειδή ακριβώς έχει την οικονομική άνεση να μαθητεύσει αμισθί δίπλα στην έμπειρη μοδίστρα και, παραπέρα, μέχρι αυτή που στριμώχνει τα λιγοστά έπιπλα του σπιτιού της για να χωρέσει μια ραπτομηχανή και να εκτελεί εργασίες φασόν στην κατοικία της, εκτυλίσσεται ένας ολόκληρος κόσμος, ο κόσμος της γυναικείας εργασίας.

Η συνολική εικόνα της εργάτριας γεννήθηκε μέσα από τις επιμέρους διαστάσεις του κάθε γυναικείου επαγγέλματος. Ας την ιχνογραφήσουμε. Όσον αφορά την ηλικία, δεν υπάρχει ευρέως διαδεδομένη παιδική εργασία. Η εργάτρια εισέρχεται στον κόσμο της μισθωτής εργασίας συνήθως από την ηλικία των 12 ετών και κατά ένα αρκετά σημαντικό ποσοστό παραμένει εργαζόμενη και μετά την ηλικία των 18 ετών έως τα 30. Το γεγονός ότι δεν διαθέτουμε ποσοτικά στοιχεία για να συγκρίνουμε την ηλικία του γάμου με το χρόνο παραμονής των γυναικών στον τομέα της μεταποίησης δεν μας εμποδίζει να διατυπώσουμε ορισμένες σκέψεις. Προφανώς υπάρχουν εργάτριες που συνεχίζουν τη δουλειά και μετά το γάμο τους.

Τα δίκτυα αλληλεγγύης που αναπτύσσονται μεταξύ των νοικοκυριών της κατοικίας παρέχουν τη δυνατότητα στην εργαζόμενη μητέρα-εργάτρια να αφήνει τα παιδιά της υπό το άγρυπνο βλέμμα της γειτόνισσας και αυτά να παραμένουν κατά την απουσία της στην αυλή. Ακόμη και όταν δεν υπάρχει γειτόνισσα, λόγω της συνοχής που έχουν μεταξύ τους τα μέλη της ελληνικής οικογένειας, υπάρχει πάντα η μητέρα της εργάτριας ή η πεθερά της ή ακόμη κάποια μεγαλύτερη αδελφή που φροντίζει τα μικρότερα. Ένας άλλος λόγος ο οποίος καθιστά απαραίτητη την παραμονή της εργάτριας στο εργοστάσιο, είναι η δημιουργία «κομποδέματος», η εξοικονόμηση χρημάτων τα οποία θα χρησιμεύσουν στην αγορά κατοικίας και διαφόρων πραγμάτων, όπως της πολυπόθητης ραπτομηχανής, που εξασφαλίζει την αποδέσμευση της εργάτριας από την εργοστασιακή απασχόληση.

Τις εργάτριες μεγαλύτερης ηλικίας τις συναντούμε κυρίως στα εργοστάσια που υπάρχουν εξειδικευμένες θέσεις εργασίας, όπως στα κλωστοϋφαντουργεία και στις καπναποθήκες. Με εξαίρεση τα εργαστήρια κατασκευής στρατιωτικών πηλίκων εργασία που απαιτεί ιδιαίτερη τεχνική δεξιότητα, στα υπόλοιπα εργαστήρια δεν υπάρχει μεγάλο ποσοστό εργατριών ηλικίας άνω των 20 ετών. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι εργάτριες μπαίνουν ως μαθητευόμενες και φεύγουν αμέσως μόλις μάθουν τα βασικά του επαγγέλματος.

Ένα άλλο ενδιαφέρον ζήτημα που ανιχνεύθηκε στη μελέτη αυτή, είναι η αμοιβή της εργάτριας. Η ελληνίδα εργάτρια κατά κανόνα συμβιώνει με την οικογένειά της, υπακούει στις

στρατηγικές της και συνεισφέρει με το μισθό της στο οικογενειακό εισόδημα. Λαμβάνοντας υπόψη τον ισχύοντα στον τομέα της μεταποίησης καταμερισμό της εργασίας κατά φύλα, ο γενικός κανόνας που καθορίζει το ύψος των αμοιβών είναι το είδος της εκτελούμενης εργασίας.

Στη βιομηχανία τα χαμηλότερα ημερομίσθια σημειώνονται στις μονάδες που επικρατεί η εκμηχάνιση της παραγωγής και ο καταμερισμός έργου. Όσο απλούστερες είναι οι προς εκτέλεση εργασίες, τόσο μικρότερη είναι και η αμοιβή. Έτσι στις επιχειρήσεις χαρτοσακουλοποιίας και κυτιοποιίας εντοπίζονται οι μικρότερες αμοιβές. Ενώ οι εργάτριες που ασχολούνται με την εμπορική επεξεργασία του καπνού, εξαιτίας της εξειδικευμένης εργασίας που εκτελούν, η οποία δεν μπορεί να εκμηχανισθεί, λαμβάνουν τις υψηλότερες αμοιβές. Στα μικρά εργαστήρια, οι εργάτριες που δουλεύουν στα εργαστήρια μοδιστρικής λαμβάνουν τη χαμηλότερη αμοιβή, ενώ οι εργάτριες στα εργαστήρια κατασκευής πηλικίων λαμβάνουν την υψηλότερη αμοιβή. Όμως, το ύψος της αμοιβής καθορίζεται και από αστάθμητους παράγοντες. Οι προσωπικές προτιμήσεις του εργοδότη ή της εργοδότηρας για κάποιες εργάτριες, η ευρωστία, η φυσική ομορφιά μπορεί να επηρεάσουν, όπως διαπιστώσαμε, το ύψος της αμοιβής, δεδομένου ότι την εποχή αυτή δεν υπάρχει ακόμη σχετική νομοθετική ρύθμιση. Το μορφωτικό επίπεδο των εργατριών σχετίζεται πάντα με τις οικονομικές δυνατότητες της οικογένειάς τους. Όσες καταφέρνουν να ξεπεράσουν το κατώφλι της ανέχειας, άρα έχουν την πολυτέλεια να περάσουν λίγα χρόνια μαθαίνο-

ντας μια τέχνη, κατευθύνονται προς τα επαγγέλματα της βελόνας. Οι υπόλοιπες βρίσκουν δουλειά στα εργοστάσια, όπου αμείβονται αμέσως μόλις προσληφθούν.

Η αισθητική της εξωτερικής εικόνας της εργάτριας διαφέρει από κλάδο σε κλάδο. Οι εργάτριες των εργαστηρίων μοδιστρικής και κατασκευής καπέλων που έρχονται σε επαφή με τις γυναίκες της αστικής τάξης και μπορούν με λίγα έξοδα να κατασκευάζουν τα ενδύματά τους, είναι καλοντυμένες και κομψευόμενες. Αντίθετα, η εξωτερική εμφάνιση της εργάτριας των εργοστασίων απεικονίζει το καθεστώς της οικονομικής ανέχειας.

Αν εξαιρέσει κανείς κάποιες αυθόρμητες κινητοποιήσεις των εργατριών φασόν της Αποθήκης Ιματισμού του Στρατού και τις καπνεργάτριες που συμμετέχουν μαζί με τους άνδρες στις μεγάλες καπνεργατικές απεργίες, οι εργάτριες δεν συνδικαλίζονται, ούτε συμμετέχουν ενεργά στα πολιτικά κόμματα. Οργανώσεις όπως ο Κεντρικός Σοσιαλιστικός Όμιλος του Σταύρου Καλλέργη και συνδικαλιστικές ομοσπονδίες ενσωματώνουν τα αιτήματα των εργατριών στο σύνολο των διεκδικήσεών τους.

Μέσα από τη φιλανθρωπική δραστηριότητα των γυναικείων συλλόγων συντελείται η δημιουργία του ειδώλου της εργάτριας, έτσι όπως αντανακλάται μέσα από το βλέμμα των «άλλων». Πρόκειται για είδωλο και όχι για αυτή καθεαυτή την εικόνα, αφού οι μεσολαβήτριες φιλόανθρωπες γυναίκες στο λόγο που παράγουν περί εργάτριας δεν κάνουν τίποτε άλλο παρά να προβάλλουν και να επιβάλλουν την κουλτούρα

τους στην εικόνα της. Με στόχο τον «εκπολιτισμό» της εργάτριας, ο οποίος θα συντελεσθεί μέσω της μόρφωσης, της επαγγελματικής εκπαίδευσης για την απομάκρυνση της από το εργοστάσιο και της μύησης της σε νέες συνήθειες, όπως είναι οι κανόνες υγιεινής και καθαριότητας, οι φιλόανθρωπες γυναίκες προσπαθούν να αναμορφώσουν κοινωνικά την εργάτρια και να την εισαγάγουν στο κυρίαρχο σύστημα αξιών και συμπεριφορών των αστικών στρωμάτων.

4.3.7 Οι υπηρεσίες

Όπως μας πληροφορεί η Αβδελά (1990) στον τομέα των υπηρεσιών ο αριθμός των γυναικών δεν είναι τόσο μεγάλος όσο στη βιομηχανία, αν και η συμμετοχή τους αυξάνεται σταθερά στο πρώτο μισό του 20ου αιώνα. Μοναδική αλλά χαρακτηριστική εξαίρεση οι υπηρέτριες, ο αριθμός των οποίων μειώνεται σταδιακά. Είτε γιατί στρέφονται σε άλλα επαγγέλματα είτε γιατί τα παραδοσιακά γυναικεία άρχισαν να υποβαθμίζονται.

Οι υπηρέτριες ήταν εκτεθειμένες σε σεξουαλική και οικονομική εκμετάλλευση. Όπως και οι εργάτριες εγκαταλείπουν συνήθως την εργασία τους μετά τον γάμο, ακόμη και όταν δεν το επιβάλουν οι κανονισμοί. Προς το τέλος της δεκαετίας του 1930 παρατηρείται όλο και συχνότερα ο συνδυασμός γάμου και εργασίας (οικονομική κρίση, πόλεμος). Σιγά σιγά μια καλή θέση αρχίζει να ισοδυναμεί με πρόικα. Εμφανίζεται μια νέα μορφή η καθαρίστρια που αποτελεί τη σύγχρονη εξέλιξη στη παροχή οικιακών υπηρεσιών.

Περισσότερα πράγματα γνωρίζουμε για τις γυναίκες τρα-

πεζικές υπαλλήλους. Η εργασία τους που χρονολογείται από τη δεκαετία του 1910, συνοδεύεται από τις ακόλουθες ανισότητες. Προσλαμβάνονται μόνο ως βοηθητικό προσωπικό ανεξάρτητα από τα προσόντα τους, η εξέλιξη στην ιεραρχία είναι περιορισμένη, πληρώνονται λιγότερο και από το 1930 ο γάμος συνιστά λόγω απόλυσης. Το επίπεδο οργάνωσης των γυναικών υπαλλήλων τόσο των δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων είναι εξαιρετικά χαμηλό, με μόνη ίσως εξαίρεση τις δασκάλες και μια μεγάλη συμμετοχή στο Σύλλογο Γυναικών Υπαλλήλων Εθνικής Τραπέζης που ιδρύεται το 1924.

Για τις δασκάλες διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες τον 19ο αιώνα. Το επάγγελμα αυτό προσέφερε την πρόσβαση στη γνώση και ταυτόχρονα την οικονομική ανεξαρτησία, τη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης. Παλεύοντας για τη χειραφέτηση μέσω της εργασίας, οι πρώτες φεμινίστριες διεκδικούν να διευρυνθεί το πεδίο των δραστηριοτήτων τους. Σε αυτό το πλαίσιο ζητούν να επιτραπεί η είσοδος τους στις ταχυδρομικές και τηλεγραφικές υπηρεσίες του κράτους. Σχετικό προσχέδιο που κατατέθηκε στη βουλή το 1888 απορρίφθηκε το 1900 με την αιτιολογία ότι «τα ήθη μας δεν το επιτρέπουν».

4.3.8 Ανειδίκευτη εργασία, γυναικεία εργασία

Η γυναικεία μισθωτή εργασία δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο με όρους παραγωγής αλλά πρέπει να ληφθεί υπόψη η ευρύτερη έμφυλη κατανομή εργασίας στην ελληνική κοινωνία. Η υποτελής θέση των γυναικών στην οικογένεια με έμφαση στις

οικιακές ασχολίες, καθόρισαν την κατώτερη θέση τους στην αγορά εργασίας επιβάλλοντας και στην παραγωγική διαδικασία έναν ιεραρχικά δομημένο καταμερισμό της εργασίας κατά φύλο. Ως αποτέλεσμα κατευθύνονταν σε επαγγέλματα ταιριαστά με τη φύση τους: υπηρέτριες, δασκάλες, μαίες, νοσοκόμες, υπηρεσίες του τριτογενούς τομέα.

Το ερμηνευτικό αυτό σχήμα φαίνεται όμως ανεπαρκές να εξηγήσει την απασχόληση των γυναικών στον δευτερογενή τομέα. Οι υποχρεώσεις των γυναικών στο σπίτι ή ακόμα και η «φύση» των γυναικών δεν φαίνεται να έχει σχέση με τις εργασίες που έκαναν στο εργοστάσιο. Για παράδειγμα η κατανομή των γυναικείων εργασιών στην κλωστοϋφαντουργία δείχνει ότι οι εργάτριες δεν έκαναν μόνο ανειδίκευτες εργασίες για ένα μεροκάματο. Διέφεραν μεταξύ τους στο κύρος, στην ειδίκευση, ακόμη και στα εισοδήματα. Μια υφάντρια δεν ήταν επομένως η ίδια με μια εργάτρια που φόρτωνε τις μηχανές με νήμα. Αυτή η διαφορά αναγνωριζόταν στο εργοστάσιο και αυτό προκύπτει και από τις μισθολογικές τους απολαβές. Η εικόνα λοιπόν της ομοιογένειας της γυναικείας εργασίας χρειάζεται ως ένα βαθμό αναθεώρηση.

Η έννοια της ειδίκευσης στηριζόταν σε ένα πραγματικό υπόβαθρο δεξιοτήτων. Το ποιος όμως θα χαρακτηριζόταν ειδικευμένος, ημειδικευμένος, ή ανειδίκευτος ήταν ζητήματα ξικικού ανταγωνισμού όχι μόνον μεταξύ εργατών και εργοδοτών αλλά και μεταξύ ανδρών και γυναικών εργατών. Έτσι ενώ ο υφαντής και η υφάντρια έκαναν την ίδια εργασία, διέφεραν αισθητά στις απολαβές.

Το νόμισμα, όμως, είχε και άλλη όψη. Επειδή η ειδικευση δεν προσδιοριζόταν από τα δεδομένα κάποιας πραγματικής δεξιοτήτας, οι εργοδότες είχαν την ικανότητα να αποκρύπτουν αυτά τα στοιχεία από ορισμένες εργασίες με σκοπό να τις χαρακτηρίσουν ανειδίκευτες ώστε να μειώσουν το κόστος εργασίας. Αυτά τα στοιχεία αποκρύπτονταν συνήθως από εργασίες που εκτελούνταν από γυναίκες. Αυτό συνέβαινε όχι μόνο επειδή ήταν ανοργάνωτες συνδικαλιστικά αλλά κυρίως επειδή η κυρίαρχη αντίληψη ήταν πως η γυναικεία εργασία είναι εξ ορισμού ανειδίκευτη. Έτσι πολλές θέσεις εργασίες έκρυβαν συχνά μαθητεία, που όμως δεν αναγνωρίζονταν αφού πραγματοποιούνταν στην οικιακή σφαίρα και αποδιδόταν στις «φυσικές ιδιότητες των γυναικών».

Η εργατική ιδεολογία συγκροτήθηκε, λοιπόν, μέσα από τη διαφοροποίηση ανδρών και γυναικών εργατριών. Η αντιπαράθεση των δύο φύλων δεν θα είχε όμως τόσο σημασία για τη συγκρότηση της ταυτότητας το άνδρα εργάτη, αν δεν υπήρχε η επιδίωξη των εργοδοτών να αλλάξουν την έμφυλη κατανομή της εργασίας προκειμένου να κάνουν επικερδέστερη την παραγωγή.

4.3.9 Αντιδράσεις, αντιστάσεις, συγκρούσεις

Σύμφωνα με τις Αβδελά και Ψαρά (1985) ως τα μέσα της δεκαετίας του 1930 σπάνια είναι τα κείμενα που αντιτίθενται στη εργασία των γυναικών και απαιτούν την άμεση επιστροφή τους στο σπίτι. Ωστόσο υπάρχει ανησυχία για την τύχη της οικογένειας, για τον κίνδυνο να χαθεί η θηλυκότητα αλλά

και για τους κινδύνους που προέρχονται από την «ιδιαιτερη φύση των γυναικών». Σε αυτή την ιδιαιτερη φύση στηρίζεται και η επιχειρηματολογία για την ανάγκη προστασίας της γυναικείας εργασίας είτε από εργατικά συνδικάτα, από ειδικούς ή ακόμα και από κάποιες γυναικείες οργανώσεις. Εκείνη την εποχή υπήρχε απροθυμία των συνδικάτων να δεχτούν γυναίκες ως ισότιμα μέλη.

Η πιο σημαντική τάση του μεσοπολεμικού φεμινισμού, η ριζοσπαστική, με κύριο εκπρόσωπο το Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, διεκδικεί για τις γυναίκες ίσους όρους με τους άντρες στην αγορά εργασίας. Είναι οι μόνες που αντιτίθενται σε οποιαδήποτε προστασία αφορά αποκλειστικά τις γυναίκες θεωρώντας ότι κάθε διάκριση που στηρίζεται στο φύλο καταργεί την αρχή της ισότητας και εμποδίζει τον αγώνα των γυναικών για τη χειραφέτησή τους.

Μέσα στη δεκαετία του 1930 οι αντιδράσεις απέναντι στην εργασία των γυναικών πληθαίνουν. Οι γυναίκες αποκτούν ανώτερα διπλώματα και είναι σε θέση να ασκήσουν κάποιο σταθερό και καλά αμειβόμενο επάγγελμα. Οι απαγορεύσεις, οι περιορισμοί και οι απολύσεις πολλαπλασιάζονται και ο φεμινιστικός τύπος της εποχής καταγγέλλει διωγμό των γυναικών υπαλλήλων. Ένα άλλο στοιχείο που προστίθεται στην επιχειρηματολογία, η κατηγορία ότι οι γυναίκες παίρνουν τις δουλειές των ανδρών και έτσι βρίσκεται σε κίνδυνο όχι μόνο η οικογένεια αλλά εμποδίζει και τους άνδρες να εκπληρώσουν το κύριο καθήκον τους.

Η βία ορισμένων αντιδράσεων εναντίον της εισόδου των

γυναικών σε κάποια επαγγέλματα γίνεται κατανοητή αν αναγνωρίσουμε πως οι ίδιες κοινωνικές θέσεις είναι έμφυλες και ότι υπερασπιζόμενοι τα πόστα τους θέλουν να προστατέψουν στην πραγματικότητα τη βαθύτερη ιδέα τους για τον ίδιο τους τον εαυτό, κυρίως στην περίπτωση κοινωνικών κατηγοριών, τα οποία οφείλουν μεγάλο μέρος, αν όχι το σύνολο της αξίας τους, στην εικόνα του ανδρισμού με την οποία συνδέονται.

4.3.10 Φεμινισμοί, η γέννηση συνείδησης φύλου

Από το 1887 έως το 1907 εκδίδεται κάθε Κυριακή η *Εφημερίς των Κυριών* με διευθύντρια την Καλλιρρόη Παρέν. Είναι το πρώτο γυναικείο έντυπο στην Ελλάδα που συντάσσεται αποκλειστικά από γυναίκες και αποτελεί χώρο συνάντησης και έκφρασης γυναικών, χώρος επεξεργασίας μιας νέας συλλογικής ταυτότητας αλλά και μέσο υπεράσπισης των συμφερόντων τους.

Γράφοντας μόνη της τα περισσότερα άρθρα στην αρχή, κατάφερε να συγκεντρώσει ορισμένες από τις πιο γνωστές παιδαγωγούς και συγγραφείς της εποχής αλλά και ένα δίκτυο υποστήριξης που έφτανε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Μέσα από τα κείμενα της εφημερίδας αποτυπώνεται και ο κυρίαρχος φεμινισμός της περιόδου. Οι φεμινίστριες επεξεργάζονται από την αρχή τις έννοιες «ανωτερότητα» και «γυναικείες αρετές» και καταλήγουν ότι αυτές οι αρετές πρέπει να αναχθούν σε αρχές διαχείρισης του συνόλου της κοινωνίας. Διεκδικούν περήφανα την ετερότητα και επιχειρούν μια αντιστροφή της κυρίαρχης ιεραρχίας των προς όφελος του

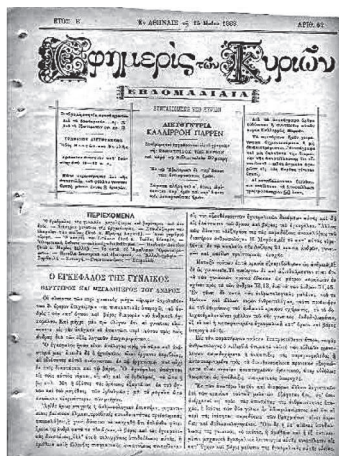
αστές φεμινίστριες 1928

φύλου τους. Οι ανδρικές αξίες αντιπροσωπεύουν τη βία, το θάνατο, τη δίψα για εξουσία ενώ οι γυναικείες τη ζωή, την αγάπη, την δικαιοσύνη.

Η συλλογική αυτή ταυτότητα που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται μέσα από τη συνείδηση του φύλου, θεμελιωμένη πάνω σε ένα σύνολο φυσικών και επίκτητων χαρακτηριστικών χαρακτηρίζει γενικά τα φεμινιστικά ρεύματα του 19ου αιώνα. Από τις φιλανθρωπικές πρωτοβουλίες έως τα σχέδια μεταρρύθμισης της γυναικείας εκπαίδευσης οι εκδηλώσεις αυτής της συνείδησης του φύλου διασχίζουν τον λόγο και την πρακτική των γυναικών των μεσαίων στρωμάτων.

Η διεκδίκηση της διαφοράς, η αναφορά σε μια ιδιαίτερη γυναικεία αποστολή νομιμοποιούσαν το δικαίωμα των γυναικών στην εκπαίδευση, αλλά συγχρόνως το περιόριζαν σημαντικά αφού γινόταν πρόσχημα για τη θεσμοποίηση ενός ξεχωριστού

Η γέννηση της συνείδησης του φύλου

χαρακτήρα της γυναικείας εκπαίδευσης. Αυτές οι δύο πηγές της γυναικείας ταυτότητας, δηλαδή η διαφορά -από όπου οι φεμινίστριες αντλούν την συλλογική οντότητα- και η ανθρωπινή κοινότητα από την οποία αντλούν τη διεκδίκηση της ισότητας των φύλων συνθέτουν την φεμινιστική συνείδηση όπως εκδηλώνεται μέσα από την *Εφημερίδα των Κυριών*.

Όσον αφορά το αίτημα της ψήφου, η συνάφεια της διαχείρισης του σπιτιού με τη διαχείριση του δήμου δεν προβάλλεται απλά και μόνο για να νομιμοποιήσει το δικαίωμα ψήφου αλλά για να πείσει περί της ικανότητας των γυναικών στο εδώ και το τώρα. Αποτελεί σημείο εκκίνησης για την επεξεργασία μιας κριτικής για το ίδιο περιεχόμενο της πολιτικής έτσι όπως ασκείται από τους άνδρες. Στον κυνισμό των πολιτικών ανδρών οι φεμινίστριες αντιπαράθεσαν τον ανθρωπιστικό χαρακτήρα του «κράτους των γυναικών».

Κατά τα χρόνια γύρω από το 1912 θεωρείται σημαντικό για τη γυναίκα να απασχοληθεί με τη νοσηλεία των ασθενών, ίσως γιατί αυτή η ασχολία θεωρείται γυναικεία. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή του Πανελληνίου Συνδέσμου Νοσοκόμων Κυριών, του οποίου κύρια επιδίωξη ήταν η ίδρυση νοσοκομειακών σχολών. Εξαιτίας των Βαλκανικών Πολέμων που προηγήθηκαν πολλές οικογένειες βρίσκονταν σε άθλια κατάσταση και έτσι τα κορίτσια έπρεπε να βοηθήσουν για την επιβίωσή τους. Για άπορες γυναίκες και «απροστάτευτα» κορίτσια δημιουργήθηκαν εργαστήρια χειροτεχνίας.

Η γυναικεία δραστηριότητα αναπτυσσόταν εκείνο το διάστημα πιο έντονα στην Αθήνα. Τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα περισσότερες μαθήτριες εγγράφονται στο Γυμνάσιο και το πανεπιστήμιο, υπάλληλοι γυναίκες προσλαμβάνονται στα διάφορα δημόσια και ιδιωτικά καταστήματα. Σε πολλά ζητήματα οι γυναίκες αναπτύσσουν αρκετή πρωτοβουλία και ενεργητικότητα, παρά την «οπισθοδρομική νομοθεσία» που αφορά στη γυναίκα. Το 1919 πραγματοποιείται η εξίσωση των δικαιωμάτων γυναικών και ανδρών υπαλλήλων του υπουργείου οικονομικών και γίνεται πρόταση βουλευτών για το ζήτημα της ισοπολιτείας των γυναικών.

Επίσης, το 1919 στη Θεσσαλονίκη ιδρύεται το ίδρυμα Άσυλο του Παιδιού, το οποίο αναπτύσσει μεγάλη δραστηριότητα τα επόμενα χρόνια, με σκοπό την περίθαλψη των παιδιών των εργαζόμενων γυναικών.

Ως το 1922 στη Θεσσαλονίκη δεν υπάρχει ιδιαίτερη δραστηριότητα σε ό,τι αφορά το γυναικείο κίνημα. Δεν λείπουν

όμως επεισόδια εκείνη την περίοδο, κυρίως σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, τα οποία προκαλούνται από εργάτριες και συζύγους επιστράτων, διεκδικώντας βοηθήματα και βελτίωση βιοτικών συνθηκών: στη Δράμα οι καπνεργάτριες απεργούν διεκδικώντας αύξηση ημερομισθίου, στην Άμφισσα οι γυναίκες διαδηλώνουν διαμαρτυρόμενες για την ακρίβεια της ζωής και στη Θεσσαλονίκη στρατιώτες επιτίθενται και κακοποιούν τις διαμαρτυρόμενες συζύγους επιστράτων.

Το 1923 στη Θεσσαλονίκη ιδρύεται το σωματείο Μέριμα Ποντίων Κυριών, από πρόσφυγες γυναίκες. Σκοπός του είναι η οργάνωση εργαστηρίου κοπτικής, ραπτικής και χειροτεχνίας για τα πτωχά κορίτσια και πρατήριο για την πώληση των κατασκευαζόμενων χειροτεχνημάτων.

Η φεμινιστική κίνηση αρχίζει να κάνει περισσότερο αισθητή την παρουσία της στη Θεσσαλονίκη το 1928. Εκείνη την χρονιά ιδρύεται η Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας-Θράκης, η οποία εκδίδει και την εφημερίδα Η Φεμινιστική Ένωση, και ο Σύλλογος Διανοουμένων Γυναικών Θεσσαλονίκης. Τα δύο σωματεία αποτελούνται από πολιτικοποιημένες και μορφωμένες γυναίκες και έχουν ως κύριο σκοπό τη μελέτη των γυναικείων προβλημάτων, την επιδίωξη των γυναικείων δικαιωμάτων σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο και νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που αφορούν σε αυτά. Ιδρύονται 13 τοπικά παραρτήματα της φεμινιστικής ένωσης και δημοσιεύεται το *Μανιφέστο των Γυναικών της Μακεδονίας*. Η φεμινιστική ένωση καλεί τις γυναίκες σε σύσκεψη για την οργάνωση φεμινιστικού συνεδρίου (για την 6η Μαΐου). Ο

Τύπος σχολιάζει σοβαρά είτε ειρωνικά τη σύσκεψη. Το συνέδριο πραγματοποιείται την 6η Μαΐου 1928. Επίσης, η ένωση οργανώνει ομιλία του γιατρού Ε. Καραβέλα, με θέμα «Ο φεμινισμός από βιολογικής απόψεως».

Την ίδια χρονιά ζητείται ψήφος της γυναίκας στις δημοτικές εκλογές. Με την ευκαιρία γίνονται δηλώσεις της προέδρου της Ενώσεως για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, Αύρας Θεοδοροπούλου, και από την Αθήνα φθάνουν στη Θεσσαλονίκη φεμινίστριες για να μελετήσουν τη φεμινιστική κίνηση.

Η μεγάλη φεμινιστική συγκέντρωση που έγινε στη Αθήνα το Μάρτιο του 1929, έπεισε τον Ε. Βενιζέλο ότι οι γυναίκες απέδειξαν ότι δικαιούνται να ψηφίσουν στις δημοτικές εκλογές. Ο υπουργός, όμως, εσωτερικών, Ζαβιτσιάνος, δεν πείσθηκε ότι ο γυναικείος πληθυσμός πράγματι επιθυμεί να αποκτήσει δικαίωμα ψήφου και δήλωσε στη βουλή ότι η γυναίκα δε θέλει ψήφο!

Το 1929 η Σβώλου διατυπώνει στην *Εφημερίδα των Βαλκανίων* την άποψή της:

«μία κοινωνική τάξη έβαλε για ιδανικό της τη γυναίκα-κούκλα. Το ιδανικό αυτό το στερέωσε και το διαμόρφωσε με τη γυναικεία εκπαίδευση. Η γυναικεία παιδεία, για να το εξυπηρετήσει ολοκληρώθηκε σε μία φιλολογική ανεξαρτησία με απαρίθμηση ονομάτων και φράσεων, χωρίς καμία κατανόηση. Οι καλές τέχνες έπαθαν πραγματικό εξευτελισμό με τη δημιουργία ψεύτικων ταλέντων».

Την ίδια χρονιά στη Θεσσαλονίκη η γυναικεία κίνηση παρουσιάζει σημαντικές εξελίξεις. Πραγματοποιείται γενική

συνέλευση της Φεμινιστικής Ένωσης Μακεδονίας-Θράκης. Με την ευκαιρία της συγκέντρωσης που γίνεται στο θέατρο Λευκού Πύργου, η εκτελεστική επιτροπή της ένωσης κυκλοφορεί το *Μανιφέστο προς τις Γυναίκες της Πόλης*. Στη συγκέντρωση πραγματοποιήθηκαν ομιλίες και απεστάλη ψήφισμα προς την κυβέρνηση «να συστηματοποιηθεί ο αγών της γυναίκας και να γίνει σκοπός».

Το 1929 είχε γίνει συγκέντρωση για το «δικαίωμα ψήφου της γυναίκας». Σύμφωνα με τον Άγη Στίνα

«Αυτό το κίνημα στην Ελλάδα ποτέ δεν είχε μαζικό χαρακτήρα και ποτέ δεν το πήραν στα σοβαρά οι ίδιες οι γυναίκες. Τότε που έγινε αυτή η συγκέντρωση είχε δοθεί δικαίωμα ψήφου στις γυναίκες, αλλά μόνο για τις δημοτικές εκλογές και μόνο για τις εγγράμματα και από αυτές μόνο σε όσες είχαν περάσει τα τριάντα. Και φυσικά πολύ λίγες είναι οι γυναίκες που έχουν περάσει τα τριάντα. Η συγκέντρωση έγινε στο θέατρο του Λευκού Πύργου. Ήταν συγκεντρωμένοι εκεί ένας μικρός αριθμός γυναικών και ανδρών και οι εκπρόσωποι των πολιτικών κομμάτων. Η αστυνομία δεν είχε κανένα φόβο για τη «διασάλευση της τάξης» και ούτε μέσα ούτε έξω υπήρχε έστω και ένας χωροφύλακας. Αλλά η πρόεδρος του συλλόγου των γυναικών η Ελπίδα Αντωνιάδου (...) που συνδέονταν μαζί μας και είχε αποφασίσει να ενισχύσουμε τη συγκέντρωση με εργάτριες. Ξαφνικά ενώ στην αίθουσα χασμουριόνταν περιμένοντας την έναρξη και ακόμα περισσότερο τη λήξη της συγκέντρωσης, ένας ασυνήθης θόρυβος ακούγεται στους

δρόμους. Ήταν ο κρότος από τα τσόκαρα χιλιάδων εργατριών που με εντολή του Εργατικού Κέντρου παράτησαν τη δουλειά και κατέβαιναν για το Λευκό Πύργο. Τα πάντα τώρα πήραν άλλη όψη. Αποσπάσματα χωροφυλάκων τρέχουν για το Λευκό Πύργο. Οι φιλήσυχοι πολίτες, όπως και εκείνοι που βρίσκονταν μέσα στην αίθουσα και οι εκπρόσωποι των κομμάτων πανικοβάλλονται και είναι έτοιμοι να το σκάσουν» (Στίνας, 1985: 141-2).

Ακόμα κυκλοφορεί στη Θεσσαλονίκη το πρώτο φύλλο της εφημερίδας *Εφημερίς των Γυναικών* από τη Μερώπη Τσιώμου (στη συνέχεια Βασιλικού λόγω του συζύγου της), η οποία παρά τις συντηρητικές αρχές της, εμφανίζεται ως ανατρεπτική της κρατούσας κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Κατά τη γνώμη της εκδότριας «ήδη υπάρχει μία εργαζόμενη γυναίκα που πρέπει να ισορροπήσει την εκτροχιασθείσα αφόρητη κατάσταση, λόγω ανισορροπίας των δύο φύλων σ' ότι αφορά τις σχέσεις τους στην κοινωνία και να αγωνισθεί, με σθένος, για να εξασφαλίσει τα δικαιώματά της, πάντα όμως μέσα στα πλαίσια του νόμιμου κοινωνικού καθεστώτος». Όπως επισημαίνεται από τα διάφορα σχόλια στον τύπο της εποχής, η Βασιλικού αναγκάστηκε να σιωπήσει μετά από πιέσεις του συζύγου της.

Από τον Ιανουάριο μέχρι το Μάιο κυκλοφορεί και η *Φεμινιστική*, εφημερίδα της Φεμινιστικής Ένωσης Μακεδονίας-Θράκης, η οποία πρόσκειται στο Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Αγωνίζεται για την άρση των περιορισμών στη δημοτική ψήφο των γυναικών όπως αυτές περιγράφονται

στο εκτελεστικό διάταγμα νόμου του 1925 και είναι η συμπλήρωση του 30ου έτους και η γνώση γραφής ανάγνωσης. Αντλαμβάνονται ότι η εξαθλίωση της γυναίκας οξύνεται από την έλλειψη κοινωνικών ασφαλίσεων που να την προστατεύουν από την αεργία και να της διασφαλίζουν απέναντι στη μητρότητα. Προτάσσουν όμως τον κοινό αγώνα με τους άνδρες εργαζόμενους.

Το 1930 δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* το διάταγμα περί παραχωρήσεως στις γυναίκες του δικαιώματος της ψήφου με περιορισμούς ηλικίας και γνώσης γραφής και ανάγνωσης. Δεν αναγνωρίζεται το δικαίωμα του εκλέγεσθαι κατά τις δημοτικές εκλογές.

Σε άρθρο της στην *Εφημερίδα των Βαλκανίων* η γιατρός Χ. Ακριβοπούλου ασκεί έντονη κριτική στο διάταγμα, λέγοντας ότι θα ήταν προτιμότερο να μην εκδιδόταν, γιατί, όπως είναι, εξευτελίζει το αίσθημα της διανοούμενης γυναίκας με τους περιορισμούς που έχει. Η ίδια σε άλλα φύλλα της *εφημερίδας*, επιτίθεται εναντίον των αντιδρώντων στο δικαίωμα ψήφου των γυναικών και προτρέπει τις γυναίκες να σπεύσουν να εγγραφούν στους εκλογικούς καταλόγους.

Στις 14 Δεκεμβρίου 1930 οι εγγεγραμμένες γυναίκες ψηφοφόροι στη Θεσσαλονίκη ήταν 242 από τους 32.152 που συνολικά ψήφισαν. Την ίδια χρονιά η φεμινιστική Ένωση Θεσσαλονίκης έστειλε τηλεγράφημα διαμαρτυρίας για τη θανατική καταδίκη δύο στρατιωτών φοιτητών στο Καλπάκι. Το 1931 διεξάγεται στη Θεσσαλονίκη το Β' Ελληνικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο στο οποίο συμμετέχει και ο Σοσιαλιστικός Όμιλος

Γυναικών. Στη Λέσχη των Ιδιωτικών Υπαλλήλων Θεσσαλονίκης, το 1931, δόθηκε διάλεξη από το γυναικείο τμήμα της Λέσχης με θέμα «Η θέση της εργαζόμενης γυναίκας».

Στις 15 και 16 Ιανουαρίου του 1931 η πλειοψηφία των ελληνικών εφημερίδων αγωνιούν για την εκλογή της Μις Ελλάς. Στη Θεσσαλονίκη η κοινή γνώμη παρακολουθεί την πορεία της «ωραιότερας της Θεσσαλονικής», ενώ προετοιμάζεται παράλληλα για τις αναπληρωματικές γερουσιαστικές εκλογές. Μια αποκάλυψη όμως συνταράσσει την κοινή γνώμη μεταθέτοντας την εστίαση του ενδιαφέροντος αλλού. Το Τμήμα Ειδικής Ασφάλειας της πόλης ανακαλύπτει τη λειτουργία ενός αρχαιομαρξιστικού «Κόκκινου Σχολείου» στον προσφυγικό συνοικισμό της Αγίας Φωτεινής. Συνελήφθηκαν πέντε νέοι και έξι νέες, μεταξύ των οποίων δύο εργάτριες, μία μαθήτρια του Διδασκαλείου Θηλέων και τρεις μαθήτριες του Γυμνασίου Θηλέων. Σύντομα αποκαλύπτεται πως η μία από τις δυο εργάτριες, η φερόμενη ως Άννα Κάτση, ήταν η 19χρονη πρωτότοκος κόρη του εκατομμυριούχου και «εν Αθήναις εγκατεστημένου εργοστασιάρχου και εμπόρου κομβίων» Λεών Λεβί. Η Ωραιοζήλη Λεβί, γεννημένη στο Βόλο και μεγαλωμένη στην Αθήνα, είναι τελειόφοιτος της Ανωτάτης Εμπορικής Σχολής. Όταν η Ωραιοζήλη άρχισε να «έχη εκδηλώσεις μονομανίας εις τα πολιτικά και πολιτικά ζητήματα» γεγονός που ερχόταν σε αντίθεση με την πρόπευσα εικόνα μιας νεαρής γόνου εβραϊκής αστικής οικογένειας προκάλεσε την ανησυχία του πατέρα της. Την προέτρεψε να εγκαταλείψει τη μελέτη και να ασχοληθεί με τη μουσική, ενώ η μητέρα της ετοιμάζεται να την εισαγάγει «εις

τα κοσμικά σαλόνια». Ο πατέρας της προσέλαβε τον Πολωνοεβραίο Oscar Rosenzweig ως μουσικοδιδάσκαλο της θυγατέρας του. Ο Rosenzweig ήταν ο σύνδεσμος της Αρχαιομαρξιστικής Οργάνωσης με την Γραμματεία της Διεθνούς Αριστερής Αντιπολίτευσης και εργαζόταν στην Αθήνα ως οργανοπαίχτης βιολιού. Προκαλείται αμοιβαία συμπάθεια και η Ωραιοζήλη προσχωρεί στην Αρχαιομαρξιστική Οργάνωση. Ο Rosenzweig αναχωρεί, εν τω μεταξύ, για Παρίσι.

Αμέσως η Ωραιοζήλη αναλαμβάνει τον ρόλο της «δασκάλας» στα «Κόκκινα Σχολεία» της Αθήνας. Την 1η Μαΐου 1930 συλλαμβάνεσαι στις συγκρούσεις. Η κρυφή της δράση αποκαλύπτεται στην οικογένεια και έρχεται σε ευθεία ρήξη με τον πατέρα της ο οποίος προσπαθεί να την επαναφέρει στον σωστό δρόμο. Οργανώθηκε, μάλιστα, για το σκοπό αυτό «εσπερίδα» στο οικογενειακό μέγαρο στο οποίο η ίδια είτε δεν εμφανίστηκε καθόλου είτε εμφανίστηκε με μη ενδεδειγμένη ενδυμασία. Δύο μέρες μετά κατόρθωσε να διαφύγει από το σπίτι της για την Θεσσαλονίκη. Εκεί εργάστηκε αρχικά με ψευδώνυμο στο κεραμοποιείο Αλλατίνι και αργότερα στο υφαντουργείο Υφανέτ. Ανέλαβε προπαγανδιστική δράση, ενώ παράλληλα εκτελούσε τα χρέη της δασκάλας στο «Κόκκινο Σχολείο» της Αγίας Φωτεινής. Στις αρχές του 1931 αρρώστησε και εγκατέλειψε την εργασία της στην Υφανέτ για να αναλάβει αποκλειστικά την διδασκαλία. Οι γονείς της την αναζητούσαν έχοντας χάσει τα ίχνη της μέχρι τη σύλληψή της. (Παλουκης, 2010)

Το 1932 η Αγγελική Μεταλλινού σε άρθρο της στον *Ταχυδρόμο* της Β. Ελλάδας (29/09/1932), με τίτλο «Η διαπό-

μπευση των γυναικών», σημειώνει τη διαφορετική μεταχείριση που υπάρχει στις γυναίκες των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων, τα ονόματα των οποίων δεν αναφέρονται καθόλου στον ημερήσιο τύπο ή αναφέρονται μόνο τα αρχικά τους. Αντίθετα, όταν πρόκειται για υπηρέτριες, εργάτριες ή κομμουνίστριες, οι διαπομπεύσεις γίνονται με όλους του τύπους και οι εφημερίδες με μεγάλα γράμματα και φωτογραφίες περιγράφουν το γεγονός.

Εν τω μεταξύ, ιδρύεται ο Σύλλογος Ψηφοφόρων Γυναικών Ολυμπιάς με σκοπό την καθοδήγηση των γυναικών στην εξάσκηση των πολιτικών τους καθηκόντων και την εξύψωση του πολιτικού τους φρονήματος.

Υπάρχει όμως και η ανδρική αντίδραση στις απαιτήσεις των γυναικών για ισότητα. Ιδρύεται η Αντιφεμινιστική Ένωση Νέων Μακεδονίας-Θράκης. Σκοπός της είναι η απομάκρυνση της γυναίκας από τις δημόσιες και ιδιωτικές επιχειρήσεις και η περιφρούρηση των συμφερόντων των μελών.

Το 1933 ιδρύεται η Φιλική Ένωση Γυναικών Μακεδονίας, με σκοπό την προστασία των ανέργων γυναικών, την εξεύρεση εργασίας και την καταπολέμηση της πολυτεχνίας. Το 1936 η δικτατορία Μεταξά διαλύει όλες τις γυναικείες οργανώσεις. Επιτρέπει μόνο την συνέχιση της λειτουργίας των φιλανθρωπικών. Μέσα από τα κείμενα της εποχής βλέπουμε μια διαμάχη μεταξύ σοσιαλιστριών και φεμινιστριών κυρίως του Συνδέσμου. Η κριτική των σοσιαλιστριών προς τις άλλες οργανώσεις θέτει το γεγονός ότι αυτές αποτελούνται από αστές σε μεγάλο βαθμό που δε γνωρίζουν την εργασιακή εκμετάλλευση και συνεπώς υποτιμούν

τη μία πλευρά της εκμετάλλευσης που υφίστανται οι γυναίκες και σαν εργαζόμενες και σαν μητέρες ή σύζυγοι. Σημαντικό είναι ότι σοσιαλιστικές τάσεις του φεμινισμού προβάλλουν την οικογένεια και τη διατήρησή της ως στόχο της δράσης τους.

Η διαμάχη γύρω από τη γυναικεία εργατική νομοθεσία είναι διαμάχη μεταξύ του φεμινισμού και του σοσιαλισμού και αντικατοπτρίζεται και στις αρχές των παρακάτω φεμινιστικών οργάνων:

Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας: για αυτές τις φεμινίστριες κάθε περιορισμός που δε στηρίζεται στη φύση της εργασίας αλλά στο φύλο των εργαζομένων, ακόμη και όταν συνιστά προνόμιο, στρέφεται εναντίον των γυναικών, γιατί δημιουργεί δυσμενέστερους γι' αυτές όρους στην αγορά εργασίας. Αντίθετα, ζητούν κοινούς αγώνες για κοινό μισθό, οκτάωρο, απαγόρευση για όλους ορισμένων εξαιρετικά ανθυγιεινών επαγγελμάτων, μείωση του ορίου συνταξιοδότησης. Αυτή η πολιτική κινητοποίηση έδωσε στις γυναίκες τη δυνατότητα μιας συλλογικής δράσης, προσανατολισμένης προς νομοθετικές και πολιτικές αλλαγές που αντιτίθενται όμως στις ουσιοκρατικές θεωρήσεις της διαφοράς μεταξύ των φύλων.

Εθνικό Συμβούλιο Γυναικών: αποδέχονται τους προστατευτικούς νόμους, ωστόσο αποβλέπουν στη δημιουργία αφομοιωτικών. Βλέπουν τους προστατευτικούς νόμους ως ένα μέσο στάδιο όπου η γυναίκα θα μορφωθεί και θα διεκδικήσει ίσο μισθό για ίση εργασία.

Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών: βλέπουν ότι η εκμετάλλευση και μόνο είναι επαρκής συνθήκη για να θεσπιστεί προ-

στατευτική εργατική νομοθεσία. Μόνο με την καλή ποιότητα της εργασίας τους θα πείσουν τους άνδρες τους ότι έχουν το δικαίωμα να παραμείνουν σ' αυτή.

Από την πλευρά του το ΣΕΚΕ (αργότερα ΚΚΕ) διατυπώνει μια σειρά επιχειρημάτων υπέρ της γυναικείας ψήφου και καταλήγει σε μια πρώτη διατύπωση των διαφορών μεταξύ του σοσιαλιστικού και «αστικού» φεμινισμού. Και στις δύο προσεγγίσεις κοινή είναι η αιτιώδης σύνδεση ανάμεσα στην εμφάνιση της γυναικείας αμφισβήτησης και της εισόδου των γυναικών στη μισθωτή εργασία. Κοινή άποψη ότι οι νέες υποχρεώσεις των γυναικών πρέπει να συμπορευτούν με νέα δικαιώματα και κυρίως αυτό της ψήφου. Τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών δεν πρόκειται να κλυδωνίσουν την οικογένεια ενώ η ψήφος δεν θα επηρεάσει την γυναικεία φύση. Εξαθλίωση εξάλλου για τη γυναίκα είναι μόνο η πορνεία ή η αδυναμία της να αντιδράσει στη μάστιγα του φύλου της με αποτελεσματικά μέσα όπως η ψήφος.

Οι διατυπώσεις αυτές έχουν μια συγγένεια με τις αντίστοιχες των φεμινιστριών της εποχής. Ο σοσιαλιστικός φεμινισμός βασίστηκε στην έννοια της πάλης των τάξεων και στον κοινό αγώνα των προλετάριων -ανδρών και γυναικών- ενάντια στην κοινή τους εκμετάλλευση. Ο αγώνας των γυναικών για τα δικαιώματά τους, προηγείται και προετοιμάζει το έδαφος για τον κοινό αγώνα. Οι αντιθέσεις ανάμεσα στα φύλα εξαφανίζονται ως δια μαγείας και η συνείδηση της τάξης βρίσκεται σε ανώτερο στάδιο της συνείδησης του φύλου. Για τις φεμινίστριες η ψήφος είναι ο τελικός σκοπός. Για τις

σοσιαλίστριες είναι ένα μέσο που θα τις διευκολύνει να αγωνιστούν στο πολιτικό πεδίο.

Στα πλαίσια του αστικού εθνικισμού αναδύονται κατά τον μεσοπόλεμο νέες «μοντέρνες» διαστάσεις του «γυναικειού προορισμού» που ξεπερνούν τις πιο παραδοσιακές συγκροτήσεις του αστικού θηλυκού προτύπου. Σύμφωνα με την Έφη Αβδελά (1990), στις γυναικείες αρετές των προτύπων του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ου αιώνα «ο οίκος αναγορεύεται στον κατεξοχήν χώρο αναφοράς και δράσης των γυναικών προς όφελος της κοινωνίας και του έθνους». Η συμμετοχή της γυναίκας στην εργασία και το δημόσιο χώρο προκαλεί ρήξεις και τελικά μετασχηματίζει το «οικιακό ιδεώδες» το οποίο «παύει να καλύπτει τις ανάγκες γυναικών από τα πολύπλευρα πλέον αστικά στρώματα, χωρίς ωστόσο να αμφισβητείται η πολιτισμική κυριαρχία του γάμου». Σε κάθε περίπτωση οι σημαντικότερες καινοτομίες της περιόδου είναι η συμμετοχή στην βιομηχανική και την δημοσιοϋπαλληλική εργασία, αλλά κυρίως «αφορά τις δυνατότητες μόρφωσης που τους παρέχονται πλέον». Με το αριστερό εργατικό, αλλά και με το φεμινιστικό, κίνημα οι γυναίκες εισβάλλουν επίσης σε ένα κατεξοχήν αντρικό κάστρο, την πολιτική.

Μέσα από τον Τύπο ο μύθος της ωραίας στρατευμένης έξυπνης μορφωμένης κοπέλας, με ιδανικά και όραμα, αντικαθίσταται με την εικόνα ενός άσχημου κοριτσιού που έχει ως μόνη απόλαυση την μελέτη δύσκολων θεωριών, ασχολείται με την πολιτική και, μάλιστα, αρνείται τον έρωτα για χάρη της πολιτικής στράτευσης, σαν ένα είδος καλόγριας. Με λίγα

λόγια η Λεβί μοιάζει πλέον με άντρα. Αποθηλυκοποιείται υιοθετώντας τις ιδιότητες του αρσενικού. Με βάση αυτό το κριτήριο η πολιτική δράση, η μόρφωση, η άρθρωση πολιτικού λόγου δεν είναι παραβιάσεις «ηθικών κανόνων», αλλά παραβιάσεις μιας εξωραϊσμένης αστικής θηλυκότητας. Είναι απέκδυση της θηλυκότητας και ένδυση του ανδρικού προσώπου το οποίο «ασχημαίνει» τη γυναικεία εικόνα.

Με λίγα λόγια ο αστικός λόγος με την απόρριψη της Λεβί ως γυναίκας, αλλά και την υιοθέτηση ενός νέου αστικού θηλυκού προτύπου, μη «ηθικού» μέχρι τότε, διασώζει την τιμή και την αξία της αστικής θηλυκότητας και άρα του ίδιου του πυρήνα του αστισμού, ενώ παράλληλα πολεμά την είσοδο της γυναίκας στους ανδρικούς χώρους.

Η ηθική και σεμνή φυσιογνωμία της Λεβί κυρίως σχετίζεται με την εικόνα που καλλιεργούσαν οι ίδιες οι κομμουνίστριες ώστε να μην έχουν πάνω τους τίποτε το «προκλητικό» και το «γυναικείο» για να μην χαρακτηρίζονται αρνητικά. Τέλος, σχετίζεται με την εικόνα που οι κομμουνιστικές οργανώσεις θέλουν να προβάλουν για τα θηλυκά μέλη του εκείνη την εποχή.

Η ιστορία της Λεβί και των άλλων κοριτσιών αποκαλύπτει πως η ταξική πάλη στην Ελλάδα είναι μια πιο πολύπλοκη διαδικασία όπου το ταξικό στοιχείο, παρότι πρωταρχικό και καθοριστικό, εξελίσσεται ταυτόχρονα σε μάχη γενεών, αλλά και ταυτόχρονα αποκτά μάχη με έμφυλο περιεχόμενο. Οι δύο αντιπαρατιθέμενοι πόλοι, ο κομμουνιστικός και ο αστικός, διεκδικούν για τον εαυτό του ο καθένας το στοιχείο του πο-

λιτισμού. Και στις δύο περιπτώσεις και ως ένα βαθμό ο πολιτισμός αναγιγνώσκεται με όρους ηθικής και «αστικού διαφωτισμού». Στο βαθμό όμως που ο κομμουνισμός διαφαίνεται να «νικάει» και να απειλεί, ο αστισμός εύκολα γλιστράει σε άλλα μοτίβα λιγότερο «ηθικοπλαστικά» υιοθετώντας στοιχεία από τον «ρομαντισμό», τον «αριστοκρατισμό» ή και από το αναδυόμενο δυτικόφερτο «star system». Συνεπώς, το προβαλλόμενο νέο ιδεώδες της μοντέρνας αστικής δημόσιας θηλυκότητας απεκδύεται του ιδανικού της εργασίας, της πολιτικής και της μόρφωσης ως στοιχείο ασχήμιας, όπως απεκδύεται και ακόμα και του ιδανικού της παραδοσιακής ηθικής, ώστε να υπηρετήσει τα σύγχρονα εθνικά ιδεώδη με την ανέμελη ομορφιά και γοητεία. Την ίδια στιγμή οι αστικές κοινωνίες αντιδρούν στην αστική μεταρρύθμιση της γυναικείας εκπαίδευσης με βάση το πνεύμα του νέου «αστικού διαφωτισμού» του Εκπαιδευτικού Συλλόγου και ως εκ τούτου στην αναβάθμιση της θέσης της γυναίκας. (Αβδελα, 1990, Παλούκης, 2010)

Απέναντι σε αυτήν την εξέλιξη ο μεσοπολεμικός κομμουνισμός εγκολπώνει και διατηρεί τα ιδεώδη του «αστικού διαφωτισμού» διαμορφώνοντας το πρότυπο της σεμνής αγωνίστριας με αξίες, αρχές, τιμή, μόρφωση και γνώση. Ως εκ τούτου, προσφέρει ισότιμη θέση και ρόλο, ασφαλή χώρο «ελευθερίας», μόρφωση, πολιτικοποίηση και δημόσια δράση όχι μόνο στις νεαρές εργάτριες, αλλά και στις μεσοαστές και μεγαλοαστές κοπέλες. Με τον κομμουνισμό και ιδιαίτερα την αρχαιομαρξιστική εκδοχή του, οι τελευταίες όχι μόνο καταφέρνουν να αποδράσουν και να αμφισβητήσουν τους πε-

εργάτριες του έρωτα στην περιοχή Μπάρα της Θεσσαλονίκης

ριορισμούς των οικογενειών τους, αλλά ταυτόχρονα να είναι συνεπείς στο αστικό-διαφωτιστικό ιδεώδες της μορφωμένης, σεμνής, αλλά κυρίως αυτόνομα κοινωνικά χρήσιμης γυναίκας.

4.3.11 Γυναίκες στα μπουρδέλα

Ο Ηλίας Πετρόπουλος στο βιβλίο *Το μπουρδέλο* φωτίζει τις διαδρομές υποκειμένων που μέχρι τότε η επίσημη ιστορία αγνοούσε. Πρόσωπα αόρατα στον κυρίαρχο λόγο, πόρνες και «κίναιδου», αποκτούν ύπαρξη μέσα από την καταγραφή των εμπειριών τους.

Στην περιοχή της Μπάρας συναντάμε το μπουρδέλο-καμαρούλα με μία πόρνη. Το μπουρδέλο-οικία, συνηθέστερο μοντέλο οίκου ανοχής το συναντάμε στην Τρούμπα, στη σημερινή οδό Αγγελάκη. Το μπουρδέλο-ξενοδοχείο (πολλές πόρ-

νες) το συναντάμε στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης. Η Μπάρα, μια ολόκληρη μικρή πολιτεία, καταλάμβανε την περιοχή που περικλείεται μεταξύ των οδών Λαγκαδά και Μοναστηρίου και έφτανε σχεδόν ως τον σημερινό σιδηροδρομικό σταθμό. Βρισκόταν, δηλαδή, στην πύλη της πόλης, πέρασμα προσώπων και εμπορευμάτων, όπου ήταν συγκεντρωμένα και τα περισσότερα χάνια της πόλης. Ανάμεσα στα μπουρδέλα υπήρχαν και σπίτια νοικοκυραίων με την επιγραφή «προσοχή οικογένεια». Δεν είναι τυχαίο ότι οι μέρες μεγάλης δόξας της Μπάρας ήταν η πολεμική περίοδος 1912-1918 και 1940-1949. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε τις πολυεθνείς στρατιές των συμμάχων. Στη δεύτερη περίπτωση γνωρίζει ακμή χάρη στις επισκέψεις αγροτών, ταγματасφαλιτών και ανταρτών του εμφυλίου πολέμου. Μετά το 1949 η Μπάρα ξέφτισε μια για πάντα.

Η πορνεία εκτελούνταν με διάφορους τρόπους. Η κοινή πόρνη που έπαιρνε την άδεια εξασκήσεως επαγγέλματος από την επιτροπή προς καταπολέμηση των αφροδίσιων νόσων είχε το δικαίωμα να διαλέξει μόνη της το μπορντέλο όπου θα εργαζόταν. Οι κοινές γυναίκες είτε κατοικούσαν μόνες, ανά δύο, ή ανά τρεις σε σπίτια προαγωγών είτε εργάζονταν σε ζυθοπωλεία. Για τις ελεύθερες πόρνες, αυτές που δεν είχαν την πορνεία ως κύριο επάγγελμα, απλά ανακοίνωναν στο τμήμα ηθών το στέκι τους. Όλες οι πόρνες με βιβλιάριο έπρεπε να υποστούν ιατρική εξέταση δύο φορές την εβδομάδα. Ακόμη και εκείνη την εποχή θεωρούνταν ότι τα αφροδίσια νοσήματα δεν μεταδίδονται τόσο από τις πόρνες των σπιτιών όσο από τις μυστικές και μη δηλωμένες πόρνες.

Αυτό που δεν επιτυγχάνεται είναι η θέαση των μηχανισμών και των στρατηγικών εξουσίας και οι λόγοι για τους οποίους αποσιωπούνται αυτές οι αφηγήσεις. Το πως παράγονται κατηγορίες που καθόλου ανιστορικές δεν είναι και μέσα από αυτές κατασκευάζεται η ταυτότητα του «άλλου», του ομοφυλόφιλου, της πόρνης, του μετανάστη.

Οι αναδυόμενοι εθνικισμοί, ο πόλεμος και η μεγάλη συγκέντρωση στρατιωτών στην περιοχή της Θεσσαλονίκης αποτυπώνεται σε βιασμούς και στην ένταση της έμφυλης καταπίεσης, ένα μόνο κομμάτι της οποίας είναι οι εργάτριες του σεξ. Τα σώματα των γυναικών καθίστανται αντικείμενα κυκλοφορίας εμπολέμων καταστάσεων. Την ίδια εποχή η κοινωνική συγκρότηση της αστικής τάξης αναδεικνύεται μέσα από λόγους για τη θέση των γυναικών στη κοινωνία, την σημασία της οικογένειας, της μητρότητας, της εκπαίδευσης ως το πεδίο συγκρότησης του νέου περιεχομένου της θηλυκότητας και του νέου προτύπου οικογενειακών σχέσεων. Κατασκευάζεται και εδραιώνεται ο διαχωρισμός ανάμεσα σε ιδιωτικό και δημόσιο χώρο, συγκροτούνται τα δίκτυα κοινότητας και κοινωνικότητας με βάση το φύλο.

εργάτριες του έρωτα στην περιοχή Μπάρα της Θεσσαλονίκης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Πολιτικές οργανώσεις
στη Θεσσαλονίκη
και τη Μακεδονία

τέλη 19ου-αρχές 20ου αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Πολιτικές οργανώσεις στη Θεσσαλονίκη και τη Μακεδονία

τέλη 19ου-αρχές 20ου αιώνα

5.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πριν ειπωθεί το οτιδήποτε για τις πολιτικές τάσεις στη Μακεδονία του 19ου-20ου αιώνα πρέπει πρώτα να γίνει κατανοητό ότι οι πολιτικές ζυμώσεις στην περιοχή από τις πιο συντηρητικές τάσεις ως τα κομμάτια εκείνα που έκαναν σαφείς μαρξιστικές και αναρχικές αναφορές βρίσκονταν σε άμεση σύνδεση με

την οθωμανική πραγματικότητα. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τα κόμματα είχαν διπλή ατζέντα, μια πιο κρυφή, η οποία βρισκόταν σε αντιθετική θέση με την οθωμανική πολιτική (και του σουλτάνου αλλά και των Νεότουρκων) και η οποία αφορούσε την πιθανή κατάρρευση της αυτοκρατορίας, και μία φανερή ατζέντα η οποία φαίνεται να πίστευε στη συνέχιση της οθωμανικής κυριαρχίας. Θα ήταν σαν να λέγαμε ότι οι πολιτικές οργανώσεις είχαν αφομοιώσει τόσο έντονα την υπόθεση της οθωμανικής κυριαρχίας που αν και έβλεπαν την αυτοκρατορία να καταρρέει μπροστά στα μάτια τους δεν μπορούσαν εντελώς να το χωνέσουν-κάνοντας έτσι σχέδια για «όλα τα ενδεχόμενα» σχέδια τα οποία πολλές φορές απείχαν πολύ μεταξύ τους.

Αυτό είναι ένα γεγονός που δεν πρέπει να προσπεραστεί. Επηρέασε ριζικά όλες τις πολιτικές οργανώσεις, οδηγώντας πολλές φορές σε απόσταση από τις αντίστοιχες οργανώσεις των «ελεύθερων χωρών» με τις οποίες ήταν συγκοινωνούντα δοχεία. Όπως έχει ειπωθεί πολλάκις ως αφετηρία-αφορμή των πολιτικών προβληματισμών στην περιοχή υπήρξε η επικείμενη πτώση της αυτοκρατορίας, οι φιλελεύθερες δυνάμεις νοιάζονταν κυρίως για την διασφάλιση των οικονομικών συμφερόντων των ελίτ των εθνοτήτων ενώ από την άλλη οι ριζοσπαστικές δυνάμεις φαίνεται να προσανατολίζονταν σε μια διακοινοτική σύμπλευση με συνδικαλιστικούς κυρίως στόχους υπέρ της πληθώρας των φτωχών αγροτών και εργατών.

Οι πρώτες ομάδες συγκροτούνται φυσικά στην παρανομία. Πέρα από τις εβραϊκές λέσχες και τα διάφορα κομιτάτα

που αποτέλεσαν τον πυρήνα δημιουργίας της ΒΜΡΟ¹ στις γειτονικές χώρες αλλά και στην Ελλάδα έχουμε πλήθος εργατικών και σοσιαλιστικών ομάδων. Οι σοσιαλιστές δημιουργούν έτσι ένα συνεχές θα λέγαμε από την Ελλάδα στη Μακεδονία και από εκεί στη Βουλγαρία, τον Καύκασο και τον Πόντο. Σε αυτό το πλαίσιο έχουμε αρμένικες, βουλγάρικες, εβραϊκές, και ελληνικές σοσιαλιστικές ομάδες, καθώς όπως είναι φυσικό και εθνικιστικές ή φιλελεύθερες.

Μετά την εσωτερική κρίση του Μακεδονικού Αγώνα η επανάσταση των Νεότουρκων κάνει πλέον αυτές τις τάσεις -που ενυπήρχαν για χρόνια μέσα στην κοινωνία- να εκφραστούν επίσημα κυρίως γύρω από έναν εθνοτικό άξονα. Η δράση όμως των ομάδων αυτών και η εμφανής αδυναμία των Νεότουρκων να επιλύσουν τα προβλήματα της αυτοκρατορίας και να την κάνουν «ευρωπαϊκή» και κυρίως με μία δυναμικά ανταγωνιστική καπιταλιστική οικονομία θα τους αναγκάσει να ασκήσουν πιέσεις προς τις ομάδες όλο και πιο έντονες: απεργίες καταστέλλονται, αγωνιστές εξορίζονται, αντίποινα σε πληθυσμούς -πολλές φορές εφάμιλλα των πιο σκληρών σουλτανικών εποχών- καθώς υπήρχε η άποψη από την τουρκική ηγεσία ότι οι ομάδες -σοσιαλιστικές και μη- παίζουν εθνοτικά παιχνίδια με το πρόσχημα των απεργιών.

Αυτή η εμφανώς λανθασμένη αντίληψη των Νεότουρκων δεν ήταν αποτέλεσμα αφέλειας ή άγνοιας της πραγματικότη-

1. Για περισσότερες πληροφορίες: Μπάσταρδες με Μνήμη, *Η Θεσσαλονίκη στην κόψη των βαλκανικών εθνικισμών*.

τας αλλά διαφορετικών ιδεολογικών -και ταξικών- καταβολών των διάφορων κινημάτων. Οι Νεότουρκοι υπήρξαν σαφώς φιλελεύθερη-αστική δύναμη, εξυπηρετούσε, θα λέγαμε, τα συμφέροντα μιας αναδιδόμενης μέσης τάξης η οποία ήταν μορφωμένη και δυσανασχετούσε με την εξουσία του σουλτάνου και τη δυσκαμψία της οθωμανικής αυτοκρατορίας σε όλα τα επίπεδα. Πάγια αντίληψη τους ήταν ότι για την οικονομική παρακμή φταίει ο σουλτάνος ο οποίος δεν εκσυγχρονίζει την οικονομία ενώ αδυνατεί να διαχειριστεί τις εθνότητες. Σε αντίθεση με αυτήν την κυριαρχική αντίληψη οι σοσιαλιστικές οργανώσεις -με τις συγκεχυμένες, πολλές φορές, θέσεις τους- εξέφραζαν το σύνολο των αντιθέσεων που υπήρχαν μέσα στον, υπό κρίση, εργασιακό χώρο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η νέα αστική τάξη ήθελε να εντατικοποιήσει την εργασία, να την κάνει πιο ορθολογική, πιο παραγωγική, ήθελε, δηλαδή, να την αλλάξει δομικά, και ο διάχυτος κοινωνικός πλούτος καθώς και ο ανορθολογικός εργασιακός χρόνος (ο οποίος ήταν προσαρμοσμένος πολλές φορές προς όφελος των εργατών ή της κοινότητας στην οποία ανήκαν) έπρεπε να μπουκώσει σε μία πρώτη λογική περιφράξης των κοινών που είχαν αναπτυχθεί εντός των εργασιακών χώρων και του κοινοτικού χώρου του οθωμανικού χωριού. Αυτά τα «κοινά» αν και δεν είχαν γλυτώσει τα λαϊκά στρώματα από την ανέχεια σίγουρα ήταν προϊόν μακροχρόνιων κοινωνικών διαδικασιών τα οποία παρείχαν στους εργάτες και τους αγρότες μία κάποια διέξοδο από την πλήρη εξαθλίωση, αλλά κυρίως τους παρείχαν μεγάλη γεωγραφική κινητικότητα και τρόπους κοινωνικής αντίστασης. Αυτές

οι αντιθέσεις στην οθωμανική οικονομία φάνταζαν στα μάτια της αναδυόμενης αστικής τάξης ως εθνοτικές, καθώς, όντως, λόγω του παραδοσιακού εθνοτικού τρόπου κοινωνικής οργάνωσης της κοινωνίας δημιουργούνταν, θα μπορούσαμε να πούμε, αυτή η ψευδαίσθηση (η οποία έκανε αυτή την αντίληψη ανάρπαστη κι πιστευτή και μεταξύ και των λαϊκών στρωμάτων, βάζοντας τα σε εθνικιστικές θέσεις). Επίσης αυτή η αντίληψη συντηρούνταν έντονα από όλους τους γειτονικούς εθνικισμούς με σκοπό την εξυπηρέτηση των δικών τους συμφερόντων.

Αν και επιδίωξη μας ήταν μια ιστορική ανασκόπηση και περιγραφή υπό το τρίπτυχο φύλο-φυλή-τάξη, δυσκολευτήκαμε αρκετά να βρούμε συγκεκριμένα στοιχεία και βιβλιογραφία για τη θέση και παρουσία των γυναικών στις πολιτικές οργανώσεις της εποχής. Οι πηγές είναι θεμελιώδεις για την ιστορική ανασύνθεση. Τα ιστορικά έγγραφα είναι αντικείμενα που παρέχουν χρήσιμες μαρτυρίες για να γνωρίσουμε συγκεκριμένα θέματα. Σύμφωνα με τον Λε Γκολφ (1998), ένα ιστορικό έγγραφο δεν είναι αθώο: είναι το αποτέλεσμα μιας λίγο πολύ συνειδητής κατανόησης της ιστορίας και της κοινωνίας που το παρήγαγε αλλά και των εποχών που αυτό διέσχισε στην πορεία.

Επομένως, μια πατριαρχικά δομημένη κοινωνία διαγράφει από τη μνήμη της τα κατορθώματα των γυναικών και αναπαράγει την ιστορία από μια κυριαρχική πατριαρχική οπτική, ακόμα και αν πρόκειται για την ιστορία της τάξης.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο λοιπόν μπορούμε να αναγνώσουμε τις σοσιαλιστικές ομάδες της Θεσσαλονίκης και κάποιες από τις ομάδες του βαλκανικού χώρου.

5.2 ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ

ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ

ΤΕΛΗ 19^{ΟΥ} ΑΡΧΕΣ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Στην Ελλάδα ήδη από το 1890 περίπου έχουμε τη συγκρότηση εργατικών συνδικιών στα μεγάλα αστικά κέντρα και κυρίως στην Αθήνα και την Πάτρα. Στη Βουλγαρία περίπου από το 1870 έχουμε τις πρώτες σοσιαλιστικές ομάδες ενώ σε αντίθεση με την Ελλάδα οι Βούλγαροι συγκροτούν από πολύ νωρίς μαζικές οργανώσεις. Παρόμοια κατάσταση επικρατεί και στον Καύκασο όπου οι Αρμένιοι πρωτοστάτησαν στην συγκρότηση επαναστατικών-ριζοσπαστικών ομάδων. Η κατάσταση όμως δεν είναι απλή καθώς όλα τα κόμματα τα οποία κερδίζουν δημοτικότητα μεταξύ των εργατών φαίνεται να επηρεάζονται λιγότερο ή περισσότερο από την ιδεολογία των κρατών στα οποία δραστηριοποιούνται.

5.2.1 Πάτρα

Η Πάτρα υπήρξε βασικότατο κέντρο πολιτικών ζυμώσεων της εποχής. Το 1893 ιδρύθηκε στην Πάτρα η Σοσιαλιστική Αδελφότητα, η οποία δεν ήταν μια συγκροτημένη οργάνωση, αλλά μια χαλαρή ομαδοποίηση κάποιων σοσιαλιστών και προοδευτικών, πολλοί από τους οποίους ήταν φίλοι και οπαδοί του Πλάτωνα Δρακούλη και του Σταύρου Καλλέργη. Η Σοσιαλιστική Αδελφότητα φέρεται να αποτελεί συνέχεια του Δημοκρατικού Συλλόγου της δεκαετίας Σταύρου Καλλέργη του 1870 και μερικών αναρχικών, όπως του Γιάννη Μαγκανάρα. Η εφημερίδα *Ο Μεταρρυθ-*

μιστής εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1893 στην Αθήνα. Επίσης, ο Γιάννης Μαγκανάρας φαίνεται ότι συνεργάστηκε με την εφημερίδα *Σοσιαλιστικός Σύλλογος* που πρωτοεκδόθηκε το 1893 στην Αθήνα. Πρωταρχικό ενδιαφέρον της Σοσιαλιστικής Αδελφότητας ήταν το συνδικαλιστικό κίνημα και με πρωτοβουλία της Αδελφότητας ιδρύθηκαν οι πρώτες εργατικές ενώσεις στην Πάτρα.

Το 1895 ο σχηματισμός αυτός, ή μάλλον κάποιες τάσεις του, θα κατέβουν σε εκλογές, κάτι που τελικά θα οδηγήσει και στην πρακτική διάλυση του, καθώς ο Δρακούλης απέτυχε στις εκλογές. Τελικά ο Καλλέργης με τους οπαδούς του θα αποχωρήσει και θα ιδρύσει ομάδες της επιρροής του σε όλη την Ελλάδα. Ταυτόχρονα έχουμε την ίδρυση χριστιανοσοσιαλιστικών ομάδων όπως ο Αρμεγαδδών, οι οποίοι κινούνταν σε ένα πλαίσιο πρωτοχριστιανικών-ελευθεριακών ιδεών. Γνώρισαν άγρια καταστολή από το ελληνικό κράτος με φυλακίσεις και από αυτούς ο δικηγόρος Βασίλης Θεοδωρίδης θα συμμετάσχει και στην αναρχική ομάδα *Επί τα Πρόσω και Νέον Φώς*, ενώ οι χριστιανοσοσιαλιστές της Χριστιανικής Ισοπολιτείας θα βοηθήσουν στην ίδρυση του εργατικού κέντρου Πάτρας. Τον Ιανουάριο του 1896 οι αναρχικοί Κωνσταντίνος Γ. Σταυρόπουλους, Παναγιώτης Κοτζιάς και Δημήτρης Καραμπίλιας σχηματίζουν αναρχική ομάδα εντός της Σοσιαλιστικής Αδελφότητας. Επιδίωκαν να συνεχίσει το εκπαιδευτικό έργο της Αδελφότητας ανάμεσα στους εργάτες και εξέδωσαν την εφημερίδα *Εμπρός*. Αυτή η εφημερίδα ήταν πιο αναρχική στο περιεχόμενό της από το *Νέον Φως*, αλλά μετά από την παρέμβαση του τοπικού βουλευτή Γεώργιου Παπαδιαμαντόπουλου σταμάτησε να κυκλοφορεί.

5.2.2 Αθήνα

Στην Αθήνα έχουμε τον Κεντρικό Σοσιαλιστικό Σύλλογο του Καλλέργη που έχει επαφές με τις ομάδες της Πάτρας και εκδίδει και ομώνυμη εφημερίδα καθώς και τη Σοσιαλιστική Δημοτικιστική Ένωση Πειραιά του ποιητή Λάμπρου Πορφύρα. Το 1897 από την ομάδα του Καλλέργη αποσπάται ομάδα αναρχικών -σε συνδυασμό με τα γεγονότα της Πάτρας- και δημιουργεί την ομάδα Αναρχικός Σύνδεσμος Εργαζομένων Αθήνας. Το 1908 ιδρύεται ο Σύνδεσμος Εργατικών Τάξεων της Ελλάδας και ύστερα, το 1909, το Ελληνικόσοσιαλιστικό Κόμμα στην Αθήνα. Ύστερα από πολλές ζυμώσεις σε όλη την ελληνική επικράτεια αλλά και στη Θεσσαλονίκη, το Νοέμβριο 1918 πραγματοποιείται σε κτίριο του Πειραιά η πρώτη συνάντηση για την ίδρυση του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος με αντιπροσώπους και παρατηρητές από όλες τις σοσιαλιστικές οργανώσεις της Ελλάδας εκτός των ομάδων των αναρχικών. Τελικά το ΣΕΚΕ θα δημιουργηθεί και θα πραγματοποιήσει συγκεντρώσεις σε Αθήνα, Βόλο, Καβάλα, Θεσσαλονίκη ενώ το επόμενο έτος θα στηρίξει τη ΓΣΕΕ στην πρώτη υπαλληλική απεργία η οποία θα γνωρίσει την έντονη αντίδραση της βενιζελικής κυβέρνησης.

Κομβικό σημείο στην ιστορία του ΣΕΚΕ αποτέλεσε η έκδοση του περιοδικού *Αρχείο Μαρξισμού* το 1923 από τον κύκλο του Φραγκίσκου Τζουλάτι. Το περιοδικό δημοσίευε κείμενα θεωρητικών του μαρξισμού και προκάλεσε μεγάλη αίσθηση μεταξύ των μελών του κόμματος αλλά και μεταξύ αρκετών εργατών. Βασικό σύνθημα των αρχειομαρξιστών

υπήρξε το «πρώτα μόρφωση, μετά δράση». Το αρχειομαρξιστικό κίνημα θα γνωρίσει μεγάλη επιτυχία στους κύκλους των τσαγκάρηδων, των αρτοποιών και των φοιτητών σε όλη την Ελλάδα και κυρίως στο Αργίριο. Το αρχειομαρξιστικό κίνημα (χωρίς να είναι κάτι ενιαίο) θα συναντηθεί με τον τροτσκιστικό και στα πλαίσια της θέσης περί «αυτοδιάθεσης των λαών» θα υποστηρίξει την αυτονομία της Μακεδονίας (θέση που την ασπάζονταν και το ΣΕΚΕ. -νυν ΚΚΕ- μέχρι και το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο), ενώ θα έρθει σε ευθεία αντιπαράθεση με το ΚΚΕ μέχρι του σημείου των βίαιων συγκρούσεων μεταξύ των κομμάτων. Οι αρχειομαρξιστές θα συνδεθούν στενά με οργανώσεις σε όλη την Ελλάδα αλλά θα γνωρίσουν πολλές διασπάσεις στην ιστορία τους. Το κίνημα τους θα σβήσει οριστικά μετά το 1950 τόσο λόγω των αντιφάσεων στις οποίες υπέπεσε αλλά και λόγω του ανταγωνισμού με το ΚΚΕ.

5.2.3 Σόφια-Βουλγαρία

Σε αντίθεση με την Ελλάδα η Βουλγαρία αποκτά τις πρώτες της σοσιαλιστικές ομάδες πολύ νωρίς ενώ οι σοσιαλιστικοί κύκλοι της ήταν άμεσα συνδεδεμένοι με αυτούς της Ρωσίας. Κομβικό ρόλο σε αυτές παίζει ο Ντιμιτάρ Βλαγκόεφ.

Στη Ζαγορίτσανη της Καστοριάς το 1856 θα γεννηθεί ο Ντιμιτάρ Βλαγκόεφ. Ο Βλαγκόεφ σπούδασε στην Αγία Πετρούπολη και εκεί ίδρυσε, το 1883, την πρώτη σοσιαλιστική ομάδα της πόλης και μία από τις πρώτες της χώρας. Η ομάδα αυτοαποκαλούνταν Κόμμα Ρώσων Σοσιαλδημοκρατών ενώ ήταν επίσης γνωστή με το όνομα Ομάδα Βλαγκόεφ. Η ομάδα

θα εκδώσει και την παράνομη εφημερίδα *Ο Εργάτης* ενώ το 1884 η ομάδα του θα ενωθεί με την ομάδα Απελευθερωτική Δράση. Το 1885 ο Βλαγκόεφ θα συλληφθεί από τις ρωσικές αρχές και θα επιστρέψει πίσω στη Βουλγαρία.

Εκεί θα ξεκινήσει την έκδοση αρχικά ενός εντύπου με το όνομα *Σύγχρονος Δείκτης* και στη συνέχεια μια μπροσούρα με τίτλο *Τι είναι ο σοσιαλισμός και μπορούμε να πούμε ότι έχει έδαφος σε εμάς*. Θα ιδρύσει τελικά τη Βουλγαρική Σοσιαλιστική Ένωση και θα υποστηρίξει ανοιχτά τη δημιουργία κόμματος στη διαμάχη που είχε ξεσπάσει στους Βούλγαρους σοσιαλιστές για τον αν χρειάζεται κόμμα ή όχι. Στο μεταξύ συνεχίζει τη μετάφραση πολλών κειμένων του Μαρξ καθώς και του Μπακούνιν και του Λασσάρ.

Ο Βλαγκόεφ θα αρνηθεί την εμπλοκή του στη διαμάχη του μακεδονικού ζητήματος και έτσι θα αρνηθεί πρόταση του Γκότσε Ντέλτζεφ να συμμετάσχει στη ΒΜΡΟ, αλλά πολλά μέλη του κόμματος του θα πάρουν μέρος στη ΒΜΡΟ και, κυρίως, στην επανάσταση του Ίλιντεν. Θα οδηγήσει τους σοσιαλιστές στις διαβαλκανικές συσκέψεις του Βελιγραδίου και του Βουκουρεστίου και θα αντιπαρατεθεί διοργανώνοντας πορείες τόσο ενάντια στη συμμετοχή της Βουλγαρίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο όσο και στην προσάρτηση της Μακεδονίας από τη Βουλγαρία. Γενικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι βρισκόταν διαρκώς σε επικοινωνία με την Ρωσία και υπό την επιρροή του το βουλγαρικό κίνημα φάνταζε ως μια μικρή αναλογία του ρωσικού. Το 1894 η Ένωση θα μετονομαστεί σε Βουλγαρικό Εργατικό Σοσιαλιστικό Κόμμα και το 1903

στη συνεδρίαση του Ρους θα διασπαστεί σε «στενούς» και «πλατιούς» σοσιαλιστές, κατά αναλογία των ζυμώσεων που γίνονταν στη Ρωσία. Κατά την πρώτη Ρωσική Επανάσταση το 1905 ο Βλαγκόεφ θα κινήσει κίνημα αλληλεγγύης στους Ρώσους επαναστάτες ενώ κατά την Οκτωβριανή Επανάσταση θα στηρίξει και πάλι την επανάσταση στη Ρωσία χωρίς να συμφωνεί πλήρως με το μπολσεβικικό πρόγραμμα. Τελικά μετά από συνεχείς ενώσεις με διάφορες μικρότερες οργανώσεις όπως το Βουλγαρικό Σοσιαλιστικό Κόμμα και το Κόμμα των Βούλγαρων Σοσιαλιστών Εργατών, καθώς και τη ΒΜΡΟ Ενωτική, θα σχηματίσει οριστικά το 1948 το Βουλγαρικό Κομμουνιστικό Κόμμα . Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο το κόμμα θα ενωθεί με το Πατριωτικό Μέτωπο, το οποίο και θα κρατήσει εσωτερικά τον έλεγχο του κόμματος μέχρι το 1990.

Πέραν της βουλγαρικής αριστεράς σημαντικό ρόλο παίζει κι η «μακεδονική» αριστερά, η οποία είχε αρχίσει να δραστηριοποιείται ήδη από το 1895. Πέρα από τη ΒΜΡΟ η οποία αφενός δεν είναι αμιγώς πολιτική και αφετέρου έχει δημιουργηθεί για «συγκεκριμένο σκοπό» υπήρξε ένα πλήθος οργανώσεων που λειτουργούσε στη Μακεδονία. Οι σλαβόφωνοι από την περιοχή των Σκοπίων οργανώνουν το Επαναστατικό Μακεδονικό Κέντρο και μετά τη Σοσιαλιστική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση. Με τη βοήθεια του κύκλου του Βλαγκόεφ θα εκδώσουν πλήθος εφημερίδων και μεταφρασμένων κειμένων από τη Ρωσία και τη Γερμανία. Η οργάνωση αν και ποτέ δεν μπόρεσε να διεισδύσει αρκούντως στους εργάτες της Μακεδονίας θα καταφέρει να οργανώσει

μια σειρά από επιτυχείς απεργίες στα Σκόπια το 1907.

Η δεύτερη μεγαλύτερη οργάνωση της Βουλγαρίας ήταν η Βουλγαρική Αγροτική Εθνική Ένωση του Αλέξανδρου Σταμπολίνσκι. Παρά την αρχική εντύπωση που έδινε η οργάνωση ότι διακατέχεται από πατριωτικά και εθνικιστικά ιδεώδη, κάτι τέτοιο δεν είναι αληθές. Η αγροτική ένωση συμμετείχε στην διεθνή των αγροτικών ενώσεων με κόμματα από άλλες χώρες. Ο Σταμπολίνσκι και το κίνημα των αγροτών, πριν την ανάπτυξη του σαφώς σοσιαλιστικού μαρξιστικού κινήματος στη Βουλγαρία, υπήρξε ο κυριότερος εκπρόσωπος του αντιμοναρχισμού και κατάφερε τελικά να ανατρέψει τον τσάρο της Βουλγαρίας (όχι όμως και τη μοναρχία) με μια μικρή αγροτική εξέγερση. Οι αγρότες της ένωσης θα ταχθούν σθεναρά εναντίον της συμμετοχής της Βουλγαρίας τόσο στους Βαλκανικούς Πολέμους αλλά κυρίως στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η διακυβέρνηση της αγροτικής ένωσης απ' το 1919 μέχρι το 1923 χαρακτηρίστηκε από πολιτικές συμμαχίες με τα αριστερά κόμματα της Βουλγαρίας και από πιέσεις από τα δεξιά και κυρίως από τις παραστρατιωτικές οργανώσεις. Η πίεση και η σύγκρουση του με τους ακραίους εθνικιστικούς κύκλους της Βουλγαρίας θα οδηγήσει και στην πτώση του καθεστώτος του Σταμπολίνσκι. Η πίεση που του άσκησαν οι ακροδεξιές οργανώσεις και κυρίως η προσπάθεια του να τις περιορίσει καθώς δημιουργούσαν προβλήματα στις φιλοαγροτικές μεταρρυθμίσεις του θα τον οδηγήσει σε συνεργασία με το βασιλείο της Σερβίας και Κροατίας ώστε από κοινού να διαλύσουν τις παραστρατιωτικές οργανώσεις και κυρίως

τη ΒΜΡΟ. Επίσης απέρριπτε ρητά το ενδεχόμενο μιας εδαφικής επέκτασης και κυρίως στο μακεδονικό χώρο. Αυτό τον έφερε εκ νέου σε άμεση σύγκρουση με τις παραστρατιωτικές οργανώσεις. Κατά το 1920 θα δημιουργήσει και η Ένωση Αγροτών παραστρατιωτική οργάνωση σε μια προσπάθεια να αμυνθεί. Τελικά η ΒΜΡΟ μαζί με άλλες παραστρατιωτικές και ακροδεξιές οργανώσεις θα δολοφονήσει το Σταμπολίνσκι το 1923 και το χέρι του θα κοπεί και θα σταλεί στη Σόφια ως μήνυμα για το μακεδονικό ζήτημα. Η δολοφονία του Σταμπολίνσκι θα οδηγήσει και στην πτώση του καθεστώτος του και στην εγκαθίδρυση μοναρχικού καθεστώτος στις 9 Ιουνίου . Το κίνημα των Βούλγαρων αγροτών ήταν σημαντικό καθώς ήταν το πρώτο οργανωμένο αγροτικό κίνημα στην Ευρώπη με σαφή πολιτικά χαρακτηριστικά, το οποίο έπαιξε κομβικό ρόλο στην πολιτικοποίηση των αγροτών της περιόδου προς πιο προοδευτικές, αντιεπεκτατικές και αντιμοναρχικές κατευθύνσεις. Η Ένωση Αγροτών τελικά θα συμμαχήσει σταθερά με το Κομμουνιστικό Κόμμα και μετά τον πόλεμο θα συμμετάσχει στην κομμουνιστική κυβέρνηση.

5.2.4 Αρμενία-Τουρκία

Οι Αρμένιοι έπαιξαν κομβικό ρόλο στην πολιτική κίνηση εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Από πολύ νωρίς βρίσκονταν σε σύνδεση με τους σοσιαλιστικούς κύκλους της Ρωσίας και μετά την επανάσταση των Νεότουρκων συναντήθηκαν με άλλους βαλκάνιους σοσιαλιστές δημιουργώντας πολλές φορές κοινό μέτωπο εντός του τουρκικού κοινοβουλίου.

Οι βασικότερες πολιτικές οργανώσεις της Αρμενίας οι οποίες σχετίζονταν και με τον μακεδονικό χώρο και τη Θεσσαλονίκη ήταν δύο: Η Αρμένικη Επαναστατική Ομοσπονδία Ντασνακτσουτούν και το Αρμένικο Σοσιαλδημοκρατικό Χουντσακιάν Κόμμα. Και οι δύο οργανώσεις στήριζαν τις σοσιαλιστικές ομάδες στη Θεσσαλονίκη.

Η Αρμένικη Επαναστατική Ομοσπονδία Ντασνακτσουτούν ιδρύθηκε το 1890 στην Τιφλίδα ύστερα από τη συνένωση μικρών σοσιαλιστικών και πατριωτικών ομάδων που είχαν δημιουργηθεί στην αρμένικη οθωμανική ομογένεια. Αυτές οι ομάδες ζητούσαν την αλλαγή του πολιτειακού καθεστώτος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το κόμμα, το οποίο είχε ως αρχικό στόχο να συνενώσει όλες της αρμένικες πολιτικές αντι-οθωμανικές οργανώσεις, θα πάρει ομοσπονδιακή μορφή. Μαζί με τις συνταγματικές και προοδευτικές λέσχες της τουρκικής διασποράς θα αποτελέσει το βασικότερο αντίπαλο της σουλτανικής εξουσίας. Σε αυτά τα πλαίσια, αποτέλεσε την κινητήρια δύναμη για την επανάσταση των Νεότουρκων και το βασικότερο σύμμαχο τους κατά την επανάσταση. Αυτή η συμμαχία θα κρατήσει μέχρι και την εποχή της γενοκτονίας των Αρμενίων όπου όλα τα αριστερά κόμματα, και μεταξύ αυτών και τα αρμένικα, θα ταχθούν ενάντια. Οι ιδεολογικές γραμμές της ομοσπονδίας θα μπορούσε να συμπτυκνωθεί στο χαρακτηρισμό της «πατριωτικής αριστεράς». Η ομοσπονδία, ενώ είχε κοινή γραμμή με τα άλλα σοσιαλιστικά κόμματα για το μακεδονικό ζήτημα, στα ζητήματα του Καυκάσου προωθούσε σθεναρά τη γραμμή της ανεξαρτησίας

και της ίδρυσης αρμένικου κράτους. Αυτή η στάση μπορεί να ερμηνευτεί λαμβάνοντας υπ' όψη τα γεγονότα του Σασούν (Sasun) στην Αρμενία και τη σύγκρουση μεταξύ Αρμενίων και Κούρδων που είχε καταστρέψει τις σχέσεις μεταξύ των δυο κοινοτήτων και είχε οδηγήσει στις σφαγές του Χαμίντ στα μέσα της δεκαετίας του 1890 . Στις συγκρούσεις αυτές η ομοσπονδία είχε πάρει ενεργό μέρος.

Το Αρμένικο Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Χουντσακιάν είναι το παλαιότερο πολιτικό αρμένικο κόμμα. Με έτος ίδρυσης το 1887 το κόμμα αναπροσδιορίζεται ως μαρξιστικό και τα μέλη του έχουν άμεσες σχέσεις με τους μαρξιστές και σοσιαλιστές της Ρωσίας και κυρίως με τους κύκλους της Αγίας Πετρούπολης. Την αριστερή του πτέρυγα την αποτελούσαν αναρχοσυνδικαλιστές οι οποίοι συνδέονταν και με τον περιβόητο κύκλο της Γενεύης από όπου προέρχονταν και ο Μιχαήλ Γκερτζίκωφ που σχετιζόταν με τους Βαρκάρηδες του 1903. Επίσης υπήρξε το πρώτο σοσιαλιστικό κόμμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Αρχικά οι σχέσεις του υπήρξαν φιλικές με την Ομοσπονδία αλλά οι εντονότερες διαφωνίες στα ζητήματα της ανεξαρτησίας τελικά έφεραν τα δύο κόμματα σε διάσταση. Τα δύο κόμματα στήριζαν το ζήτημα της αρμένικης ανεξαρτησίας παράλληλα για πολλά χρόνια. Γενικά το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα είχε πιο φιλο-εργατική γραμμή και, τόσο μέσα στο τουρκικό κοινοβούλιο όσο και στη Φεντερασιόν, στήριξε τα εργατικά εγχειρήματα της Θεσσαλονίκης και της Κωνσταντινούπολης.

Στην Κωνσταντινούπολη το 1908 αμέσως μετά την επανά-

σταση των Νεότουρκων ιδρύεται η Ομάδα Κοινωνικών Μελετών. Ο κύκλος αυτός συσπειρωμένος γύρω από έναν Έλληνα δάσκαλο γαλλικών της πόλης θα έχει μαρξιστικό προσανατολισμό και θα προσπαθήσει να έρθει σε επαφή με άλλες σοσιαλιστικές ομάδες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Μετά, κατά τη νεοτουρκική περίοδο, εμφανίζεται το Οθωμανικό Σοσιαλιστικό Κόμμα. Ουσιαστικά δεν είναι ένα κανονικό κόμμα αλλά μια φράξια μέσα στο τουρκικό κοινοβούλιο από τους Βούλγαρους, τους Εβραίους, και τους Αρμένιους σοσιαλιστές οι οποίοι προσπαθούσαν να χαράξουν κοινή πορεία και να υπερασπιστούν από κοινού τις υποθέσεις τους. Παρ' όλα αυτά κλυδωνισμοί θα εμφανιστούν μεταξύ τους καθώς οι οργανώσεις που είχαν αυτοί οι βουλευτές από πίσω τους είχαν διχογνωμία για το ζήτημα της Φεντερασιόν.

5.3 ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΤΕΛΗ 19^{ΟΥ} - ΑΡΧΕΣ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Μετά τη συνοπτική περιγραφή των βασικότερων πολιτικών οργανώσεων της βαλκανικής περιφέρειας μπορούμε να δούμε και τις βασικότερες ομάδες της Θεσσαλονίκης. Σημαντική υπενθύμιση είναι ότι όλες οι ομάδες της Θεσσαλονίκης είχαν άμεσες ή έμμεσες σχέσεις με τις ομάδες της βαλκανικής και οθωμανικής περιφέρειας, ενώ κάποιες από αυτές τις οργανώσεις έπαιζαν κομβικό ρόλο και στη ζωή της πόλης.

5.3.1 Οι εφημερίδες *Ερμής* και *Φάρος της Μακεδονίας*

Πριν αναφερθούμε στις επιμέρους πολιτικές ομάδες χρειάζεται να αναφερθούμε στην πρώτη πολιτική κινηματική φωνή της πόλης. Πρόκειται για την εφημερίδα *Ο Ερμής* και στη συνέχεια *Ο Φάρος της Μακεδονίας*. Ουσιαστικά αναφερόμαστε στην εκδοτική ιστορία της οικογένειας Γκαρπολά. Όπως έχει αναφερθεί και προηγουμένως, μέχρι και τους Νεότουρκους στη Θεσσαλονίκη το ρόλο της πολιτικής οργάνωσης και κυρίως της άρθρωσης πολιτικού λόγου είχαν αναλάβει οι εφημερίδες που διαχειρίζονταν οι σημαίνουσες οικογένειες της κάθε εθνότητας. Οι εφημερίδες αυτές απευθύνονταν κυρίως στο κοινό των αντίστοιχων κοινοτήτων και για αυτόν το λόγο στην πλειοψηφία τους ήταν συντηρητικές ως προς το περιεχόμενο και μέσα από τις σελίδες τους προπαγάνδιζαν τις θέσεις των αντιστοιχών κρατών. Σε αντίθεση με όλα αυτά ο *Ερμής* και ο *Φάρος της Μακεδονίας* διατυμπάνιζαν τη φιλία μεταξύ των εθνότητων και δεν ελέγχονταν από το ελληνικό προξενείο. Η εφημερίδες αυτές αν και ποτέ δεν ήταν κατά δήλωση «αριστερές» ή «εργατικές» χαιρέτιζαν κάθε εργατική πρωτομαγιά ενώ στις σελίδες τους διαφημιζόνταν συχνά γαλλικές εκδόσεις οι οποίες περιελάμβαναν γραπτά του Μαρξ. Επίσης ο *Ερμής* έκανε εκτεταμένες αναφορές σε μεροληψίες και «αδικίες» των ευπορότερων της πόλης σε φτωχούς και λαϊκούς ανθρώπους ανεξάρτητα από την εθνότητα στην οποία ανήκαν. Η εφημερίδα θα υιοθετήσει αντιβουλγαρική γραμμή κατά το Μακεδονικό Αγώνα χωρίς όμως να προβάλλει πολύ έντονα τα εθνικά ιδεώδη. Η γραμμή της ήταν

κυρίως ότι ο βουλγαρικός εθνικισμός είναι επικίνδυνος για την πολυπολιτισμική Θεσσαλονίκη και τη Μακεδονία γενικότερα. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι αν και η εφημερίδα υποστήριζε ανοιχτά το νεοτουρκικό κομμάτι, έχανε σε κυκλοφορία και κυρίως μεταξύ του εβραϊκού στοιχείου της πόλης. Αυτό συνέβη καθώς ήδη ανέβαινε σε κυκλοφορία η εφημερίδα της Φεντερασιόν. Η στάση της εφημερίδας και η εχθρική της στάση γενικά προς το ελληνικό προξενείο θα την οδηγήσει σε μεγάλες περιπέτειες με αλληπάλληλες προσπάθειες κλεισίματος της από το προξενείο και τη μητρόπολη. Η σύγκρουση μεταξύ τους θα κρατήσει αρκετά χρόνια. Τελικά σε συνδυασμό με τα κάκιστα οικονομικά της εφημερίδας οι προσπάθειες του προξενείου θα ευοδωθούν και η εφημερίδα θα κλείσει οριστικά τον Μάιο του 1912.

5.3.2 Η Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία (Φεντερασιόν)

Αμέσως μετά την επανάσταση των Νεότουρκων ο Μπενάρόγια δημιουργεί την ομάδα Σύνδεσμος Εργατών Θεσσαλονίκης. Πρόκειται ουσιαστικά για τον πυρήνα γύρω από τον οποίο θα δημιουργηθεί η Φεντερασιόν. Στις 19 Ιουνίου πάνω από 6.000 άτομα θα παρελάσουν στη Θεσσαλονίκη μετά από πρόσκληση του Συνδέσμου Εργατών Θεσσαλονίκης και του Βουλγαρικού Σοσιαλιστικού Ομοσπονδιακού Κόμματος των πρώην μελών της ΒΜΡΟ που είχαν συγκεντρωθεί γύρω από το Σαντάνσκι. Αφού διέσχισαν την παραλία και την οδό Εγνατία με πολύχρωμα λάβαρα που κυμάτιζαν στον αέρα, οι διαδηλωτές συγκεντρώθηκαν στη λεωφόρο Σελιμιγιέ, μπρο-

Αβραάμ Μπεναρόγια

στά στα μεγάλα κτίρια του λιμανιού. Σκοπός τους να διαδηλώσουν ενάντια στο νομοσχέδιο της οθωμανικής κυβέρνησης που περιόριζε το δικαίωμα της απεργίας και τις συνδικαλιστικές ελευθερίες. Σύμφωνα με τη *Journal de Salonique* της 20ής Ιουνίου, στο συλλαλητήριο συμμετείχαν οι εργάτες των εργοστασίων τσιγαρόχαρτον, οι σαπωνοποιοί, οι εμποροϋπάλληλοι, οι τυπογράφοι, οι ξυλουργοί, οι υποδηματοποιοί, οι καπνεργάτες, οι αχθοφόροι, οι υπάλληλοι των ανατολικών σιδηροδρόμων, της εταιρείας του τραμ, του γκαζιού, οι ράφτες, δηλαδή ένα μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού της Θεσσαλονίκης. Το συλλαλητήριο αυτό είχε τέτοια επιτυχία, ώστε την επομένη ο Μπεναρόγια θα γράψει στα γραφεία της

Β' Διεθνούς στις Βρυξέλλες ότι «ένα γεγονός χωρίς προηγούμενο μόλις έλαβε χώρα στη Θεσσαλονίκη» και ότι η Ένωση των Εργατών της πόλης επιθυμούσε να καταστεί, μαζί με τη Βουλγάρικη Σοσιαλιστική Ομάδα, το οθωμανικό τμήμα της Διεθνούς. Αυτή η πρώτη επιστολή αποτελεί την αρχή μιας μακράς αλληλογραφίας. Από τα μέσα Αυγούστου, η Ένωση των Εργατών μετονομάζεται σε Σοσιαλιστική Εργατική Ομοσπονδία. Την ίδια εποχή, ένα «μεγάλο διεθνές εργατικό πανηγύρι» που οργανώθηκε στο Μπεχτσινάρ, βοήθησε στο να συγκεντρωθούν 100 χρυσές λίρες από την πώληση 6.000 εισιτηρίων, χρήματα που θα χρησιμοποιηθούν για την έκδοση μιας εφημερίδας (στα εβραίο-ισπανικά, στα ελληνικά, στα τούρκικα και στα βουλγάρικα) με τίτλο: *Jornal do Laborador* ή *Εφημερίς του Εργάτου* ή *Amele Gazetesi* ή *Rabotniceski Vestnik* (*работнически вестник*).

Βασικός ομιλητής της συγκέντρωσης ήταν ο Αρμένιος σοσιαλιστής βουλευτής Μουράντ (ψευδώνυμο του Χαμπαρτσούμ Μπογιαντζιάν που απαγχονίστηκε από τους Νεότουρκους στις σφαγές των Αρμενίων το 1915). Ο Μουράντ ήταν ο μοναδικός βουλευτής του Χουντσακιάν (Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Χουντσακιάν) μαζί με τους πέντε ακόμη Αρμένιους βουλευτές του Ντασνάκ (Αρμενική Επαναστατική Ομοσπονδία Ντασνακτσουτουούν) και τον Ντιμιτάρ Βλάχωφ (ομάδα Σαντάνσκι) που έδωσαν το παρόν στην ιδρυτική πορεία-συγκέντρωση της Φεντερασιόν.

Η τύχη ευνοεί τον Μπεναρόγια και τους συντρόφους του. Οι εργάτες της Θεσσαλονίκης διαδηλώνουν μαχητικά κατε-

βαίνοντας από απεργία σε απεργία. Δημιουργούνται νέα συνδικάτα σε εργασιακούς χώρους που υποστηρίζουν τις ιδέες του σοσιαλισμού. Σκέπτονται ήδη να έρθουν σε επαφή με τις άλλες ομάδες αγωνιστών που πρόκειται να συνενωθούν στην Κωνσταντινούπολη και στη Σμύρνη με σκοπό να δημιουργήσουν μαζί τους μια κοινή ιδεολογική πλατφόρμα. Εδώ όμως εμφανίζονται έντονα προβλήματα. Τόσο το Αρμένικο Σοσιαλιστικό Κόμμα Χουντσακιάν όσο και (κυριότερα) οι Βούλγαροι της οργάνωσης που προσέρχονταν στους σοσιαλιστές του Βλαγκόεβ της Βουλγαρίας πιέζουν τη Φεντερασιόν να αλλάξει τρόπο οργάνωσης και από ομοσπονδιακή να μετατραπεί σε κόμμα. Επίσης την κατηγορούσαν για τυχοδιωκτική και μη μαρξιστική πολιτική. Σε αυτό το πλαίσιο οι Βούλγαροι κομμουνιστές του Βλαγκόεβ πιέζουν τη Διεθνή να μην αναγνωρίσει τη Φεντερασιόν ως κομμάτι της Διεθνούς και να μην την καλέσει στην επικείμενη σύσκεψη της Διεθνούς στην Κοπεγχάγη. Τελικά μέσα στο 1910 η ομάδα των Βούλγαρων σοσιαλιστών αποχωρεί από την οργάνωση. Παρά την αποχώρηση της όμως οι οργανώσεις θα διατηρήσουν καλές σχέσεις μεταξύ τους. Τελικά το σχίσμα συνέβη μετά από μια μεγάλη λαϊκή διαδήλωση που οργανώθηκε στη μνήμη του Καταλανού επαναστάτη και ελευθεριακού παιδαγωγού Φρανκίσκο Φερρέρ, που είχε καταδικαστεί από την ισπανική δικαιοσύνη και είχε εκτελεστεί τον Οκτώβριο του 1909. Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, αυτό που δεν μπορούσαν να ανεχτούν οι Βούλγαροι σοσιαλδημοκράτες, ήταν να βλέπουν τα εβραϊκά συνδικάτα να παρελαύνουν στους δρόμους της Θεσσαλονί-

κης στο πλευρό των «εκπροσώπων της αστικής τάξης». Με αυτό εννοούσαν κυρίως το εβραϊκό ιερατείο της πόλης και τους εύπορους Εβραίους οι οποίοι πολλές φορές κατέβαιναν στο δρόμο μαζί με τους Εβραίους εργάτες λόγω των δυνατών ενδοκοινοτικών δεσμών που είχαν οι Εβραίοι της πόλης.

Μετά το 1911 η οργάνωση απλώνεται σε όλη την κεντρική και ανατολική Μακεδονία. Επηρεάζει εργατικά σωματεία στις Σέρρες, τη Δράμα και την Καβάλα, ενώ έχει στενές σχέσεις με το σοσιαλιστικό κέντρο Κωνσταντινούπολης. Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Μπεναρόγια σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε το 1931:

«...Το καπνεργατικό σωματείο διαιρείται σε 5 τμήματα, 3 στη Θεσσαλονίκη (χριστιανικό, ισραηλιτικό, μουσουλμανικό), 1 στο Κιλκίς και 1 στη Γευγελή. Το συνδικάτο σιγαροβιομηχανίας της Regie έχει 500 μέλη· 90 άνδρες, 410 γυναίκες και ανήλικους· 50 έλληνες, 40 εξαρχικούς, 10 μουσουλμάνους και 400 ισραηλίτες. Το συνδικάτο εργατών υφαντουργίας έχει 110 μέλη, 85 μέλη το τυπογραφικό -διαιρούμενο σε τμήμα εξαρχικό και ισραηλιτικό, το πρώτο πολύ δυναμικό, αποτελούμενο από τους 30 εργάτες των αστικών βουλγαρικών εφημερίδων, ιδρυμένο στα 1909, το δεύτερο με 55 μέλη ιδρυμένο στα 1910... Το συνδικάτο ραπτεργατών ιδρυμένο στα 1908 αποτελείται από 80 μέλη, 60 έλληνες και 20 ισραηλίτες. Άλλα 5 συνδικάτα συγκεντρώνουν 1.500 μέλη, από όλες τις εθνικότητες. Οι εργάτες δουλεύουν από 8,5-11 ώρες το εικοσιτετράωρο, με αμοιβή 15-53 γρόσια (4-12 χρ. δρχ.) οι άνδρες, 1-13

*Διαδήλωση της Φεντερασιόν με τη σημαία όλων των
εθνοτήτων της Θεσσαλονίκης*

γρόσια (0,25-4 χρ. δρχ.) οι γυναίκες και οι ανήλικοι. Είναι ενδεικτικό ότι το μεροκάματο ήταν 15 γρόσια για τους άνδρες και 5 γρόσια για τις γυναίκες πριν το 1908, οπότε και το ωράριο ήταν 12-13 ώρες αλλά ανεβαίνει σε 35 γρόσια για τους άνδρες και 10 γρόσια για τις γυναίκες το δωρο μετά την οργάνωση τους».

Όπως είναι φανερό η Φεντερασιόν είχε ηγεμονικό ρόλο στην ισραηλίτικη κοινότητα ενώ είχε καταφέρει να γίνει πραγματικά ένα πανεργατικό συνδικάτο έχοντας συσπειρώσει πλήθος ετερόκλητου εργατικού δυναμικού. Στο πλαίσιο αυτό και αναγνωρίζοντας τη δυναμική του πολιτικού έντυπου λόγου η Φεντερασιόν φροντίζει το δημοσιογραφικό της

όργανο. Η πρώτη εφημερίδα της, η *Χορνάλ ντε Λαβοραδόρ-Εφημερίδα του Εγαζόμενου*, εκδίδεται, από το Σεπτέμβριο ήδη του 1909, αρχικά σε τέσσερις γλώσσες (ισπανοεβραϊκή, ελληνική, βουλγαρική και τούρκικη), κατόπι σε δύο (ισπανοεβραϊκή και βουλγαρική) γλώσσες, σε τέσσερα φύλλα με την πρώτη, σε πέντε με τη δεύτερη μορφή. Η έκδοσή της, για οικονομικούς λόγους, θα σταματήσει τον Απρίλη του 1910. Τη διαδέχεται, ένα χρόνο αργότερα το 1911, η *Εργατική Αλληλεγγύη-Σολινταριδάδ Οβραδέρα* με εκδότη τώρα τον ίδιο τον Μπεναρόγια. Εβδομαδιαία, αρχικά, φτάνει να κυκλοφορεί στα τέλη του 1911 σε 3.000 αντίτυπα, κατακτώντας έτσι την πρώτη κυκλοφορία στη Θεσσαλονίκη. Η έκδοση της θα σταματήσει, όμως, μετά το κύμα των διώξεων της άνοιξης του 1912 από τους Νεότουρκους.

Τη *Χορνάλ ντε Λαβοραδόρ* και τη *Σολινταριδάδ Οβραδέρα* θα διαδεχθεί, στα 1912, λίγο πριν την απελευθέρωση το *Αβάντι-Εμπρός*. Εφημερίδα καθημερινή, θα διευθύνεται αρχικά από τον Μπεναρόγια και κατά τη διάρκεια της εξορίας του από τον Α. Αρντίτι. Το *Αβάντι* θα ζήσει πολλά, 24 κάπου, χρόνια. Εντυπωσιακό είναι ότι θα επιζήσει και αυτής της Φεντερασιόν, καθιστάμενο μετά τα 1918 -και οριστικά μετά τα 1923- τοπικό, για την ισραηλιτική κοινότητα προορισμένο, δημοσιογραφικό όργανο του ΚΚΕ.

Κατά το 1912 και με εμφανή το ενδεχόμενο πτώσης της αυτοκρατορίας, η κοινωιά της Θεσσαλονίκης βρίσκεται σε αναβρασμό. Η Φεντερασιόν έχοντας μεγάλη λαϊκή βάση αναγκαστικά μπαίνει και αυτή στο παιχνίδι και καλείται να πάρει θέση.

Πολιτικές οργανώσεις

εφημερίδα Αβάντι

Στα πλαίσια αυτά, στις κοινότητες της πόλης επικρατεί σοβινιστικό πνεύμα και η ένταση αυξάνεται. Οι ενδιαφερόμενες χώρες, Βουλγαρία, Ελλάδα αλλά και η Γαλλία και η Ιταλία εποφθαλμιούν για πιθανά επεισόδια μεταξύ κοινοτήτων με σκοπό να επέμβουν. Η Φεντερασιόν, έτσι, θα θελήσει αρχικά να αποφύγει κάθε ανοιχτή αντι-ιταλική εκδήλωση -θα αναγκαστεί, όμως, γρήγορα να υποχωρήσει μπρος στην πίεση της λαϊκής της βάσης και να οργανώσει μία, σε ανοικτό χώρο, συγκέντρωση. Η απόφαση της συγκέντρωσης που χαρακτηρίζει «πειρατική» την ιταλική εισβολή, προκαλεί την αμηχανία της διοίκησης της Φεντερασιόν καθώς αυτό σήμαινε ότι παίρνει θέση. Προσπαθώντας να αμβλύνει αυτές τις αντιθέσεις η οργάνωση θα προτείνει την ανταλλαγή ομιλητών σε δυο συγκεντρώσεις, που ζητεί να οργανωθούν συγχρόνως -μία στη Σόφια, δεύτερη στη Θεσσαλονίκη- ώστε να συνδεθούν αμεσότερα οι λαϊκές μάζες στην κινητοποίησή τους ενάντια στον πόλεμο.

Η αμνηχανία της ηγεσίας οξύνεται καθώς θα αυξηθεί, μετά τις πολεμικές ενέργειες της Ευρώπης, η εξάρτηση του νεοτουρκικού κομιτάτου από τη γερμανική πολιτική. Η σύμπλευση Νεότουρκων-Γερμανίας θα οδηγήσει σε πλήρη ρήξη τη Διεθνή με τους Νεότουρκους και κατ' επέκταση και με τη Φεντερασιόν. Η Φεντερασιόν, έτσι, χωρίζεται σε φράξιες και οι πιο ριζοσπαστικές από αυτές υποστηρίζουν την άμεση ρήξη με τη νεοτουρκική πολιτική. Τελικά ο Μπενασόγιο καταφέρνει να συμβιβάσει τις τάσεις αυτές και η ρήξη δε γίνεται. Παρ' όλα αυτά, τα γεγονότα προλαβαίνουν την ίδια την οργάνωση, καθώς από την άνοιξη του 1912 οι Νεότουρκοι με την αιτιολογία ότι οι οργανώσεις αυτές υποκινούν τη διχόνοια, περνούν έκτακτους νόμους και οι εφημερίδες, καθώς και τα γραφεία, της οργάνωσης κλείνουν. Η Φεντερασιόν προσπαθεί να πιέσει το γραφείο της Διεθνούς να ξεκινήσει καμπάνια αλληλεγγύης στο διεθνή τύπο και να συγκληθεί άμεσα συνδιάσκεψη των σοσιαλιστικών κομμάτων της Ευρώπης. Λίγο μετά ο πόλεμος στα Βαλκάνια έχει ξεσπάσει και τα ελληνικά στρατεύματα στις 26 Οκτωβρίου του 1912 εισέρχονται στην Θεσσαλονίκη. Η πόλη είναι πλέον ελληνική.

5.3.3 Η Φεντερασιόν μετά το 1912 και η προσπάθεια ενοποίησης του εργατικού κινήματος.

Μετά το 1912 και την ενσωμάτωση στην Ελλάδα της Μακεδονίας ξεκινά ο προβληματισμός για την ενοποίηση του εργατικού κινήματος. Λίγοι σλαβόφωνοι και Τούρκοι εκτοπίστηκαν τότε, ενώ η κυρίως ισραηλίτικη βάση της οργάνωσης

βοήθησε στο να κρατήσει τους αριθμούς της και μετά τον πόλεμο. Η Φεντερασιόν ήταν τότε η πιο πολυπληθής σοσιαλιστική ομάδα στην Ελλάδα και με ειδικό βάρος λόγω του διακοινοτικού της χαρακτήρα. Όμως η πρωτοβουλία για την ενοποίηση των σοσιαλιστών στην Ελλάδα δεν ανήκει στη Φεντερασιόν αν και της έγινε τέτοια πρόταση. Η οργάνωση και κυρίως η βάση της λόγω των πολύ περιορισμένων, ακόμα, εκτοπίσεων -και της απουσίας οποιασδήποτε επισημοποίησης τους- βλέποντας τη σύνθεση της να μένει αναλλοίωτη δεν έχει πειστεί για το μόνιμο της πρόσδεσης της Μακεδονίας στην Ελλάδα οπότε διστάζει σε αυτή την πρωτοβουλία. Η πρόταση, συνεπώς, έρχεται από το νότο. Το Δεκέμβριο του 1913 οι οργανώσεις της Ελλάδας μετά από πρόταση των σοσιαλιστών των Αθηνών αποφασίζουν να βγει ένα κοινό έντυπο υπό την διεύθυνση και τη χρηματοδότηση των Δρακούλη και Δημητράτου. Το έντυπο ονομάζεται *Η Οργάνωση*. Το 1915 θα πραγματοποιηθεί το πρώτο συνέδριο στην Αθήνα όλων των σοσιαλιστικών οργανώσεων και μεταξύ αυτών και της Φεντερασιόν. Με το ξέσπασμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι σοσιαλιστικές ομάδες συνενυθρύνονται εκ νέου για να χαράξουν την πολιτική τους έναντι του πολέμου. Οι ομάδες της Αθήνας παίρνουν θέση υπέρ της Αντάντ, ενώ η Φεντερασιόν ακολουθώντας τους Βούλγαρους και τους Ρουμάνους σοσιαλιστές μιλά για μη συμμετοχή στον πόλεμο και στην υποστήριξη της ουδετερότητας. Τότε τόσο οι Αθηναίοι σοσιαλιστές όσο και οι βενιζελικές δυνάμεις κατηγορούν τη Φεντερασιόν για υποβόσκοντα φιλογερμανισμό. Έτσι η Φε-

ντερασιόν στις εκλογές στις 31/03/1915 συνεργάζεται με τη βασιλική παράταξη για να υποστηρίξει την ουδέτερη πολιτική και οργανώνει από κοινού με τους βασιλικούς μεγάλες συγκεντρώσεις. Έτσι η οργάνωση βρίσκεται εν μέσω του πολέμου αλλά και του εθνικού διχασμού. Ταυτόχρονα η εγκατάσταση του Βενιζέλου στη βόρεια Ελλάδα και οι τριβές στους κόλπους των Ρώσων σοσιαλιστών προκαλούν εντάσεις και στις απόψεις των βαλκάνιων σοσιαλιστών χωρίζοντας στους σε στρατόπεδα και αποδυναμώνοντας τους. Το 1917 τα γαλλικά στρατεύματα κλείνουν τη νέα εφημερίδα της Φεντερασιόν, την *Αβάντι*, και διώκουν πολλά στελέχη της.

Με αυτές τις εξελίξεις οι φιλο-αντατικοί της Αθήνας κερδίζουν έδαφος, αλλά πολλά συνδικάτα και κυρίως αυτά της μέσης και βορείου Ελλάδος παραμένουν ουδετερόφιλα. Στην Αθήνα η Σοσιαλιστική Νεολαία ήταν ο βασικότερος εκπρόσωπος αυτής της τάσης. Το Φεβρουάριο του 1918 γίνεται μυστική σοσιαλιστική συνδιάσκεψη στη Θεσσαλονίκη με αντιπροσώπους από όλη την Ελλάδα. Η συνδιάσκεψη αφορούσε τη στάση των Ελλήνων σοσιαλιστών γενικά ως προς τον πόλεμο. Η συνδιάσκεψη κυριαρχήθηκε από την παρουσία της Σοσιαλιστικής Νεολαίας η οποία υποστήριζε σταθερά τις θέσεις της Φεντερασιόν. Όμως κάτω από την πίεση της κυβέρνησης του Βενιζέλου και κυρίως των σοσιαλιστών της Αθήνας, και παρά τη σφοδρή αντίθεση όλων των οργανώσεων της Ελλάδας από Πάτρα, Βόλο, Σέρρες και Καβάλα, η απόφαση θα είναι φιλοβενιζελική και θα μιλάει για τα «δίκαια της Ελλάδας» και την ανάγκη υποστήριξης της Αντάντ

και του Βενιζέλου. Η επόμενη πανελλαδική συνδιάσκεψη των Ελλήνων σοσιαλιστών τον Ιούλιο του 1918 -και ενώ η Γερμανία και οι σύμμαχοι της συνθηκολογούσαν κάτω από την πίεση των δυνάμεων της Αντάντ- θα αποφασίσει την ίδρυση σοσιαλιστικού κόμματος. Τελικά, και παρά τις πολλές επιμέρους διαφωνίες και αντιθέσεις, στις 4 Νοεμβρίου του 1918 αρχίζουν οι εργασίες για την ίδρυση σοσιαλιστικού κόμματος. Σε αυτή τη συνδιάσκεψη μετέχουν ο Μπεναρόγια και ο Π. Ατζέλ ως εκπρόσωποι της Θεσσαλονίκης. Στην κεντρική επιτροπή τελικά θα εκλεχτούν οι Ν. Δημητράτος, Δ. Λιγδόπουλος, Αρ. Αρβανίδης, Στ. Κόκκινος και Μ. Σιδέρης, ενώ στην εξελεγκτική επιτροπή οι Α. Μπεναρόγια, Σπ. Κομιώτης και Γ. Πισπινής. Μετά το πέρας της συνδιάσκεψης και εν μέσω πολλών διαφωνιών και αποχωρήσεων το ΣΕΚΕ είναι πλέον πραγματικότητα, η Φεντερασιόν παρελθόν και η ιστορία του κομματικού σοσιαλισμού στη Ελλάδα ξεκινά.

5.3.4 Αρχαιομαρξισμός και Θεσσαλονίκη

Μετά την ίδρυση της ΓΣΕΕ και του ΣΕΚΕ διοργανώνονται μεγάλα εργατικά συλλαλητήρια σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Όπως ήταν, όμως, φυσικό οι διάφορες τάσεις στο εσωτερικό του κινήματος και κυρίως στο εσωτερικό του νέου σοσιαλιστικού κόμματος δεν είχαν μειωθεί.

Ο αρχαιομαρξισμός είναι ρεύμα που εμφανίζεται ειδικά στο ελληνικό εργατικό κίνημα. Ασθενέστατα, μόνο, προμηνύματά του συναντούμε στον *Κομμουνισμό* και στις αρχές της έκδοσης του *Αρχείου Μαρξισμού*. Η ομάδα του περιοδικού

Κομμουνισμός συγκέντρωσε στα 1919 ένα μίγμα από αρχειομαρξισμό (Τζουλάτης) και από αριστερά κομματικά στοιχεία (Πυλιώτης), που αυτά στο τέλος επικρατήσανε και διαλύσανε τον Κομμουνισμό μέσα στο ΣΕΚΕ. Οι πρώτες, πάλι, εκδόσεις του Αρχείου Μαρξισμού δεν είχανε τίποτα το τυπικά αρχειομαρξιστικό. Ο αρχειομαρξισμός σαν καθορισμένο ρεύμα -κατά το βαθμό που μπορούμε να μιλούμε γι' αυτόν σαν ένα καθορισμένο ρεύμα- γεννήθηκε στις αρχές του 1923. Τότε απέτυχε οριστικά η προσπάθεια να γίνει κομματικό όργανο το *Αρχείο Μαρξισμού* και αποκρυσταλλώθηκαν οι πρώτες αρχειομαρξιστικές ομάδες στην Αθήνα και εκδηλώθηκε η πρώτη σύγκρουση τους με τα μέλη της εκεί κομματικής οργάνωσης.

Ο αρχειομαρξισμός τα επόμενα χρόνια εξαπλώνεται ταχύτατα και συνδέεται με πλήθος ομάδων σε όλη την Ελλάδα. Όλο και περισσότερες ομάδες και συνδικάτα αυτοπροσδιορίζονται ως αρχειομαρξιστικά και εκφράζουν την αντίθεση τους στο ΚΚΕ με κάθε τρόπο, πολλές φορές και βίαιο. Τελικά οι συγκρούσεις παίρνουν έκταση και υπάρχουν και δύο νεκροί. Στη Θεσσαλονίκη οι αρχειομαρξιστές συγκρούονται ανοιχτά με τα κομματικά σωματεία με βίαιο τρόπο. Ο αρχειομαρξισμός θα πάρει το επίσημο χρίσμα του Τρότσκι και θα αναγορευτεί σε τροτσκιστική οργάνωση από τον ίδιο το 1930.

Στη Θεσσαλονίκη, λοιπόν, οι αρχειομαρξιστές αποκτούν άμεσα δύναμη και κυρίως μεταξύ των τσαγκάρηδων της πόλης. Οι αρχειομαρξιστές το κατάφεραν αυτό όντας δραστήριοι και κάνοντας συστηματική προπαγάνδα μοιράζοντας μπροσούρες με μεταφρασμένα κείμενα, μεταξύ αυτών και

αναρχικών όπως το *Προς τους νέους* του Κροπότκιν.

Σταδιακά η ένταση μεταξύ αρχειομαρξιστών και ΚΚΕ αυξάνεται. Στο 1928 το εργατικό κέντρο είχε γίνει πεδίο συγκρούσεων μεταξύ σταλινικών και αρχειομαρξιστών λόγω της μη αναγνώρισης των εκπροσώπων των αρχειομαρξιστών. Μετά το 1930 και την επίσημη εμφάνιση των αρχειομαρξιστών στο προσκήνιο ως οργάνωσης με δομή αρχίζει η έντονη δουλειά στα εργατικά σωματεία. Οι αρχειομαρξιστές συγκρούονται ανοιχτά με τα φιλοσταλινικά σωματεία, και πολλές φορές βίαια. Παρ' όλα αυτά δε διακηρύσσουν ότι είναι ξεχωριστή οργάνωση αλλά αντιπολίτευση εντός του ΚΚΕ. Σταδιακά μέσα στην οργάνωση οργανώνονται και γυναίκες και αρχίζουν να παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στον αγώνα. Μία από αυτές ήταν και η Ωραιοζήλη Λεβί.

Στο διάστημα μεταξύ 1925-1931 οι αρχειομαρξιστές κάνουν μεγάλες συγκεντρώσεις στην πρωτομαγιά και πραγματοποιούν μεγάλες εικονικές «παρελάσεις» προσπαθώντας να δείξουν δυναμικότητα και οργανωτικό πνεύμα. Αυτό το οργανωτικό πνεύμα σε συνδυασμό με μια φαινομενική εγκράτεια που χαρακτήριζε τους αρχειομαρξιστές άγγιζε μερικές φορές τα όρια του μιλιταρισμού. Το 1931 είναι κομβικό σημείο για τη δράση των αρχειομαρξιστών καθώς τόσο η οικονομική κρίση όσο και η λανθασμένη πολιτική του ΚΚΕ δημιουργούν εντάσεις.

Το 1931 λόγω εσωτερικών δυσχερειών και διαφωνιών το ΚΚΕ προσπαθεί να πείσει τους διαφωνούντες και όταν δεν τα καταφέρνει κάνει μια απόπειρα να τους εξοντώσει πολιτικά. Πολλοί από όσους αποχωρούν προσέρχονται στους αρχειο-

μαρξιστές. Σε αυτό το πλαίσιο οι αρχειομαρξιστές διοργανώνουν μεγάλη συγκέντρωση στο σιντριβάνι. Η συγκέντρωση ήταν κατά βάση συγκέντρωση ανέργων και σκοπός ήταν να διεκδικηθούν παροχές για τους εργάτες που έχανα τη δουλειά τους. Τα «ηνωμένα σωματεία» των αρχειομαρξιστών δίνουν δυναμικό παρόν στην συγκέντρωση, κυρίως τσαγκάρηδες, εφημεριδοπώληδες και υπάλληλοι ξενοδοχείων. Βασικό αίτημα της συγκέντρωσης ήταν η ίδρυση ταμείου ασφάλισης ανέργων και εργαζομένων μαζί. Το ΚΚΕ απουσίαζε από τη συγκέντρωση. Η συγκέντρωση τελικά θα διαλυθεί εν μέσω σοβαρών επεισοδίων και συγκρούσεων μετά από παρέμβαση της αστυνομίας. Επίσης οι αρχειομαρξιστές θα οργανώσουν περιφρουρήσεις και εκδηλώσεις αλληλεγγύης στους Εβραίους της πόλης μετά τα γεγονότα του Κάμπελ. Τα χρόνια 1932-1934 γίνονται μαζικές εξορμήσεις σε εργασιακούς χώρους προσπαθώντας να οργανωθούν οι χώροι συνδικαλιστικά. Ο στόχος ήταν κυρίως οι τσαγκάρηδες. Οι εξορμήσεις αυτές δεν ήταν απλές. Όπως περιγράφει ο Γ.Ταμτάκος στο βιβλίο του *Αναμνήσεις μιας ζωής στο επαναστατικό κίνημα*, πολλές φορές για να οργανώσουν έναν εργασιακό χώρο πήγαιναν επί τούτου και εργάζονταν σε αυτόν.

Μετά το 1934 οι αρχειομαρξιστές διασπούνται σε διάφορες ομάδες καθώς το κίνημα βρίσκεται σε αδιέξοδα λόγω των ζυμώσεων που γίνονται μέσα στο ΚΚΕ στη Σοβιετική Ένωση και τον επερχόμενο πόλεμο. Η Σοβιετική Ένωση, με έναν ελιγμό, θα καταφέρει το 1935 να ξεκληρίσει το αρχειομαρξιστικό κίνημα στην Ελλάδα, ουσιαστικά διαλύοντας το.

Πολιτικές οργανώσεις

Το εργατικό κίνημα, όμως, εξακολουθεί να είναι ακμαίο, οι εργάτες έχουν συνείδηση της αλληλεγγύης μεταξύ τους και κάνουν μαχητικές απεργίες. Κάπως έτσι φτάνουμε στο 1936.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ιστορία του Εργατικού Κέντρου και των εργατικών σωματείων στη Θεσσαλονίκη

τέλη 19ου-αρχές 20ου αιώνα

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ιστορία του Εργατικού Κέντρου και των εργατικών σωματείων στη Θεσσαλονίκη

τέλη 19ου-αρχές 20ου αιώνα

6.1 Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΡΓΑΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

6.1.1 Εισαγωγή

Το Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης βρίσκεται σε οργανική σχέση με τους εργατικούς αγώνες που γεννήθηκαν στην περίοδο την οποία μελετάμε. Ιδρύθηκε μέσα στην καρδιά των

εργατικών αγώνων, το 1917, από τα πιο ριζοσπαστικά κομμάτια του τότε εργατικού κινήματος, τους Έλληνες, Βούλγαρους, Τούρκους και Εβραίους εργάτες της πολυεθνικής Φεντερασιόν, ενώ αποτέλεσε έναν πόλο συσπείρωσης και συγκρότησης των εργαζομένων στη Θεσσαλονίκη. Ήταν ένας χώρος που προώθησε την πολιτική συνειδητοποίηση της εργατικής τάξης, βοήθησε στην επιβίωση της σε συνθήκες έντονης υποτίμησης, οργάνωσε τη συλλογική της αυτοάμυνα απέναντι στις μονάδες καταστολής και σε εθνικιστικές ομάδες, δέχθηκε κατά καιρούς άγρια επίθεση για όλους τους παραπάνω λόγους.

Ξεκινώντας την αφήγησή μας σχετικά με το ΕΚΘ, χρήσιμο είναι ν' αναφερθούμε στις τάσεις που εμφανίστηκαν με την ίδρυση του. Αυτές ήταν η σοσιαλιστική και η αντισοσιαλιστική. Η πρώτη συσπειρωνόταν κυρίως γύρω απ' τη Φεντερασιόν, ενώ η δεύτερη αποτελούνταν από βασιλικούς και βενιζελικούς εργάτες που αντιτίθονταν σε σοσιαλιστικές ιδέες. Η σύγκρουση αυτών των δύο κατευθύνσεων ήταν συνεχής και έντονη. Ωστόσο, οι σοσιαλιστές κατάφεραν να έχουν μεγαλύτερη επιρροή πάνω στους εργαζομένους με αποτέλεσμα να ελέγξουν το εργατικό κέντρο και εν τέλει να είναι η Φεντερασιόν αυτή που θα συνέτασσε το καταστατικό.

6.1.2 Τα πρώτα βήματα (1917-1918)

Το ΕΚΘ, τα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του, βρισκόταν στην οδό Αγίου Δημητρίου και μέσα στην πυρίκαυστο ζώνη, μία έκταση κατεστραμμένη που εκτεινόταν από το τελωνείο μέχρι και το Λευκό Πύργο. Μαζί με το Διοικητήριο ήταν τα

μόνα κτίρια που ξεχώριζαν στην περιοχή. Στο ισόγειο υπήρχε εστιατόριο, αίθουσα μουσικής και ωδείο, ενώ στον πρώτο όροφο ήταν η βιβλιοθήκη, το αναγνωστήριο, τα γραφεία των συνδικαλιστικών οργανώσεων και, μετά την ίδρυσή του, τα γραφεία του ΣΕΚΕ. Ένα απ' τα πρώτα ιστορικά γεγονότα στο οποίο το ΕΚΘ πήρε ενεργό μέρος ήταν η μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης του 1917. Αυτό όχι μόνο στήριξε τους πυροπαθείς και ανέργους αλλά και επιτέθηκε στην τότε αστική τάξη της πόλης και την εκκλησία οι οποίες στέκονταν απαθείς αναφορικά με το βιοποριστικό πρόβλημα που αντιμετώπιζαν τα θύματα της πυρκαγιάς. Σημαντική, επίσης, ήταν και η συμβολή του στην επιβίωση των εργαζομένων και ανέργων μετά το πέρας του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, όταν οι συνεχείς ανατιμήσεις στα βασικά είδη διατροφής και η έντονη διαφθορά που εμφανίστηκε στη διαδικασία διανομής τους προκάλεσαν έντονο βιοποριστικό πρόβλημα στα πιο υποτιμημένα στρώματα. Σ' αυτήν τη συνθήκη το ΕΚΘ αναλαμβάνει τη διανομή των δελτίων πατάτας. Τον ίδιο χρόνο ξεσπά η απεργία των καπνεργατών με αιτήματα την εξίσωση των μισθών τους με αυτούς της «παλιάς» Ελλάδας¹ αλλά και το να επιφορτιστεί το σωματείο με την πρόσληψη εργαζομένων, γεγονός που θα βοηθούσε την ανάπτυξη του σωματείου αλλά

1. Θεωρείται το μέρος του ελλαδικού χώρου που κατακυρώθηκε στο ελληνικό κράτος μετά τη Συνθήκη του Λονδίνου το 1830 και περιελάμβανε την Πελοπόννησο, τη Στ. Ελλάδα και κάποια νησιά του Αιγαίου.

και την πάταξη της μαύρης εργασίας. Το ΕΚΘ στήριξε αυτή τη νικηφόρα απεργία. Σε επίπεδο οργάνωσης, αυτή την περίοδο της ζωής του το εργατικό κέντρο ασχολείται με τη δημιουργία ενός συνεδρίου των εργατικών σωματείων με πανελλαδική εμβέλεια. Γι' αυτόν το λόγο τρεις αντιπρόσωποι του ΕΚΘ (Μπεναρόγια, Ευαγγέλου, Σωκρατίδης) συναντώνται στις 21 Οκτωβρίου 1918 στην Αθήνα με αντιπροσώπους των εργατικών κέντρων Πειραιά και Αθήνας το οποίο θα ήταν το ιδρυτικό συνέδριο της ΓΣΕΕ.

6.1.3 Η πρώτη περίοδος (1919-1930)

Στα χρόνια αυτά το εργατικό κέντρο έχει ήδη εδραιωθεί στη συνείδηση των εργατών-τριών της πόλης ως πόλος πολιτικοποίησης και συσπείρωσής τους. Ενδεικτικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι αποτελεί χώρο όπου κυκλοφορούν διάφορες εργατικές εφημερίδες όπως η *Αβάντι*, η *Φωνή του Εργάτη*, εβδομαδιαία έκδοση του ίδιου του ΕΚΘ, ο *Κομμουνισμός*, η *Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, και συνδικαλιστικά περιοδικά όπως η *Σιδηροδρομική* και η *Καπνεργατική*. Σημαντικό επίσης ήταν και το υψηλό επίπεδο ταξικής συνειδητοποίησης των εργατών οι οποίοι προέτασσαν την εργατική αλληλεγγύη απέναντι στα εθνικά ζητήματα. Το 1920 όταν η ισραηλιτική κοινότητα χαιρετίζει τη συνθήκη του Μάλμφουρ για τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου εβραϊκού κράτους, οι Ισραηλίτες εργάτες καλούν σε μεγάλη συγκέντρωση με σαφή διεθνιστικό χαρακτήρα. Άλλο ένα παράδειγμα της έντονης πολιτικής συγκρότησης που υπήρχε στο εργατικό κίνημα της πόλης εί-

ναι η απάντηση που έδωσε το ΕΚΘ στις δράσεις κατά των Εβραίων που οργάνωναν διάφορες εθνικιστικές οργανώσεις. Όταν μαθεύτηκε ότι ετοιμαζόταν πογκρόμ κατά των Εβραίων το ΕΚΘ σήμανε συναγερμό συγκεντρώνοντας μια τεράστια μάζα εργατών προετοιμασμένων για να υπερασπιστούν την εβραϊκή κοινότητα. Αυτά τα γεγονότα αποτελούν σημάδια των έντονων πολιτικών διεργασιών που λάμβαναν χώρα στη πόλη και το επίπεδο διεισδυτικότητας που είχαν οι εργατικές ιδέες στους πολυεθνικούς εργάτες της Θεσσαλονίκης.

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί και ο αγώνας που έδωσε το ΕΚΘ ενάντια στην τότε τεχνολογική αναδιάρθρωση. Ειδικότερα, εκείνη την περίοδο στον κλάδο των τσιγαράδων εισήχθησαν μηχανές παραγωγής με αποτέλεσμα μέρος των εργατών να αντιμετωπίσει έντονα το φάσμα της ανεργίας. Συντονισμένες δράσεις του ΕΚΘ ήταν αυτές οι οποίες ανάγκασαν τους βιομήχανους να παρέχουν σημαντικές αποζημιώσεις στους άνεργους τσιγαράδες. Σημαντική ήταν και η βοήθεια που πρόσφερε το ΕΚΘ προς τους πρόσφυγες μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1923 αναλαμβάνοντας την εξεύρεση εργασίας και την προστασία τους. Ωστόσο οι πρόσφυγες λόγω της ελπίδας τους να επιστρέψουν στη Μ. Ασία και τα ποικίλα προβλήματα ενσωμάτωσής τους άργησαν να ενταχθούν στο εργατικό κίνημα.

Η πολύμορφη δράση του ΕΚΘ και η δυναμική που είχε αναπτύξει είχαν ως αποτέλεσμα την ένταση της καταστολής είτε από τους εθνικιστές είτε από το ίδιο το κράτος. Οι συχνές επιθέσεις από εθνικιστικές οργανώσεις και μονάδες κα-

ταστολής είχαν συχνά ως αποτέλεσμα να λήγουν συνελεύσεις σωματείων και να προπηλακίζονται μέλη αυτών. Ακόμη, το 1922 η αστυνομία με την κατηγορία της παράνομης δράσης και της κατοχής πυρομαχικών προκάλεσε έξωση στο ΕΚΘ από το κτίριο στην οδό Αγ. Δημητρίου, το οποίο μετακινήθηκε σ' ένα διαμέρισμα στη Φράγκων. Αργότερα αποκαλύφθηκε ότι αυτά ήταν εναπομείναντα βεγγαλικά που ανήκαν στο σέρβικο στρατό που βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας του Παγκάλου (1925-1926), συνεχίζεται η καταστολή δεκάδων αγωνιστών του εργατικού κινήματος της πόλης με τις δίκες των «αυτονομιστών»² οι οποίες έχουν ως συνέπεια εξοντωτικές, ισόβιες, πολλές φορές, ποινές είτε σε φυλακές είτε σε εξορίες. Στα 1925 το ΕΚΘ, σχηματίζοντας εκλογικό συνασπισμό με την «Ανώτατη Επιτροπή Προσφύγων»³, συμμετέχει στις εκλογές που προκηρύσσει ο Πάγκαλος κερδίζοντας, παρά το καθε-

2. Δίκες αυτονομιστών: δίκες οι οποίες πραγματοποιήθηκαν τον Αύγουστο του 1925 και επαναληπτικά το Σεπτέμβριο του 1926. Σ' αυτές οδηγήθηκαν 24 μέλη του κομμουνιστικού κινήματος (κύριως τροτσκιστές) με την κατηγορία ότι προωθούσαν την αυτονόμηση της Μακεδονίας και της Θράκης. Το κατηγορητήριο καταρρίφθηκε, αλλά ο Πουλιόπουλος, ηγετικό στέλεχος της τροτσκιστικής πτέρυγας εξορίστηκε στη Φολέγανδρο.

3. Ανώτατη Επιτροπή Προσφύγων: αποτελεί πολιτικό μόρφωμα

στώς τρομοκρατίας που επικρατούσε, τις δημαρχιακές εκλογές, ενώ όταν ο Πάγκαλος εκδίδει νόμο με αναδρομική ισχύ, ο οποίος προβλέπει ότι στα μεγάλα αστικά κέντρα για την εκλογή δημάρχου προϋποτίθεται το 40% των ψήφων, πάλι ο εκλογικός αυτός συνασπισμός κερδίζει τις εκλογές. Κύριο μέλημα του ΕΚΘ κατά τη δικτατορία του Πάγκαλου, όπως και μετέπειτα είναι η επιστροφή των εκτοπισμένων και φυλακισμένων αγωνιστών το οποίο εκδηλώνεται με την επίδοση ψηφίσματος που ζητά την επιστροφή των εξόριστων και την αμνηστία.

Μετά την πτώση του Πάγκαλου, η κυβέρνηση Κονδύλη διεξάγει εκλογές. Το ΚΚΕ εκλέγει 10 βουλευτές εκ των οποίων οι 4 είναι συνδικαλιστές από τη Θεσσαλονίκη. Η μεγάλη επιρροή που έχει το κομμουνιστικό κίνημα στα στρώματα της εργατικής τάξης εκείνη την περίοδο φτάνει στα 1927 να ελέγχει τους μισούς συνδικαλιστές καθώς και τα εργατικά κέντρα Θεσσαλονίκης, Καβάλας, Δράμας, Βόλου, Κέρκυρας και Λάρισας. Πέρα, όμως, από τις εργατικές και πολιτικές διεκδικήσεις το ΕΚΘ αποτελεί χώρο όπου διεξάγονται πολιτιστικές εκδηλώσεις οι οποίες στοχεύουν στην πνευματική καλλιέρ-

που εμφανίστηκε στη Θεσσαλονίκη και απαρτιζόνταν από την αριστερή πτέρυγα των προσφύγων, η οποία είχε πάρει αποστάσεις από τη στήριξη που δείχναν οι πρόσφυγες και τα επίσημα σωματεία τους προς το Βενιζέλο.

γεια των εργατών ενώ επιπλέον ιδρύεται και η ποδοσφαιρική ομάδα Εργατικός Αστήρ ως επέκταση του εργατικού κινήματος και στο χώρο του αθλητισμού.

Κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920 εμφανίζεται επίσης και μία κατακόρυφη αύξηση της καταστολής των ριζοσπαστικών δυνάμεων που συσπειρώνονταν γύρω από το ΕΚΘ. Η εξάπλωση της παρέμβασης του σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής ζωής και η συνεχής δυναμική του παρουσία στους χώρους παραγωγής είναι αυτή που εντείνει την καταστολή τόσο από κρατικούς φορείς όσο και από παρακρατικές ομάδες. Κύρια περιστατικά ήταν η άγρια καταστολή της απεργίας των καπνεργατών στα 1927-1928 που έφτασε μέχρι και την πολιορκία του ΕΚΘ, η άγρια επίθεση στην πανεργατική πορεία ανέργων το 1929, αλλά και η έντονη δράση των κίτρινων συνδικαλιστών και χαφιέδων. Σε αντίθεση, όμως, με την προηγούμενη, τώρα φαίνεται και η πιο συγκροτημένη απάντηση του εργατικού κινήματος της πόλης απέναντι στην κατασταλτική βία με δομές κοινωνικής αλληλεγγύης. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί και το δίκτυο κοινωνικής αλληλεγγύης στις περιοχές Κουλέ-Καφέ, Ρεζή Βαρδάρ και Τσινάρ όπου οι γυναίκες άφηναν ανοιχτές τις πόρτες των σπιτιών τους προκειμένου να καταφεύγουν οι καταδιωκόμενοι από την αστυνομία, εργάτες και οι άδελφοι τενεκέδες που με το θόρυβο που έκαναν τρομοκρατούσαν τα άλογα της αστυνομίας. Όσο για την απάντηση στη δράση των χαφιέδων, το ΕΚΘ αποτέλεσε χώρο συχνών ξυλοδαρμών προς τη μυστική αστυνομία ενώ το 1928 αναρτήθηκε στην πρόσοψή του

επιγραφή που έγραφε «κτυπάτε τους χαφιέδες». Το «κίτρινο» Πανεργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης που ιδρύθηκε από τη «ρεφορμιστική» Ενωτική ΓΣΕΕ δημιούργησε προβλήματα στο εργατικό κίνημα εκείνης της περιόδου καθώς λειτουργούσε σαν μοχλός πίεσης από πλευράς των εργοδοτών. Οι καπνέμποροι παρείχαν την κίτρινη κάρτα σε απεργοσπαστικά σωματεία που συσπειρώνονταν γύρω από αυτό το δεύτερο εργατικό κέντρο τα οποία τις μεταβίβαζαν σε ανέργους με σκοπό τη διάσπαση του εργατικού κινήματος και την ενίσχυση των απεργοσπαστικών μηχανισμών. Κατά τη διάρκεια της απεργίας των καπνεργατών το 1927 οι εργαζόμενοι προχώρησαν σε οργανωμένα αντίποινα απέναντι σε τέτοιες απεργοσπαστικές κινήσεις.

6.1.4 Η περίοδος 1930-1940

Η δεκαετία του 1930 αποτέλεσε μια χρονική περίοδο, κατά την οποία παρατηρείται ένταση της παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης, της εργατικής αντίδρασης αλλά και μιας άνευ προηγουμένου καταστολής από κρατικές και παρακρατικές ομάδες. Ανάμεσα στις στιγμές που καταδεικνύουν αυτές τις ιστορικές κινήσεις και την έντασή τους βρίσκονται η πανεργατική απεργία του Μαΐου του 1936 και η μετέπειτα βίαιη καταστολή της, καθώς και η επιβολή της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου.

Μόλις το 1930, το ΕΚΘ μεταφέρεται από την Αγ. Δημητρίου που μέχρι πρότινος στεγαζόταν, σε κτίριο της πλατείας Αριστοτέλους. Εκείνη την περίοδο κάνει και την εμφάνισή της

στην πόλη η εθνικιστική-φασιστική οργάνωση 3Ε, η οποία το 1931 πυρπολεί την εβραϊκή συνοικία Κάμπελ. Το ΕΚΘ εμπνεόμενο από τις διεθνιστικές ιδέες είναι απ' τους πρώτους φορείς που θα σπεύσει να βοηθήσει τους πληγέντες Εβραίους.

Στα επόμενα χρόνια, η καταστολή του εργατικού κινήματος της πόλης εντείνεται καθώς αυξάνονται οι πολιτικές δολοφονίες, οι συλλήψεις, οι φυλακίσεις και οι εξορίες. Η απάντηση των εργαζομένων είναι η ενίσχυση της μεταξύ τους αλληλεγγύης με τη δημιουργία δομών που θα στηρίζουν τους φυλακισμένους και εξόριστους αγωνιστές, όπως η Εργατική Βοήθεια. Η απάντηση του κράτους έρχεται το 1933 όταν πολιτορκεί το ΕΚΘ πυροβολώντας άοπλους εργαζομένους. Αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης ήταν ο θάνατος 7 εργατών.

Σε συνθήκες έντονης υποτίμησης των εργαζομένων και καταστολής το ΕΚΘ προσπαθεί να διευρύνει τις κοινωνικές και πολιτικές του συμμαχίες. Έτσι, λοιπόν, κατά τη διάρκεια της απεργίας που έγινε στην καπνοβιομηχανία «Κομέρσιαλ» το 1934, το ΕΚΘ έρχεται σε συνεννόηση με το Πανεργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης για τη συνδιοργάνωση μίας 24ωρης απεργίας προκειμένου να δημιουργηθεί ένα πλατύ μέτωπο δράσης των εργαζομένων πέρα από ιδεολογικές διαφορές. Η πρόταση του ΕΚΘ απορρίπτεται και αποφασίζεται μία 4ωρη στάση εργασίας η οποία θεωρείται πετυχημένη. Αυτή η προσπάθεια του ΕΚΘ θεωρείται ο προπομπός πολλών αγώνων οι οποίοι προσλαμβάνουν τα χαρακτηριστικά του μετώπου. Πιο συγκεκριμένα, κατά τη απεργία των σιδηροδρομικών το σωματείο που ανήκε στο ΕΚΘ προτείνει στο συντηρητικό

Σύνδεσμο του Μακεδονικού Σωματείου των Σιδηροδρομικών την οργάνωση κοινής 24ωρης απεργίας. Οι συντηρητικοί δέχθηκαν την πρόταση και η απεργία έληξε νικηφόρα. Παράλληλα, το ΕΚΘ διεξήγαγε συζητήσεις με πολιτικά κόμματα και φορείς για τη διοργάνωση ενός μεγάλου αγροτοεργατικού συλλαλητηρίου την 1η Σεπτεμβρίου 1934. Αυτό διοργανώθηκε με επιτυχία και παρόλο που αποκλείστηκε στους αγρότες να εισέλθουν στην πόλη αυτοί κατάφεραν να σπάσουν τον αποκλεισμό και να παρευρεθούν στη συγκέντρωση. Επιπρόσθετα, το 1934, είναι μια χρονιά γεμάτη από τις απεργίες των καπνεργατών, λιμενεργατών και υποδηματεργατών. Το ΕΚΘ και όσα έντυπα διανέμονταν μέσω αυτού στηρίζουν με κάθε τρόπο τις απεργίες. Κάτι τέτοιο έχει σαν συνέπεια την περαιτέρω όξυνση της καταστολής η οποία είχε ως αποτέλεσμα να αδρανοποιηθούν πολλά και έμπειρα μέλη του εργατικού κινήματος.

Κατά τη διάρκεια του 1936 λαμβάνουν χώρα κάποια γεγονότα τα οποία ως πολιτικές επιλογές του ΕΚΘ συντείνουν στην κατεύθυνση που αυτό έχει πάρει για τη δημιουργία ευρύτερων κοινωνικών συμμαχιών. Ως εκ τούτου, συμφωνείται η ενωτική δράση ΕΚΘ και Πανυπαλληλικού Κέντρου, γεγονός που θέτει στο περιθώριο το Πανεργατικό και το Ανεξάρτητο Εργατικό Κέντρο, ενώ σε συνέδριο επιτυγχάνεται η ενότητα του καπνεργατικού κλάδου ο οποίος ήταν και ο πιο πολιτικά συνειδητοποιημένος. Αυτή η τελευταία κίνηση ενδυναμώνει τους καπνεργάτες γεγονός που βοηθά την έναρξη των έντονων κινητοποιήσεων τους και της σφοδρότατης καταστολής τους.

Όταν η καταστολή όλων των προηγούμενων χρόνων έφτασε στο απόγειό της το Μάιο του 1936 το ΕΚΘ, όπως και το Εργατικό Κέντρο Αθήνας, αλλά και ισχυρά συνδικάτα καλούν σε πορείες συμπαράστασης οι οποίες κατεστάλησαν με αιματηρό τρόπο. Πολλά μέλη του ΕΚΘ συνελήφθησαν και καταδικάστηκαν με δίκες-σκευωρίες σε δυσβάσταχτες ποινές.

Με την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά, επιτυγχάνεται σε αρκετά μεγάλο βαθμό η καταστολή του εργατικού και η αφομοίωση αρκετών από τα αιτήματα που αυτό προέτασσε, όπως η κοινωνική ασφάλιση. Παράλληλα η έντονη πια καταστολή και η εκθράσυνση των φασιστικών ομάδων οδηγούν στην ύφεση και αδρανοποίηση του εργατικού κινήματος και συνεπώς και του ΕΚΘ ως αναπόσπαστο κομμάτι αυτού.

6.2 ΕΡΓΑΤΙΚΑ ΣΩΜΑΤΕΙΑ

6.2.1 Εισαγωγή

Τα πρώτα εργατικά σωματεία στη Θεσσαλονίκη ιδρύθηκαν στις αρχές του 20ου αιώνα. Σύμφωνα με τον Φουντανόπουλο (2005) δεν ήταν πολυάριθμα και είχαν οργάνωση συντεχνιακή, αποτελούνταν δηλαδή από εργάτες και εργοδότες μαζί και είχαν χαρακτήρα αποκλειστικά αλληλοβοηθητικό. Οι οργανώσεις αυτές ευνοήθηκαν και από εθνικούς πολιτικούς συνδέσμους, διότι με τον τρόπο αυτό μειώνονταν ο κίνδυνος εκτεταμένων απεργιών που είχαν ξεκινήσει ήδη από το 1904, αλλά και ο εργατικός αναβρασμός έβρισκε μια ήρεμη διέξοδο.

Το μεγάλο απεργιακό κύμα τον Αύγουστο του 1908 δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την δημιουργία πολλών εργατικών σωματείων. Βασικό χαρακτηριστικό τους, η εθνική κατάταξη: οι εργάτες οργανώνονταν κατά επάγγελμα αλλά και κατά εθνικότητα, αποτέλεσμα της επιρροής που ασκούσαν οι εθνικοί σύλλογοι. Σωματεία που περιλάμβαναν περισσότερες εθνότητες ήταν ελάχιστα, όπως το συνδικάτο των καπνεργατών της Regie, στο οποίο το ένα τρίτο περίπου ήταν γυναίκες.

6.2.2 Ο συνδικαλισμός την περίοδο 1912-1922

Το σημείο τομής της περιόδου ήταν ο νόμος «περί σωματείων», ο οποίος έθεσε το νομοθετικό πλαίσιο της συνδικαλιστικής οργάνωσης και στη Θεσσαλονίκη. Επανιδρύθηκαν παλαιότερα σωματεία, όπως ο Σύνδεσμος Σιδηροδρομικών Μακεδονίας και εμφανίστηκαν τα σωματεία των εργατών της βιοτεχνικής παραγωγής: υποδηματοποιοί, ράφτες, βυρσοδέψες. Οι εργάτες των μεγάλων βιομηχανιών της πόλης καθυστέρησαν στη συνδικαλιστική τους οργάνωση.

Το ΕΚΘ είχε την ευθύνη οργάνωσης της εσωτερικής ζωής των σωματείων, ενώ τα ηγετικά του στελέχη συμμετείχαν για κάποιο χρονικό διάστημα στα ΔΣ των σωματείων, προφανώς για λόγους καθοδήγησης.

Από την άποψη της εθνικής τους σύνθεσης, τα περισσότερα σωματεία ήταν ελληνικά. Σε αυτό συνετέλεσε η ανταλλαγή των πληθυσμών που έγινε προοδευτικά με τις βαλκανικές χώρες και την Τουρκία. Ωστόσο, ως το 1922 υπήρχαν ακόμη τέσσερα μεικτά σωματεία από Εβραίους και Τούρκους,

ένα αμιγώς τουρκικό και ένα μεικτό από Βούλγαρους, Τούρκους και Αρμένιους. Εκτός από αυτά υπήρχαν και τα αμιγώς εβραϊκά. Στο βιβλίο Αναγνωρισμένων Σωματείων του Πρωτοδικείου αναφέρονται τουλάχιστο 18 τέτοια ως το 1930, τα οποία στην πλειοψηφία τους οργάνωναν αυτοαπασχολούμενους επαγγελματίες.

Ο συνδικαλισμός στη Θεσσαλονίκη μέχρι το 1922 φαίνεται πως ήταν μαζικότερος και συγκεντρωτικότερος από αυτόν στην υπόλοιπη Ελλάδα. Η μεγάλη απεργιακή δράση των εργατών τα προηγούμενα χρόνια συνετέλεσε στη συνδικαλιστική συσπείρωση. Η αύξηση του αριθμού των σωματείων από το 1917 μέχρι το 1919 και κυρίως η αύξηση του αριθμού των συνδικαλισμένων εργατών αποκτούν σημασία αν συσχετισθούν με τους απεργιακούς αγώνες της περιόδου. Η κατανομή των νέων συνδικαλισμένων εργατών είναι επίσης χαρακτηριστική. Οι κλάδοι που ευνοήθηκαν περισσότερο δεν ήταν εκείνοι που είχαν παράδοση στους εργατικούς αγώνες, αλλά εκείνοι που έδειξαν για πρώτη φορά την απεργιακή τους μαχητικότητα στην περίοδο 1919-1922, οικοδόμοι, ελαιοχρωματιστές, κουρείς και τυπογράφοι.

Υπήρχαν όμως και αδύναμα σημεία στο συνδικαλισμό της περιόδου. Η δράση των εθνικών συλλόγων σε συνδυασμό με την αδιαμόρφωτη, ακόμη, πολιτική συνείδηση των ηγετών των εργατικών αγώνων οδηγούσε σε αδυναμία συγκράτησης των μελών των σωματείων. Δεύτερον, η δράση των εργοδοτών που δημιουργούσαν «μαύρες λίστες» συνδικαλισμένων εργατών πιέζοντας τους να διαγραφούν από τα συνδικάτα

τους ενώ αρνούνταν να αναγνωρίσουν την νομιμότητα των εργατικών σωματείων. Το πρόβλημα έγινε εντονότερο μετά το 1920, όταν το νομοθετικό πλαίσιο άρχισε να γίνεται εχθρικότερο προς τη συλλογική ζωή των εργατών, γεγονός που αντικατοπτρίζει τις αδυναμίες απέναντι στις εργοδοτικές και κρατικές πιέσεις.

6.2.3 Ο συνδικαλισμός την περίοδο 1923-1936

Στην περίοδο αυτή η συνδικαλιστική ενότητα της προηγούμενης φάσης κατακερματίστηκε, ενώ τα περισσότερα σωματεία διαμορφώθηκαν από διασπάσεις παλιότερων. Ακόμη και οι καλύτερα οργανωμένοι κλάδοι δεν έμειναν ανεπηρέαστοι. Τα καπνεργατικά σωματεία που ήταν μόλις 3 ως το 1920, έγιναν 12 έως το 1930. Τα σωματεία των σιδηροδρόμων αυξήθηκαν σε 8, ενώ των τροχιοδρομικών σε 5. Γενικά σύμφωνα με στοιχεία του Πρωτοδικείου Θεσσαλονίκης, κάθε χρόνο μετά το 1920 η Θεσσαλονίκη αποκτούσε γύρω στα 14 νέα σωματεία κατά μέσο όρο.

Παράλληλα την περίοδο αυτή δημιουργήθηκαν τα περισσότερα σωματεία των προσφύγων που μόλις είχαν φτάσει στην πόλη μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Μια μικρή κάμψη παρατηρήθηκε στην περίοδο της παγκαλικής δικτατορίας, εξαιτίας των περιοριστικών μέτρων που αυτή έλαβε για την προστασία του καθεστώτος. Μετά το 1927 όμως, η κίνηση ίδρυσης νέων σωματείων θα συνεχιστεί ανοδικά μέχρι το 1929, γεγονός που συσχετίζεται και με την αύξηση της εργατικής απεργιακής δραστηριότητας της ίδιας περιόδου. Από το

1929 έως το 1931 παρατηρείται κάθετη πτώση στην ίδρυση νέων σωματείων ενώ μετά το 1931 έως και το 1933 η κίνηση ήταν και πάλι ανοδική κυμαινόμενη όμως κάτω από τον μέσο όρο της περιόδου. Η βασικότερη αιτία για το δραστικό περιορισμό των επαγγελματικών οργανώσεων ήταν βέβαια ο Ν. 4229/1929 που τέθηκε σε ισχύ στις 25 Ιουλίου 1929 και είναι πιο γνωστός ως «Ιδιώνυμο»⁴. Παρ' όλα αυτά, το έτος 1934 ιδρύθηκαν τόσα σωματεία όσα δεν είχαν ιδρυθεί καμία άλλη χρονιά από το 1914 και μετά. Και μολονότι ο αριθμός τους περιορίστηκε τις δύο επόμενες χρονιές, παρέμεινε όμως υψηλός, στα επίπεδα του 1929, πριν η εφαρμογή του ιδιώνυμου οδηγήσει σε αναδίπλωση τη συνδικαλιστική δράση. Η αύξηση αυτή συμπίπτει με μια περίοδο μεγάλων απεργιών στη Θεσσαλονίκη, με κορύφωση τα γεγονότα του Μαΐου 1936.

Όμως παρά το γεγονός ότι νέα σωματεία ιδρύονται δεν σημαίνει ότι αυτά είχαν και ζωνρή εσωτερική ζωή. Η συνδικαλιστική ανάπτυξη δεν συνοδεύτηκε από ανάλογη συγκέντρωση εργατών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το ότι οι ανοργάνωτοι εργάτες, τους οποίους θα μπορούσαν να καλύπτουν τα σωματεία του Πανεργατικού Κέντρου Θεσσαλονίκης, ήταν τριπλάσιοι από τους οργανωμένους. Μετά το 1931 η συνδικαλιστική επέκταση προήλθε από την οργάνωση νέων κλάδων, ανοργάνωτων ως τότε. Οι παλαιότεροι όχι μόνο δεν

4. Βλέπε επίσης Μπάσταρδες με Μνήμη, το εργατικό κίνημα την περίοδο 1930-1935 (Κεφ. 8 Η εξέγερση του 1936).

μπόρεσαν να κρατήσουν τις δυνάμεις τους, αλλά διασπάστηκαν σε μικρότερα σωματεία. Έτσι τα μέλη τους ήταν λίγα και οι οργανωτικές δομές τους αδύναμες, γεγονός που εξηγεί και το μεγάλο ποσοστό αδράνειας των σωματείων.

Οι αιτίες της εξέλιξης αυτής αναζητούνται σε τρεις βασικούς παράγοντες: στην παρέμβαση του κράτους στον συνδικαλισμό, στη δράση των εργοδοτών εναντίον των οργανωμένων επαγγελματικών συμφερόντων και τέλος στις πρακτικές και μεθόδους των ίδιων των συνδικαλιστικών παρατάξεων.

Με την διάψευση των οραμάτων της Μεγάλης Ιδέας, μετά την Μικρασιατική Καταστροφή του 1922, η κυρίαρχη ρητορεία του ελληνικού κράτους στράφηκε στην υπεράσπιση της εσωτερικής τάξης από τους εσωτερικούς εχθρούς. Αυτόνομες μορφές πολιτικής έκφρασης, όπως ήταν ο συνδικαλισμός, δεν μπορούσαν να γίνουν δεκτές έξω από τα όρια δράσης των κομμάτων ενώ η διαδήλωση θεωρούνταν διασάλευση της κοινωνικής ειρήνης. Αυτή η τάση του κράτους να αντιμετωπίζει τα κοινωνικά προβλήματα που προέκυπταν με αυταρχικά μέσα εξηγεί όχι μόνο τη βαναυσότητα των αστυνομικών οργάνων εναντίον του εργατικού συνδικαλισμού, αλλά και τη λήψη αυστηρών νομοθετικών μέτρων εναντίον του.

Η κρατική αντίδραση στράφηκε κυρίως εναντίον εκείνων των επαγγελματικών κλάδων που είχαν αξιόλογες απεργιακές επιτυχίες στη δεκαετία του 1910 και ανέπτυξαν σημαντική απεργιακή δράση στη δεκαετία του 1920, δηλαδή εναντίον των καπνεργατών, των υποδημάτων και των αρτεργατών. Παράλληλα το μικρό μέγεθος των περισσότερων επιχειρήσε-

ων όπου δεν εφαρμόζονταν κανένας έλεγχος των εργασιακών σχέσεων, η χαμηλή οργανική σύνθεση του κεφαλαίου που έκανε τις επιχειρήσεις να στηρίζονται στην εκτατική και όχι στην εντατική εκμετάλλευση της εργασίας, η υπερπροσφορά εργασίας και η απειθαρχία των εργατών στη βιομηχανική εργασία, όλα αυτά προκαλούσαν τις αντιδράσεις των εργοδοτών, οι οποίοι αντιμετώπιζοντας τη συνδικαλιστική δραστηριότητα των εργατών τους ως «κομμουνιστική απειλή», υποκινούσαν και αυτοί με τη σειρά τους την κατασταλτική δράση του κράτους.

Δεν ήταν όμως μόνο η κρατική νομοθεσία που έπληξε την εσωτερική ζωή των σωματείων, ήταν και η τακτική των συνδικαλιστικών παρατάξεων. Οι κομμουνιστές ασκούσαν ασφυκτικό έλεγχο πάνω στα σωματεία της επιρροής τους. Ο σκοπός της τακτικής αυτής ήταν να συγκρατήσει τις δυνάμεις της παράταξης που αντιμετώπιζε συμπτώματα αιμορραγίας από τις διώξεις εναντίον του συνδικαλισμού, αλλά και να περιορίσει τις αντιπολιτευτικές τάσεις στην κομματική γραμμή. Στην άλλη όχθη οι συντηρητικοί προτιμούσαν την μέθοδο των παρασκηνιακών ραδιουργιών, ιδίως όταν επρόκειτο για αποκλεισμούς αντιπάλων. Στα σωματεία της επιρροής τους σπανίως γίνονταν γενικές συνελεύσεις των μελών, αδιαφάνεια χαρακτήριζε τις ενέργειες των προεδρείων, ενώ δεν έλειπαν και οι κατηγορίες για διαχειριστικές ατασθαλίες και καταχρήσεις χρημάτων. Αν λοιπόν η τακτική των κομμουνιστών εξόντωνε τα σωματεία από την ασφυκτική πίεση, η τακτική των συντηρητικών τα καταδίκασε σε οργανωτική αφυδάτωση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Το Παρακράτος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Το Παρακράτος

7.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πριν αναφέρουμε οτιδήποτε για τους κατασταλτικούς μηχανισμούς και τις μεθόδους του ελληνικού κράτους στην περιοχή της Μακεδονίας και ιδιαίτερα της Θεσσαλονίκης, είναι απαραίτητο να κάνουμε μερικές σημαντικές παρατηρήσεις. Η περιοχή της Μακεδονίας είναι μια νέα προσάρτηση του ελληνικού κράτους στις αρχές του 20ου αιώνα και αντιμετωπίζεται ως τέτοια. Εξ' ου και ο διαχωρισμός των εδαφών και του πληθυσμού της ελληνικής επικράτειας σε «παλαιούς» και «νέους». Ο πληθυσμός των νέων, αυτών, περιοχών είναι ανομοιογενής όσον αφορά το θρήσκευμα, τη γλώσσα,

τον εθνοτικό προσδιορισμό. Επομένως είναι απαραίτητη για την εθνική συγκρότηση του ελληνικού κράτους, που σχεδόν διπλασιάζεται, να τον ομογενοποιήσει. Αυτό, φυσικά, είναι μια βίαιη διαδικασία που στηρίζεται κυρίως στη διάχυση του φόβου και την τρομοκράτηση του ντόπιου πληθυσμού. Όπως μας πληροφορεί ο Δάγκας στο βιβλίο του *Ο Χαφίς*, οι κατασταλτικές δυνάμεις του ελληνικού στρατού και της χωροφυλακής που αποτελούνται από παλαιοελλαδίτες έρχονται ως άποικοι στις νέες κτήσεις, δεν είναι τυχαίο ότι εκμισθώνουν ντόπιο πληθυσμό για να στήσουν ένα δίκτυο πληροφοριών, το οποίο θα τους ενημερώνει για τις καθημερινές εξελίξεις. Πάνω σε αυτές τις πληροφορίες στήνεται ένα σύστημα διαχείρισης του πληθυσμού που βασίζεται στον έλεγχο, το φόβο και την καταστολή.

Κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο τα κατασταλτικά δίκτυα πήραν τεράστιες διαστάσεις. Οι υπηρεσίες πληροφοριών απέκτησαν πείρα και ισχύ. Ξεκίνησαν με στόχο τον εντοπισμό πρακτόρων του εχθρού και κατέληξαν -με πολιτική άδεια και κάλυψη- σε γιγάντια παρακολούθηση των μαζικών κινήματων (αντιπολεμικό κίνημα, εργατικό, αντιρρησίες συνείδησης κλπ.). Ως σπουδαιότεροι οργανισμοί μνημονεύονται

1. Η Scotland Yard ήταν αστυνομική υπηρεσία. Η Intelligence Service, ειδική υπηρεσία πληροφοριών, δρούσε παράλληλα με τη Secret Service του στρατού και τη ναυτική υπηρεσία πληροφοριών, υπαγόταν στο Foreign Office (Υπουργείο Εξωτερικών) και ανέπτυξε σε δράση εκτός της χώρας.

στη Βρετανία οι Intelligent Service και Scotland Yard¹, στην προεπαναστατική Ρωσία η Ohrana και στη Γαλλία η Surete Generale.

Οι συνθήκες μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, η ανέχεια των μαζών, οι κοινωνικές διεκδικήσεις, το νέο πολιτικό στοιχείο -η επικράτηση των μπολσεβίκων στη Ρωσία-, είχαν ως αποτέλεσμα την άνοδο της ταξικής αντιπαράθεσης, αναπόφευκτα και της δραστηριοποίησης του στρατού και της αστυνομίας. Ήταν εμπειρικά διαπιστωμένο ότι, σε κρίσιμες κοινωνικές συνθήκες, οδηγούνται οι μάζες σε αντίσταση, αλλά και ο κρατικός μηχανισμός, στον τομέα της συλλογής πληροφοριών, αποκτούσε με την εξαθλίωση ευρέων κοινωνικών στρωμάτων νέα δυνατότητα για στρατολογίες καταδοτών και συλλογής πληροφοριών. Στους κόλπους μιας «ειδικής αστυνομικής διεθνούς», υπό τη διεύθυνση του Γιοχάνες Σομπέρ² και με ενεργό μέλος τον Υπουργό Εσωτερικών της Πρωσίας, Καρλ Σέβερινγκ, οι αστυνομίες καθιέρωσαν συνεργασία με ανταλλαγή των συλλεγόμενων στοιχείων.

Στα Βαλκάνια η πίεση που δέχθηκαν οι αστικές δημοκρατίες από τον μπολσεβικισμό και ο εκτροχιασμός τους συνετέλεσαν στη γενίκευση φαινομένων υπονόμησης («προβοκάτσια») και κατάδοσης («χαφιεδισμός») σε βάρος του

2. Johann Schober (14 Νοεμβρίου 1874-19 Αυγούστου 1932): ήταν Αυστριακός, αξιωματικός της αστυνομίας που διατέλεσε τρεις φορές καγκελάριος της Αυστρίας. Έμεινε γνωστός ως ο πατέρας της Interpol.

κοινωνικού κινήματος, σε διώξεις και εφαρμογή βασανιστηρίων. Δεν υπήρχε όμως συσσωρευμένη πείρα, άρα ούτε μέριμνα για ενέργειες πέραν της καταπίεσης ή εξάρθρωσης των επαναστατικών οργανώσεων, όπως για παράδειγμα η διείσδυση σε αυτές και ο επηρεασμός της πολιτικής τους.

Η Θεσσαλονίκη με το «πέρασμα» στην ελληνική επικράτεια το 1912, απώλεσε την οθωμανική παράδοση, τη σχετική με το θεσμό του κράτους. Ο πληθυσμός, επίσης, κατά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, είχε περιορισμένη μνήμη των αστικών ελευθεριών. Κατά το χρονικό διάστημα από το φθινόπωρο του 1908 (σκληρήνυση της νεοτουρκικής στάσης) μέχρι το 1918 υπήρξε αναστολή τους λόγω των πολέμων και της εσωτερικής κατάστασης. Η ίδια μνήμη ήταν διάστικτη από τον αυταρχισμό και τη βία της εξουσίας. Η πείρα της επαφής με τους μηχανισμούς, που είχαν διαδοχικά λειτουργήσει κατασταλτικά ήταν επώδυνη (κρητική χωροφυλακή και ελληνικός στρατός, Armee d'Orient και Surete, δικαστικές αρχές, λογοκρισία κλπ).

Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου οι υπηρεσίες των Αγγλων και των Γάλλων με στόχο τη συλλογή πληροφοριών κινήθηκαν χωρίς φραγμό στην περιοχή της Μακεδονίας. Τον πρώτο ρόλο είχαν οι γαλλικές υπηρεσίες. Το 2me Bureau της Armee d'Orient είχε κατάσχει, το 1915, τα αρχεία των διπλωματικών αποστολών του εχθρού στη Θεσσαλονίκη και τα απέστειλε στο Παρίσι για αποκωδικοποίηση. Στρατολόγησε αμέτρητους πληροφοριοδότες. Στη δυτική Μακεδονία από το 1915-1918, η γαλλική υπηρεσία αντικατασκοπείας

λειτουργούσε σε κάθε χωριό. Το κίνητρο για τους στρατολογούμενους ήταν το χρήμα. Συμπεριλαμβάνονταν συνοπτικές εκτελέσεις, ξυλοδαρμοί μέχρι θανάτου, εμπρησμοί χωριών και καταναγκαστικά έργα.

7.2 ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΔΙΚΤΥΟ

Επίσημα οι ελληνικές υπηρεσίες -τα στρατιωτικά γραφεία και η χωροφυλακή- αντικατέστησαν τους συμμάχους το 1918. Είχαν, τότε, ανάγκη πίστωσης χρόνου για να ανταποκριθούν στις προδιαγραφές μιας οργάνωσης παρακολουθήσεων. Η εξωτερική παρακολούθηση -από χωροφύλακες- ήταν πια ξεπερασμένη και η σύσταση σύγχρονου δικτύου απαραίτητη. Οι αυξημένες απαιτήσεις για απόδοση λόγω της κοινωνικής κατάστασης, η ανάγκη απόκτησης των νέων τεχνικών μέσων, αλλά και πολιτικοί λόγοι, οδήγησαν σε στενή επαφή με τις ξένες μυστικές υπηρεσίες και διεθνή συνεργασία.

Σύντομα, στάλθηκε η British Police Mission (BPM) στην Ελλάδα και τα μέλη της ανέλαβαν την αναδιοργάνωση της αστυνομίας. Στους Άγγλους αξιωματικούς παραχωρήθηκε νευραλγική θέση στον κρατικό ιστό και ελεύθερη πρόσβαση σε όλους τους τομείς της ελληνικής κοινωνίας, που τους έδινε τη δυνατότητα «να παρέχουν πληροφορίες στην κυβέρνηση τους επί όλων των ζητημάτων πολιτικής, ναυτικής, οικονομικής, στρατιωτικής και διπλωματικής φύσης». Η αποστολή εργάστηκε στην κατεύθυνση δημιουργίας μιας σύγχρονης

αστυνομίας που θα λειτουργούσε συμπληρωματικά προς τη χωροφυλακή. Ιδρύθηκε το 1920 η Αστυνομία Πόλεων με πρόβλεψη για αρμοδιότητα επί πέντε πόλεων, συμπεριλαμβανόμενης της Θεσσαλονίκης -στην οποία, όμως, τελικά δεν λειτούργησε. Για εκπαίδευση των ανδρών ιδρύθηκε στην Κέρκυρα η Σχολή της Αστυνομίας Πόλεων. Εκεί, μεθοδικόι τρόποι παρακολουθήσεων, που εγκαινιάσθηκαν στην πράξη, έφεραν άμεσα αποτελέσματα.

Από τις λιγότερες διαφημιζόμενες προδιαγραφές του νέου οργανισμού ήταν η σχετική με την παρακολούθηση του κομμουνισμού. Ήταν μια σχολή χαφιέδων για όλες τις βαλκανικές χώρες όπου δίδασκαν ειδικοί της Intelligence Service και της γαλλικής αστυνομίας. Μια πρώτη ειδική υπηρεσία, η ΥΕΑ της Αστυνομίας Πόλεων, συστάθηκε στις 19/9/1925 με προορισμό την παρακολούθηση των «ξένων προπαγάνδων», ιδιαίτερα του κομμουνισμού. Η BPM οργάνωσε ένα σύστημα προώθησης κάθε πληροφορίας σχετικής με τις ανωτέρω δραστηριότητες προς τις κυβερνητικές και δικαστικές αρχές και προς τις στρατιωτικές διοικήσεις και τη χωροφυλακή. Η Αστυνομία Πόλεων οργάνωσε στην έδρα της ένα σύστημα αντιπαραβολής των πληροφοριών με στόχο το συντονισμό της δράσης και την εξασφάλιση της συνεργασίας μεταξύ των τμημάτων της. Επί Πάγκαλου μια νέα ειδική υπηρεσία, η Υπηρεσία Γενικής Ασφάλειας του Κράτους (ΥΓΑΚ) αντικατέστησε -για μικρό διάστημα, από τον Ιανουάριο μέχρι τον Αύγουστο του 1926- την ΥΕΑ και αφαίρεσε μερικές αρμοδιότητες από την BPM. Το φθινόπωρο του 1926, μετά την πτώση

του Πάγκαλου, οι αρμοδιότητες τη ΥΓΑΚ διασκορπίστηκαν και αφαιρέθηκε ο τομέας της ασφάλειας από την Αστυνομία Πόλεων. Σε μεταβατικά σχήματα, προβλέφθηκε για τη δίωξη του κομμουνισμού η λειτουργία Υπηρεσίας Δημόσιας Ασφάλειας (ΥΔΑ). Καθορίστηκαν ως καθήκοντα της χωροφυλακής απέναντι στο εργατικό κίνημα και τον κομμουνισμό η συλλογή πληροφοριών για την ύπαρξη προπαγανδιστικών δραστηριοτήτων ή για την πιθανότητα τέλεσης παράνομων πράξεων κατά του έθνους, της κυβέρνησης και της καθεστηκυίας τάξης. Η ετοιμότητα, επίσης, για πρόληψη και καταστολή αξιόποινων -σύμφωνα με την κείμενη νομοθεσία- πράξεων. Για το σκοπό αυτόν θεσπιζόταν η παρακολούθηση των δημόσιων συγκεντρώσεων και ύποπτων προσώπων με δικαίωμα επέμβασης για αποκατάσταση της τάξης. Προβλέπονταν παροχή βοήθειας και υποστήριξη από την Αστυνομία Πόλεων όπου χρειαζόταν. Το Φεβρουάριο του 1929 ξαναδόθηκε η αρμοδιότητα της ασφάλειας στην Αστυνομία Πόλεων στις πόλεις της δικαιοδοσίας της. Στον υπόλοιπο χώρο η ασφάλεια υπαγόταν στη χωροφυλακή.

Ορόσημο στις παρακολουθήσεις και στην δίωξη ήταν η τοποθέτηση του Γιώργου Φεσσόπουλου, το 1925, στη θέση του διευθυντή της ΥΕΑ και ακόλουθα -επί Πάγκαλου- της ΥΓΑΚ. Ασχολήθηκε με τη μελέτη του κοινωνικού ζητήματος, προχώρησε στην έκδοση διαφωτιστικού βιβλίου για το διεθνή κομμουνισμό και επιχείρησε να δώσει εκσυγχρονισμένη διάσταση στην αντιμετώπιση του. Ασχολήθηκε ειδικότερα με την οργάνωση της υπηρεσίας στη Μακεδονία και υπέδειξε

λύσεις στις προϊστάμενες αρχές. Φρονούσε ότι η οικονομική βελτίωση των λαϊκών τάξεων, όχι οι διώξεις, ήταν ο ενδεδειγμένος τρόπος αντιμετώπισης του κομμουνισμού. Επιδίωξε αγαθές σχέσεις με την ταξική Καπνεργατική Ομοσπονδία (ΚΟΕ), προσφέροντας ως αντάλλαγμα την παύση των εκτοπίσεων μελών της, και καυτηρίαζε τις απαράδεκτες συνθήκες εργασίας των καπνεργατών, που από ανήλικοι έφεφταν «θύματα εις τον Μολλόχ του κεφαλαίου». Ακόμη και μετά τον Πάγκαλο εξακολούθησε να συντονίζει σε ανώτερο κρατικό επίπεδο την αντικομμουνιστική δράση, με ιδιαίτερη έμφαση στη Θεσσαλονίκη.

Τη χωροφυλακή υποστήριζε στο έργο των παρακολουθήσεων και της καταστολής ο στρατός. Παγκοσμίως το φαινόμενο ανάμειξης του στρατού στη συλλογή πληροφοριών και, ιδιαίτερα σε περιόδους εργατικής αναταραχής, στις διώξεις, ήταν κάτι το συνηθισμένο. Στην Ελλάδα δεν ήταν απλά εφαρμογή μιας δοκιμασμένης πρακτικής, αλλά και συμπλήρωση του κενού που αδυνατούσε να καλύψει η χωροφυλακή. Από αυτή την ανάγκη πήγασε η επιλογή της υπαγωγής της παρακολούθησης των «ξένων προπαγάνδων» στο Γενικό Επιτελείο Στρατού (ΓΕΣ).

7.3 ΧΑΦΙΕΔΕΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΔΟΤΕΣ

Στον κατασταλτικό μηχανισμό η λειτουργία του δικτύου συλλογής πληροφοριών στηρίχθηκε στους λεγόμενους χαφιέδες.

Ιστορικά ο χαφιές (hafiyе) ήταν μυστικός αστυνομικός και είχε υπαλληλική σχέση με το κράτος. Ο θεσμός του hafiyе ίσχυσε επί Αβδούλ Χαμίτ Β' και καταργήθηκε το 1908 από τους Νεότουρκους, επιβίωσε όμως ως μυστική υπηρεσία της αστυνομίας με αρμοδιότητα, μεταξύ άλλων, τη σοσιαλιστική κίνηση -ισχυρή μετά το 1909 στην οθωμανική Μακεδονία. Φαίνεται ότι οι Έλληνες χαφιέδες (όπως ο Π. Αστεριάδης) μεταπήδησαν μετά το 1912 από την τουρκική αστυνομία στην ελληνική του διοικητή χωροφυλακής Θεσσαλονίκης Εμμανουήλ Βογιατζάκη. Η δράση των χαφιέδων ήταν μυστική, όμως, συνήθως, μετά από ένα χρονικό διάστημα, αναγνωρίζονταν από ευρύ κύκλο και είχαν πλέον την ιδιότητα του μυστικού αστυνομικού μόνο κατ' ευφημισμόν. Η αναφορά του λαού σε αυτούς γινόταν όχι με το επώνυμο αλλά με τα παρωνύμια -αντίποινο του λαϊκού αισθήματος. Οι χαφιέδες, στη δραστηριότητα τους κατά του κομμουνισμού, ωθούνταν από ελατήρια επαγγελματικά αλλά και ιδεολογικά.

Ο ανθυπασιπιστής Δ. Οικονόμου ήταν ο ικανότερος μυστικός αστυνομικός της ασφάλειας Θεσσαλονίκης. Ήταν πασίγνωστος με το παρωνύμιο «παπάς». Φανατισμένος όσο και επιθετικός είχε δημιουργήσει πολλά προβλήματα στο τοπικό κομμουνιστικό κίνημα.

Άνθιση γνώρισε ο εν λόγω θεσμός στο πρώιμο στάδιο της αντικομμουνιστικής κίνησης. Πανελλήνια οι χαφιέδες από δημιουργία των γερμανών και των βρετανών το 1915, διασπασμένοι από τον διχασμό σε δύο στρατόπεδα, αξιοποιήθηκαν στη συνέχεια από το βενιζελισμό ως όργανα άμυνας του κα-

θεστώτος. Το 1920, μετά την πτώση του Βενιζέλου και την άνοδο των βασιλοφρόνων, τους παρέλαβε και τους χρησιμοποίησε επωφελώς το νέο καθεστώς. Στη Θεσσαλονίκη ο Παπακωνσταντίνου, αστυνομικός διευθυντής μετά τις εκλογές του 1920, προστάτευε τα χαμαιτυπεία και οι υφιστάμενοι του συνεργάζονταν με αυτά, προφανώς με αντίτιμο την παροχή πληροφοριών. Μισθοδοτούσε Ρώσους πρώην αξιωματικούς και άλλους αργόσχολους για την παρακολούθηση εργατών. Είχε στρατολογήσει μέχρι και μαθητές γυμνασίου. Εβραίοι και μουσουλμάνοι χρησιμοποιήθηκαν επίσης για εντοπισμό κομμουνιστών και αντεργατικές ενέργειες στις αντίστοιχες κοινότητες. Τα άτομα των ανωτέρω κατηγοριών εξακολούθησαν να αποτελούν, ακόμη και μετά την πτώση των βασιλοφρόνων και την αποπομπή του Παπακωνσταντίνου, τους πληροφοριοδότες και συμβούλους του στρατηγείου. Μετά τις εκλογές του 1923 απολύθηκαν οι αντιβενιζελικοί χαφιέδες. Νέες, επίσης, απολύσεις έγιναν μετά την πτώση του Πάγκαλου. Στο τέλος της δεκαετίας του 1920 ο μηχανισμός είχε αμιγή σύνθεση από βενιζελικούς.

Πληροφοριοδότης με την έννοια του καταδότη πρέπει να θεωρηθεί μόνο το μέλος του κινήματος που αποκτούσε επαφή με τις κρατικές υπηρεσίες, διαβρωνόταν και γινόταν συνειδητό όργανο τους. Η δράση του, και αυτού επίσης -όπως και των χαφιέδων και των αμειβόμενων πληροφοριοδοτών-, ονομαζόταν «χαφιεδισμός». Μέλη εργατικών σωματείων διαπιστωμένα εκτελούσαν αυτό το θλιβερό -σύμφωνα με τη λαϊκή αντίληψη- ρόλο.

7.4 ΠΑΡΑΚΡΑΤΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ

Κατά τη διάρκεια των πολέμων των δεκαετιών 1910 και 1920 (πρώιμη φάση οργάνωσης του κρατικού μηχανισμού), αλλά και μετά, οι φιλελεύθεροι και μοναρχικοί χρησιμοποιούσαν μπράβους («μαγκουροφόροι») σαν σωματοφύλακες ή για τη δυναμική αντιμετώπιση των αντιπάλων. Οι βενιζελικοί είχαν τα πρωτεία, με στόχο ιδίως τους μοναρχικούς, χωρίς να αγνοούν όμως και τους κοινωνικούς επαναστάτες, κατά περιοχή και ανάλογα με την περίπτωση. Χρησιμοποιούσαν από μαχαίρι μέχρι χειροβομβίδα. Στη Θεσσαλονίκη πασίγνωστος ήταν ο βενιζελικός μπράβος Δ. Καφαντάρης (γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1893). Είχε καφενείο δικό το, κοντά στην πλατεία Βαρδαρίου. Βαρυνόταν με καταδίκες για πράξεις με «πολιτικά» κίνητρα -επιθέσεις κατά αντιπάλων, συμπεριλαμβανόμενων και των κομμουνιστών-, αλλά και για αδικήματα που διέπραξε κατά την κυκλοφορία του στον υπόκοσμο.

Οι αρχές αναγκαζόταν να περιστέλλουν τις δραστηριότητες των μπράβων, παραπέμποντάς τους για κραυγαλέες παρανομίες. Ο απολογισμός ήταν αρνητικός, οι υπόδικοι ξέφευγαν με δικαστικούς ελιγμούς. Είναι φανερό ότι το κράτος δεν επιθυμούσε να κτυπήσει το κακό στη ρίζα του. Δραστικά μέτρα, όπως η εκτόπιση, έμεναν στο στάδιο της απειλής.

Κατά τα πρώτα χρόνια μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο ο σχηματισμός που διαμορφώθηκε για την καταστολή διέθετε τις προϋποθέσεις να δράσει με επιτυχία. Ο αμυντικός μηχανι-

σμός του κινήματος, με τις ερασιτεχνικές προδιαγραφές του δεν είχε μεγάλες δυνατότητες για αντίσταση. Για την ανάσχεση του ταξικού εργατικού κινήματος στρατολογήθηκαν, εκτός από τους προαναφερθέντες τραμπούκους, και ορισμένα άτομα με εργατική ιδιότητα. Η εργοδοσία τους χρησιμοποιούσε, σε συνεννόηση με τις αρχές, για επιθέσεις κατά των κοινωνικά δραστήριων εργατών. Μερικοί στρατολογήθηκαν ανάμεσα στους μουσουλμάνους. Παράλληλα, μία μορφή οργάνωσης που προέκυψε ήταν τα «εθνικά», λεγόμενα σωματεία με πενιχρά αποτελέσματα. Ο όγκος του εθνικιστικού χώρου που συσπειρώθηκε γύρω από αυτά ήταν αμελητέος, λόγω του ανταγωνισμού που υφίστατο από τα άλλα σωματεία (σοσιαλιστές), και η δυναμικότητα τους συζητήσιμη.

Η ειδησεογραφία στον τύπο είναι πλούσια σε περιστατικά κατά τα οποία πρωτοστάτησαν μπράβοι κάθε είδους. Παραθέτουμε επιλεκτικά ορισμένα που διαδραματίστηκαν στη Θεσσαλονίκη κατά την πρώιμη φάση καταστολής: στην αντιπολεμική διαδήλωση της 5/10/1920 η πορεία των διαδηλωτών δέχθηκε επίθεση από ραβδοφόρους τραμπούκους. Ακολούθησε συμπλοκή και ο λόχος φρουράς ανέλαβε να λύσει τις διαφορές τους σπαθίζοντας τους διαδηλωτές. Στην περιοχή του ΕΚΘ (τότε στην οδό Αγ. Δημητρίου) συνηθίζονταν οι βολές με πιστόλια. Στις 20/04/192, από πυροβολισμούς μπράβων τραυματίστηκε ο αρτεργάτης, Χρήστος Τσοπάνης. Το ΣΕΚΕ οργάνωσε μηχανισμό ένοπλης υπεράσπισης του ΕΚΘ.

Μετά τους πολέμους ο θεσμός των μπράβων εκφυλίστηκε προοδευτικά, παράλληλα με την εξέλιξη στην οργάνωση της

κρατικής καταστολής και των «κίτρινων» εργατικών σωματείων.

Πρόοδοι στην οργάνωση της καταστολής σημειώθηκαν με τη στροφή της αντικομμουνιστικής κίνησης στη σύμπτυξη φορέων με νομική υπόσταση. Στη Θεσσαλονίκη ιδρύθηκαν μέχρι το 1928 δέκα περίπου σύλλογοι με καταστατικά αντικομμουνιστικούς σκοπούς. Κατά την εποχή της σύστασής τους, μολονότι πάσχισαν να εγείρουν θόρυβο με καταχωρήσεις στον τύπο, παρέμειναν μόνο στα χαρτιά. Ενδεικτικά μπορούν να αναφερθούν οι Λεγεώνες Εθνικής Σωτηρίας, το 1927 η Εθνική Ένωσις η Ελλάς (3Ε) -ταυτόχρονα αντισημιτική, με μέλη άτομα λούμπεν-, το 1928 η Αντικομμουνιστική Ένωσις η Πατρίς.

Η 3Ε, που επίσημα ήταν η Εθνική Ένωσις Ελλήνων και ανεπίσημα οι ηγέτες της οργάνωσης τα μεταφράζανε σε «Έλληνες Εξοντώσατε Εβραίους», ήταν η πρώτη στην Ελλάδα αξιόλογη προκλητική οργάνωση φασιστικού τύπου. Η δραστηριότητα της ήταν διμέτωπη. Ο ένας στόχος της ήταν η εβραϊκή μειονότητα της Θεσσαλονίκης. Ο άλλος το εργατικό κίνημα.

Εναντίων των Εβραίων η 3Ε ανέπτυξε απροκάλυπτη εγκληματική δραστηριότητα που ξεκινούσε από ατομικές τρομοκρατικές επιθέσεις και αποκορυφώθηκε στον εμπρησμό του εβραϊκού συννοικισμού Κάμπελ της Θεσσαλονίκης στα 1931. Κανένας από τους δράστες του εμπρησμού δεν πιάστηκε. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ανάμεσα στους επικεφαλείς της 3Ε ήταν και οι γνωστοί φασίστες έμποροι της Θεσσαλονίκης που είχαν οικονομικό συμφέρον να εξου-

δετερωθούν οι Εβραίοι έμποροι που τους έβλεπαν σαν ανταγωνιστές τους.

Εναντίων των εργατών η 3Ε οργάνωσε επιθέσεις στα γραφεία του Εργατικού Κέντρου , κατά προτίμηση σε ώρες που δούλευαν οι εργάτες και τα γραφεία του σωματείου τους ήταν άδεια. Έσπαζαν τα έπιπλα, έδερναν εργάτες, που τυχαία βρισκόταν εκεί, και έφευγαν χωρίς ποτέ να συλληφθεί κανένας από τους επιδρομείς.

7.5 ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ & ΙΔΙΩΝΥΜΟ ΑΔΙΚΗΜΑ

Ο ελληνικός καπιταλισμός της περιόδου 1928-1932 ήταν ό τρίτος στον κόσμο σε αύξηση όγκου βιομηχανικής παραγωγής (65%) μετά τη Σοβιετική Ένωση (87%) και την Ιαπωνία (73%), και μάλιστα σε μια περίοδο διεθνούς οικονομικής κρίσης λόγω του οικονομικού κραχ του 1929. Ένα από τα αιτήματα των βιομηχάνων σε υπόμνημα τους προς την κυβέρνηση Βενιζέλου ήταν μεταξύ άλλων το εξής: «..σταμάτημα της φιλεργατικής πολιτικής του κράτους, καμία διεκδίκηση μέχρι να σταθεροποιηθεί η βιομηχανία που χρειάζεται τη μεγαλύτερη υποστήριξη» (Νεφελούδης, 2007). Έτσι, από το 1928, πρώτο χρόνο της βενιζελικής τετραετίας, ο Ε.Βενιζέλος είχε δηλώσει απροκάλυπτα ότι η κατεύθυνση της εργατικής πολιτικής του είναι η ισοπέδωση των εργαζόμενων προς τα κάτω. Αυτή η πολιτική άνοιγε στους εργοδότες ευρύτατα περιθώ-

ρια για μια επιθετική στάση απέναντι στους εργαζόμενους. Εκτεταμένες μαζικές απολύσεις, συμπίεση των αποδοχών των εργατών και υπαλλήλων, κάθετη πτώση των τιμών των αγροτικών προϊόντων, άνηση της κερδοσκοπίας και του πα-
ρασιτισμού. Αυτές ήταν οι συνέπειες της κυβερνητικής πο-
λικής.

Οι εργαζόμενοι αρνήθηκαν να υποκύψουν απαντώντας με δυναμικούς αγώνες. Η κυβέρνηση Βενιζέλου με ανησυ-
χία έβλεπε να συγκροτείται ένα ευρύτατο αγωνιστικό μέτωπο που ξεκινούσε από τους εργάτες και έφτανε στους αγρότες και στα μικροαστικά στρώματα των πόλεων. Για να αντιμε-
τωπίσει η κυβέρνηση το κίνημα που αναπτυσσόταν εξοπλί-
στηκε με ειδική αντιδημοκρατική νομοθεσία. Δημιούργησε και έθεσε σε εφαρμογή το νόμο για το ιδιώνυμο αδίκημα. Επίσημα ο νόμος αυτός στρεφόταν εναντίον του κομμουνι-
σμού, που η κυβέρνηση το θεωρούσε υποκινητή των λαϊκών αγώνων. Στην πραγματικότητα, ο Νόμος 4429/24-7-1929 «περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών» είχε σαν στόχο του τους ίδιους τους αγώνες και το συνδικαλιστικό κίνημα. Προέβλεπε τη διάλυση εργατικών σωματείων όταν, κατά τη γνώμη των κρατούντων, αυτά ξέφευγαν από τους σκοπούς τους και επηρεάζονταν από τις σοσιαλιστικές ιδέες. Με αυτή τη δικαιολογία δεκάδες σωματείων, εργατικών κέντρων και ομοσπονδιών διαλύθηκαν, ενώ πολλοί συνδικαλιστές και εργάτες φυλακίστηκαν και εξορίστηκαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Η Εξέγερση του 1936

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

Η Εξέγερση του 1936

8.1 ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1930-1935

Η αλλαγή της δεκαετίας έφερε μαζί της τρία βασικά χαρακτηριστικά που επηρέασαν την δράση και την οργάνωση του εργατικού κινήματος στην πόλη.

Το πρώτο από αυτά ήταν η μεγάλη ανεργία που έπληξε όλα σχεδόν τα επαγγέλματα και συνοδεύτηκε από δραματική συρρίκνωση του εργατικού εισοδήματος. Το 1932 υπήρξε το χειρότερο έτος από την άποψη της ανεργίας, ενώ παράλληλα σημειώνεται έντονη δημοσιονομική αναταραχή, η οποία είχε

σοβαρές επιπτώσεις στο εργατικό εισόδημα. Η κυριότερη ήταν ότι έχασε ένα σημαντικό ποσοστό της αγοραστικής του δύναμης. Εξαιτίας της εγκατάλειψης της χρυσής βάσης της δραχμής, το εθνικό νόμισμα έχασε σχεδόν αμέσως το 60% της αξίας του, γεγονός που προκάλεσε αλματώδη αύξηση του κόστους ζωής, το οποίο εικοσαπλασιάστηκε σε σχέση με το 1914. Τα αποτελέσματα ήταν τραγικά για τον πληθυσμό της Θεσσαλονίκης. Η φτώχεια και η εξαθλίωση ήταν βασικά χαρακτηριστικά της ζωής του. Ήδη από το 1931, 35.000 άτομα τρέφονται από δημοτικά συσσίτια. Παράλληλα τα επιδόματα ανεργίας χορηγούνταν από το Ταμείο Ασφαλίσεως Καπνεργατών (ΤΑΚ) με πολλούς και αυστηρούς περιορισμούς, τη στιγμή που αυτό δεν υπέρβαινε το 1/3 των συνολικών εισφορών των εργατών. Στη Θεσσαλονίκη της δεκαετίας του 1930 οι συγκεντρώσεις ανέργων ήταν συνηθισμένο φαινόμενο και αποτελούσαν αφορμή κοινωνικής έντασης μέσα στην πόλη. Τις πιο πολλές φορές εξελίσσονταν σε πορείες ανέργων μέσα στην πόλη, οι οποίες συνοδεύονταν συχνά από συγκρούσεις με την αστυνομία.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό ήταν η διάψευση των εργατικών ελπίδων για έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας. Τα συνδικάτα στενά συνδεδεμένα με τους ειδικευμένους εργάτες της επεξεργασίας καπνών έχουν χάσει τη δύναμή τους λόγω της αντικατάστασης τους με ανειδίκευτες εργάτριες, καθώς και με την επιβολή του απλοποιημένου συστήματος επεξεργασίας (τόγκα). Για πρώτη φορά οι εργοδότες προσλαμβάνουν προσωπικό κατά βούληση γεγονός που επιδρά στο σύστημα

Η Εξέγερση του 1936

πληρωμής και στον ρυθμό εργασίας. Ο έλεγχος του χρόνου εργασίας από το αφεντικό οδηγεί τους/τις εργάτες/τριες να διεκδικήσουν δωρο και ενοποίηση ημερομισθίων, κοινωνική ασφάλιση κ.α. Το 1937 ιδρύεται το ΙΚΑ.

Το τρίτο χαρακτηριστικό ήταν η ένταση της κρατικής καταστολής, γεγονός που ευνοήθηκε και από την πολιτική αστάθεια της ίδιας περιόδου. Από της αρχές κιόλας της δεκαετίας του 1920, οι διακηρυγμένες και από το Σύνταγμα του 1911 ατομικές και συλλογικές ελευθερίες υπέστησαν τα «πρώτα μόνιμα ρήγματα» κάτω από την επίδραση της κοινωνικής σύγκρουσης. Το 1929 ψηφίζεται ο νόμος περί ιδιώνυμου αδικήματος που ποινικοποιούσε την πολιτική δράση, ενώ το πεδίο εφαρμογής του ήταν σκόπιμα τόσο διευρυμένο ώστε να καλύπτει πλήρως κάθε εκδήλωση του εργατικού κινήματος. Στόχος ήταν να ενισχυθεί το κράτος μ' ένα παντοδύναμο νομικό εργαλείο στον ταξικό πόλεμο εναντίον του προλεταριάτου. Εκεί ήταν το κύριο πεδίο της εφαρμογής του -στις απεργίες, τις συγκεντρώσεις, τις συνελεύσεις, στα σωματεία- στο βαθμό που κάθε εκδήλωση της εργατικής ανταγωνιστικότητας, ακόμη και οι απλούστερες, όπως το μοίρασμα προκηρύξεων, μπορούσε εύκολα να κριθεί ως απόπειρα προώθησης ιδεών που αποσκοπούν στην ανατροπή. Με την επίκληση αυτού του νόμου διαλύθηκαν οι περισσότερες εργατικές οργανώσεις προς τα τέλη του 1930. Το σκληρό νομοθετικό πλαίσιο συνοδεύονταν από την αποφασιστικότητα και τη βανανυσότητα της αστυνομίας. Σε λιγότερο από τρεισήμισι χρόνια από την εφαρμογή του ιδιώνυμου έγιναν 12.000 συλλήψεις, 2.130

καταδίκες, 1.355 τραυματισμοί και ξυλοδαρμοί, ενώ υπήρξαν και 14 νεκροί από σφαίρες, βασανιστήρια και κακουχίες στην εξορία. Κύριο πρόσχημα που επικαλούνταν οι κυβερνώντες για την κλιμάκωση της καταστολής ήταν η εξάπλωση του κομμουνισμού, ένας φυσικά βολικός και ελαστικός όρος που κάλυπτε σχεδόν κάθε κίνηση αντίστασης στο καθεστώς. Μέσα σε όλο αυτό το κλίμα το ΚΚΕ αδυνατεί στην πραγματικότητα να συγκροτήσει τη γενικευμένη δυσαρέσκεια σε ανατρεπτικό κίνημα. Οι θεωρητικές αναλύσεις και η πολιτική επιχειρηματολογία του κόμματος δεν συμβάδιζαν με τις επιδιώξεις του εργατικού κινήματος. Το σύνθημα της γενικής πολιτικής απεργίας που εξέφραζε το ΚΚΕ δεν μπορούσε να κινητοποιήσει τα πλήθη εναντίον των κυβερνήσεων αφού τα αιτήματα του εργατικού κινήματος δεν στόχευαν στην κοινωνική ανατροπή, αλλά ήταν πιο συγκεκριμένα και αφορούσαν την αντιμετώπιση της ανεργίας, την εξαθλίωση, την προστασία των εργατικών δικαιωμάτων. Παράλληλα η γεωπολιτικά επισφαλής θέση της Θεσσαλονίκης αντανakλάται και στον τρόπο που αντιμετωπίζονταν ο εβραϊκός πληθυσμός της πόλης (όξυνση του αντισημιτισμού).

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες το 1930 εμφανίζεται στην πόλη η εθνικιστική-φασιστική οργάνωση 3Ε (Εθνική Ένωσης Ελλάδος) που έμεινε γνωστή για τη δράση της εναντίον του εργατικού κινήματος καθώς και για τις φασιστικές-ρατσιστικές επιθέσεις της στους εβραϊκούς καταυλισμούς, πάντα με την ανοχή της αστυνομίας (πυρπόληση της εργατικής εβραϊκής συνοικίας Κάμπελ το 1931).

8.2 Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΩΝ ΚΑΠΝΕΡΓΑΤΩΝ
ΚΑΙ Η ΑΙΜΑΤΗΡΗ ΚΑΤΑΛΗΞΗ ΤΗΣ

Η εξέγερση του 1936 ήταν η κατάληξη της προηγούμενης μεγάλης καπνεργατικής απεργίας του 1934 από τους καπνεργάτες του εργοστασίου «Κομέρσιαλ»¹, των διαμαρτυριών-απεργιών των πρώτων τριών μηνών του 1936 και της σύγκλησης του Α' Καπνεργατικού Συνεδρίου στη Θεσσαλονίκη. Στις 7 και 12 Γενάρη 1936, ξεκίνησαν απεργίες στη Θεσσαλονίκη οι εργάτες σπορελαιουργίας και διαδηλώσεις διαμαρτυρίας οι φυματικοί, οι οποίες αντιμετωπίζονται βίαια. Το Μάρτιο λαμβάνουν χώρα απεργίες των αρτεργατών, των μυλεργατών, διαμαρτυρία των καπνεργατών και η μεγάλη απεργία των εργατών δέρματος της Θεσσαλονίκης με 1.500 άτομα. Το αποτέλεσμα πέρα από τις συλλήψεις ήταν το κλείσιμο από την αστυνομία των γραφείων του σωματείου των αρτεργατών και η απόλυση 1.200 εργατών στο σύνολο. (Ανασταδιάδης et al, 1997)

Μέσα σε ένα κλίμα ενοποίησης των συνδικαλιστικών δυνάμεων συνήλθε το πρώτο ενωτικό συνέδριο του κλάδου των καπνεργατών από τις 5 έως τις 7 Απριλίου 1936 στο οποίο πήραν μέρος: 24 οργανώσεις που ανήκαν κυρίως στη δύναμη της Καπνεργατικής Ομοσπονδίας Ελλάδος (ΚΟΕ), το Πανερ-

1. Για την απεργία στο εργοστάσιο «Κομερσιάλ» το 1934 και τα γεγονότα εκείνης της χρονιάς, βλ. Μπάσταρδες με Μνήμη, *Η ιστορία του Εργατικού Κέντρου και των εργατικών σωματείων στη Θεσσαλονίκη*.

γατικό Σωματείο Θεσσαλονίκης που αποτελούσε τη μετεξέλιξη του κομμουνιστικού σωματείου Πρόοδος αλλά και η ρεφορμιστική Ένωσις. Η Ενωτική Ομοσπονδία Καπνεργατών και Στιβαδόρων Ελλάδος (ΕΟΚΣΕ) αρχικά δεν συμμετείχε. Τα θέματα του συνεδρίου αφορούσαν τα ημερομίσθια (καθιέρωση κατώτερου ορίου αμοιβής εργασίας, εξίσωση των ημερομισθίων παλαιάς Ελλάδας και Νέων Χωρών), το νόμο περί τόγκας, τα επιδόματα του Ταμείου Ασφαλίσεως Καπνεργατών (ΤΑΚ) (αύξηση του ποσού των επιδομάτων και παροχή τους για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα) και την ενότητα του καπνεργατικού κόσμου. Ως αποτέλεσμα του τελευταίου θέματος ήταν η δημιουργία ενός νέου ενωτικού δευτεροβάθμι-

ου οργάνου, της Πανελλαδικής Καπνεργατικής Ομοσπονδίας (ΠΚΟ), στην οποία συγχωνεύτηκε η ΚΟΕ και αργότερα διευρύνθηκε με την συμμετοχή και της ΕΟΚΣΕ. Το Καπνεργατικό Συνέδριο έληξε με τη συγγραφή διακήρυξης που διατύπωνε τα αιτήματα των καπνεργατών. (Φουντανόπουλος, 2005)

Τα παραπάνω αιτήματα για τα ημερομίσθια και την εφαρμογή του νόμου της τόγκας επιδόθηκαν από επιτροπή εργατών της ΠΚΟ στους εμπόρους ενώ παράλληλα η ΠΚΟ φρόντιζε για την οργάνωση των απεργιακών επιτροπών και σε άλλες πόλεις. Η άρνηση των εμπόρων να συγκατατεθούν έδωσε το έναυσμα της προετοιμασίας για την εκδήλωση παν-καπνεργατικής απεργίας η οποία και κηρύσσεται στις 29 Απριλίου. Περίπου 12.000 καπνεργάτες της Θεσσαλονίκης -εκ των οποίων περίπου το 70% γυναίκες- την ημέρα εκείνη δεν πιάνουν δουλειά αλλά κατεβαίνουν σε απεργία. Το πρωί της Τετάρτης 29/4 έγινε η πρώτη μεγάλη συγκέντρωση των καπνεργατών στον κινηματογράφο Πάνθεον που βρισκόταν στην καρδιά της πόλης, στην πλατεία Βαρδαρίου. Επρόκειτο δηλαδή για ένα είδος συμβολικής κατάληψης του πιο κεντρικού χώρου της πόλης στην αρχή της απεργίας. Περίπου δώδεκα χιλιάδες άτομα διαδηλώνουν προς το διοικητήριο και επιδίδουν τα αιτήματά τους. Συμπαράστατες βρίσκονται φοιτητές, επαγγελματίες, μικροβιοτέχνες, κλωστοϋφαντουργοί, χαρτεργάτες, τσαγκάρηδες, λαστιχάδες που τους στηρίζουν και υλικά. Παράλληλα, οι δήμοι ξεχωρίζουν από τον προϋπολογισμό τους κονδύλια για τη στήριξη των απεργών. Η απάντηση της αστυνομίας είναι πολύ βίαιη.

Την επόμενη μέρα πραγματοποιείται στο ίδιο σημείο συγκέντρωση εργατών/τριων με θέμα τις πρακτικές των εμπορών να χρησιμοποιούν απεργοσπάστες προκειμένου να διατηρήσουν τις αποθήκες τους σε λειτουργία. Η εργατική συνέλευση αποφάσισε να εγκατασταθούν δεκαμελείς εργατικές ομάδες περιφρούρησης στις καπναποθήκες για να εμποδίζουν την είσοδο απεργοσπαστών σε αυτές.

Οι εκδηλώσεις και συγκεντρώσεις της Πρωτομαγιάς, που συνέπεσαν με την τρίτη μέρα της απεργίας, ήταν επίσης ήσυχες και πραγματοποιήθηκαν σε δύο σημεία της πόλης: στα δυτικά, στον κήπο Μπεχτισινάρ και στα ανατολικά, στο δάσος του Σεϊχ Σου.

Καθώς οι μέρες κυλούσαν μέσα σε ένα κλίμα οργής και αγανάκτησης για τον εμπαιγμό τους από την κρατική εξουσία οι εργάτες/τριες άρχισαν να ασκούν πίεση για ριζοσπαστικότερη κινητοποίηση υποχρεώνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την Ομοσπονδία (ε.ε της ΠΚΟ) να ζωηρέψει τη στάση της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, την έκτη μέρα της απεργίας, να πραγματοποιηθεί με απόφαση του καθοδηγητικού οργάνου, αποστολή τηλεγραφήματος διαμαρτυρίας στην κυβέρνηση, η οποία όμως παίρνει αμέσως μορφή διαδήλωσης καθώς ένα μεγάλο πλήθος εργατών/τριών, εμπνεόμενο από την Κεντρική Απεργιακή Επιτροπή, αποφασίζει να το μεταφέρει μαζί στο τηλεγραφείο. (Φουντανόπουλος, 2005) Η σύγκρουση με την αστυνομία ήταν πλέον αναπόφευκτη. Κατά τη διάρκεια των βίαιων συγκρούσεων τραυματίστηκε σοβαρά στο κεφάλι η εργάτρια Σοφία Κωνσταντινίδου και μεταφέρθηκε σχεδόν ημιθανής στο

νοσοκομείο. Η αστυνομία προχωρά σε δολιοφθορές και προβοκάτσια προκειμένου να πλήξει των αγώνα των απεργών. (Ανασταδιάδης et al, 1997)

Παράλληλα, ήταν πια φανερό ότι μέσα στην Καπνεργατική Ομοσπονδία είχαν διαμορφωθεί δύο τάσεις: αυτή της μετριοπάθειας, της αναζήτησης διπλωματικών λύσεων στα εργατικά προβλήματα και της προσπάθειας για αποφυγή των αιματοχυσιών, τάση που υποστηρίζονταν κυρίως από τα κομμουνιστικά στελέχη, και από αυτή της ρήξης και της ανοιχτής αντιπαράθεσης με το κράτος και τους εμπόρους, τάση που βρίσκονταν πιο κοντά στην εργατική κοινή γνώμη και υποστηρίζονταν από τους θεωρούμενους ρεφορμιστές.

Την ίδια στιγμή το ΚΚΕ δυσκολεύονταν να εναρμονιστεί με το κλίμα της εξέγερσης που είχε διαμορφωθεί στη Θεσσαλονίκη και το ίδιο συνέβαινε με τα συνδικαλιστικά στελέχη που το ακολουθούσαν. Από την άλλη όμως πλευρά, οι πιέσεις που ασκούσαν τα λαϊκά στρώματα της πόλης στους συνδικαλιστές για ανοιχτή ρήξη με το κοινωνικό καθεστώς ήταν τόσο έντονες, που το κεντρικό συνδικαλιστικό όργανο βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση προσπαθώντας να ισορροπήσει μεταξύ της υπακοής στο κόμμα και της εξυπηρέτησης των εργατικών συμφερόντων. Η εξέλιξη της απεργίας θα κάνει τη διχογνωμία των εργατικών στελεχών εντονότερη και τη θέση της Καπνεργατικής Ομοσπονδίας δυσκολότερη. (Φουντανόπουλος, 2005)

Στο μεταξύ τις επόμενες μέρες καθώς η απεργία των καπνεργατών είχε γενικευτεί μέσα στην πόλη, άρχισε να επε-

διαδήλωση στην Βασ. Σοφίας (Εθνικής Αμύνης) Μάης 1936

κτείνεται και στην υπόλοιπη χώρα: Πειραιά, Βόλο, Κομοτηνή, Ξάνθη, Λαμία, Καρδίτσα, Καβάλα Πάτρα, Σέρρες κλπ. Στη Θεσσαλονίκη κήρυξαν απεργίες συμπαρατάσεως οι χαρτεργάτες, οι μυλεργάτες, οι αυτοκινητιστές, και οι εργάτες της βιομηχανίας ελαστικών Αλυσίδα, ενώ συνεχίζονταν οι απεργίες των υποδηματεργών, των αρτεργατών και των κλωστοϋφαντουργών προσδίδοντας στην απεργία πανεργατικό χαρακτήρα. Μέχρι τις 8/05 ένα απεργιακό κύμα έχει εξαπλωθεί σε όλη την χώρα· στη Θεσσαλονίκη η απεργία είναι καθολική. Αν και η συμμετοχή του εργατικού κόσμου της πόλης στην απεργία ήταν μεγάλη, τα τρία εργατικά κέντρα της

Θεσσαλονίκης δεν μπόρεσαν ωστόσο να κηρύξουν γενική απεργία, καθώς το μεγαλύτερο από αυτά, το Ενωτικό ΕΚΘ, φαινόταν διστακτικό να την υποκινήσει.

Στις 6 Μαΐου τραυματίζεται από πυροβολισμούς φασιστών ο 20χρονος εργάτης Κώστας Σταματίου. (Ανασταδιάδης et al, 1997) Στις 7 Μαΐου επισκέφτηκε την Θεσσαλονίκη επιστρέφοντας από το Βελιγράδι ο πρωθυπουργός Ι. Μεταξάς, ο οποίος και ενημερώθηκε για τα εργατικά αιτήματα. Υποσχέθηκε ότι αμέσως μόλις επέστρεφε στην Αθήνα θα ανακοίνωνε την αποδοχή κάποιων από αυτά, προκειμένου να εκτονωθεί η κατάσταση. Φυσικά η υπόσχεση αυτή δεν υλοποιήθηκε, γεγονός που εξαγρίωσε ακόμα περισσότερο τους εργάτες με αποτέλεσμα να διευρυνθεί η συμμετοχή των σωματείων στην απεργία. Την ίδια μέρα η αστυνομία επιτίθεται σε άοπλους απεργούς και έφηβα κορίτσια. Επί 4 ώρες στο κέντρο της Θεσσαλονίκης γίνονται αιματηρές συγκρούσεις ανάμεσα στην αστυνομία και τους απεργούς.

Ο Φουντανόπουλος (2005) περιγράφει αναλυτικά τα γεγονότα και το κλίμα των ημερών. Συγκεκριμένα το πρωί της Παρασκευής 8 Μαΐου, δέκατη ημέρα της απεργίας, όλη η πόλη βρίσκεται στο πόδι. 5.000 εργάτες και εργάτριες αφού συγκεντρώθηκαν γύρω από τις αποθήκες επεξεργασίας καπνού στην οδό Εγνατίας προσπαθώντας να περιφρουρήσουν την απεργία από τους απεργοσπάστες, άρχισαν να κατευθύνονται προς το Διοικητήριο. Στη Εγνατία όμως είχαν παραταχθεί ισχυρές αστυνομικές δυνάμεις, έφιππη χωροφυλακή καθώς και πυροσβεστικές αντλίες εμποδίζοντας την πρόσβαση του

συγκεντρωμένου πλήθους στο Διοικητήριο. Η σύγκρουση ήταν θέμα χρόνου. Κάποιοι αστυνομικοί πυροβόλησαν στον αέρα για εκφοβισμό, το πλήθος άρχισε να επιτίθεται για να σπάσει τη ζώνη της αστυνομίας και τότε όρμησαν οι έφιπποι με σπαθιά και υποκόπανους των όπλων, χτυπώντας όποιον έβλεπαν μπροστά τους. Οι εργάτες/τριες απαντάνε με πέτρες, τούβλα και ξύλα. Μάχες στήθος με στήθος, καταδιώξεις και κυνηγητά των εργατών στους γύρω δρόμους. Μερικοί ανέβηκαν μέχρι και στις στέγες σπιτιών για να πετροβολούν με σχετική ασφάλεια τους αστυνομικούς. Πιο μαχητικές όμως φάνηκαν οι εργάτριες, ο κατευνασμός των οποίων δεν ήταν εύκολη υπόθεση για την αστυνομία. Ορμούσαν κατά ομάδες

και πολλοί αστυνομικοί έφυγαν από το πεδίο της μάχης χτυπημένοι στο κεφάλι από τούβλα και ξύλα κατά τη συμπλοκή τους με γυναίκες εργάτριες. Σε όλη την Εγνατία, από την οδό Αριστοτέλους μέχρι την πλατεία Βαρδαρίου επικρατούσε αναστάτωση. Τελικά, μετά από κάποια ώρα η αστυνομία κατόρθωσε να διαλύσει το πλήθος, το οποίο όμως αφού διασκορπίστηκε στα γύρω στενά ανασυγκροτήθηκε. Στο μεταξύ οι συγκρούσεις μεταφέρθηκαν μπροστά στο Διοικητήριο όπου συγκεντρώθηκαν και άλλοι απεργοί. Η κυβέρνηση δίνει εντολή στο Γ' Σώμα Στρατού να λάβει μέτρα για την τάξη. Η βία των σωμάτων ασφαλείας ήταν πρωτόφαντη ακόμη και για τα δεδομένα της εποχής. Στη διάρκεια των συγκρούσεων έγιναν περίπου εκατό συλλήψεις και υπήρξαν πολλές εκατοντάδες τραυματισμένων, εργάτες/τριες και αστυνομικοί, μερικοί από τους οποίους πολύ σοβαρά. Ύστερα από αυτές τις εξελίξεις, τα τρία εργατικά κέντρα της πόλης αποφάσισαν να κηρύξουν γενική απεργία για την επόμενη μέρα. Την ίδια μέρα, στη Γενική Διοίκηση, σύσκεψη με πολιτικούς και στρατιωτικούς αρχηγούς αποφασίζει την ολοκληρωτική καταστολή των απεργιακών κινητοποιήσεων.

Η πρωτοφανής αγριότητα της αστυνομίας κατεβάζει την άλλη μέρα, Σάββατο 9 Μαΐου, περίπου 30.000 άτομα στους δρόμους. Η απεργία τώρα πια έχει μεταβληθεί σε εξέγερση όλης της πόλης. Τα πλήθη των απεργών κατεβαίνουν αυθόρμητα στους δρόμους κατά χιλιάδες και συγκεντρώνονται στα διάφορα σημεία της πόλης ενώ τα συνθήματα «Ζήτω η απεργία» και «Κάτω η αστυνομία» ακούγονταν από παντού. Αυτές

ο πρώτος νεκρός Τάσος Νούσης (Μάης 1936)

οι συγκεντρώσεις μετατράπηκαν σε διαδηλώσεις με κατεύθυνση προς το Διοικητήριο.

Η αστυνομία κι ο στρατός έχουν εγκαταστήσει ενόπλους στα γύρω κτίρια. Αρχίζουν να πυροβολούν αλλά οι απεργοί αντί να διαλυθούν μαζεύονται ξανά και αντιστέκονται. Από το Ε' αστυνομικό τμήμα μεγάλη δύναμη του στρατού αρχίζει να κινείται εναντίον των συγκεντρωμένων. Η διαδήλωση καταφέρνει να σπάσει τα αστυνομικά μπλόκα και πηγαίνει προς το διοικητήριο με άσχημες διαθέσεις. Απεργοί αυτοκινητιστές κάνουν επίθεση σε κλούβες με συλληφθέντες και τους απελευθερώνουν ενώ η αστυνομία πυροβολεί εναντίον τους. Σε λίγο πέφτει ο πρώτος νεκρός απεργός: ήταν ο αυτοκινητιστής Τάσος Τούσης. Γίνεται διαδήλωση με το νεκρό εργά-

τη πάνω σε μια πόρτα μπροστά προς το Διοικητήριο, από το οποίο απουσιάζει ο διοικητής, όχι, όμως και οι χωροφύλακες που το φυλάνε πάνοπλοι. Την ίδια ώρα οι καμπάνες σε όλες τις συνοικίες κτυπών συναγερμό, ο λαός ξεχύνεται στους δρόμους και κατηφορίζει προς το κέντρο. Πορείες με υψωμένες τις γροθιές ενώνονται με τους απεργούς Στήνονται οδοφράγματα ως απάντηση στις ανεξέλεγκτες ριπές των δυνάμεων ασφαλείας. Ο ίδιος ο στρατός επεμβαίνει για να σταματήσει δύο θωρακισμένα της αστυνομίας που ρίχνουν μανιασμένα στα τυφλά. Σε διάφορα σημεία του κέντρου πέφτουν νεκροί κι άλλοι εργάτες κι εργάτριες. Οι πρώτοι νεκροί: Β. Σταύρου, Ιντο Σενόρ, Γ. Πανόπουλος, Αγλαμίδης, Σαλβατόρ Ματαράσο, Δημ. Λαϊλάνης, Σ. Διαμαντόπουλος, Γιάννης Πιτάρης, Ευθύμης Μάνος, Μανώλης Ζαχαρίου, Αναστασία Καρανικόλα. Μέχρι να πέσει η νύχτα το κέντρο της πόλης είχε μετατραπεί σε σφαγείο. Ο τελικός απολογισμός της μέρας: 12 νεκροί, 32 σοβαρά και 250 ελαφρότερα τραυματίες. Οι μαζικές δολοφονίες διαδηλωτών αντί να κάμψουν τη λαϊκή αντίσταση, τη θεριεύουν προκαλώντας νέα κύματα οργής και αγανάκτησης. Όλη η πόλη έχει ξεσηκωθεί, ενώ οι στρατιώτες παραβαίνουν τις διαταγές, αρνούνται να σηκώσουν όπλο κατά του λαού και συγκρούονται με τους χωροφύλακες.

Την κηδεία των νεκρών εργατών το μεσημέρι της Κυριακής 10 Μαΐου, ακολούθησε ένα ποτάμι περίπου 15.000 διαδηλωτών που κατέληξε σε μια μεγάλη συγκέντρωση στην πλατεία Ελευθερίας. Παράλληλα, ο διοικητής του Γ΄ Σώματος Στρατού διατάσσει τους χωροφύλακες να κλειστούν

στα αστυνομικά τμήματα, δίνει εντολή σε αξιωματικούς του στρατού να αναλάβουν τη διοίκηση των αστυνομικών τμημάτων και βγάζει ανακοίνωση που απαγορεύει κάθε συγκέντρωση ακόμα και λίγων ατόμων σε κλειστό ή ανοιχτό χώρο, ενώ κλείνει και τα μαγαζιά της Θεσσαλονίκης. Βέβαια η πραγματική εξουσία της πόλης είχε περάσει στα χέρια των διαδηλωτών. Μπρος σε αυτή την κατάσταση ο Μεταξάς διέταξε να κινηθεί το Σύνταγμα Λαρίσης προς τη Θεσσαλονίκη και μοίρα του στόλου να καταπλεύσει προς την πόλη.

Στις 10 και 11 Μαΐου η πόλη στρατοκρατείται. Η αστυνομία προχωρά σε πολλές συλλήψεις απεργών εργατών, ενώ στις 10 Μαΐου ομάδα απεργών κρατώντας μαύρες σημαίες επιχειρεί να πυρπολήσει το Δ' αστυνομικό τμήμα, αλλά τους σταμάτησε ο στρατός. Στην Τούμπα, στην πλατεία του Αγίου Θεράποντα γίνονται επεισόδια και ολόκληρη η Τούμπα αποκλείεται από αστυνομία και στρατό, απαγορεύοντας έτσι την είσοδο και την έξοδο προς την πόλη. Η Θεσσαλονίκη για 36 ώρες είναι στα χέρια των απεργών και των αλληλέγγυων διαδηλωτών, ενώ η αστυνομία έχει αποσυρθεί στα αστυνομικά τμήματα. Μέρος του στρατού που έχει αναλάβει την καταστολή και των έλεγχο της κατάστασης τίθεται με το μέρος των διαδηλωτών.

Στις 13 Μαΐου καλείται για πρώτη φορά μετά το 1919 εικοσιτετράωρη γενική πανελλαδική, πανεργατική απεργία για τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης· είναι σχεδόν καθολική με την συμμετοχή ρεφορμιστών και κομμουνιστών. Ο στόχος ήταν να μετατραπεί σε γενική πολιτική απεργία διαρκείας με

Η Εξέγερση του 1936

αίτημα το διώξιμο της κυβέρνησης του Μεταξά, αλλά το Π.Γ. του ΚΚΕ λύνει την απεργία με μια υπόσχεση ότι ο Μεταξάς θα εξετάσει ευνοϊκά τα αιτήματα των καπνεργατών. Λίγο αργότερα ωστόσο, η αστυνομία με τη συνδρομή τμημάτων στρατού από τη Λάρισα και 4 πλοίων καταστέλλει οριστικά τις διαδηλώσεις.

Συγκρούσεις με την αστυνομία έγιναν σε πολλές πόλεις, ενώ στον Πειραιά συνελήφθησαν περισσότεροι από 200 εργάτες. Συνολικά μέχρι το τέλος του μήνα θα γίνουν 1.492 συλλήψεις, 160 φυλακίσεις, 34 εκτοπίσεις και 761 παραπομπές σε δίκη. Στις αρχές Ιούνη, στο Βόλο θα επαναληφθούν αντίστοιχα γεγονότα με της Θεσσαλονίκης. Περισσότεροι από 8.000 απεργοί διαδηλώνουν στην πόλη και συγκρούονται με την χωροφυλακή. Οι αρχές ασφαλείας έχουν εντολή να ρίχνουν στο ψαχνό. Από τις επιθέσεις σκοτώνονται 2 διαδηλωτές και τραυματίζονται δεκάδες. Οι απεργοί λεηλάτησαν καταστήματα όπλων. Σ' όλη τη χώρα, ο Ιούνιος κι ο Ιούλης ήταν μήνες που σηματοδεύτηκαν από την εργατική αντεπίθεση.

8.3 ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1936

Το 1935, ένα νόθο δημοψήφισμα είχε επαναφέρει τον Γεώργιο Β'. Στις εκλογές του 1936 ο Γεώργιος Β' διόρισε κυβέρνηση με αντιπρόεδρο το Μεταξά, ο οποίος βρισκόταν στην κεντρική πολιτική σκηνή της χώρας έντονα, ήδη από το 1932, ως Υπουργός Εσωτερικών της κυβέρνησης Τσαλδάρη, δεί-

χνοντας ξεκάθαρα τις προθέσεις του ως προς την πολιτική της επερχόμενης διακυβέρνησής του γενικότερα, αλλά και ως προς τα εργατικά δικαιώματα ειδικότερα.

Τα δύο μεγάλα αστικά κόμματα, αυτό των Φιλελευθέρων και αυτό των Λαϊκών, είχαν αποδεχτεί το 1932 τη σχετική και όχι απόλυτη πλειοψηφία που απαιτούνταν για να σχηματιστεί κυβέρνηση από τον Τσαλδάρη και έτσι συντέλεσαν ουσιαστικά στην άνοδο και εγκαθίδρυση του Μεταξά την τετραετία 1932-1936, που κατέληξε στη δικτατορία της 4ης Αυγούστου το 1936.

Οι φορείς του πραξικοπήματος, πρόβαλαν δύο αιτίες προκειμένου να δικαιολογήσουν την παράνομη κατάληψη εξουσίας: την αναχαίτιση του κομμουνιστικού κινδύνου και την ανάγκη ισχυρής κυβέρνησης που θα προετοίμαζε στρατιωτικά τη χώρα εν όψει του διαφαινόμενου πολέμου στα τέλη της δεκαετίας του 1930.(Νεφελούδης, 2007)

Μετά την 4η Αυγούστου και με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας, απαγορεύτηκε ρητά το δικαίωμα της απεργίας και αυξήθηκαν οι διώξεις, συλλήψεις και οι εξορίες ατόμων που συμμετείχαν στα γεγονότα του Μάη του 1936.

Επιπλέον, η δικτατορία στα πλαίσια της καθυπόταξης του εργατικού κινήματος, διέλυσε ή ενσωμάτωσε εργατικά συνδικάτα, εγκαθίδρυσε διορισμένες διοικήσεις εργοπατέρων προσκείμενων στο καθεστώς Μεταξά και μετέτρεψε τη ΓΣΕΕ σε κρατική συνδικαλιστική οργάνωση που μαζί με τον Υπουργό εργασίας επέβαλλε ένα αυστηρά ιεραρχημένο σύστημα συλλογικών συμβάσεων. Νέοι φόροι επιβλήθηκαν

Η Εξέγερση του 1936

και έγιναν μαζικές απολύσεις εργατών και περικοπές μισθών.

Τέλος, στον τομέα της προπαγάνδας και χειραγώγησης των εργαζομένων, επιδόθηκε στην αποπροσανατολιστική ψυχαγωγία των εργατών με διαγωνισμούς για των καλύτερο εργατικό ύμνο, ραδιοφωνικές εκπομπές κατά τη μεσημβρινή ανάπαυση των εργατών, δημόσιους ομαδικούς γάμους, βαφτίσια και κουμπαριές με το γενικό διοικητή του Μεταξά. (Αναστασιάδης, et al, 1997)

Κάπως έτσι κλείνει η πρώτη χρονική περίοδος για την ιστορία της Θεσσαλονίκης, με την ποία επιχειρήσαμε να ασχοληθούμε στον παρόντα τόμο.

Χρονικό

1821: Κοινωνική εξέγερση κατά του οθωμανικού καθεστώτος.

1830: Ίδρυση του νεοελληνικού κράτους.

1832: Πρωτόκολλο της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου. Το ελληνικό κράτος περιλαμβάνει την Πελοπόννησο με τα νησιά του Αργοσαρωνικού, τη Στερεά Ελλάδα, την Εύβοια, τις Σποράδες και τις Κυκλάδες.

1839-1876: Μεταρρυθμίσεις Τανζιμάτ με στόχο την αναδιοργάνωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σε επίπεδο διοίκησης, οικονομίας και σχέσεων της με τους υπηκόους της.

1844-1847: Πολιτική ηγεμονία Κωλλέτη. Σε ομιλία του το

Μπάσταρδη Μνήμη

- 1844 μιλά για ισότητα αυτοχθόνων-ετεροχθόνων Ελλήνων. Εγκαινιάζει τη Μεγάλη Ιδέα, η οποία ως το 1923 αποτελεί κεντρική πολιτική επιλογή.
- 1864: Προσάρτηση Επτανήσων στην Ελλάδα.
- 1866-1869: Κρητική Επανάσταση ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.
- 1869: Πρώτες δημοτικές αρχές στην πόλη της Θεσσαλονίκης.
- 1869: Κατεδάφιση του παραθαλάσσιου τείχους της Θεσσαλονίκης. Έως το 1890 θα κατεδαφιστούν τα ανατολικά και τα δυτικά τείχη της πόλης.
- 6 Μαΐου 1876: Η σφαγή των προξένων στη Θεσσαλονίκη.
- 28 Φεβρουαρίου-12 Μαρτίου 1870: Ιδρύεται με αυτοκρατορικό διάταγμα η βουλγαρική Εξαρχία (Ορθόδοξη Βουλγαρική Εκκλησία με έδρα την Πόλη).
- 1877-1878: Ρωσοτουρκικός πόλεμος. Το ελληνικό κράτος τίθεται υπέρ των Ρώσων προκειμένου να διεκδικήσει τη Θεσσαλία. Είσοδος ελληνικού στρατού στη Θεσσαλία. Ανακωχή Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (συνθήκη Αγ. Στεφάνου). Υποχώρηση ελληνικού στρατού.
- 1879: Δημιουργείται το πρώτο συνδικάτο στο ναυπηγείο της Σύρου.
- 1881: Συνάπτεται μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης. Η Ελλάδα προσαρτά τη Θεσσαλία πλην της Ελασσόνας και την περιοχή της Άρτας.
- 1887: Αρχίζει να εκδίδεται στην Αθήνα κάθε Κυριακή η *Εφη-*

Χρονικό

μερίς των Κυριών με διευθύντρια την Καλλιρρόη Παρέν.

1890: Πυρκαγιά καταστρέφει μεγάλο τμήμα του κέντρου της Θεσσαλονίκης.

1891: Τροχοδρόμηση των πρώτων τραμ το 1891 και η σιδηροδρομική σύνδεση της Θεσσαλονίκης με τα Βαλκάνια.

1893: Πτώχευση της Ελλάδας. Εισαγωγή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου.

1893: Ιδρύεται η Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (ΒΜΡΟ) που έχει ως σκοπό την αυτονόμηση της Μακεδονίας.

1894: Γιορτάζεται για πρώτη φορά η πρωτομαγιά στην Ελλάδα, στην οποία βγαίνει και ψήφισμα με αίτημα (δωρο,σύνταξη).

1894: Δημιουργείται η Εθνική Εταιρεία με πρωτοβουλία χαμηλόβαθμων τότε αξιωματικών του ελληνικού στρατού

1895-1898: Κρητική Επανάσταση.

1896: Κήρυξη αυτονομίας της Κρήτης.

1896: Απεργία του Λαυρίου. Έλαβε χώρα από τις 7 ως τις 24 Απριλίου από εργάτες του μεταλλείου της Καμάριζας. Ένοπλη επέμβαση της αστυνομίας που πυροβόλησε το πλήθος. Δύο εργάτες νεκροί και πολλοί τραυματίες.

1897: Κηρύσσεται ο «ατυχής πόλεμος» μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ελλάδας. Οι Τούρκοι ανακαταλαμβάνουν τη Θεσσαλία απ' την οποία, όμως, αποχωρούν λόγω διαπραγματεύσεων με την Αγγλία.

Ιδρύεται ο Αναρχικός Σύνδεσμος Εργαζομένων Αθήνας,

Μπάσταρδη Μνήμη

στον οποίο δραστηριοποιούνταν και μια γυναίκα. Σε αυτόν είχαν προσχωρήσει και αναρχικοί που αποχώρησαν προηγουμένως από το σοσιαλιστικό όμιλο Κόσμος του Καλέργη. Πολλοί από αυτούς είχαν πάρει μέρος στην απεργία των μεταλλείων του Λαυρίου.

1898-1900: Στο Βόλο αναρχοσυνδικαλιστική ομάδα εκδίδει την εφημερίδα *Εργάτης*.

1903: Συγκροτείται στην Αθήνα το Μακεδονικό Κομιτάτο, μετεξέλιξη της Εθνικής Εταιρείας.

Απρίλιος 1903: Πραγματοποιείται το από καιρό προετοιμασμένο σχέδιο των Βαρκάρηδων με ανατινάξεις στόχων και εκρήξεις βομβών σε όλη τη Θεσσαλονίκη.

Αύγουστος 1903: Η Εξέγερση του Ίλιντεν. Επανάσταση που οργανώθηκε και υλοποιήθηκε από την Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (ΒΜΡΟ) ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

1904-1908: Μακεδονικός Αγώνας μεταξύ, κυρίως, Βουλγάρων, Ελλήνων, Σέρβων και Ρουμάνων. Σκοπός ήταν ο εκφοβισμός-εξόντωση των αντίθετων στοιχείων και ο προσεταιρισμός του πληθυσμού προς τη βουλγαρική και την ελληνική εκκλησία και το αντίστοιχο εθνικό φρόνημα.

Ιούνιος 1908: Το κίνημα των Νεότουρκων. Στόχοι του κινήματος ήταν η κατάλυση της απολυταρχίας του σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ Β' και η εγκαθίδρυση ενός εκσυγχρονισμένου κράτους στο ευρωπαϊκό πρότυπο.

Ιδρύεται ο Σύνδεσμος Εργατικών Τάξεων της Ελλάδας.

1909: Ιδρύεται στη Θεσσαλονίκη η Εργατική Σοσιαλιστική Ομοσπονδία, που έμεινε στην ιστορία με το όνομα Φεντερασιόν, με διεθνιστικό χαρακτήρα. Έδρασε μέχρι το 1918.

23 Φλεβάρη 1909:

Μια βδομάδα μετά από την κήρυξη απεργίας στο εργοστάσιο του Γκλαβάνη, αυτή παίρνει δυναμική τροπή με καταστροφές στο εργοστάσιο, αποδοκιμασίες απεργοσπαστών και συγκρούσεις με την αστυνομία και το στρατό.

Στο Βόλο στις 23 Φλεβάρη ξεκινάνε απεργία οι καπνεργάτες, η οποία εξελίσσεται σε εξέγερση και μάχη με το στρατό.

Ιδρύεται το Ελληνικοσοσιαλιστικό Κόμμα στην Αθήνα, το οποίο μένει όμως μακριά από την εργατική μάζα. Παρόλα αυτά τα γραφεία τους γίνονται χώρος ζυμώσεων.

Στις 13 Ιουνίου στην Πάτρα γίνεται γενική απεργία της Ελληνικής Εργατικής Ένωσης (αναρχοσυνδικαλιστές).

15 Αυγούστου 1909: Κίνημα στο Γουδί. Κίνημα κατώτερων και μεσαίων στην τάξη αξιωματικών με ηγέτη το Βενιζέλο που ζητά διοικητικές, στρατιωτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις απ' το βασιλιά.

1910: Το Μάρτη στον Πειραιά ξεσπάνε απεργίες των ναυτεργατών και τον Οκτώβρη απεργίες των σιδηροδρομικών.

6 Οκτωβρίου 1910: Ο Βενιζέλος στην πρωθυπουργία με τη βοήθεια του βασιλιά. Ίδρυση βενιζελικού κόμματος.

1911: Στην Λάρισα ιδρύεται Εργατικό Κέντρο. Μεγάλη απεργία των τραμβαγέρηδων στην Αθήνα την οποία χτυπάει η κυβέρνηση Βενιζέλου με στρατό.

Βαλκάνια 1912-1913: Βαλκανικοί Πόλεμοι. Η βαλκανική συμμαχία (Σερβία, Μαυροβούνιο, Ελλάδα και Βουλγαρία) επιτέθηκε και απέσπασε με τη συνθήκη του Λονδίνου από την Οθωμανική Αυτοκρατορία τη Μακεδονία και το μεγαλύτερο μέρος της Θράκης, ενώ στη συνέχεια, μετά τις διαφωνίες μεταξύ των νικητών για τον τελικό διαμοιρασμό των εδαφών, ξέσπασε δεύτερος πόλεμος (16 Ιουνίου 1913-27 Ιουλίου 1913, αυτήν τη φορά με τη συμμετοχή και της Ρουμανίας) από τον οποίο εξήλθε ηττημένη η Βουλγαρία.

1912: Ο Βενιζέλος ψηφίζει τα πρώτα εργατικά νομοσχέδια (που με κάποιες αλλαγές ισχύουν ως και σήμερα). Οι νόμοι δεν εφαρμόζονται από την εργοδοσία, που προστατεύεται από την αστυνομία.

25 Οκτωβρίου 1912: Κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τα ελληνικά στρατεύματα.

28 Ιουλίου 1913: Μετά τους νικηφόρους Βαλκανικούς Πολέμους, με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου, προσαρτάται στην Ελλάδα η ανατολική Μακεδονία.

Ιανουάριος 1913: Γίνεται πραξικόπημα των Νεότουρκων και ανατροπή του σουλτάνου.

31 Ιανουαρίου 1914: Η Ελλάδα προσαρτά τα νησιά του Αιγαίου εκτός από την Ίμβρο και την Τένεδο. Η Κρήτη ενσωματώνεται στο ελληνικό κράτος την 1η Δεκεμβρίου 1913.

Χρονικό

Μάρτιος 1914: Ξεσπά η πρώτη μεγάλη καπνεργατική απεργία που συγκλόνισε όλη την Μακεδονία. Συλλαμβάνονται Μπεναρόγια και Γιονά.

1914-1918: Α' Παγκόσμιος Πόλεμος.

1914-1917: Εθνικός Διχασμός. Πολιτική διαμάχη μεταξύ του Βενιζέλου και του βασιλιά Κων/νου με κύριο θέμα τη συμμετοχή ή μη της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Σεπτέμβρης 1916: Αποκορύφωμα Εθνικού Διχασμού. Ο Βενιζέλος ιδρύει νέα κυβέρνηση (κυβέρνηση Εθνικής Αμύνης) στη Θεσσαλονίκη.

Νοέμβρης 1916: Επέμβαση των συμμαχικών δυνάμεων για ενοποίηση της Ελλάδας υπό το Βενιζέλο.

Ιούλιος 1916: Η απεργία της Σερίφου. Η εξέγερση των μεταλλωρύχων. Θα κρατήσει 15 μέρες.

1917: Ιδρύεται με πρωτοβουλία των βενιζελικών το εργατικό κέντρο Θεσσαλονίκης, ως αντίβαρο στη Φεντερασιόν.

Ιούνης 1917: Η Ελλάδα ενοποιείται υπό το Βενιζέλο και εισέρχεται στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ.

18 Αυγούστου 1917: Πυρκαγιά Θεσσαλονίκης. Μέσα σε 32 ώρες καίγονται 10.000 σπίτια και αλλάζει ριζικά η πολεοδομία της πόλης.

1918: Ιδρύεται το ΣΕΚΕ (Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδας). Ιδρύεται η ΓΣΕΕ (Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας)

1919: Απαγορεύεται ο εορτασμός της πρωτομαγιάς και τα ερ-

Μπάσταρδη Μνήμη

γατικά κέντρα είναι περικυκλωμένα με στρατό με οπλοπολυβόλα. Την ίδια περίοδο διασπάται η ΓΣΕΕ. Διαγράφονται οι σοσιαλιστές από την Κ.Ε, η κυβέρνηση παίρνει τον έλεγχο της ΓΣΕΕ και στέλνει τους διαγραμμένους εξορία. Σε αντίδραση ξεσπά πανελλαδική απεργία τον Ιούλιο.

14 Νοεμβρίου 1919: Συνθήκη του Νεϊγύ. Παραίτηση της Βουλγαρίας από τη Δυτική Θράκη.

1919-1922: Μικρασιατικός Πόλεμος.

1920: 2ο Συνέδριο ΣΕΚΕ. Απόφαση προσχώρησης στην Κομμουνιστική Διεθνή.

Ιδρύεται η Πανελλήνια Συνομοσπονδία Σιδηροδρομικών, το πιο μαχητικό συνδικάτο μέχρι το 1936, το οποίο δεν ανήκει στο Σ.Ε.Κ.Ε. και αποφασίζει να μην προσχωρήσει στη Γ.Σ.Ε.Ε. που ελέγχεται από αυτό.

Μάιος 1920: Τα ελληνικά στρατεύματα αποβιβάζονται στη Σμύρνη απ' όπου και επεκτείνονται προς το εσωτερικό της Μικράς Ασίας.

28 Ιουλίου 1920: Συνθήκη των Σεβρών. Παραχωρείται στην Ελλάδα η Ανατολική Θράκη έως την Τσατάλτζα, η Ίμβρος, η Τένεδος και η περιοχή της Σμύρνης. Την ίδια μέρα με την υπογραφή της συνθήκης της Θράκης, παραχωρείται στην Ελλάδα η Δυτική Θράκη.

Οκτώβριος 1920: Ο ελληνικός στρατός προχώρησε στην ανατολική Μικρά Ασία με την στήριξη, πάντα, των Δυτικών οι οποίοι ήθελαν την τούρκικη κυβέρνηση να υπογράψει τη Συνθήκη των Σεβρών.

Χρονικό

- 1 Νοεμβρίου 1920: Ο φιλοσυμμαχικός Βενιζέλος χάνει τις εκλογές και εκλέγεται ο φιλομοναρχικός Γούναρης. Επανεγκαθίσταται ο Κωνσταντίνος ο Α' στο θρόνο. Οι σύμμαχοι βρίσκουν την ευκαιρία να αποσύρουν τη στήριξη τους προς τα ελληνικά στρατεύματα.
- 25 Μαρτίου 1921: Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αποβιβάσθηκε στη Σμύρνη. Στόχος η κατάληψη της Άγκυρας και η καταστροφή του σταθμού ανεφοδιασμού του εχθρού ώστε να οδηγηθεί ο Κεμάλ σε συνθηκολόγηση.
- Αύγουστος 1921: Ο Ατατούρκ με τον στρατό του υπερασπίστηκε την πρωτεύουσα, πλέον, όχι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά της Τούρκικης Δημοκρατίας. Μετά από σκληρή μάχη με πολλούς νεκρούς, οι Έλληνες οπισθοχώρησαν.
- 1921: Ένα μεγάλο κύμα απεργιών εκδηλώνεται σε όλη την Ελλάδα. Γενική απεργία στο Βόλο, απεργία ναυτεργατών και σιδηροδρόμων σε όλη τη χώρα.
- Απρίλιος 1922: Απεργία εργατριών στο εργοστάσιο τσιγάρων Σαλόνικα.
- Σεπτέμβρης 1922: Ο Κεμάλ εισήλθε στη Σμύρνη και εγκαταστάθηκε ως απελευθερωτής στην πόλη. Ενταφιάστηκε η ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας, η οποία είχε αποτελέσει επί σχεδόν έναν αιώνα τον κεντρικό άξονα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.
- 1922: Εγκαθίστανται στη Θεσσαλονίκη πάνω 100.000 πρόσφυγες από τη Μικρά Ασία και εκτοπίζονται από την πόλη 30.000 μουσουλμάνοι.

Μπάσταρδη Μνήμη

1923: Εκδίδεται το περιοδικό *Αρχείο Μαρξισμού*

Ιούλιος 1923: Με τη συνθήκη της Λωζάνης η Ελλάδα διατηρεί τη Δυτική Θράκη, αλλά χάνει την περιοχή της Σμύρνης, την Ίμβρο και την Τένεδο. Υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών.

Αύγουστος 1923: Απεργιακό κύμα σε όλη τη χώρα από εργάτες διαφόρων κλάδων. Ξεκινούν από τους σιδηροδρομικούς. Η Γ.Σ.Ε.Ε. αναλαμβάνει επικεφαλής. 11 νεκροί εργάτες στο Πασαλιμάνι, όταν η χωροφυλακή χτυπάει άοπλη διαδήλωση. Απαγορεύονται τα σωματεία και επιβάλλεται στρατιωτικός νόμος από την «Επαναστατική Διοίκηση» (διοίκηση αντί κυβέρνησης, μετά το στρατιωτικό κίνημα).

11 Ιανουαρίου 1924: Ο Βενιζέλος επανέρχεται στην πρωθυπουργία.

Μάιος-Σεπτέμβριος 1924: Μαχητικές απεργίες καπνεργατών σε Θεσσαλονίκη Καβάλα, Ξάνθη, Δράμα Σέρρες, Βόλος.

10 Νοεμβρίου 1924: Συρράξεις μεταξύ ντόπιων και προσφύγων στους προσφυγικούς συνοικισμούς.

1925: Η ΒΜΡΟ διασπάται σε ΒΜΡΟ και ΒΜΡΟ-ενωτική. Η δεύτερη θα ενταχθεί στους κόλπους της Κομμουνιστικής Διεθνούς.

Ιανουάριος: Οι αγρότες στο θεσσαλικό κάμπο προσπαθούν να καταλάβουν τα μοναστηριακά κτήματα. Στα Τρίκαλα το πετυχαίνουν. Σκοτώνονται έξι αγρότες.

8 Μαρτίου: Απεργία των σιδηροδρομικών σε όλη την Ελλάδα. Καταστέλλεται με πρωτοφανή αγριότητα από την κυβέρνηση.

25 Ιουνίου: Ο Πάγκαλος κάνει πραξικόπημα, αρχίζει διώξεις των κινημάτων και των κομμουνιστών και κηρύσσει παράνομο το ΚΚΕ.

-Δίκες «αυτονομιστών». Η πρώτη δίκη έγινε στη Θεσσαλονίκη και η δεύτερη στην Αθήνα όπου στελέχη του κόμματος κατηγορούνταν ότι προωθούσαν την αυτονομία της Μακεδονίας και της Θράκης.

-Κατάληψη της Σάμου από τους Γιαγάδες. Οι Γιαγάδες επιχείρησαν να οργανώσουν κίνημα στη Σάμο με σκοπό την απόσχισή της από το ελληνικό κράτος και την εγκατάσταση καθεστώς αυτονομίας της.

1926: Πραξικόπημα Κονδύλη. Ανταρσία «δημοκρατικών ταγμάτων». Εκλογές και σχηματισμός οικουμενικής κυβέρνησης (βενιζελικών-αντιβενιζελικών).

1927-1928: Καπνεργατικοί αγώνες. Πανελλαδική απεργία καπνεργατών με άγριες αιματηρές συγκρούσεις (νίκη των καπνεργατών και αύξηση μεροκάματου κατά 25%). Μαζικές κινητοποιήσεις των δημοσίων υπαλλήλων. Στις 12 Αυγούστου παραιτείται η οικουμενική κυβέρνηση και ακολουθεί η κυβέρνηση Ζαΐμη.

1928: 4ο συνέδριο ΚΚΕ στην Αθήνα. Συγκροτείται η ομάδα «Σπάρτακος»-αριστερή αντιπολίτευση του ΚΚΕ (αργότερα ονομάστηκε ΟΚΔΕ).

Ιούνιος: Καπνεργατική απεργία σε όλη τη Μακεδονία-Θράκη με καταλήψεις σε πολλά εργοστάσια. Γίνονται πολλές συλλήψεις, υπάρχουν νεκροί εργάτες (6 μόνο στη Ξάνθη). Στις 16 Ιούνη γενικεύεται η απεργία σε όλη την Ελ-

λάδα, αλλά η απεργία έχει εκφυλιστεί ως τις 19, μετά από παρεμβάσεις, για τη λήξη της, από τη ΓΣΕΕ. Έχει προηγηθεί το Δ' συνέδριο της, από το οποίο διαγράφονται και οι σοσιαλιστές. Η ΓΣΕΕ είναι πλέον καθαρά «κυβερνητικός σχηματισμός».

19 Αυγούστου: Γίνονται εκλογές με νίκη των φιλελευθέρων. Ο Βενιζέλος θα σχηματίσει κυβέρνηση.

23 Σεπτεμβρίου: Ο Βενιζέλος υπογράφει σύμφωνο φιλίας με το Μουσολίνι (δύο χρόνια αργότερα θα υπογράψει και με την Τουρκία).

1928: Ιδρύεται η Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας-Θράκης, η οποία εκδίδει και την εφημερίδα *Η Φεμινιστική*, και ο Σύλλογος Διανοουμένων Γυναικών Θεσσαλονίκης.

1929: Ιδιώνυμο Βενιζέλου

Μεγάλη φεμινιστική συγκέντρωση στην Αθήνα για το «δικαίωμα ψήφου της γυναίκας». Στη Θεσσαλονίκη κυκλοφορεί το «Μανιφέστο προς τις Γυναίκες της Πόλης», από τη Φεμινιστική Ένωση Μακεδονίας-Θράκης, με αφορμή συγκέντρωση στο θέατρο Λευκού Πύργου. Ακόμη, κυκλοφορεί στη Θεσσαλονίκη το πρώτο φύλλο της εφημερίδας *Εφημερίς των Γυναικών* από τη Μερώπη Τσιώμου. Από τον Ιανουάριο μέχρι το Μάιο κυκλοφορεί και η *Φεμινιστική*, εφημερίδα της Φεμινιστικής Ένωσης Μακεδονίας-Θράκης.

Ιανουάριος: Απεργούν 700 μεταλλωρύχοι στη Χαλκιδική και στα τσιμέντα του Βόλου.

Ιδρυτικό συνέδριο της Ενωτικής Γενικής Συνομοσπονδίας σε

Χρονικό

μια προσπάθεια να ενωθούν τα διασπασμένα σωματεία (κάτω από το ΚΚΕ). Άγριες συμπλοκές μεταξύ κομμουνιστών και αρχαιομαρξιστών.

Φεβρουάριος: στο Λαύριο ξεκινάνε απεργία οι μεταλλωρύχοι και την επόμενη μέρα απεργεί όλο το Λαύριο. Καθημερινές πορείες 7000 ατόμων.

Μάρτιος: Ξεκινά απεργία και στην Ελευσίνα με ένα νεκρό εργάτη.

10 Μαρτίου: Κοινή πορεία Λαυρίου-Ελευσίνας στην Αθήνα.

14 Μαρτίου: Τραυματίζονται 30 εργάτες.

Ιούνιος: Απεργία των φοροεκφορτωτών στον Πειραιά. Οι εφοπλιστές φέρνουν απεργοσπάστες, οι απεργοί επιτίθενται και τους διώχνουν. Οι συγκρούσεις γίνονται κάθε μέρα έως στις 14 Ιουνίου.

Συνέδριο των δημοσίων υπαλλήλων. Αποφασίζουν διακοπή κάθε σχέσης με τη ΓΣΕΕ (όχι εξαιτίας του ΚΚΕ, αλλά για να μη στιγματιστούν από τους αγώνες των εργατών).

18 Ιουνίου: Η απεργία γενικεύεται, το λιμάνι νεκρώνει. Η κυβέρνηση στέλνει ιππικό και γίνεται κανονική μάχη που κρατάει ως το βράδυ. Τελικά πετυχαίνουν 8ώρο και 20% αύξηση.

Αύγουστος: Αντιπολεμικές εκδηλώσεις στη Θεσσαλονίκη. Κινητοποιήσεις ενάντια στην απόφαση του στρατοδικείου Ιωαννίνων καταδίκης σε θάνατο ή ισόβια κομμουνιστών στρατιωτών.

1930: Δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* το δι-

Μπάσταρδη Μνήμη

άταγμα περί παραχωρήσεως στις γυναίκες του δικαιώματος της ψήφου με περιορισμούς ηλικίας και γνώσης γραφής και ανάγνωσης. Δεν αναγνωρίζεται το δικαίωμα του εκλέγεσθαι κατά τις δημοτικές εκλογές.

1930: 3η ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής.

Ιανουάριος: Απεργούν οι καπνεργάτες. Κινητοποιήσεις των φοιτητών.

Σεπτέμβριος: 5ο συνέδριο ΓΣΕΕ (έχουν απομείνει μόνο οι σοσιαλιστές και οι συντηρητικοί). Οι σοσιαλιστές τελικά αποχωρούν και ιδρύουν τα Ανεξάρτητα Εργατικά Συνδικάτα, στα οποία προσχωρούν οι σιδηροδρομικοί, οι ναυτεργάτες, κομμάτια των εργατικών κέντρων Αθήνας και Πειραιά. Συλλαλητήριο των αγροτών οργανωμένο από τους συνεταιρισμούς.

1931: Πυρκαγιά στην εβραϊκή συνοικία Κάμπελ στη Θεσσαλονίκη από τη φασιστική οργάνωση 3Ε.

-Διεξάγεται στη Θεσσαλονίκη το Β' Ελληνικό Σοσιαλιστικό Συνέδριο στο οποίο συμμετέχει και ο Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών.

-Στη Θεσσαλονίκη γίνεται στο Σιντριβάνι συγκέντρωση ανέργων(οργανωμένη από τους αρχειομαρξιστές). Βίαιη επέμβαση της αστυνομίας.

- Διορίζεται γενικός γραμματέας του ΚΚΕ από την Γ' Διεθνή ο Ζαχαριάδης.

1932: Εκλογές. Σχηματισμός κυβέρνησης από τον Π. Τσαλδάρη. Ο Ι. Μεταξάς διορίζεται Υπουργός εσωτερικών.

Χρονικό

Φεβρουάριος: Η αστυνομία χτυπά καπνεργάτες στη Νιγρίτα που προσπαθούν να κατάσχουν καπνά που πάνε για εξαγωγή. Μαζεύονται 5.000 περίπου άτομα και παίρνουν τα όπλα της αστυνομίας. Έρχονται νέες δυνάμεις που ρίχνουν πάνω στον κόσμο, σκοτώνουν ένα και τραυματίζουν πολλούς.

-Συγκρούσεις ανέργων με την αστυνομία στη Λάρισα και στον Πειραιά, όπου τραυματίζονται δύο αστυνομικοί.

- Απεργία φοιτητών.

- Άνεργοι σε όλη τη χώρα με μαζικές συγκεντρώσεις απαλλοτριώνουν τρόφιμα.

Μάρτιος: Η οικονομική κρίση επιδεινώνεται. Δεν υπάρχουν πια τρόφιμα στην αγορά.

Μάιος: Μαζικές απεργίες σε όλη την Ελλάδα. Παραιτείται ο Βενιζέλος. Η απεργία συνεχίζεται και τον Ιούνη με σοβαρά επεισόδια σε Πάτρα και Βόλο.

-Ιδρύεται η Αντιφεμινιστική Ένωση Νέων Μακεδονίας-Θράκης.

1933: Ιδρύεται η Φιλική Ένωση Γυναικών Μακεδονίας. Συγκρούσεις έξω από το ΕΚΘ 7 εργάτες νεκροί.

Μάρτιος: Μετά τις εκλογές που χάνει ο Βενιζέλος, ο Πλαστήρας βρίσκεται έδαφος και κάνει πραξικόπημα.

Μάιος: Οι δημόσιοι υπάλληλοι απεργούν για μία βδομάδα. Πέφτει ξανά η κυβέρνηση Βενιζέλου.

20 Ιουλίου: Οι καπνέμποροι της Καβάλας αποφασίζουν να

απολύσουν όλους τους άντρες και να προσλάβουν μόνο γυναίκες με το κατώτερο μεροκάματα. Οι εργάτες κλείνονται στις καπναποθήκες και ως το βράδυ η εξέγερση γενικεύεται. Το κλείσιμο κρατάει μέρες. Η κυβέρνηση στο τέλος διατάζει να αποσυρθούν οι δυνάμεις της και δέχεται όλα τα αιτήματα καθώς το ζήτημα έχει πάρει διαστάσεις στον τύπο. Μετά από ένα μήνα παίρνει πίσω όσα υποσχέθηκε. Το 1933 μέχρι τον Οκτώβρη είχανε γίνει 337 απεργίες (60.000 απεργοί) από τις οποίες οι 221 λήξαν με νίκη των εργατών.

1934: Απεργία στην καπνοβιομηχανία Κομερσιάλ. 24ωρη απεργία από το ΕΚΘ και το Πανεργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης.

18 Απριλίου: Γίνεται σιδηροδρομική απεργία. Δε λειτουργεί καμία γραμμή παρ' όλες τις προσπάθειες του στρατού να τις καταλάβει. Μόνο στη Θεσσαλονίκη καταφέρνουν να ξεκινήσουν ένα τρένο, που το λιθοβολούν οι γυναίκες και γυρίζει πίσω. Η κυβέρνηση κάνει δεκτά όλα τα αιτήματα.

28 Απρίλη: Απεργία στο Μαντούδι και τη Λίμνη Εύβοιας.

8 Μαΐου: Στην Καλαμάτα ξεκινάνε απεργία οι λιμενεργάτες. 7 νεκροί. Την άλλη μέρα η απεργία είναι γενική. Δύο από τις ΓΣΕΕ συνεννοούνται για πανελλαδική απεργία, που όμως από αναβολή σε αναβολή δεν γίνεται ποτέ. Μόνο η Θεσσαλονίκη νεκρώνει από πρωτοβουλία των σωματείων. Στις 11 Μαΐου η κυβέρνηση συμβιβάζεται με τα αιτήματα των ναυτεργατών.

1935: Ένα νόθο δημοψήφισμα επαναφέρει το Γεώργιο Β'.

Χρονικό

- 27 Ιουλίου: Απεργία των θερμαστών των πλοίων γιατί το τραστ πάει να σπάσει τις συμφωνίες που είχαν πετύχει οι επιτροπές πλοίων.
- 28 Ιουλίου: Εξέγερση σταφυλοπαραγωγών στην Πελοπόννησο.
- 4 Αυγούστου: Απεργία σταφιδεργατών στο Ηράκλειο. Πολλοί νεκροί από πυρά της αστυνομίας. Το βράδυ οι κάτοικοι λεηλατούν δυο οπλοπωλεία και οχυρώνονται στα προάστια. Δευτέρα πρωί νέα δύναμη χωροφυλακής τολμάει να μπει στην πόλη. Τους αφοπλίζουν και παίρνουν και δύο οπλοπολυβόλα. Φτάνει δύναμη στρατού από το Ρέθυμνο. Κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος. Μετά από καιρό αρχίζουν οι συλλήψεις και οι εξορίες.
- 10 Οκτωβρίου: Δικτατορία του στρατηγού Κονδύλη.
- 26 Νοεμβρίου: Επιστρέφει ο Γεώργιος Β΄ στην Ελλάδα.
- Αρχές 1936: Ο Γεώργιος Β΄ διορίζει κυβέρνηση με αντιπρόεδρο το Μεταξά.
- Ιανουάριος 1936: Απεργίες από εργάτες σπορελαιουργίας και διαδηλώσεις διαμαρτυρίας από τους φυματικούς, οι οποίες αντιμετωπίζονται βίαια.
- Μάρτιος 1936: Απεργίες των αρτεργατών, των μυλεργατών, διαμαρτυρία των καπνεργατών και η μεγάλη απεργία των εργατών δέρματος της Θεσσαλονίκης με 1.500 άτομα.
- 5 έως 7 Απριλίου 1936: Α' Καπνεργατικό Συνέδριο στη Θεσσαλονίκη με τη συμμετοχή 24 οργανώσεων.
- 29 Απριλίου: Παν-καπνεργατική απεργία στη Θεσσαλονίκη.

Μπάσταρδη Μνήμη

Μάιος 1936: Απεργιακό κύμα σε όλη τη χώρα.

9 Μαΐου 1936: Καθολική εξέγερση στη Θεσσαλονίκη. Συγκρούσεις με την αστυνομία. 12 νεκροί.

13 Μαΐου 1936: Καλείται για πρώτη φορά μετά το 1919 εικοσιτετράωρη γενική πανελλαδική - πανεργατική απεργία για τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης.

Ιούνιος-Ιούλιος 1936: Μήνες εργατικής αντεπίθεσης σε όλη τη χώρα.

4 Αυγούστου 1936: Δικτατορία Ι. Μεταξά.

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε., (1990), 'Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στο δημόσιο τομέα, 1908-1955', Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδας
- Αβδελά, Ε., Ψαρά Αγγ., (1985), 'Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου', Γνώση, Αθήνα
- Adalet, 'Turkish marriages viewed from the harem', Published by the New York Times, 21 December 1890
- Ανάλις Τ. Δ., (2005), 'Βαλκάνια 1945-1960: Η κατάληψη της εξουσίας', Ιωλκός

- Αναστασιάδης Γ., Μαραντζίδης Ν., Κεραμόπουλος Χ. Τάταλας Β.,(επιμ.), (1997), ‘Το εργατικό-συνδικαλιστικό κίνημα της Θεσσαλονίκης, η ιστορική φυσιογνωμία, ΕΚΘ-ΟΠΠΕ-Θ, Θεσσαλονίκη
- Βακαλόπουλος Κ., (1978), ‘Χριστιανικές συννοκίες της Θεσσαλονίκης στα μέσα του 19ου αιώνα’, Μακεδονικά, τ. 18ο, σ. 103-142, Θεσσαλονίκη
- Βακαλόπουλος Κ., (2009), ‘Το Μακεδονικό ζήτημα: γένεση, διαμόρφωση, εξέλιξη, λύση (1856-1913)’, Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη
- Βακαλόπουλος Κ., (2007), ‘Διωγμοί και γενοκτονία του θρακικού ελληνισμού: Ο Α΄ ξεριζωμός 1908-1917’, Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη
- Βαρίκα Ε., (1996), ‘Η εξέγερση των κυριών, η γέννηση μιας φεμινιστικής συνείδησης στην Ελλάδα, 1833-1907’, Κατάρτι
- Βούρη Σ., (2010), ‘Εκπαίδευση και Εθνικισμός στα Βαλκάνια: η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας’, Gutenberg - Γιώργος & Κώστας Δαρδανός, Αθήνα
- Caffentzis, G., (1995), ‘The Fundamental Implications of the Debt Crisis for Social Reproduction in Africa’, in Dalla Costa Mariarosa and Dalla Costa F. Giovanna (eds.), *Paying the Price: Women and the Politics of International Economic Strategy*, Zed Books, London
- (2010), ‘The Future Of ‘The Commons’: Neoliberalism’s ‘Plan B’ Or The Original Disaccumulation Of Capital? New Formations. Volume 69, pp 23-41

Βιβλιογραφία

- Γερόλυμπου Α., (1995), 'Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917. Ένα ορόσημο στην ιστορία της πόλης και στην ανάπτυξη της ελληνικής πολεοδομίας', University Studio Press, Θεσσαλονίκη
- Γούναρης Κ. Β., (1997), 'Θεσσαλονίκη, 1830-1912, ιστορία, οικονομία και κοινωνία', στο *Τοις αγαθοίς βασιλεύουσας. Θεσσαλονίκη, ιστορία και πολιτισμός*, (επιμ.) Χασιώτης Κ. Ι. , Α τόμος, Παρατηρητής
- Γύπαρης Π., (1992), 'Οι πρωτοπόροι του Μακεδονικού Αγώνα', Αθήνα
- Δάγκας Α., (1995), 'Ο χαφιάς', Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
- Δημητριάδης Β., (1983), 'Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912', Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη
- Δημητρίου Μ., (1985), 'Το ελληνικο σοσιαλιστικό κίνημα. Από τους ουτοπιστές στους μαρξιστές', Εκδόσεις Πλέθρον, Αθήνα.
- Dogramaci E., (1997), 'Education of Women in Ottoman and Republican Turkey
- Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, (2011), 'Το Μεγάλο Συναξάρι: Αφανείς γηγενείς Μακεδονομάχοι'
- Federici, S., (2004), 'Ο Καλιμπάν και η Μάγισσα: Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσσώρευση', (μτφρ. Γραμμένου Ι., Γυιόκα Λ., Μπίκας Π., Χασιώτης Λ.), Εκδόσεις των ξένων, Θεσσαλονίκη 2011

- Ζαφείρης Χ., (1993), 'Ο έρωσ σκέπει την πόλη. Ερωτική τοπογραφία Θεσσαλονίκης', Εξάντας.
- Harvey D., (2011), 'The Political Economy of Public Space' [διαθέσιμο στο <http://davidharvey.org/media/public.pdf> (2 Ιουλίου 2012)]
- Ilıcak Sukru, Αγγελοπούλου Μ., (2004), 'Έλληνες και Εβραίοι εργάτες στη Θεσσαλονίκη των Νεότουρκων', Εκδόσεις Ισνάφι
- Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος ΙΔ, Εκδοτική Αθηνών, 1977
- Jarrold Hayes M., (2000), 'Queer Nations: Marginal Sexualities', University Of Chicago Press
- Kaplan R., (2002), 'Φαντάσματα των Βαλκανίων', Ροές
- Καραγιαννόπουλος Ι., (1976, 1978, 1990), 'Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους', τόμοι Α, Β, Γ, Βάνιας
- Καρακασίδου Α., (2000), 'Μακεδονικές ιστορίες και πάθη (1870-1990)', Οδυσσέας, Αθήνα
- Κατσορίδας Δ., (2008), 'Βασικοί σταθμοί του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα 1870-2001', ΑΡ.ΙΣ-ΤΟ.Σ./Γ.Σ.Ε.Ε.
- Κορδάτος Γ., (1972), 'Ιστορία του Ελληνικού Εργατικού Κινήματος', Μπουκουμάνης, Αθήνα
- Κορομηλά Μ., (2001), 'Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα. Από την Εποχή του Χαλκού ως τις αρχές του 20ου αιώνα', Πολιτιστική Εταιρεία Πανόραμα

Βιβλιογραφία

- Κουρταλίδης Αθ., (1994) 'Βαλκανικοί λαοί, ελληνισμός και ορθοδοξία', Μήνυμα, Αθήνα
- Lebrun F., (1987), 'L'Europe et le monde, XVI, XVII, XVIII siècle', Armand colin/ collection U, Paris
- Λε Γκοφ Ζ., (1998), 'Ιστορία και μνήμη', (μτφρ. Κουμπουρλής Γ.), Νεφέλη
- Lefebvre H., (1968), 'Δικαίωμα στην πόλη: Χώρος και Πολιτική', (μτφρ. Τουρνικιώτης Π., Λωράν Κ.), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1977
- Μακεδονομάχου Μαζαράκη - Αινιάνα Κ., (1981), 'Ο Μακεδονικός Αγώνας', Δωδώνη, Αθήνα
- Marx K. [1867], 'Το Κεφάλαιο', τόμος Α (μτφρ. Μαυρομμάτης Π.), Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα, 2009
- Mazower M., (2006), 'Θεσσαλονίκη: Πόλη των Φαντασμάτων, Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι 1430-1950', Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα
- Μέγας Γ., (1994), 'Οι «Βαρκάρηδες» της Θεσσαλονίκης. Η αναρχική βουλγαρική ομάδα και οι βομβιστικές ενέργειες του 1903', Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα
- Μελά Ν., 'Παύλος Μελάς', από το Σύλλογο προς διάδοσιν Ελληνικών Γραμμάτων, Εκδόσεις Δωδώνη 1992
- Thirty years in the harem, or the autobiography of Melek-Hanum, wife of H.H. Kibrizli Mehemet Pasha (1872), published in 2007, Chapman and Hall, London

- Μεταλλινού Αγγ., (1957), Μακεδονικό ημερολόγιο, 'Η πρώτη βουλγαρική κοινότητα εις την Θεσσαλονίκην', Σφενδόνη, Θεσσαλονίκη
- Μιχαηλίδης Γ., (2005), 'Salvation Abroad: Macedonian Migration to North America and the Making of Modern Macedonia, 1870-1970', Maryland
- Μοσκόφ Κ., (1988), 'Εισαγωγικά στην ιστορία κινήματος της εργατικής τάξης. Η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα', Εκδόσεις Καστανιώτη
- Μοσχοβάκης Ν., (1998), 'Το δημόσιο δίκαιο στην Ελλάδα την εποχή της τουρκοκρατίας', Εκδόσεις Αρχιπέλαγος, Αθήνα
- Μπεναρόγια Α., 'Η Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης. Αναμνήσεις', Ταχυδρόμος Θεσσαλονίκης, 9-11 Μαρτίου 1931
- (1975), 'Η πρώτη σταδιοδρομία του ελληνικού προλεταριάτου' Ολκός, Αθήνα
- Νεφελούδης Β., (2007), 'Αχτίνα Θ'. Αναμνήσεις 1930-1940', Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα
- Οστρογκόρσκι Γκ., (2002), 'Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους', τομ. Α, Β, Γ, εκδ. Βασιλόπουλου
- Παλούκης Κ., 'Το μυθιστόρημα της Ωραιοζήλης Λεβί: Η άρνηση της «αστικής θηλυκότητας» χάρι του κομμουνισμού και το τραύμα του αστικού τύπου', επεξεργασμένο κείμενο της ανακοίνωσης στην ημερίδα του ΟΜΙΚ με θέμα «(Αντι)μιλώντας στις βεβαιότητες: φύλα, αναπαραστάσεις, υποκειμενικότητες» , Σάββατο 2 Απριλίου 2010

Βιβλιογραφία

- Παναγιωτίδου-Μαναλούκα Β., 'Ιστορία της δραστηριότητας των γυναικών στην περιοχή της Θεσσαλονίκης, κατά την περίοδο 1914-1936' 1997, Βιβλιοθήκη Φιλοσοφικής ΑΠΘ
- Παναγιωτόπουλος Β., (1985), 'Αγροτική έξοδος και σχηματισμός της εργατικής δύναμης', στο Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας: Νεοελληνική πόλη. Οθωμανικές κληρονομίες και Ελληνικό Κράτος, Εταιρία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, τ. Β', σ. 521-531, Αθήνα
- Περιοδικό Ευτοπία, 'Αναρχισμός και αγροτικά κινήματα στην Πελοπόννησο της σταφιδικής κρίσης', τ. 14, Φλεβάρης 2007
- Perrot M., (1998), 'Les Femmes ou les silences de l'histoire', Flammarion, Paris
- Πετρόπουλος Η., (1980), 'Το μπουρδέλο', Γράμματα, Αθήνα
- Prolekultur, (2012), 'Οι Βούλγαροι Αναρχικοί', Αθήνα
- Poulton H., (2000), 'Who are the Macedonians', Indiana University Press
- Ριζάλ Π., (Ιωσήφ Νεχαμά), (1917), 'Θεσσαλονίκη: Η Περιπόθητη Πόλη', Εκδόσεις Νησίδες, Σκόπελος
- Ross A., (2008), 'Macedonia and the Macedonians', Stanford University, Hoover Institution Press
- Rostovtzeff M., (1984), 'Ρωμαϊκή Ιστορία', (μτφ. Β. Κάλφογλου), Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα
- Σαλιμπά Ζ., (2002), 'Γυναίκες εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία και στη βιοτεχνία, (1870-1922)', Κέντρο νεοελληνικών ερευνών, Αθήνα

- Σερέφας Σ., Γιακουμής Χ., (2005), 'Θεσσαλονίκη σε πρώτο πρόσωπο. Πάνω σε ένα φωτογραφικό οδοιπορικό όπως το φαντάστηκε ο Χάρης Γιακουμής: Ταξιδιωτικές σημειώσεις', Εκδόσεις Toubis
- Σκουτέρη-Διδασκάλου Ν., (1991), 'Ανθρωπολογικά για το Γυναικείο Ζήτημα', ο Πολίτης, Αθήνα
- ΣΠΑΡΤΑΚΟΣ – Κείμενα 1930-1932, Εκδόσεις Ουτοπία, Αθήνα, Δεκέμβρης 1986
- Σταυριανός Σ. Α., (2007), 'Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά', Βάνιας, Θεσσαλονίκη
- Στίνας Α., (1985), 'Αναμνήσεις: Εβδομήντα χρόνια κάτω από τη σημαία της σοσιαλιστικής Επανάστασης', Ύψιλον, Αθήνα
- Συλλογικό έργο, (2010), 'Το ΚΚΕ μέσα από τα αρχεία του Βουλγάρικου Κομμουνιστικού Κόμματος', εκδόσεις Νόβολι
- Σφέτας Σ., (2009), 'Εισαγωγή στη βαλκανική ιστορία', τόμος Α, Βάνιας
- Σωτηρίου Στ., (1995), 'Έλληνες και Σέρβοι: Ιστορία των ελληνοσερβικών σχέσεων', Αρμός
- Ταμτάκος Γ., (2003), 'Αναμνήσεις μιας ζωής στο επαναστατικό κίνημα', Κύκλοι Αντιεξουσίας, Θεσσαλονίκη
- Tinayre M., (2008), 'Ένα καλοκαίρι στη Θεσσαλονίκη', Απρίλιος-Σεπτέμβριος 1916', Ασίνη
- Thompson E.P., (1991), 'Customs in Common', Merlin Press, London

Βιβλιογραφία

- Τοντόροφ Ν., (1986), 'Η βαλκανική πόλη, 15ος-19ος αιώνας', τόμοι Α,Β, Θεμέλιο, Αθήνα
- Τσίγκος Σ. Α., (1991), 'Κείμενα για τους Αρβανίτες', πρόλογος Αχ. Γ. Λαζάρου, Αθήνα (τα κείμενα γράφτηκαν προπολεμικά)
- Τριανταφυλλίδης, Ι., (1996), 'Χωροταξική Μελέτη Θεσσαλονίκης, Α' Στάδιο, τχ 25, σ.34, Θεσσαλονίκη.
- Φεμινιστικό περιοδικό Δίνη 3, 'Μικρό χρονικό σε τρεις πράξεις: Αστικός και «Σοσιαλιστικός» φεμινισμός της δεκαετίας του '20', σελ 38-45
- Foucault M., (1997), 'Counter Memory' in Bouchard D.F. (ed) *Practise: Selected Essays and Intervies*, Cornell University Press
- Φουντανόπουλος Κ., (2005), 'Εργασία και εργατικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη 1908-1936: Ηθική οικονομία και συλλογική δράση στο Μεσοπόλεμο', Νεφέλη, Αθήνα
- Χασιώτης Κ. Ι.,(επιμ.) (2005), 'Η αρμενική κοινότητα της Θεσσαλονίκης: Ιστορία, σημερινή κατάσταση, προοπτικές', University Studio Press
- Χατζίεφ Γκ., (1992), 'Националното освобождение и безвластият федерализъм - Εθνική απελευθέρωση και αντιεξουσιαστικός φεντεραλισμός', Εκδόσεις ARTIZDAT-5, Σόφια
- Walther W., (1993), 'Women in Islam', Markus Wiener Publications

ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ

Αφιέρωμα της εφημερίδας Καθημερινή στην εφημεριδογραφία της Θεσσαλονίκης, διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο <http://wwk.kathimerini.gr/kath/7days/1995/02/26021995.pdf>

ΓΑΛ, (1963), 'Η Εναντίον της Μακεδονίας Βουλγαροκομμουνιστική Επιβουλή'

ΓΕΣ, (1979), 'Ο Μακεδονικός Αγών και τα εις Θράκην γεγονότα'

Δελτία της Βλάχικης Εταιρίας Πολιτισμού Ελλάδος

Δελτία της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων

Διαδικτυακό αρχείο Παντελή Πουλιόπουλου, διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο <http://www.marxists.org/ellinika/archive/pouliop/index.htm>

Κόκκας Γ. Π., 'Ιστορία της οικογένειας Γκαρπολά και η πρώτη ελληνική εφημερίδα στη Θεσσαλονίκη', διαθέσιμο ηλεκτρονικά στο http://media.ems.gr/ekdoseis/makedonika/makedonika_21/ekd_pemk_21_Kokkas.pdf

Πηγές για την Ιστορία των Βαλκανίων, επιστολές των ελληνικών προξενείων 1875-1907

